

**T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**AHMED HAMDİ ABUK PAŞA
(1853-1923)**

Hazırlayan
Şeyma Zehra SARI

Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Necati ÇAVDAR

TOKAT-2022

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğr. Üyesi Necati ÇAVDAR danışmanlığında hazırlamış olduğum *Ahmed Hamdi Abuk Paşa (1853-1923)* adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

13/01/2022

Şeyma Zehra SARI

JÜRİ KABUL VE ONAY

Şeyma Zehra SARI tarafından hazırlanan “**Ahmed Hamdi Abuk Paşa (1853-1923)**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı **13.01.2022** tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Tarih Anabilim Dalı**’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Üye

Üye

Üye.....

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans Eğitimi ders sürecinde ve tez konumuzun belirlenmesinden sonuçlanmasına kadar olan tüm aşamalarda bilgi ve birikimleriyle destek olan, çalışmamdaki her ayrıntıyı titizlikle inceleyen ve bunun için değerli vaktini esirgemeyen, tez çalışmasının yanı sıra akademik çalışmalara teşvik edip yol gösteren kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Necati ÇAVDAR'a, emekleri ve özverisi için çok teşekkür ediyorum.

Araştırmalarım esnasında bilgisinden ve kitaplığından faydalandığım Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TEKİNSOY'a, Lisans ve Yüksek Lisans Eğitimi süresince ders aldığım her biri ayrı bir değer olan çok kıymetli Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tarih Bölümü hocalarıma ve tezimi okuyarak değerli görüşlerini paylaşan jüri üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Erol KARCI hocama teşekkür ediyorum. Teşekkür etmeden geçemeyeceğim bir diğer isim de tezimin şekil düzenlemelerinde emeği geçen bölümümüz doktora öğrencisi arkadaşım Ünal ÇELİK'tir.

Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim süresince maddi ve manevi destekçim olan eşim Sırrı SARI'ya, öğrencilik yaptığım süreçte beni anlayışla karşılayan ve üzerlerine düşen fedakârlığı yapmaktan kaçınmayan evlatlarım Zeynep ve Emirhan'a, varlıkları ile kuvvet veren canım annem ve babama, her konuda yanımda olan kardeşlerime ve aileme çok teşekkür ediyorum.

ÖZET

19. yüzyıl dünyası, büyük devletlerin girdiği çatışmalar sonucu önemli savaflara bu savaflar sonrası da büyük toprak kayıplarına, yeni siyasi ve ekonomik oluşumlara zemin hazırlamıştır. Yaşanan toprak kayıplarına mali ve idari sorunların eklenmesi çok sayıda devleti zor duruma sokmuştur. Bu devletlerden birisi olan Osmanlı Devleti, 20. yüzyılın başlarında; 31 Mart Vakası, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, İttihat Terakki'nin başa geçmesi ve iç isyanlar gibi tarihi gelişmelere şahitlik etmiştir. Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı gibi harici sorunlar devleti uğraştıran önemli gaileler olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin yönetim sorunları ve Osmanlı topraklarının işgallere maruz kalmasına tepki olarak başlayan Milli Mücadele başarıya ulaşmış ve 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde; 1853-1923 yılları arasında yaşamış olan askeri kumandan ve siyasetçi Ahmed Hamdi Abuk Paşa, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idari kademelerinde çok sayıda vazife almış bir şahsiyettir. Kafkas göçmeni bir aileye mensup olan Ahmed Abuk Paşa, farklı ülkelerde Osmanlı Ataşemiliteri, Balkan Savaşı'nda Dördüncü Kolordu Komutanlığı, farklı vilayetlerde vali vekilliği gibi vazifeler üstlenmiştir. Balkan Savaşı esnasında Dördüncü Kolordu Kumandanlığı, Şark Ordusu Kumandan Vekilliği ve Çatalca Ordusu Kumandanlığı gibi üst düzey komuta görevi alan Birinci Ferik Abuk Ahmed Hamdi Paşa, savaşın ardından 1914 yılının ocak ayında Enver Paşa tarafından emekliye sevk edilmiştir.

Ahmed Hamdi Abuk Paşa, I. Dünya Savaşı boyunca Şam ve Beyrut'ta kalmış, savaşın sona ermesini müteakip ittihatçıların iktidardan uzaklaşmasıyla Eskişehir'e dönmüştür. Paşa, Mütareke Dönemi'nde kurulan Damat Ferit Paşa ve Ali Rıza Paşa hükûmetlerde önemli siyasi ve askeri görevler icra etmiştir. Damat Ferit Paşa hükûmetlerinde; Harbiye Nazırlığı, Nafia Nazırlığı, Meclis-i Vükela Memurluğu ve Askeri Şûra azalığı yapan Paşa, Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nde Nafia Nazırlığı ve Askeri Şûra azalığı yapmıştır. Ahmed Hamdi Abuk Paşa, 23 Ekim 1923 yılında vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Hamdi Abuk Paşa, Ataşemiliter, Balkan Savaşı, Harbiye Nazırı, Nafia Nazırı.

ABSTRACT

The world of the 19th century paved the way for important wars as a result of the conflicts of the great powers, and after these wars, great land losses and new political and economic formations. The addition of financial and administrative problems to the land losses experienced put many states in a difficult situation. One of the aforementioned states, the Ottoman Empire, dealt with crucial internal issues such as the March 31 Incident, the dethronement of Sultan Abdulhamid II, the acquisition of rulership by the Party of Union and Progress, domestic rebellions at the beginning of the 20th century. External matters such as Tripoli, the Balkan Wars, the First World War were significant troubles for the state. The Turkish War of Independence, which started as a reaction to the administrative problems of the Ottoman Empire and the occupation of the Ottoman lands during the period of ceasefire after the First World War, succeeded and the Republic of Turkey was established on October 29, 1923.

In the last stages of the Ottoman Empire; Ahmed Hamdi Abuk Pasha, a military commander and politician who lived between 1853-1923, is a person who took charge of many duties in the political and administrative levels of the state. Ahmed Abuk Pasha, who belongs to a Caucasian immigrant family, undertook duties such as Ottoman Attaché in various countries, Commander of the Fourth Corps in the Balkan War, and acting governor in multiple provinces. Lieutenant General Abuk Ahmed Hamdi Pasha, who undertook high command duties such as Commander of the Fourth Corps, Deputy Commander of the Eastern Army and Commander of the Catalca Army during the Balkan War, was retired by Enver Pasha in January 1914 after the war.

Ahmed Hamdi Abuk Pasha stayed in Damascus and Beirut during the First World War and returned to Eskisehir after the end of the war, when the Unionists lost rulership. The Pasha carried out noteworthy political and military duties in the governments of Damat Ferit Pasha and Ali Rıza Pasha, which were established during the period of ceasefire. The Pasha who served as the Minister of War, the Minister of Public Works, a Council of Ministers officer, and a member of the Military Council in the cabinet of Damat Ferit Pasha served in the cabinet of Ali Rıza Pasha as the Minister of Public Works, and a member of the Military Council. Ahmed Hamdi Abuk Pasha died on October 23, 1923.

Key Words: Ahmed Hamdi Abuk Pasha, Attachémilitary, Balkan War, War Minister, Minister of Public Works.

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME.....	i
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
EKLER LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1
BÖLÜM-1 AHMED HAMDİ ABUK PAŞA’NIN HAYATI	10
1.1. Ailesi ve Eğitimi	10
1.2. Şahsiyeti.....	18
1.3. Rütbe, Nişan ve Madalyaları.....	29
1.4. Emeklilik Yılları ve Vefatı.....	33
BÖLÜM-2 AHMED HAMDİ ABUK PAŞA’NIN ASKERİ GÖREVLERİ.....	35
2.1. İLK MEMURİYETLERİ.....	35
2.2. ATAŞEMİLİTERLİKLERİ	35
2.2.1. Sofya Ataşemiliterliği	42
2.2.2. Belgrad Ataşemiliterliği	42
2.2.3. Petersburg Ataşemiliterliği.....	65
2.2.4. Viyana Ataşemiliterliği	66
2.3. DİĞER ASKERİ GÖREVLERİ	68
2.4. IV. ORDU’DAKİ GÖREVLERİ	71
2.4.1. IV. Ordu’ya Tayini.....	71
2.4.2. Sason İsyanının Bastırılması Görevi	72
2.4.3. İran Sınır Kumandanlığı ve Komiserliği	77
2.4.4. Erzurum Kumandanlığı.....	79
2.4.5. Trabzon Kumandanlığı.....	91
BÖLÜM-3 BALKAN SAVAŞLARI’NDA AHMED HAMDİ ABUK PAŞA.....	104
3.1. Balkan Savaşları’na Genel bakış.....	104
3.2. I. Balkan Savaşı’ndaki Görevleri	113
3.2.1. Şark Ordusu IV. Kolordu Komutanlığı	113

3.2.2. Kırklareli Muharebesi	116
3.2.3. Lüleburgaz Muharebesi.....	131
3.2.4. I. Çatalca Muharebesi.....	137
3.2.5. II. Çatalca Muharebesi	152
3.3. II. Balkan Savaşı'ndaki Görev ve Faaliyetleri	159
3.3.1. Çatalca Muharebesi Sağ Cenah Kumandanlığı ve Edirne'nin Geri Alınması	160
3.3.2. Halaskâr Zabitan Grubu ile İlişkisi	168
3.3.3. Mahmut Şevket Paşa Suikastı ile İlgisi	172
3.3.4. Ahmed Abuk Paşa'nın Zorunlu Emekliliğe Ayrılarak Ordudan Terhis Edilmesi ..	180
BÖLÜM-4 AHMED HAMDİ ABUK PAŞA'NIN SİYASİ GÖREVLERİ.....	185
4.1.NAZIRLIKLARI	187
4.1.1 Birinci Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nde Harbiye Nazırlığı.....	187
4.1.2. İkinci Damat Ferit Paşa Hükûmetinde Meclis-i Vükela Memurluğu.....	213
4.1.3 Ahmed Abuk Paşa'nın Millî Mücadele ve Mustafa Kemal ile Münasebeti.....	224
4.1.4. Ahmed Abuk Paşa'nın Nafia Nazırlıkları	234
4.2. MÜTAREKE DÖNEMİ HÜKÛMETLERİ'NDE DİĞER GÖREVLERİ	251
4.2.1. Askeri Şûra Üyeliği.....	251
4.2.2. Satış Komisyonu Reisliği	262
SONUÇ.....	265
KAYNAKLAR	269
EKLER.....	293
ÖZGEÇMİŞ.....	301

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

a.g.s. : Adı Geçen Sözlük

a.g.t. : Adı Geçen Tez

ATASE: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı Arşivi

Bkz. : Bakınız

COA : Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

H. : Hicri

Haz. : Hazırlayan

M. : Miladi

MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı

Nr. : Numara

R. : Rumi

s. : Sayfa

ss. : Sayfa Aralığı

S. : Sayı

TDVİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TTK. : Türk Tarih Kurumu

Yay. : Yayınları

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

EKLER LİSTESİ

Ek. 1: Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Hizmetleri Şubesi Müdürlüğünde bulunan Emeklilik Belgesi.....	293
Ek. 2: Ahmed Hamdi Abuk Paşa'ya ait Nüfus Kayıt Belgesi.....	294
Ek. 3: Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın Askeri Terfileri ve Nişanları	295
Ek. 4: Ahmed Hamdi Abuk Paşa'ya ait Tercüme-i Hâl belgesinin yer aldığı 9 Mart 1919 Tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi	296
Ek. 5: Ahmed Hamdi Abuk Paşa'ya ait bir fotoğraf.....	297
Ek. 6: Ahmed Hamdi Abuk Paşa ve Dördüncü Kolordu Kurmay Başkanı Albay Mahmut Belig (Uzdil)'e ait bir fotoğraf	298
Ek. 7: Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın 4. Ordu Bölgesindeki bir fotoğrafı	299
Ek. 8: Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın kardeşi Abuk Kâmil Efendi ve Kâmil Efendi'nin oğlu Abuk Musa Efendi'ye ait bir fotoğraf	300

GİRİŞ

Tarih; insan düşüncesinin ifadesi olan olayları ve insanların yönlendirdiği sosyal gelenekleri konu edinmektedir¹. Samuel Eliot Morison’a göre tarih “insanın hikâyesidir”². Thomas Carlyle “İnsanların başardığı işlerin tarihi, yeryüzünde çalışıp çabalamış adamların tarihidir” şeklinde görüş bildirirken, tarihin ruhunu büyük adamların oluşturduğunu ifade eden bu görüşün aksini savunanlarda olmuştur. Bloch, tarihin konusu fertler olmayıp insanın içinde yaşadığı toplumlardır diyor³. İster fert ister toplum olsun insan faktörü tarih ilminin olmazsa olmazıdır. Zira insanoğlu bir toplum içinde yaşamakta ve onun faaliyetleri tarihin malzemesini teşkil etmektedir. Netice olarak insan, toplumun biçimlenmesine katkıda bulunmaktadır⁴.

Yunancada canlılık, hayat anlamına gelen “bios” ve yazı şekil anlamına gelen “grafien” sözcüklerinden oluşan *biyografi* tarih sahasının en eski inceleme alanlarının başında yer almıştır. Osmanlı Türkçesinde “tercüme-i hâl” veya “hâl tercümesi” olarak kullanılan ifade günümüzde “hayat hikâyesi” olarak kullanılmaktadır⁵. Eski Yunan ve Roma’da, tarihe mal olmuş şahısların hikâyeleri tercüme-i hâl kitaplarında yerini almıştır⁶. İslam dünyasında biyografi; hadis ilminin ve hadis ulemasının kurumsallaşmasıyla başlarken yapılan hadis tenkitleriyle Peygamberin hayatı siyer ve megazi kitaplarında öyküleştirilmiştir⁷. Osmanlı’da sadrazamlar, şeyhülislam, ulemalar ve kaptan paşalar gibi önemli şahsiyetlerin biyografileri yazılmıştır. Şuara tezkireleri ve vekayinameler de biyografik veri içeren diğer önemli eserler olmuştur⁸.

Merak ve anma dürtüsü biyografi yazımına ilgiyi artıran sebepler olarak görülürken geçmişteki olayların ve aktörlerinin merak edilmesi biyografinin doğup

¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, TTK. Yayınları, Ankara 2014, s. 2.

² Necati Çavdar, “Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik sorunu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, S. 60, Eylül 2017, Ezurum, s. 631.

³ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 3.

⁴ Vejdî Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum*, Düşünce Yayınları, İstanbul 2009, s. 18.

⁵ Çavdar, *a.g.m.*, s. 631.

⁶ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 24.

⁷ Abdülhamit Kırmızı, “Biyografi”, *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2018, s. 203.

⁸ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.24.

büyümesinde etkin amiller olmuştur⁹. Tarihe insan siması veren biyografinin¹⁰ inşası Leon E. Halkın'ın ifadesiyle “güç bir sanattır”. Çünkü hayatı yazılan kişiyi kendi hakikati çerçevesinde sunmak gayesinde olan biyografi yazımında önceki dönemlerde kullanılan hiciv, istihza ve anekdot 19. yüzyıla gelindiğinde bir yana itilmiş belgeye ve kuru bilgiye dayanan bir yaklaşım içine girilmiştir¹¹. Sadece kuru bilgi toplamak Francis Bacon tarafından veri toplamakla yetinen karıncaya benzetilmiş ve eleştirilmiştir. Bunun yanı sıra salt kuramcılar da örümcek benzetmesi ile eleştirilirken hammaddeyi kendince dönüştüren arı ideal bir örnek olarak gösterilmiştir. Yani biyograftan kaleme aldığı metinde malzemeye ihanet etmemesi istenirken donuk bir anlatımdan da uzak durması beklenmiştir¹².

Biyografi yazarı malzemeyi seçip düzenler, neyin önemli olduğuna karar verir ve okuyucunun anlayacağı dile çevirir. Bu yüzden biyografide iki kişinin hayatı olduğu düşünülür. Yazar ve öznesi. Yazar kendi birikimleriyle öznenin hayatından kalan malzemeler arasında bağlantı kurmaya çalışır. Biyografi çalışması her ne kadar akademik modellere ve bilimsel ölçütlere uygun şekilde yapılsa da anlatı esnasında öznel bir kurmaca ve düzenleme de gerekmektedir¹³. Bu gereklilik neticesi tarihin nesnesi olmuş şahsın hakkında bir düzenlemenin yapılması ve hayatta olmayan öznenin hakkında hüküm verilmesi biyografiyi tarihin sübjektifliğe en açık alanı haline getirmektedir¹⁴. Birisinin hayatını yazmak; yıllarca sürebilecek ve yapılan araştırma sebebiyle tutku ve saplantıya dönüşebilecek bir eylemdir. Bu tutku ve saplantı yazara o kadar tesir etmelidir ki özne yazara musallat olmalı hatta rüyalarına girmelidir¹⁵. Bu yakınlaşmayla beraber biyografin hayatını kaleme aldığı kişiye karşı müspet veya menfi bir tarafgirliğe girişeceği düşünülebilir. Bu durumdan kurtulmak içinse biyografin kişisel hükümlere girişmemeyi prensip edinmesi ve referanssız bilgilerden kaçınarak olabildiğince tarafsız kalması gerekmektedir¹⁶. Tarihçinin nesnel olmasının önündeki diğer bir engel de elde ettiği malzemenin tarihi olguyu ne kadar yansıttığı ve bu

⁹ Ahmet Kaya, *Biyografik Eserlerin Tarih Öğretimine Katkısı ve İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Uzanan Sürecin Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2011, s. 4-5.

¹⁰ Kırmızı, a.g.m., s. 204.

¹¹ Çavdar, a.g.m., s. 630.

¹² Çavdar, a.g.m., s. 635.

¹³ Kırmızı, a.g.m., s. 206.

¹⁴ Çavdar, a.g.m., s. 630.

¹⁵ Kırmızı, a.g.m., s. 206.

¹⁶ Çavdar, a.g.m., s. 630.

malzemenin ne kadarına ulaşabildiğidir. Biyografin elindeki malzeme ve belgeler biyografinin alanını bir sınır içine alır dolayısıyla nesnellik bu sınırlar içinde ne kadar gerçekleştirilebilirse o kadar gerçekleştirebilir¹⁷.

Binlerce şekil alabilecek hayatı tek bir şekle sokmak ve mevzu bahis olan hayata bir anlam bulmaya çalışmak veballi bir iştir. Yaşadığımız hayatta sağlayamadığımız tutarlılığı eskiden yaşanmış bir hayatta sağlamaya çalışmak zor biraz da haksızlıktır¹⁸. Bir diğer zorluk da biyograftan hayatını yazdığı şahsa ait aile, doğum, evlilik ve ölüm bilgisi vermesi aynı zamanda kronolojik bir sıra takip etmesi beklentisidir. Bu beklentilerin şiirde olmaması biyografiyi sanattan ziyade zanaat sınıfına sokmaktadır¹⁹. Bu durumda estetikten ziyade faydayı esas alan zanaat gibi biyografi yazımında ortaya çıkacak fayda bizim araştırmamız için öncelik olmuş bu doğrultuda çalışma konusu olarak Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın biyografisi seçilmiştir.

Kafkas göçmeni bir ailenin ferdi olarak doğmuş, Osmanlı Devleti'nde tahsil görmüş ve uzun yıllar boyunca devlete hizmet etmiş olan Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın biyografisinin kaleme almamızda öncelikli sebep, yakın tarihimizde oldukça önemli faaliyetlere imza atan Paşa hakkında daha evvelden müstakil bir çalışma yapılmamış olmasıdır. Bu konuda ilk akademik çalışmayı da tezimize başlarken yine biz ortaya koyarak Paşa'nın ailesi ve ataşemiliterliği ile ilgili bir makale yayımladık. Ahmed Abuk Paşa'nın 1881 yılında harp akademisinden mezun olmasından vefatına kadar kırk yılı aşkın süre Osmanlı Devleti'ne hizmet etmesine karşın isminin tarih sayfalarında çok fazla yer almaması bir eksiklik olarak görülmüş konunun teferruatlı ve müstakil olarak araştırılmasıyla alandaki bu boşluğun doldurulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda başladığımız araştırmamızda Paşa'nın biyografisi dönemin önemli olaylarıyla ilişkilendirilerek kaleme alınmıştır. Bu çalışmanın mevzu bahis olan eksikliği giderecek olması düşüncesi ve alana sağlayacağı katkı bizleri konuyu araştırmaya teşvik eden en önemli sebep olmuştur.

¹⁷ Adnan Demircan, “Tarih Üzerine Bazı Düşünceler”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 3, 2007, s. 72.

¹⁸ Abdülhamit Kırmızı, “Otobiyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, *Otur Baştan Yaz Beni Oto/Biyografiye Taze Bakışlar*, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 26.

¹⁹ Kırmızı, a.g.m., s. 25.

Yalın bir Tercüme-i hal olmayıp belirli bir dönemi yansıtan biyografi çalışmaları²⁰ öznenin faaliyet ve görevleri muhtevasına göre dallanıp budaklanmakta ve bazen oldukça geniş alana yayılmaktadır. İşte bu sebeptendir ki Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın yaşamı boyunca aldığı askeri ve siyasi vazifelerinin önemi ve muhtevası araştırmamızı salt tercüme-i hal olmaktan çıkarmış askeri ve siyasi tarihin önemli olaylarını içeren bir çalışma haline getirmiştir.

Bu araştırmada, Ahmed Abuk Paşa'nın faaliyetleri dört ana bölüm içerisinde sunulmuştur. *Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın Hayatı* isimli ilk bölümde Paşa'nın ailesi ve eğitimi, şahsiyeti, rütbe, nişan ve madalyaları, emeklilik yılları ve vefatı ele alınmıştır. Başlangıçta oldukça az bilgiye sahip olduğumuz bu kısım; aileye mensup kişilerle görüşerek, çeşitli belgelerden destek alınarak çözümlenmiştir. Diplomatik ve askeri görevlerin kaleme alındığı İkinci Bölüm'de; Paşa'nın yapmış olduğu ataşemiliterlikleri ve Dördüncü Ordu'da aldığı görevleri derinlemesine incelenmiştir. Erzurum Kumandanlığı, Trabzon Kumandanlığı, Sason isyanını bastırmadaki vazifesi gibi alt başlıklarla Paşa'nın daha önce yayımlanmış eserlerde nadiren yer alan önemli komuta görevlerine değinilmiştir.

Amacımızın Balkan Savaşı'nı yazmak olmadığı Üçüncü Bölüm'de; Ahmed Abuk Paşa'nın Balkan Savaşı'ndaki görevleri, alınan mağlubiyetler, kazanılan başarılar ve yaşanan olaylar Paşa'nın rolü ve alakası nispetinde değerlendirmiştir. Günümüze kadar yerli yabancı pek çok araştırmanın yapıldığı Balkan Savaşı bölümünde oldukça fazla kaynak, bilgi ve belgeyi değerlendirmeye çalıştık. Bu bölümün içerisinde Paşa'nın Halaskâr Zabitan, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Mahmut Şevket Paşa suikastı ile olan ilişkisi mercek altına alınmıştır.

Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın Siyasi Görevleri isimli Dördüncü Bölüm'de Mütareke Dönemi'nde kurulan hükümetlerde Harbiye ve Nafia nazırlığı yapmış olan Ahmed Abuk Paşa'nın faaliyet ve söylemleri incelenmiştir. Paşa'nın milli harekete ve Mustafa Kemal Paşa'ya dair tutumunun da dâhil edildiği bu bölüm; dönem gazeteleri, arşiv belgeleri, düstur ve telif eserlerdeki bilgiler eşliğinde incelenmiştir. Ahmed Abuk Paşa'nın icra ettiği vazifelerden biri olan ve aslında askeri görev sayılan Askeri Şûra üyeliği Paşa'nın nazırlıkları esnasında ifa ettiği görevler olması sebebiyle bu bölümde

²⁰ Çavdar, a.g.m., s. 630.

zikredilmiştir. Meslek hayatının son vazifesi olan Satış Komisyonu Riyaseti vazifesi fazla bilgiye ulaşılamaması sebebiyle gayet kısa olarak değinilen dördüncü bölümün konularından bir diğeridir.

Konunun belirlenmesinin akabinde başladığımız çalışmamızda; günümüzden yaklaşık bir asır önce yaşamış önemli bir şahsa ait çeşitli kaynak, bilgi, belge ve bulguların bulunması ve terkip edilmesi titiz, uzun ve bir o kadar da keyifli bir mesai gerektirmiştir. Birkaç arşiv belgesi ve bilgi kırıntılarının rehberlik ettiği çalışmamıza başlarken ilk olarak Paşa'ya ait Sicill-i Ahval kaydını tespit ederek araştırmanın iskeletini oluşturmak hedeflenmiştir. Fakat bu kayıtların bulunduğu Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nin Dâhiliye (DH) SAİD. d) defterler kataloğunda yaptığımız aramalarda ve arşiv Ahmed Hamdi Abuk Paşa'ya ait sicil kaydına rastlanmamıştır. Aynı adı taşıyan çok sayıda Ahmet Hamdi adlı şahsın sicil kaydı birçok veri çerçevesinde incelenmiş olup hiç birisinin konumuzu teşkil eden Ahmed Hamdi'ye ait olmadığı tespit edilmiştir²¹.

Biyografi araştırmaları için diğer bir önemli kaynak; 1914-1927 yılları arasında askeri veya sivil olarak devlet bünyesinde görev yapan kişilerin bilgilerinin yer aldığı Emekli Sandığı Arşivi'dir. Şahıslara ait bu özel dosyalarda; memurun en son görev yeri, maaşı, hepsinde olmamakla beraber daha önce nerelerde görev yaptıkları, terfileri, doğum, ölüm ve aile yakını bilgileri bulunmaktadır. Bu sicil dosyalarının bazısı detaylı bilgiler içerirken bazılarında kısa bilgiler bulunmaktadır. En kısasında dahi şahsın en son görev yeri, ölüm tarihi, eşi ve çocuklarıyla ilgili bilgilerin bulunduğu emeklilik arşivine ait bu belgeler, hiçbir bilginin bulunamadığı durumlarda öznenin hayatına açılan kapıyı aralama vazifesi görmektedir²². Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın Sicilli Ahval kaydına ulaşılamamış olması sebebiyle eksikliği gidermek adına Paşa'ya ait Emekli Sandığı Arşivi'nde bulunması muhtemel belgesi araştırılmış ve bu belgenin bulunduğu Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Hizmetleri Şubesi Müdürlüğü'ne bizzat gidilerek başvuruda bulunulmuştur. Başvurumuz incelendikten sonra Paşa'nın en son görevi, rütbesi, baba adı ve emekliye ayrılma tarihini içeren bilgilerin bulunduğu tek

²¹ Paşaya ait "Abuk" sülale isminin bu belgede yazılmamış olması veya belgenin okunması/tasnifi esnasında bu ismin farklı şekilde yazılmış olabileceği ihtimali bizim bu belgeyi bulamamamızdaki neden olarak düşünülmektedir.

²² Mehmet Çog, "Biyografi Çalışmaları İçin Önemli Bir Kaynak "Emekli Sandığı Arşivi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 9:2, 2004, s. 71.

sayfalık evrak adresimize gönderilmiştir. Daha fazla bilginin bulunmadığı bu tek sayfalık nüshada²³ çok kısıtlı bilgi yer alsa da bulunduğumuz aşamada henüz bilgi sahibi olamadığımız pek çok veriyi resmi olarak bize sunması açısından oldukça yararlı olmuştur. Yaptığımız başvuru sonucunda ilgili evrakın tarafımıza ulaşmasında katkısı olan kıymetli Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Hizmetleri Şubesi Müdürlüğü çalışanlarına teşekkürü bir borç biliriz.

Biyografi yazımında öncelikle özne ile ilgili makale, akademik çalışma, resmi kayıt, günlük, mektup, varsa eserleri ve ailesine mutlaka ulaşması gerekmektedir. Bizim araştırmamızda resmi kaydolara Emekli Sandığı evrakı Milli Savunma Bakanlığından temin edilmiş ve Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden çok sayıda belge taranıp okunarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmamız boyunca Ahmed Hamdi Abuk Paşa'ya ait özel mektup, hatıra veya eser tespit edilememiştir. Akademik çalışmalar ve Yükseköğretim Kurumu Tez Merkezi'nde bulunan tezler taranmış konuyla ilgili olanlardan azami surette yararlanılmıştır. Bu araştırmalar esnasında yol gösterici olan tezlerden biri şüphesiz Jovo Miladonovic'in, *Osmanlı-Sırp Karşılıklı Askeri İstihbarat Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi (1880-1912)* başlıklı Yüksek Lisans tezi olmuştur. Ayrıca Miladonovic ile irtibat sağlanarak bilgi ve görüş paylaşımında bulunulmuştur.

Biyografi çalışmasında ailevi bilgilerin menbaı olan öznenin hayattaki yakınlarına ulaşılması ailevi bilgilerin temini için atlanmaması gereken önemli adımlardandır. Araştırmamızın başlangıcında karşımıza çıkan kaynaklarda öznenin ailesi ile ilgili bilgilere ulaşamaması üzerine Çerkes araştırmaları konusunda pek çok eser vermiş olan Sefer Ersin Berzeg'e mektup vasıtasıyla ulaşılmıştır. Sefer Bey, bizi Ahmed Abuk Paşa'nın aile bireylerine ulaşmamız noktasında faydalı olacağını düşündüğü Çerkes asıllı araştırmacı yazar Muhittin Ünal'a yönlendirmiştir. Kendi araştırmasında²⁴ Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın kısa bir biyografisine değinen Muhittin Bey, Ahmed Abuk Paşa ile ilgili sahip olduğu bilgi ve rivayetleri paylaşmış ve bizi Ahmed Abuk Paşa'nın Kayseri'de ikamet etmekte olan akrabası Mehmet Beştan'a yönlendirmiştir. Mehmet Beştan ile birkaç defa görüşme yapılmış, Mehmet Bey'den son derece önemli ve yol gösterici bilgi ve yazılı olmayan anılar temin edilmiştir. Evlerine misafir olduğumuz Mehmet Bey'den oldukça faydalı bilgiler alınmış

²³Bkz. Ek.1 Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Hizmetleri Şubesi Müdürlüğünden alınmış Emeklilik Belgesi.

²⁴ Muhittin Ünal, *Kurtuluş Savaşı'nda Çerkeslerin Rolü*, Cem Yayınevi, Ankara 1996, s. 75.

çalışmamızın aile kısmındaki önemli eksiklikler giderilmiştir. Ahmed Abuk Paşa hakkında sözlü olarak yapılan görüşmenin yanı sıra bazı belgeler de bu görüşmede bizlere sunulmuştur. İlk kez karşılaşmamıza ve salgın hastalık tehlikesine rağmen bize kapılarını açan Mehmet Beştan'a ve çok kıymetli eşi hanım efendiye içten, samimi ev sahiplikleri ve verdikleri bilgiler için teşekkür ediyoruz. İlaveten Mehmet Bey ile görüşmemizi sağlayan ve yardım talebimize cevap veren Muhittin Ünal'a saygılarımızı şükranlarımızı sunuyoruz. Abuk ailesi bireylerinden Kayseri Uzunyayla Tahtaköprü köyünde dönemsel olarak ikamet etmekte olan Ahmed Abuk Paşa'nın kardeşi Kâmil Beyin oğlu Musa Akpınar'ın torunlarından Lütfiye Akpınar ile de bir görüşme gerçekleştirilerek yazılı olmayan bilgi ve anılar temin edilmiştir. Bizi misafir eden Lütfiye Hanımefendiye saygılarımızı iletiyoruz. Paşa'nın Çerkes kökenli olması hasebiyle Ankara Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı ile de irtibata geçilmiş konu hakkında bilgi ve belgeye ulaşma ihtimali araştırılmıştır. Bu minvalde KAFDAV Başkanı Murat Duman ile görüşme gerçekleştirilmiş, duyarlı ve nazik bir dönüt aldığımız Murat Bey, dernek üyelerine yapacağı duyuru sonrası herhangi bir bilgi çıkması durumunda bizimle paylaşacağını belirtmiştir. Daha sonra vakıflarına davet etmişler ancak pandemi nedeniyle bu ziyaret gerçekleştirilememiştir. Murat Bey'e ve KAFDAV'a gösterdikleri ilgi ve alaka için teşekkür ediyoruz.

Üzerlerinde pek çok bilgiyi barındıran adeta belge niteliğinde bizlere veri sunan mezar taşları tarihi araştırmaların önemli kaynaklarından. Biyografimizin öznesi Ahmed Abuk Paşa'nın fani hayattan ebedi hayata göç etmiş olması sebebiyle araştırmak ve müşahade etmek gereken mekanların bir diğeri de elbette ki Paşa'nın mezarıydı. İstanbul Paşabahçe Mezarlığı'nda olduğunu tespit ettiğimiz Ahmed Abuk Paşa'nın mezarını bulmak için iki kez Paşabahçe Mezarlığı'na gidilmiştir. İlk seferinde kendi çabalarımızla mezar araştırılmış fakat sonuca ulaşılammıştır. İkinci teşebbüsümüzden önce İstanbul Beykoz Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü'ne başvurulmuş ve Hasan Atar'ın yardımlarıyla Ahmed Abuk Paşa'nın mezarının yeri tespit edilmiştir. Yer tespitinden sonra Paşabahçe Mezarlığı görevlilerinin de yardımıyla Paşa'nın mezarı baş taşındaki yazıları kısmen silinmiş bir halde bulunmuştur. Paşa'nın mezarını bulma konusunda bizlere yardımcı olan Hasan Bey'e ve Paşabahçe Mezarlığı görevlilerine çok teşekkür ediyoruz. Yazıları silik mezar taşı tarafımızdan temizlettirilip yazılar belirgin hale getirilmiştir. Mezar taşında *Ferik Ahmet Abuk Paşa, Ruhuna Fatiha* yazılı

olmasından hareketle bu kabrin Ahmed Abuk Paşa'ya ait olduğu konusunda bir tereddüte mahal kalmamıştır. Mezar taşında Paşa'nın doğum tarihi yer almazken ölüm tarihi de 1915 olarak yazılıdır²⁵. Nüfus kayıt belgesinde ölüm tarihi 03.04.1329 olarak görülmektedir. Verilen tarih Rumi takvime göre 3 Nisan 1911'e, Hicri takvime göre 16 Haziran 1913'e karşılık gelmektedir. 1915 olarak mezar taşında verilen tarih gibi bu tarih de hatalıdır²⁶. Zira Paşa'nın ölüm tarihinin bütün verilerin ittifakıyla 23 Ekim 1923 olduğu bilinmektedir.

Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın biyografisini ortaya koymaya çalıştığımız tezimizin tüm bölümlerinde Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Belgelerinden oldukça fazla istifade edilmiştir. Balkan Savaşı sırasında Dördüncü Kolordu Kumandanı olan Ahmed Abuk Paşa; Mahmut Belig Uzdil'in *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı- Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı- Balkan Savaşında Mürettep İnci Kolordunun Harekâtı* isimli eserlerinde, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II* eserinde, Balkan Savaşı'nı gözlemlemiş olan yabancı gazetecilerin eserlerinde oldukça sık mevzu bahis olmuştur. Paşa'nın Balkan Savaşı esnasındaki faaliyetlerini tespit etmek amacıyla Genel Kurmay Başkanlığı ATASE. Dairesi Arşivi'ne gidilmiştir. Bu arşivde dosyaların analitik bir tasnifin mevcut olmaması ve Paşa ile ilgili olabileceğini tahmin edip istek yaptığımız bazı belgelerin tarafımıza ulaşamaması gibi olumsuzluklar nedeniyle bu arşivden yeterince faydalanılamamıştır. Bu konudaki eksiklik Mahmut Belig'in Balkan Savaşları esnasındaki şahitliklerini ve savaş esnasında verilen emirlerin ve bilgilendirmelerin bulunduğu resmî belgeleri içeren eserleriyle giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca daha önceden askeri arşivden faydalanarak yapılmış telif eserler ve döneme tanıklık etmiş olan şahısların kaleme aldığı eser ve hatıratlara dayanarak en aza indirilmeye çalışılmıştır.

Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın siyasi faaliyetlerinin yazıldığı bölümde; dönem gazeteleri, Zabıt cerideleri, düsturlar, arşiv belgeleri ve hatıratlar yoğun olarak kullanılmıştır. Dönem gazetelerinin temin edildiği Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve Milli

²⁵ Bu mezar taşının Paşa'ya ait ilk mezar taşı olma ihtimali oldukça zayıftır. Çünkü 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanından bir hafta evvel vefat etmiş bir insanın mezar taşının Latin alfabesiyle yazılması mümkün değildir. Dolayısıyla muhtemelen ilk mezar taşı herhangi bir sebeple yok olmuş, yerine konulan taşta da bilgiler tam ve doğru olarak aktarılmamıştır.

²⁶ Bkz. Ek. 2. Ahmed Hamdi Abuk Paşa'ya ait Nüfus Kayıt Belgesi.

Kütüphane çalışanlarına yardımları için teşekkür ederiz. Telif esrelerden pek çoğunu temin ettiğimiz Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ve İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi çalışanlarına da ayrı ayrı teşekkür ederiz. Paşa'nın siyasi icraatı ile ilgili olarak Meclis-i Mebusan kayıtları taranmış fakat Paşa'ya ait çok az bir bilgiye ulaşılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri'nde de Paşa'ya ait bir veriye ulaşamamıştır. TBMM. Arşivi'nin gazeteler kısmından faydalanmamızda kolaylık gösteren TBMM. Arşivi çalışanlarına da teşekkür ederiz.

BÖLÜM-1

AHMED HAMDİ ABUK PAŞA'NIN HAYATI

1.1. Ailesi ve Eğitimi

Ahmed Hamdi²⁷ Abuk Paşa'nın hayatına dair ansiklopedik bilgiler veren kaynaklarda onun doğum tarihi ile ilgili muhtelif yıllar zikredilmiştir. Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri adlı esere göre Ahmed Abuk Paşa 1857 (H.1273, R.1272) yılında doğmuştur²⁸. Meydan Larousse Ansiklopedisi bu tarihi 1859 olarak göstermiştir²⁹. M. Zeki Pakalın, *Sicilli Osmani Zeyli*'nde Ahmed Abuk'un doğum tarihi olarak 1853 (1269) yılını vermiştir³⁰. Pakalın'ın verdiği 1853 tarihi diğer eserlerdeki tarihlerden oldukça farklı olmakla birlikte Abuk ailesi ile yaptığımız görüşmede müşahade ettiğimiz Ahmed Abuk Paşa'ya ait nüfus kayıtlarında gösterilen H. 1270 (M. 1853/1854) tarihi ile örtüşmektedir³¹. Ahmed Abuk'un Sicill-i Ahval³² kaydının bulunmaması ve Millî Savunma Bakanlığı Arşivi'nde Paşa'nın sadece emeklilik tarihini gösteren belgeye ulaşılmış olması nedeniyle doğum tarihi tam olarak netleştirilememiştir. Ancak ansiklopedik kaynaklarda verilen muhtelif tarihlerden ziyade aile nüfus kaydında yer alan 1270 tarihinin muteber kabul edilebileceği düşüncesiyle doğum tarihinin 1853 yılının ikinci yarısı ile 1854 yılının ilk yarısı

²⁷ Paşa'nın tam adı Ahmed Hamdi'dir. Fakat hem ilk görev yıllarına hem de sonraki süreçte üst düzey görevleri dönemine dair belgelerde genellikle *Ahmed Abuk* ve *Abuk Ahmed* şeklindeki kullanımı yaygındır. Çok az sayıda ise Abukzâde Ahmed şeklinde kullanıldığı onun resmi yazışmalarından tespit edilmektedir. Bu tez boyunca onun yaygın olarak tanınmış olduğu Abuk Ahmed ve Ahmed Abuk şekilleri kullanılacaktır.

²⁸ *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, ATASE. (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Yayınları, Ankara 2004, s. 17; Muhittin Ünal, *a.g.e.*, s. 75; *Türk Ansiklopedisi*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1981, s. 90.

²⁹ *Meydan Larousse* C. 1, Meydan Yayınevi, İstanbul 1990, s. 48.

³⁰ M. Zeki Pakalın, "Abuk Ahmet Paşa", *Sicilli Osmani Zeyli*, Yay. Haz.: Şakir Batmaz, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 1.

³¹ Bkz. Ek.2. Ahmet Hamdi Abuk Paşa'ya Ait Nüfus Kayıt Belgesi. Bu belgede yer alan doğum tarihi, Hicri takvime göre hesaplandığında Miladi 1853/1854 yıllarına karşılık gelirken Rumi takvime göre yapılan hesaplamada 1854/1855 yıllarına tekabül etmektedir.

³² Sicill-i Ahval kaydı, Osmanlı memurlarının mesleki sicil kayıtlarının tutulduğu defterlerdir. Osmanlı Devleti Sultan II. Abdülhamid Devri'nde 1879 tarihinde kurulan Sicill-i Ahval İdaresi vasıtasıyla memurların düzenli olarak sicil kaydını tutmaya başlamıştır. Memurların bizzat kendilerinden alınan hal tercümeleri büyük defterlere yazılmaya başlanmış, sonradan meydana gelen değişiklikler yine bu defterlerdeki bilgilere eklenmeye devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar tutulan bu defterler günümüzde Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer almakta olup yaklaşık 92 bin Osmanlı memurunun özgeçmişi denilebilecek olan sicil kaydını ihtiva etmektedir (Geniş bilgi için Bkz.: Gülten Sarıyıldız, *Sicill-i Ahval Komisyonunun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul 2004; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB. Yayınları, Ankara 1993, s. 210).

içerisinde olduğu düşünerek tezimizin başlığında 1853 yılını kullanmayı uygun gördük. Paşa'nın İstanbul Paşabahçe Kabristanı'nda yer alan mezar taşında da doğum tarihi mevcut değildir.

Ahmed Abuk Paşa'nın doğum tarihinde olduğu gibi doğum yeri hakkında da ihtilaf mevcuttur. Bazı kaynaklar Paşa'nın doğum yeri olarak Sivas'ı³³ gösterirken Sultan Vahdeddin'in üçüncü eşi Müveddet Hanım'ın nedimesi Afife Rezzemaza hatıratında; "Paşa vaktiyle Tokat'a hicret etmiş Çerkes Kabardeylerden Abuk ailesine mensup Canpolat Bey'in oğlu imiş"³⁴ ifadeleri yer almaktadır. Bu cümlede, doğrudan Tokat doğumlu olduğu zikredilmemekle beraber ailesinin Tokat'a yerleşmiş olması ön bilgisinden hareketle Paşa'nın Tokat'ta doğmuş olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır. Tokat, 15. yüzyıldan 1864 yılına kadar Sivas Eyaleti'nin, 1864'ten 1880 yılına kadar Sivas Vilayeti'nin bir kazası durumundadır³⁵. 19. yüzyıl içerisinde yapılan Osmanlı idari taksimatında Tokat'ın Sivas'a bağlı bir kaza olmasından hareketle doğum yerinin Sivas olarak zikredilmiş olabileceği düşünülmektedir. Farklı bir eserde ise Paşa'nın Kafkasya'dan Uzunyayla'ya³⁶ göç etmiş bir ailenin çocuğu olduğu zikredilmektedir³⁷. Bu bilgiden hareketle, doğum yerinin Sivas-Kayseri civarındaki Uzunyayla olabileceği rivayet edilmiştir. Ancak tespit ettiğimiz aile nüfus kayıt belgesinde³⁸ ve Arsen Avagyan'ın eserinde yer alan onun Kafkasya doğumlu olduğu bilgisinin muteber olduğunu düşünmekteyiz. Avagyan'a göre Ahmed Abuk Paşa, 5 yaşındayken babasıyla birlikte Kislovodsk'tan Türkiye'ye göç etmiştir³⁹.

³³ *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 17.

³⁴ Afife Rezzemaza, *Saraydan Sürgüne: Vahdettin'in Saraylısı Anlatıyor*, Haz.: Edadil Açba, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 76.

³⁵ Ali Açikel, "Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 2, Elâzığ 2004, s. 333.

³⁶ Kafkaslardan Anadolu'ya gelen Çerkeslerin yerleşim bölgelerinden biri olan Uzunyayla, Orta Anadolu'da Sinop ve Samsun'dan başlayıp Çorum, Amasya, Tokat, Yozgat, Sivas, Kayseri ve Kahramanmaraş üzerinden geçerek Adana ve Hatay'a ulaşan hattın ortasında kalan bir coğrafyayı ifade etmektedir. Sivas Vilayeti'ne bağlı Kangal ilçesi ile Kayseri Vilayeti'ne bağlı Pınarbaşı ilçesinin arasında kalan yöre de *Uzunyayla* olarak adlandırılmaktadır (Mehmet Eser, *Uzunyayla Bölgesinde Yaşayan Çerkes Köylerinde Sosyo-Kültürel Değişme*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 1993, s. 35).

³⁷ Ünal, *a.g.e.*, s. 75.

³⁸ Bkz. Ek. 2. Ahmet Hamdi Abuk Paşa'ya ait Nüfus Kayıt Belgesi.

³⁹ Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet İktidar Sisteminde Çerkesler*, Çev: Ludrnilla Denisenko, Belge Yayınları, Ocak 2004, s. 287. Abuk sülalesinden ve Paşa'nın akrabası olan Mehmet Beştan, kendisiyle yaptığımız mülakatta, Kafkasya'da Abuk sülalesinin bir kısmının Beştav bölgesinde ikamet ettiğini hatta babasının bu bölgeye ithafen "Beştav" soyadını almak istediğini fakat nüfus memurlarının kelimeyi tam olarak anlayamaması sonucu "Beştan" şeklinde yazdığını ifade etmiştir (Mehmet Beştan ile Yapılan Görüşme tarihi: 29 Temmuz 2020). 1801'den sonra Rusların Kabardeyleri

Tespit etmiş olduğumuz 1862 yılına ait bir arşiv belgesinde⁴⁰ Ahmed Abuk Paşa'nın dedesi olduğunu düşündüğümüz Hacı İshak Abuk Efendi'nin Kafkasya'dan Taşâbad Kazasına⁴¹ geldiği bilgisi yer almaktadır. Hacı İshak Efendi'nin yanında Mahmut Efendi ve diğer iki oğlunun yer aldığı bilgisi, Mahmut adlı kişinin Abuk Ahmed Paşa'nın babası olacak Mahmut olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Belgeye göre, Mahmut Efendi'nin kardeşi Kasbud Bey Rusya askeri zabitanından olup 1861 yılında Osmanlı topraklarına gelmiş, diğer kardeşi Beslam Bey de Rusya askeri zabitanından olup 1862 yılında Osmanlı ülkesine ziyaret amaçlı gelmiştir. Sivas Vilayetinden Sadarete gönderilen arizada Rusya tarafından rütbe ile taltif edilen bu kişilerin verilen rütbelere itibar etmeyerek Osmanlı topraklarına hicret ettiği bundan dolayı bu kişilerin Osmanlı Devleti tarafından rütbe ile taltif edilmeleri gerektiği bildirilmiştir. Hacı İshak Efendi'nin Çerkeslerin önde gelenlerinden olduğuna vurgu yapılan belgede, aileye mensup kadın ve çocuklar hakkında bilgi bulunmamaktadır. Abuk Ahmed Paşa'nın babasının göç ettiği tarihe dair bir verinin belgede yer almaması nedeniyle Paşa'nın göçten önce Kafkasya'da mı yoksa göçten sonra ailesin geldiği Sivas veya Sivas'a bağlı bir yerleşim yerinde mi doğduğuna işaret edecek malumata ulaşılamamaktadır. Aile ile yapılan görüşmede Paşa'nın doğum yeri ile ilgili açık ve kesin bir bilgi elde edilememiştir. Elimizde bulunan resmi nüfus kaydına, Avagyan'ın verdiği bilgilere ve çalışmanın kapsamı hakkındaki şahsî kanaatimize göre Ahmed Abuk Paşa'nın, ailesi Osmanlı topraklarına göç etmeden evvel Kafkasya topraklarında doğduğu muhtemeldir.

Ahmed Abuk Paşa'nın da mensubu olduğu sülaleden hatta ailenin büyük dedelerinden biri olduğunu düşündüğümüz Abuk İshak isimli bir din adamının Karaçayların İslamiyet ile tanışmasına vesile olduğu iddia edilmektedir. Yani

itaatleri altına aldıkları ve bu tarihten sonra Beştav bölgesinde yeni yerleşim yerlerinden biri olan Kislovodsk Kalesi'ni kurdukları (Murat Papşu, "Savaş ve Sürgün, Kafdağı'nın Direnişi", <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/kultur/savbas-ve-surgun-kafdaginin-direnisi.html>) bilgisi dikkate alındığında Arsen Avagyan'ın ileri sürdüğü "Ahmed Abuk'un 5 yaşında Kislovodsk'tan göç ettiği" görüşünün muteber olduğu düşünülmektedir.

⁴⁰ COA. HR. MKT. 424/52, 3 Şaban 1279/24 Ocak 1863.

⁴¹ 1425 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 1520 yılına kadar Sonisa kazasına bağlı olan Taşâbad, Tanzimat döneminden 1944 yılına kadar Erbaa'ya bağlı bir yerleşim yeridir. 1923'ten 1944'e kadar Tokat ili Erbaa kazasına bağlı Yemişenbükü Köyü olarak varlığını sürdürmüştür. 1944 yılında alınan kararla Tokat iline bağlanan Taşâbad, 1953 yılında Amasya'ya bağlanmıştır. Bu kararın alınmasında Taşâbad'ın Tokat'a olan uzaklığının hizmetlerin gecikmesine neden olması ve ulaşımın oldukça zor olması etkili olmuştur. Taşâbad günümüzde Taşova ismiyle Amasya iline bağlı bir ilçedir (Necati Çavdar, "1844-1845 Yıllarında Taşâbad Kazası Köylerinin İctimai ve İktisadi Şartlarına dair Tespitler", *III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu*, 2015, s. 209-210).

Karaçayların İslamiyet ile tanışmasında ve kabulünde 1782 yılında Karaçay’a gelen Kabardeylerin Abuk soyundan İshak Efendi’nin rolü bulunmaktadır⁴². Diğer bir iddiaya göre ise 18. yüzyılın başlarında Dağıstanlı Kumuk Türklerinden Esadullah oğlu Ali Efendi’nin Karaçaylara İslam dinini öğrettiği ve kabullerinde etkili olduğudur. Bu iddiaya göre Hacı İshak Abuk Efendi Karaçayların İslamiyet ile tanışmasına vesile olan kişi değildir. Hacı İshak, Çerkes Kabardeylerin İslamlaşma sürecini tamamlamış daha sonra Karaçay’a gelerek talebeler yetiştirmiş ve Şeriat mahkemelerinin teşekkülünü sağlamıştır⁴³. Her iki iddiadan elde edilen sonuç bize göstermektedir ki Ahmed Abuk Paşa’nın aile büyüklerinden Hacı İshak Abuk yaşadığı dönemde din alimi olarak öne çıkmış ve Karaçayların dini hayatına olumlu tesirleri olmuş bir şahsiyettir.

Ahmed Abuk Paşa’nın mensup olduğu aile ve sülale ile ilgili bilgiler kısıtlı olmasına rağmen “Abuk” kelimesinden hareketle bazı temel verilere ulaşabildik. Paşa’nın memuriyet hayatı süresince adına ek olarak kullanılmış olan “Abuk” ibaresinin Çerkeslerle ilgili bir kavram olduğu tespit edilmiştir. “Abuk” kelimesinin Çerkeslerde bir at cinsi olduğunu⁴⁴ ifade eden kaynakların yanı sıra Kafkasya’daki bir vadinin “Abuk” adını taşıdığı da rivayet edilmektedir⁴⁵. Bu kavramın zamanla bazı Çerkes sülalelerinin adı olduğu anlaşılmaktadır. Zira günümüzde Kayseri sınırları içerisinde yer alan Uzunyayla köylerinden Tahtaköprü (Guraşinhable) Köyü’nde⁴⁶ ve Tokat’ın Artova ilçesine bağlı Taşpınar (Abukhable)⁴⁷ Köyü’nde yerleşik Çerkes kökenli halkın Abuk sülalesine mensup oldukları bilinmektedir. Çerkeslerde soylu aileler, yani Vork’lar⁴⁸ köylerini ifade etmek için, o yörede egemen olan Vork ailesinin adının sonuna “habl” kelimesini eklemişlerdir. Günümüzde Artova’nın Taşpınar Köyü’nün asıl adının

⁴² Ufuk Tavkul, “İslamiyet’in XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri”, *Kırım Dergisi*, S.7 (25), 1998, s. 46.

⁴³ Adilhan Adiloğlu, “Karaçay Türklerinin İslam Dinini Kabulü”, *Turkish Studies*, Volume 3/2 Spring 2008, s. 25.

⁴⁴ Murat Topçu (Papşu), “Çerkeslerde Atçılık ve At Kültürü”, *Nart Dergisi*, S. 72, 2010, s. 56. Paşa’nın “Abuk” olarak geçen sülale ismini Ziya Nur Aksun “Osmanlı Tarihi” eserinde “Abak” olarak zikretmiştir (Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 439). Caner Yelbaşı ise “Abuk” kelimesini “Ubuk” şeklinde kullanmıştır (Caner Yelbaşı, “İki Hükümet Arasında Valilikten Özerkliğe İbrahim Hakkı Bey’in Macerası”, *Kafkasya Kökenlilerin Hafıza Mekanları Çalıştayı*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir 2018, s. 112).

⁴⁵ Aytek Namıtok, “Çerkesler Hakkında Bilgi”, *Atlas Dergisi*, Derleyen, Elnur Hasan Mikail, 2010.

⁴⁶ Ömer Karataş, “Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla’ya iskânları ve Karşılaştıkları Sorunlar (H.1277-1287/M.1860-1870)”, *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İzmir 2012, s. 270.

⁴⁷ <http://circassiancenter.com/tr/koylerimiz-tokat>

⁴⁸ Ufuk Tavkul, “Osmanlı Devleti’nin Kafkas Muhacirlerinin Kölelik Kurumuna Yaklaşım”, *Bilgi*, S. 17, Bahar 2001, s. 36-37.

Abukhable olması da Abuk sülalesinin burada egemen olduğunu ve muhtemelen bu köye yerleşen ilk Çerkes sülalesi olduğunu göstermektedir.

Kafkasya'dan gerçekleşen Çerkes göç silsilesi içerisinde Abuk sülalesinin 1860 yılının ağustos ayında Osmanlı topraklarına gelmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiyi veren Jülide Akyüz, Abuk ailesinin ilk önce 120 nüfusla Trabzon'a geldiğini ancak Erzurum ve Sivas yöresinde yerleşecek uygun bir yer aramak için Osmanlı idaresinden izin aldıklarını ve Erzurum'a kadar kendilerine yardım edecek bir rehber verilmesi talebinde bulunduklarını ileri sürmektedir⁴⁹. Trabzon'a gelen bu insanların isimlerinin kayıtlarda yer almaması nedeniyle Ahmed Abuk ve ailesinin bu tarihte mi yoksa daha önce veya sonraki bir tarihte mi Anadolu'ya geldikleri açıklığa kavuşturulamamıştır.

Mehmet Beştan⁵⁰ ile yapılan görüşmede, o, 1860'lardan sonra Abuk sülalesinden bir grubun Çukurova bölgesine yerleştirildiğini fakat bölgenin zorlu iklim şartlarına uyum sağlayamayan Abukların Sivas civarına gelmiş olduklarını ifade etmiştir. Beştan, Sivas civarına gelen Abukların Tokat Taşpınar Köyü'ne yerleştiklerini, sülalenin bir kısmının daha sonra akrabalarını ziyaret için gittikleri Uzunyayla'daki Tahtaköprü Köyü'ne yerleşmiş olduklarını beyan etmiştir⁵¹. Diğer bir bilgiye göre ise Ahmed Abuk Paşa'nın ailesi Sivas Eyaletine bağlı Erbaa Kazasının Taşâbad Nahiyesine yerleşmişlerdir⁵². Konu ile ilgili mülakat yaptığımız Abuk sülalesine mensup kişiler Osmanlı topraklarında Abuk sülalesinin yerleşim yerinin Artova'nın Taşpınar Köyü olduğunu daha sonra bir kısmının Sivas'a bir kısmının Uzunyayla'ya göç ettiğini iddia etmektedirler.

Bütün bu tartışmalardan hâsıl olan bir netice olarak, Abuk ailesinin bir kısmının Sivas-Kayseri Uzunyayla yöresine bir kısmının ise Tokat yöresine yerleşmiş oldukları söylenebilir. Millî Savunma Bakanlığı Arşivi'nde Ahmed Abuk Paşa'ya ait dosyada Paşa'nın babasının künyesinin "Mahmud bin Abuk Sivasî" olarak kaydedilmiş olması da bu iddiayı kuvvetlendirecek mahiyettedir.

⁴⁹ Jülide Akyüz, "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", *Bilig*, S. 46, Yaz/2008, s. 40.

⁵⁰ Mehmet Beştan Abuk sülalesinden olup Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın kardeşi Abuk Kamil'in oğlu Abuk Musa'nın vefat etmesi üzerine Abuk Musa'nın hanımı ile evlenen Abuk Hatem Gari'nin oğludur. Yani Abuk Ahmed Paşa'nın kardeşi Abuk Kamil'in torunu Halis Turgut Akpınar ile aynı anneden kardeşidir.

⁵¹ Mehmet Beştan ile Yapılan Görüşme tarihi: 29 Temmuz 2020.

⁵² COA. HR. MKT. 424/52, 3 Şaban 1279/24 Ocak 1863.

Ahmed Abuk Paşa'nın hangi Çerkes boyuna mensup olduğu hakkındaki bilgi ve rivayetler de ihtilaflıdır. Afife Rezzemaza, Paşa'nın Kabardey boyuna mensup olduğunu ifade ederken⁵³ Muhittin Ünal “Kuzey Kafkasya'nın Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nden Uzunyayla'ya göç etmiş Abaza bir ailenin çocuğu” ibaresiyle onun Abaza olduğunu ileri sürmektedir⁵⁴. Paşa hakkında görüşme yaptığımız Mehmet Beştan ise Abuk ailesinin Abaza boyuna mensup olduğunu fakat Rusların aristokrat Çerkes ailelerin ikamet yerlerini devamlı değiştirmesi nedeniyle Abukların Kabardeylerle karışarak Kabardey olarak bilinir hale geldiklerini beyan etmiştir⁵⁵. Aynı adı ve damgayı kullanan bazı soyların farklı toplumlarda yaşıyor olması Kafkasya halkları arasında uzun süreden beri etnik bir karışımın yaşandığını göstermektedir. Hem Kabardey hem de Abaza boyları içerisinde yaşamış olan Abukların kullandıkları soy damgasının aynı olması da Abukların kökeninin aynı olduğunu ispatlar mahiyettedir⁵⁶.

Ahmed Abuk'un baba adı hakkında kaynaklar farklı isimler zikretmektedir. Afife Rezzemaza, yukarıda bahsi geçen hatıratında onun babasının Canpolat Bey adlı bir şahıs olduğunu ifade etmektedir⁵⁷. Genelkurmay Başkanlığı'nın yayınladığı *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri* adlı eserde ise Paşa'nın baba ismi *Mehmet Abuk Bey* olarak verilmiştir⁵⁸. Milli Savunma Bakanlığı Arşivi'ndeki dosyasında Paşa'nın babasının künyesi “Mahmud bin Abuk Sivasî”⁵⁹ olarak kayıtlıdır. Paşa'nın nüfus kayıt örneğinde ise baba ismi *Hacı Mehmed* olarak kaydedilmiştir⁶⁰. Bu bilgilerden hareketle Paşa'nın baba isminin farklı kaydedilmesine Mahmud ve Mehmed isimlerinin eski yazıyla yazılış şeklindeki benzerlik neden olmuştur. Baba isminin ne olduğu şüphesiyle ilgili olarak bizde galip gelen fikir, eldeki resmî belgelerden hareketle Abuk Paşa'nın baba isminin Mahmut olduğudur.

Aile nüfus kaydında Paşa'nın anne ismi *Saniye*, tek kardeşinin ismi ise *Kâmil* Efendi olarak belirtilmiştir. Medeni hali bekâr olarak kayıtlı olan Paşa'nın hiç evlenmediği bilgisi görüştüğümüz akrabaları tarafından da tasdik edilmiştir⁶¹. 29

⁵³ Rezzemaza, *a.g.e.*, s. 76.

⁵⁴ Ünal, *a.g.e.*, s. 75.

⁵⁵ Mehmet Beştan ile Yapılan Görüşme tarihi: 29 Temmuz 2020.

⁵⁶ <https://bilimdili.com/toplum/dil/kafkasya-dilleri/>

⁵⁷ Rezzemaza, *a.g.e.*, s. 76.

⁵⁸ *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 17.

⁵⁹ Bkz.Ek.1. Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Hizmetleri Şubesi Müdürlüğünden alınmış Emeklilik Belgesi.

⁶⁰ Bkz.Ek. 2. Ahmed Hamdi Abuk Paşa'ya ait nüfus kayıt belgesi

⁶¹ Bkz.Ek. 2. Ahmed Hamdi Abuk Paşa'ya ait nüfus kayıt belgesi

Temmuz 2020 tarihinde görüşme yaptığımız, Uzunyayla Tahtaköprü Köyü'nde Abuk sülalesinden, Ahmed Abuk Paşa'nın tek kardeşi olduğu rivayet edilen Kâmil Efendi'nin oğlu Abuk Musa'nın torunlarından birisi yaşamaktadır. Abuk Musa'nın oğlu Halis Turgut Akpınar'dan kızı, yani Abuk Musa'nın torunu Lütfiye Akpınar ile yaptığımız görüşmede Lütfiye Hanım, Ahmed Abuk Paşa'nın hiç evlenmediğini beyan etmiştir⁶². Yine görüşme yaptığımız Mehmet Beştan da Ahmed Abuk Paşa'nın evlenmediğini ifade etmiştir⁶³.

Paşa'nın evlenip evlenmediği, çocuğunun olup olmadığı, başka kardeşinin olup olmadığı da yine onun hayatına müphem konular arasında yer almaktadır. Fakat Paşa'nın nüfus kayıt belgesinde bekâr olduğu yazarken belgede çocuklarla ilgili bir bilgi bulunmaması bu kapalılığı açıklığa kavuşturmaktadır. Bir kaynak Paşa'nın hiç evlenmediği ve çocuğu olmadığı için tüm mal varlığını ve silahlarını İsmail Berkok⁶⁴ adlı şahsa bıraktığı bilgisini vermektedir⁶⁵. İsmail Hakkı'nın (Berkok) Kayseri doğumlu olması, Çerkes kökenli olması, Balkan Harbi esnasında Paşa birlikte görev yapmış olma ihtimali gibi unsurlar tanışıklıklarının olma ihtimalini güçlendirdiği için bu iddianın yersiz olmadığı ortadadır. Ancak bunu teyit edebileceğimiz kesin bilgiye ulaşamamıştır. Paşa'nın görüştüğümüz akrabaları Ahmed Abuk Paşa'nın kendine ait eşyaları İsmail Berkok'a bırakmak istediği iddiasının doğru olmadığını beyan etmişlerdir.

Arsen Avagyan Paşa'nın Rusya'da bir kardeşi olduğunu ve bu kardeşin Ahmed Abuk'a Rusya'daki mülklerinden birtakım gelirler gönderdiğini iddia etmektedir⁶⁶.

⁶² Lütfiye Akpınar ile Yapılan Görüşme tarihi: 29 Temmuz 2020.

⁶³ Mehmet Beştan ile Yapılan Görüşme tarihi: 29 Temmuz 2020.

⁶⁴ İsmail Hakkı Berkok 1889 yılında Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesinin Yağlıpınar Köyü'nde doğmuştur. İlkokuldan sonraki tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. 1910 yılında Harp Akademisi'nden Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 1911 yılında Rumeli'de Malisor Harekâtı'nda ve Balkan Harbi'nde görev almıştır. İran, Kafkas ve Irak cepheleri harekâtına katılmıştır. 1918'deki Bolşevik İhtilali üzerine Kafkasya'ya giderek Kuzey Kafkas Ordusu Kurmay Başkanlığı ve Kuzey Kafkas Komutanlığı yapmıştır. Kafkasya'dan döndükten sonra İstanbul'da bir müddet Harp Tarihi öğretmenliği yapmıştır. 1919 yılında İstiklal Harbi'ne katılmış, sonrasında da önemli askeri görevde bulunmuştur. 1946 yılında emekliye ayrılan Berkok 1950 yılında Demokrat Parti Kayseri Milletvekili seçilmiştir. Sonraki dönemde de milletvekili seçilmiş olan Berkok, 1954 yılında tedavi için gittiği Londra'da vefat etmiştir (Ersin Güven, *1946-1960 Arası (VIII-IX-X-XI. Dönem) TBMM Kayseri Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2011, s. 110-112). Berkok, Kurmay subay olarak en büyük taktik hocalarının başında sayılmaktadır. Çerkes sorunlarıyla da ilgilenmiş olan Berkok, *Tarihte Kafkasya* isimli bir de eser kaleme almıştır (Ünal, a.g.e., s. 45).

⁶⁵ Ömer Karataş, *Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla'ya İskânları ve Karşılaştıkları Sorunlar (H.1277-1287/M.1860-1870)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2012, s. 151.

⁶⁶ Avagyan, a.g.e., s. 287.

Fakat gerek yaptığımız akraba görüşmelerinde gerekse nüfus kaydında Paşa'nın tek bir kardeşinin olduğu tespit edilmektedir ki bu da yukarıda bahsi geçmiş olan Abuk Kâmil olup Uzunyayla'da ikamet etmiştir. Bu durumda Paşa'nın Kafkasya'da, Avagyan'ın iddia ettiği gibi bir kardeşinin olma ihtimali zayıflamaktaysa da yakın akrabalarından birinin Paşa'ya Rusya'daki mülklerinden birtakım gelirler göndermiş olma ihtimali bu iddianın sebebi olabilir. Çalışmamız esnasında bu konuya dair açık bir bilgiye rastlanmamıştır.

Ahmed Abuk Paşa'nın Prens Sabahattin'in⁶⁷ amcası olduğu bazı eserlerde⁶⁸ yer alan iddialar arasındadır. İddia edilen akrabalığın doğruluğu ve derecesi ne resmî kayıtlardan ne de akraba görüşmelerinden teyit edilebilmiştir. Prens Sabahattin'in babası Damat Mahmut Paşa'nın Abazaların Kozba ailesine mensup olması bu akrabalık iddiasının kaynağı olmalıdır. Ancak çalışmamızda bu durumu teyit edecek bilgi ve belgelere ulaşılamamıştır.

Ahmed Abuk Paşa'nın eğitim hayatının detayları hakkındaki bilgiler sınırlı olsa da okuduğu okulların bazıları bilinmektedir. Ahmed Hamdi, ilk ve orta tahsilinden sonra 1877 yılında Mekteb-i Harbiye'ye⁶⁹ (Harp Okulu) girmiş, buradaki eğitimini tamamlayarak 1879 yılında Mülâzım (Teğmen) rütbesiyle mezun olmuştur. Daha sonra Osmanlı ordusuna kurmay subay yetiştiren Askerî Harp Akademisi olan Mekteb-i Erkân-ı Harbiye'deki eğitimine başlayan Ahmed Hamdi, bu okulun otuz üçüncü

⁶⁷ Prens Sabahattin, Sultan II. Abdülhamid'in kız kardeşi ile evlenen Damat Mahmut Paşa'nın oğludur. Abazaların Kozba ailesine mensup olan Damat Mahmut Paşa, Sultan II. Abdülhamid'e muhalefet ederek 1899 yılında oğullarıyla Fransa'ya kaçmıştır (Ünal, *a.g.e.*, s. 87). Prens Sabahattin, Fransa'da Jön Türklere katılmıştır. Jön Türklere ihtilafa düşmesi üzerine *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*'ni kurmuştur. II. Abdülhamid yönetiminin sonlandırılması için 1907 tarihinde II. Jön Türk Kongresi'ni toplayan Prens Sabahattin II. Meşrutiyet'in ilanı ile ülkeye dönse de aktif politikaya girmemiştir. 31 Mart Vakası'ndan sonra İttihat ve Terakki yönetimine muhalefete başlayarak 1913 yılında tekrar Paris'e giden Sabahattin I. Dünya Savaşı sonrası İstanbul'a dönmüştür. 1924 yılında Osmanlı hanedanının sınır dışı edilmesiyle yurt dışına çıkmak zorunda kalan Prens Sabahattin 1948 yılında İsviçre'nin bir köyünde vefat etmiştir (Abdullah Uçman, "Prens Sabahattin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA.)*, C. 34, İstanbul 2007, s. 341).

⁶⁸ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, Ankara 1984, s. 212; M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi*, Çev.: Mehmet Morali, Alkım Yayınevi, İstanbul 2005, s. 426; M. Hanefi Bostan, *Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1992, s. 30.

⁶⁹ M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. 2, s. 1. Ahmed Abuk Paşa'nın askeri eğitim almasında etken, aile bireylerinin önemli bir kısmının asker olması ve onların Paşa'yı bu yönde destekledikleri ihtimalidir (COA. HR. MKT. 424/52, 3 Şaban 1279/24 Ocak 1863).

sınıfında gördüğü eğitimini tamamlayarak 1881 yılı temmuz ayında Kurmay Yüzbaşı olarak mezun olmuştur⁷⁰.

1.2. Şahsiyeti

Ahmed Abuk Paşa, Osmanlı Devleti'nin içerde ve dışarda türlü gailelerle uğraştığı bir dönemde yaşamış, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki önemli olayların bazılarının bizzat içinde bulunmuş, bazılarına da tanıklık etmiş bir şahsiyettir. Muhtelif devletlerde ataşemiliterlik yapmış, Erzurum isyanının bastırılması görevini üstlenmiş, Balkan Savaşı'nda Dördüncü Kolordu Komutanlığı, Mütareke Dönemi'nde Harbiye ve Nafia Nazırlığı ve Askerî Şura üyeliği gibi önemli görevler ifa etmiştir. Bu memuriyetleri esnasında gerek üstlendiği görevlerin öneminden gerekse dönemin hassas şartlarından bazen çeşitli suçlamalara maruz kalmış bazen de övgüler almıştır.

1888-1894 yılları arasında Belgrad Ataşemiliterliği görevi verilen Paşa'nın görev süresinin uzunluğu ve düzenli olarak gönderdiği raporları⁷¹, Petersburg ve Viyana Ataşemiliterliği ile vazifelendirilmesi Paşa'nın bu görevdeki başarısını göstermektedir.

Ahmed Abuk Paşa, 28 Ekim 1906⁷² 3 Aralık 1908 tarihleri⁷³ arasında Erzurum Kumandanı olarak bulunduğu esnada Erzurum isyanının bastırılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu isyanlar esnasında saraya bir jurnal gönderen Mirliya İbrahim Rüşdü, yirmi beş subayın ahali arasında menfi propaganda yaptıklarından bahisle beşinci ve altıncı ordulara nakledilmelerini istemiştir. Mirliya İbrahim Rüşdü, bu talebini Erzurum Kumandanı'nın IV. Ordu Müşirliği'ne ilettiğini, konunun oradan da Seraskerlik makamına iletiliğini fakat üç aydır gereken muamelenin yapılmadığını ileri sürerek serzenişte bulunmuştur. Erzurum Kumandanı Ahmed Abuk Paşa'ya ayrıca değinen Mirliya İbrahim Rüşdü, Ahmed Abuk Paşa'yı Mirliya Hasan Fuad Paşa⁷⁴ ile olan

⁷⁰ *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 17; Muharrem Mazlum İskora, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*, C. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 168. Balkan Savaşı esnasında Doğu Ordusu Komutanı olan Abdullah Paşa, Abuk Paşa'nın Harp Okulundaki sınıf arkadaşlarından birisidir. Sınıfın mevcudu ise 11 kişi olarak görülmektedir (Muharrem Mazlum İskora, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*, C. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 168).

⁷¹ Jovo Miladonovic, *Osmanlı-Sırp Karşılıklı Askeri İstihbarat Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi (1880-1912)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 26.

⁷² COA. İ. TAL. 408/52/1, 15 Teşrinievvel 1322/ 28 Ekim 1906.

⁷³ COA. BEO.3446/ 258424/1, 20 Kânunusani 1324/3 Aralık 1908.

⁷⁴ Hasan Fuad Paşa, Çerkes kökenli bir Osmanlı paşasıdır. 1874'te Harbiye'den Mülazım olarak mezun olduktan sonra Harbiye'de Hendese muallimliği yapmıştır. Daha sonra Kuleli İdadisi Ders Nazırlığı'na tayin olunan Fuad Paşa, Mirliyalık rütbesine kadar yükselmiştir. Şehremini Rıdvan Paşa'nın

arkadaşlığından ötürü güvenilir bulmadığını ileri sürmüştür. İbrahim Rüşdü, Paşa'nın şahsiyetine dair şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Abuk Ahmed müstaid⁷⁵ ve ayyaş olarak tanınmış genç bir feriktir. İşârâtı sadakatini ifa ediyor ise de arkadaşları nokta-i nazarından icraatını tetkik eder vakit ize edilmemesine ...”⁷⁶. Mirliya İbrahim Rüşdü, Abuk Ahmed Paşa'yı suçlarken somut bir delil ortaya koymaktan ziyade onun çevresine olan muhtemel bir kişisel ya da meslekî çekememezlikten kaynaklı güvensizliğini dile getirmiştir. Hatta “İşârâtı sadakatini ifa ediyor” kelimeleriyle bir nevi Paşa'nın ehliyetli bir asker olduğunu da tasdik etmiş oluyordu. Ahmed Paşa'nın sadece görevinden azledilen Fuat Paşa ile olan arkadaşlığına vurgu yaparak suçlayıcı bir jurnal hazırlayan Rüşdü Paşa bu jurnalının Yıldız Sarayı tarafından dikkate alınmamış olduğu, Abuk Paşa'nın görevinin başında kalmasından anlaşılmaktadır.

Erzurum Valisi Arnavut Abdulvahab Paşa Erzurum'daki Kolordu Kumandanı Erkân-ı Harp Mirlivası Ahmed Abuk Paşa'nın ve Rus Hudut Kumandanı Erkân-ı Harp Miralayı Fahri Bey'in yerlerinin değiştirilmesini talep etmiştir. Fakat Erzincan'daki IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa⁷⁷ bu talebi dikkate almamıştır⁷⁸. Sebebi tam olarak belirtilmesine de Vali Abdulvahab Paşa, Ahmed Abuk Paşa'nın görevini iyi yapmadığını veya suiistimal ettiğini düşünerek bu talepte bulunmuş olmalıdır. Bu tür düşüncelere karşı tez

öldürülmesinden sorumlu tutulan Bedirhaniler ile yakınlığı olabileceği gerekçesiyle Rodos'a sürülen Paşa, 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a dönmüş ve emekli olmuştur. Devrinde Sarhoş Hasan Paşa olarak anılmıştır. İlmî ve Nazarî Usul-i Hendese adlı eseri de buluna Hasan Paşa, 1911'de İstanbul'da vefat etmiştir (M. Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C. VI, Haz.: Özen Yok-Hava Selçuk, TTK. Yayınları, Ankara 2008, s. 143).

⁷⁵ Müstaid: İstidadlı, kabiliyetli, akıllı ve anlayışlı (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2013, s. 870).

⁷⁶ *Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA.)*, *Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.)*, 15/147, 6 Rabiyyülahir 1327/27 Nisan 1909.

⁷⁷ Müşir Mehmed Zeki Paşa; 1835 yılında Kafkasya'da doğmuştur. Çerkes kökenli olan Mehmed Zeki Paşa'nın babası Şeyh Şamil ile Ruslara karşı mücadele eden Abdullah Keremiz Bey'dir. Şeyh Şamil'in esir düşmesinden sonra aile Anadolu'ya göç etmiştir. 1864 yılında Harp Okulundan mezun olduktan sonra muhtelif askeri görevler üstlenen Zeki Paşa, 1877-78 Rus Savaşı sonrası Ferikliçe, 1888 yılında Müşirliğe terfi ettirilen Paşa, IV. Ordu Komutanlığı'na tayin edilmiştir. 20 yıl bu görevi icra eden Paşa, en uzun süre IV. Ordu Komutanlığı yapan kişi olmuştur (Cengiz Çakaloğlu, *Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1999). 1890 yılından sonra IV. Ordu Komutanı ve Hamidiye Alayları'nın kurucusu olarak görev yapmıştır. İttihatçılarla fikir birliği bulunmayan Paşa, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra iklim şartları, kendinin ve eşinin sağlık durumunu bahane ederek görevinden ayrılmak istemiş ve bu istek Harbiye Nezareti tarafından kabul edilmiştir. Bir süre açığa alınan Paşa, 1911 yılının mart ayında emekliye ayrılmıştır. Ahmet Muhtar Paşa'nın sadareti esnasında 1 Ekim 1912 tarihinde Bağdat Valiliği'ne atanan Paşa, yedi ay görev yaptıktan sonra bu görevinden de ayrılarak İstanbul'a dönmüş ve Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı esnasında emekliye ayrılmıştır (Seydi Vakkas Toprak, “Müşir Mehmed Zeki Paşa'nın Bağdat Valiliği”, *International Journal of Social Sciense*, 34/II, 2015, s. 418).

⁷⁸ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası: Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 77.

oluştururcasına Ahmed Abuk Paşa'nın gayreti sayesinde Erzurum'daki ayaklanmanın teskin edilmiş olduğu da tarihe düşülen notlardandır⁷⁹. Ahmed Abuk Paşa verilen örneklerde de görüldüğü üzere bazı kişiler tarafından Erzurum ayaklanması esnasında asilere göz yuman cenahta gösterilirken bazıları tarafından ise ayaklanmayı bastıran kumandan olarak gösterilmiştir. Dönemin hassas şartlarının bir yansıması olarak farklı meslek gruplarına mensup çok sayıda devlet görevlisi gibi⁸⁰ Paşa'nın da o dönemde benzer durumlarla karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Yıldız Sarayı'nın bu tür mühim jurnalleri mutlaka dikkate alarak incelediği bir gerçektir. Paşa hakkında olumsuz bir neticenin meydana gelmemiş olması da hakkında ileri sürülenlerin dedikodudan ibaret olduğunu göstermektedir.

1903 yılı Eylül ayında Rusya'nın Erzurum Başkonsolosu N.A. Skryabin'in İstanbul'daki Rusya Sefareti'ne gönderdiği bir raporda, Ahmed Abuk Paşa “valinin sivil halka dokunulmaması tavsiyesine uyan son derece insancıl, bu tavrı nedeniyle silahsız Hristiyan halkı ezmek isteyenlerin karşısında büyük bir engel”⁸¹ olarak tasvir edilmiştir.

Ahmed Abuk Paşa'nın 1909 yılında IV. Ordu Müşirliği tarafından Dersim Kuvve-i Islahiyesi Kumandanlığı'na ve Mamuretü'l-aziz Valiliğine tayini istenmiştir⁸². IV. Ordu Müşiri İbrahim Paşa, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı arzuhalde Dersim ıslahında muvaffak olunamamasının sebebini kumandanlık ve mülkiyenin birlikte hareket etmemesi olarak belirtmiş, buna mâni olmak için de Mamuretü'l-aziz Valiliğinin ve

⁷⁹ H. Zafer Kars, *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984, s. 81.

⁸⁰ Sultan II. Abdülhamid Devri'nde hakkında jurnal bulunmayan devlet adamı neredeyse yoktur. Hatta Sultan'ın en güvendiği büyük devlet adamlarının bile sık sık ciddi ithamlara maruz kaldıkları bilinmektedir. Bu örneklerden biri de Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'dır. Sultan II. Abdülhamid'in Başyaverliği, Mâbeyn Müşirliği ve Seraskerlik gibi üst düzey görevlerde bulunduğu yıllarda Gazi Osman Paşa, kendisine muarız olan dönemin bazı devlet adamları tarafından mali yolsuzluklarda bulunduğu, İngiliz karşıtı ve Rus yanlısı olduğu, 1878 Çırağan Vakası'ndan haberdar olduğu gibi iddialarla lekelenmeye çalışılmıştır. Paşa, siyasi rakipleri tarafından Batı modellenmiş ıslahat çalışmalarına karşı olmak ve bu konuda padişahı etkilemekle de suçlanmıştır. Onu suçlayanların başında Tunuslu Hayreddin Paşa, İngiliz Büyükelçisi Henry Layard ve Nusret Paşa gelmiştir. Padişah, Osman Paşa hakkındaki çok sayıda itham karşısında gerekli tahkikatı yaptırmakla birlikte her defasında ona olan güvenini göstermiş, hatta Paşa'ya olan itimadı zamanla akrabalık ilişkisine dönüşmüş, Padişah iki kızını Osman Paşa'nın iki oğlu ile evlendirmiştir (Necati Çavdar, “Gazi Osman Paşa Hakkında Bazı İddialar ve Sultan Abdülhamid'in Paşa'ya Karşı Tutumu”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, C. 9, S. 22, (2018), s. 157.

⁸¹ “Текст воспроизведен по изданию: Секретные донесения российских генеральных консулов в Эрзеруме об армянских погромах в Ване и освободительной борьбе западных армян” (“Erzurum Rusya Başkonsolosunun Van'daki Ermeni Pogromları ve Batı Ermenilerinin Kurtuluş Mücadelesi Hakkındaki Gizli Raporları”), *Историко-филологический журнал*, (Tarih ve Filoloji Dergisi), No: 2 (154), 2000).

⁸² COA., *Başbakanlık Evrak Odası (BEO.)*, 3542/ 265600, 2, 21 Nisan 1325/4 Mayıs 1909.

tedip kumandanlığının Ahmed Abuk Paşa'ya verilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir⁸³. Bu tavsiyeden çıkarılabilecek sonuç, Abuk Ahmed Paşa'nın hem askerî hem de idari vazifeleri hakkıyla yapabilecek donanım ve güveni haiz olduğudur.

Ahmed Abuk Paşa 1912 yılında başlayan Balkan Savaşı'nda Doğu Ordusu Dördüncü Kolordu Komutanı olarak görev yapmıştır. Bu önemli görevi esnasında Paşa, dönemin bazı şahısları tarafından işten kaçan, oturan bir komutan olarak tasvir edilse de⁸⁴ 29 Ekim 1912'de Başkomutan Vekili Nazım Paşa tarafından Birinci, İkinci ve Dördüncü Kolordu'nun harekâtını idare ile görevlendirilmiş⁸⁵ olması onun vazife konusundaki ciddiyet anlayışını ortaya koymaya yeter bir durumdur. Takdir edilmelidir ki işten kaçan bir komutana böyle hayati askerî görevler verilmesi mümkün değildir.

Balkan Savaşı esnasında Kırklareli, Lüleburgaz, Vize ve Çatalca'da savaş muhabirliği yapan bazı yabancı gazeteciler Ahmed Abuk Paşa ile görüşmüş ve bu görüşmeleri kaleme almışlardır. Bunlardan Franzız savaş muhabiri Georges Remond, Paşa hakkındaki fikirlerini şu şekilde beyan etmiştir; "Ahmed Abuk, âlim ve fikir dengesine sahip bir zattır. Avrupa gazetelerinin yazdıkları gibi İstanbul'a hücum etmek için düşman karşısındaki yerini terk etmiş boş bir adam değildir"⁸⁶. Abuk Ahmed Paşa'nın fiziki özellikleri hakkında bilgiler veren Remond, "Uzun boylu, biraz kambur, sakallı, hayırseverliğini gösteren bir çehreye ve zekâsına delalet eden gözlere sahipti" ifadelerini kullanmıştır. Paşa'nın fiziki özelliklerinin yanı sıra karargâh odasının eşyalarının bilgilerini de vererek adeta Abuk Paşa'nın karargâh odasını resmetmiştir. Küçük ve tek katlı olan karargahtaki Ahmed Abuk Paşa'nın odasında bir halı ve bir masa vardır. Masanın üstünde ise buhar makinesi bulunmaktadır. Duvarlardan birinin üstüne İstanbul ve Boğaz resimleri yapılmıştır. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Paşa'nın buhar makinesine ihtiyaç duyduğu bir rahatsızlığı bulunmaktadır. Ayrıca İstanbul'dan uzak kaldığı bu zaman zarfında odasındaki bu resimlerle İstanbul hasretini dindirmektedir⁸⁷. Savaş muhabirliği yapan Remond, Ahmed Abuk Paşa'nın komutası

⁸³ *Dersim Raporu*, Yay. Haz.: İzzeddin Çalışlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 188.

⁸⁴ Ziya Nur Aksun, "Osmanlı Tarihi", C. 5, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 484-485.

⁸⁵ *Abdullah Paşa'nın Balkan Hatıratı ve Mahmut Muhtar Paşa'nın Cevabı*, Çev.: Hülya Toker-Sema Demirtaş-Mustafa Toker, Alfa Yayınları, İstanbul 2012, s. 226.

⁸⁶ Georges Remond, *Mağluplarla Beraber*, Haz.: Muammer Sarıkaya, Profil Yayınları, İstanbul 2007, s. 156. İstanbul'a hücum etmekten kasıt, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın öldürülmesine karşılık olarak yapılacağı söylenen karşı darbeyi gerçekleştirecek askeri kuvvetin başında İstanbul'a yürüyeceği söylentisidir.

⁸⁷ Remond, *a.g.e.*, s. 104.

altındaki bölgedeki ikametinde, yolculuklarında, rehber ve binek konusunda Paşa'dan yardım aldığını aktarırken Ahmed Abuk Paşa'nın boş vakitlerinde Guizot'un eserini okuduğunu görmüş ve birlikte esrin kritiğini yapmışlardır⁸⁸

Balkan Savaşını Osmanlı ordusuyla birlikte izleyen İngiliz gazeteci Ashmead Bartlett, Balkan Savaşını oldukça teferruatlı bir şekilde kaleme almış bizzat şahit olduğu önemli olayları aktarmıştır. Ahmed Abuk Paşa ile şahsen görüşen Bartlett, "Abuk, iri yarı, tıknaz bir adamdı. Bizi oldukça dostâne bir tavırla karşıladı" ifadelerini kullanarak Paşa'nın fiziki ve şahsi ahvalinden bahsetmiştir. İngiliz gazeteciye yatacak yer vermek istediği ancak kendisinin de emin bir yeri olmaması dolayısıyla geceyi at sırtında geçireceğini belirtmesi Dördüncü Kolordu Komutanı Ahmed Abuk Paşa'nın savaş sırasında bulunulan zor durumu gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Paşa'nın savaş hakkındaki düşüncesi; savaşın görkemli bir yanı olmayan, vahşilere özgü ve aşağılık bir oyun olduğu yönündedir⁸⁹. Yabancı gözlemcilerin ifadeleriyle fiziki ve şahsi özelliklerinin aktarıldığı bu satırlarda dikkati çeken önemli diğer bir durum da Ahmed Abuk Paşa'nın savaşın zor zamanlarında dahi bir komutan olarak yabancı temsilcilere olan hoşgörülü ve yardımsever tavrıdır.

Ahmed Abuk Paşa'nın adı Mahmut Şevket Paşa suikastında şüpheliler arasında geçmiştir⁹⁰. Suikastın yapıldığı dönemde İstanbul muhafızı olan Cemal Paşa hatıratında "Mahmud Şevket Paşa suikastına Abuk Ahmed Paşa'nın katılmış olduğunu bir türlü kabul edemiyorum"⁹¹ şeklinde fikir beyan etmiştir. Bir rivayete göre, bu suikast Babıâli Baskını'na karşılık yapılmış fakat suikast tertipçilerinin suikast sonrası İstanbul'a yürüyüp duruma hâkim olmak üzere anlaştığı Ahmed Abuk Paşa ve arkadaşları kendilerinde bu cesareti bulamamıştır. Diğer bir rivayete göre ise İttihat ve Terakki, bu tertipten haberdar olmasına rağmen olayı engellemek için müdahale etmemiştir. Çünkü bu suikast ile bir yandan takip etmek istedikleri politikaya alet olmak istemeyen Mahmut Şevket Paşa'dan kurtulmuş olurken diğer yandan da muhaliflerini sindirmiş olacaktı. Bu iddialar doğru kabul edilecek olursa Ahmed Abuk Paşa'nın bu meselede danışıklı dövüş oynamış olması da ihtimal dâhilindedir. Zira suikast sonrası hükûmeti

⁸⁸ Remond, *a.g.e.*, s.114.

⁸⁹ Ellis Ashmead-Bartlett, *Türklerin Rumeli'ye Vedası*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 155.

⁹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, "Balkan Savaşının İkinci Evresi", *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım II, TTK. Yayınları, Ankara 1991, s. 317.

⁹¹ *Hatıralar-Cemal Paşa: Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Komutanı*, Tamamlayan ve Tertipleyen: Behçet Cemal, Selek Yayınları, İstanbul 1959, s. 34.

devirmek için İstanbul'a gelmesinin beklendiği iddia edilen Ahmed Abuk Paşa'nın gelmemiş olması ve adının şüpheliler listesinde yer almasına rağmen tutuklanmamış, hatta yargılanmamış⁹² olması dikkati şayandır. Tüm bunların yanı sıra Ahmed Abuk Paşa'nın, yalnızca kanaat bakımından adının suikasta karıştırıldığı ve akabinde de emekli edildiği de karşı iddialar arasındadır⁹³.

Ahmed Abuk Paşa, 1914 yılının ocak ayında Enver Paşa tarafından emekliye sevk edilmiştir⁹⁴. Bu emekliliğin Enver Paşa tarafından orduda yapılan ıslahat sonucu husule geldiği düşünülse de Diyarbakır Valisi Hakkı Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bir şifreli mektupta Enver Bey ile Ahmed Abuk Paşa arasında meydana geldiği söylenen bir yaralama hadisesinin doğru olup olmadığı sorulmuştur. Mektuba verilen cevapta bunun tamamen söylentiden ibaret olduğu, Enver Bey'in apandisit ameliyatı geçirdiği bildirilmiştir⁹⁵. Bu meseleden yaklaşık üç ay sonra Ahmed Abuk Paşa'nın emekli edilmiş olması bu kararın alınmasında, bahsi geçen yaralama şayiasının gerçeklik payının olabileceğini akla getirmekte ise de böyle bir yaralamanın olmadığı, Enver Bey'in apandisit ameliyatı olduğu malumdur. Netice olarak, Abuk Paşa'nın zorunlu olarak emekli edilmesinin şahsi bir hesaplaşmanın neticesi olup olmadığı merak konusu olmakla birlikte bu konuda açık bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki olaylara dair önemli bilgiler aktaran Ahmet Ragıp Akyavaş, Abuk Paşa'nın emekli edildikten sonra sürgüne gönderilmesiyle ilgili şu satırları yazmıştır: "Ahmet Abuk ve Ömer Yaver paşalar, son devirde Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın hışmına uğramış, ihtilal çıkaracakları bahanesiyle ve neslen Çerkes olduklarından İstanbul'dan Şam'a uzaklaştırılmışlardır. Suriye'nin bizden ayrılmasından sonra Arap Hükûmeti tarafından kendilerine büyük vazifeler teklif edildiği halde kabul etmeyerek hâkimiyet-i milliyelerini ve ne ahlak sahibi olduklarını göstermişler"⁹⁶. Nahid Sırrı Örik de Paşa'nın kişiliği ile ilgili olarak; "Kafkas

⁹² Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. 6, TTK. Yayınları, Ankara 2011, s. 3509.

⁹³ Turfan, *a.g.e.*, s. 426.

⁹⁴ Bkz. Ek.1. Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Hizmetleri Şubesi Müdürlüğünden alınmış Emeklilik Belgesi.

⁹⁵ COA. Dâhiliye Nezareti (DH.), *Kalemi Mahsus Evrakı(K.MS.)*, 1/19, 4 Teşrinievvel 1329/17 Ekim 1913.

⁹⁶ A. Ragıp Akyavaş, *Tarih Meşheri I*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 402.

zadegânından bir aileye mensup olan Abuk Ahmed Paşa büyük bir iktidar ve ehliyete sahip olarak tanınmamakla beraber ciddi ve afif bir zattı”⁹⁷ ifadelerini kullanmıştır.

Emekliliğe sevk edilmesinden itibaren I. Dünya Savaşı sonuna kadar Şam ve Beyrut’ta yaşayan Ahmed Abuk Paşa, Mütareke Dönemi’nde Damat Ferit Paşa’nın ilk kabinesinde Harbiye Nazırlığı görevini üstlenmiştir. Avni Paşa hatıratında, Abuk Paşa’nın uzun süre memuriyetten uzak ve emeklilikte kalması sebebiyle Harbiye Nazırlığına ısınmadığını, gerekli atamaları yapamadığını ve bu sebeplerden dolayı mecliste arkadaşlarıyla tartışmalar yaşadığını aktarmıştır. Bu durumda fazla çalışamayacağını düşünen Paşa, istifa etmek istemiş fakat Damat Ferit Paşa yeni kurulan kabinede böyle bir durumun olumsuzluk yaratacağı düşüncesiyle istifayı geciktirmeye çalışmıştır. Lakin mevcut durumun daha fazla devam edemeyeceğini düşünen Abuk Paşa istifasını vermiştir⁹⁸. Ahmet Ağaoğlu’na göre ise bu istifanın nedeni; Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın Harbiye Nazırı Abuk Paşa’dan 1909 yılında Hareket Ordusu ile İstanbul’a gelen subayları tutuklamasını istemesi olmuştur. Paşa da bunu yapamayacağını söyleyerek kabineden çekilmiştir⁹⁹. Tarık Mümtaz Göztepe ise bu istifayı şöyle nakletmiştir: “Bu kabinenin en kuvvetli nazırlarından Harbiye Nazırı Abuk Ahmed Paşa, Maliye Nazırı Tevfik Bey’in, ordu bütçesi hakkındaki yersiz bir direnmesi üzerine hemen isyan ederek ayağa kalkmış ve vekiller meclisini terk ederek salondan dışarı fırladığı gibi çıkıp gitmiş, Sadrazam Paşa’ya ayaküstü istifasını yazıp göndermiştir”¹⁰⁰. Nazırlığı esnasında yeterli ödeneği alamaması Abuk Paşa’nın nazır olarak etkisiz kalmasına yol açacağından Paşa’ya görevinden ayrılmak daha ehven görünmüş olabilir. Görülmektedir ki Paşa’nın istifa nedeni, dönemin tanıkları tarafından farklı farklı zikredilmiştir. Bu sebeplerin tümü Ahmed Abuk Paşa’nın istifasına sebep teşkil etmiş olabilir. Çünkü şahsına münhasır bir zat olan Paşa, doğruluğuna inanmadığı kararları tatbik etmektense istifayı tercih edebilecek bir kişiliğe sahiptir.

Ahmed Abuk Paşa, 19 Mayıs 1919-20 Temmuz 1919 tarihleri arasında iktidarda bulunan İkinci Damat Ferit Paşa Hükûmeti’ni¹⁰¹ kuvvetlendirmek için bazı devlet

⁹⁷ Nahid Sırrı Örik, *150 Yılın Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Ekicigil Yayınevi, İstanbul 1953.

⁹⁸ Osman Öndeş, *Vahdettin’in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 171.

⁹⁹ Ahmet Ağaoğlu, *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*, Yay. Haz.: Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul 2010, s. 59.

¹⁰⁰ Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğulları’nın Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1969, s. 123.

¹⁰¹ Cevdet Küçük, “Damad Ferid Paşa”, *TDVİA*. C. 8, İstanbul 1993, s. 437.

adamlarıyla birlikte¹⁰² 22 Mayıs 1919 tarihinde Meclis-i Vükelâ'da bir nevi sandalyesiz bakan olarak atanmıştır¹⁰³. Abuk Paşa, bu vazifesi esnasında 10 Temmuz 1919'da Kürdistan Teali Cemiyeti yöneticileriyle hükûmet temsilcilerinin gerçekleştirdiği görüşmede Damat Ferit Paşa Hükûmeti'ni temsil eden heyette yer almıştır. Bu görüşme esnasında hükûmet ve cemiyet temsilcileri arasında hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Kürtlerin özerklik taleplerinin tartışılması esnasında Abuk Paşa yerinden fırlayarak kimseye bir karış toprak verilmeyeceğini söyleyerek¹⁰⁴ Osmanlı bütünlüğüne ne kadar önem verdiğini ortaya koymuştur.

Abuk Paşa'nın olaylar karşısında görüşünü açıkça ortaya koyan ve sözünü esirgemeyen bu tavrı, 1919'da İttihat ve Terakki mensuplarının yargılanması sırasında verilen karara gösterdiği tepkilerde de ortaya çıkmıştır. Mesela Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, İttihat ve Terakki'nin ilmi ve dini şubesini idare ettiğinden dolayı birinci dereceden suçlu görülmüştü. On beş sene kürek cezasına çarptırılan Musa Kâzım Efendi'nin cezası Sultan Vahdeddin tarafından geçici sürgüne dönüştürülmüştü. Bu karar Meclis-i Vükelâ'da konuşulmuş ve bazı nazırlar hükmün affına karşı çıkmışlardı. Ahmed Abuk Paşa da bu karara karşı çıkanlar arasında yer almıştır. Çünkü ona göre ulemadan olması bir ayrıcalık olmamalıydı, neticede Musa Efendi'nin İttihatçılar arasında bulunması, İttihatçıların saygınlığını artırmıştır¹⁰⁵. Bu duruşu da Abuk Paşa'nın olaylar karşısında hakikatin yanında yer alan, hakperest bir şahsiyet olduğu hakkında ipucu vermektedir.

21 Temmuz 1919-30 Eylül 1919 tarihleri arasında iktidarda mevkiinde Damat Ferit Paşa'nın Üçüncü Hükûmeti'nde Nafia Nazırlığı¹⁰⁶ (Bayındırlık Bakanlığı) makamında bulunan Ahmed Abuk Paşa, 1 Ekim 1919 tarihinde iktidara gelen Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nde de yine Nafia Nazırlığı makamına getirilmiştir¹⁰⁷. İngiltere Yüksek

¹⁰² Hükûmette görevlendirilen sandalyesiz bakanlar şunlardır: Eski sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, Âyandan Reşid Akif, Birinci Ferik Ali Rıza Paşa, eski sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Abdurrahman Şeref Efendi, eski Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi, eski Harbiye Nazırı Ferik Ahmet Abuk Paşa, Âyandan Çürüksulu Ferik Mahmut Paşa, eski Amasya Mebusu İsmail Hakkı ve Âyandan Topçu Feriki Rıza Paşa (İbnülemin, İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. 4, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 1727).

¹⁰³ *Takvim-i Vekayi*, 22 Mayıs 1919, Nr. 3555.

¹⁰⁴ Bilal. N. Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınları, İstanbul 2007, s. 313.

¹⁰⁵ Feridun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, TTK. Yayınları, Ankara 2005, s. 209-210.

¹⁰⁶ İbnülemin, *a.g.e.*, s. 2047.

¹⁰⁷ İhsan Güneş, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti Programı ve Meclis-i Mebusundaki Yankıları", *Atatürk Yolu Dergisi*, 1/01 (Ocak 1988), s. 14.

Komiseri Amiral J. de Robeck, Dışışleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 3 Ekim tarihli bir telgrafta; Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin çoğunun milliyetçi, bazı üyelerinin de İttihat ve Terakki sempatzanı olduğunu bildirmiştir. De Robeck; Ali Rıza Paşa, Cemal Paşa ve Abuk Ahmed Paşa'nın milliyetçi harekete sempatilerinden bahsederek, Cemal Paşa ve Abuk Ahmed Paşa'nın Milli Hareket'in en kuvvetli destekçilerinden¹⁰⁸ olduklarını dile getirmiştir.

Bu esnada Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın, Sadrazam Ali Rızâ Paşa'ya gönderdiği 3 Ekim 1919 tarihli telgrafta; milliyetçilere sempati duyan kimselere hükümette görev verilmesini memnunlukla karşıladığını beyan etmesi de De Robeck'in düşüncelerini destekler mahiyettedir¹⁰⁹. Mustafa Kemal Paşa 4 Kasım 1919 tarihinde Kara Vasıf Bey'e çektiği telgrafta bazı önemli zevat hakkında görüşlerini bildirmiştir. Rauf Ahmet ve Ferit beylerin İstanbul'un ancak İstanbul'dan kurtarılabileceği fikrinde olduklarını, Ahmet İzzet Paşa'nın Harekaât-ı Milliye'nin İstanbul'da katliama sebep olacağı fikrinde olduğunu, Cemal Paşa ile Abuk Paşa'nın ise mütereddit kişiler olduğunu vurgulamıştır¹¹⁰. Mustafa Kemal Paşa'nın başka bir beyanatındaki "Abuk Paşa'yı bilmiyoruz fakat Cemal Paşa'dan teşkilat-ı milliyemizin murahhası olmaktan başka bir şeye intizar etmeyiz"¹¹¹ sözlerinden Ahmed Abuk Paşa hakkında kesin bir kanaate varamadığı anlaşılmaktadır. Ali Fuat Cebesoy hatıratında Ali Rıza Paşa Kabinesi'ndeki şahıslar hakkında görüşlerini bildirirken Ahmed Abuk ve Salih Paşa için "hüsnüniyet sahibi insanlar"¹¹² şeklindeki beyanıyla Abuk Paşa'nın iyi niyetli bir şahıs olduğunu vurgulamıştır. Kara Vasıf Bey de 28 Kasım 1919 tarihinde Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin üyeleri hakkında fikir beyan ederken Ahmed Abuk Paşa için "iyi niyeti var fakat âciz, beceriksiz ve saf bir adam"¹¹³ ifadelerini kullanmıştır.

6 Ekim 1919 tarihinde, Ali Rıza Paşa Hükûmeti adına Harbiye Nazırı Cemal Paşa, gazeteci Yunus Nadi'yi makamına çağırarak Mustafa Kemal ile anlaşma yoluna gidilmesi hakkında görüşmüştür. Yunus Nadi, Harbiye Telgrafhanesinden Sivas'a telgraf çekerek; mevcut hükûmeti Damat Ferit Hükûmeti ile bir tutmamak gerektiğini ve

¹⁰⁸ Fahir Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi*, Kronik Kitap Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 47-48.

¹⁰⁹ Cevdet Küçük, "Ali Rızâ Paşa", *TDVİA*. C. 2, İstanbul 1989, s. 440.

¹¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, C. III, MEB. Basımevi, İstanbul 1967, s. 1136.

¹¹¹ Atatürk, *a.g.e.*, C. I, s. 212.

¹¹² Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 265.

¹¹³ *Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, Hazırlayan: Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002, s. 129.

şüphede olmaya gerek olmadığını bildirmiştir¹¹⁴. Yunus Nadi, sözlerinin devamında, bu hükûmette bulunan bazı kimselere Damat Ferit Hükûmeti'nde yer almaları sebebiyle kötü gözle bakılmaması gerektiği vurgularken düşen hükûmetin faal uzuvlarını Sadrazam, Dâhiliye ve Hariciye Nazırlarının oluşturduğunu, diğerlerinin vatanperver olduklarını hatta bazılarının eski hükûmette bulunmalarının daha ziyade işe yaradığını, Ahmed Abuk Paşa ile bizzat irtibatla olduğunu ve Paşa'nın kabinenin düşmesinde büyük rol oynadığını belirtmiştir. Özellikle Cemal ve Abuk Ahmed paşaların Teşkilat-ı Mahsusa'nın temsilcisi ve kefil gibi görülmelerinde tereddüde yer olmadığını da ilave etmiştir¹¹⁵. Yunus Nadi'nin bu telkinlerine rağmen Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit Hükûmeti'nde yer almasından dolayı Ahmed Abuk Paşa'ya mesafeli durmayı tercih etmiştir.

Ahmed Abuk Paşa'nın akrabaları başta olmak üzere Çerkesleri kollayıp gözettiği, onların çeşitli sorunlarına çözüm bulmak adına resmî ve fahri çalışmalar içerisinde bulunduğu bilinmektedir. Kafkasya'daki Çerkeslere destek olmak amacıyla gönderilen resmi heyetlerin bürokratik işlemlerine yardımcı olmaktan tutun Anadolu'ya gelen Çerkeslerin problemlerini gidermek için kurulan yardım cemiyetlerinin kurulmasına kadar çok sayıda etkinlik içerisinde bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan birisi, 1920 yılında, Kafkasya'daki Çerkeslere siyasi ve askeri yardımda bulunmak ve bağımsızlıklarını elde edebilmeleri için faaliyette bulunmak amacıyla gönderilen bir heyetin oluşturulmasına yardımcı olmasıdır. Bu heyetin Kafkasya'ya gitmesi için o esnada Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nde Nafia Nazırı olan Ahmed Abuk Paşa ve Bahriye Nazırı olan yine Çerkes asıllı Salih Hulusi Paşa'nın yardımcıları ile izin alınmıştır¹¹⁶. Ahmed Abuk Paşa, I. Dünya Savaşı sonrasında da Çerkes toplumunun tavır ve politikalarını takip eden biri durumundadır. Bu bağlamda 24 Ocak 1919 tarihinde Çerkesleri temsil eden 108 delegenin "memleketin rahatını bozan ve kanuna aykırı

¹¹⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s. 22.

¹¹⁵ Atatürk, *a.g.e.*, C. III, s. 1071-1072.

¹¹⁶ Fatih Gide, *1911-1914 Yılları Arasında İstanbul'da Yayınlanan Ğuaze (Rehber) Gazetesi Işığında Osmanlı Devleti'nde Yaşayan Çerkeslerin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Faaliyetleri*, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2011, s. 51.

davrananlarla ilgilenmek” için bir araya gelmesiyle yapılan toplantıyı tertip eden delegeler arasında yer almıştır¹¹⁷.

24 Ekim 1921 tarihinde Şark-ı Karib Çerkesleri Hukuk Cemiyeti’ne mensup 23 Çerkesin katıldığı toplantıda Osmanlı Devleti’nin Çerkesleri ihmal ettikleri hatta mağdur ettikleri iddia edilmiştir. Devleti suçlayan, aleyhte tavır takınan ve Çerkes milliyetçiliğini harekete geçirmek isteyen bu kişiler ortaya attıkları düşüncelerinin tüm Çerkeslere ait olduğunu savunmuşlardır¹¹⁸. 2 Aralık 1921 tarihinde Aydın Vali Vekili tarafından Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen raporda; başkanlığını İzmit Mutasarrıfı İbrahim Bey’in yaptığı bu toplantıda Çerkeslerin Hâkimiyet-i Osmanî’yi tanımayacakları bildirilmiştir. Güya Osmanlı memleketindeki bütün Çerkesler namına yazılan telgrafların uluslararası cemiyetlere ve itilaf devletleri sefaretlerine gönderildiği belirtilmiştir¹¹⁹. Bu bildiri; İstanbul’daki ilk örgütlü yapılarından biri olan “Çerkes Teavün Cemiyeti” üyeleri ve diğer bölgelerdeki Çerkesler tarafından karşı bildirilerle kınanmıştır. İzmir’de ise bu bildiriyi yayımlayanların tüm Çerkesleri temsil etmediği “sadece kendi adlarına hareket eden serseriler olduğu vurgulanmıştır”. Teavün Cemiyeti tarafından hazırlanan karşı bildiriyi imzalayanlardan biri de Abuk Ahmed Paşa olmuştur¹²⁰. Şark-ı Karib Çerkesleri Hukuk Cemiyeti’ne mensup 23 kişinin bu isyankâr hareketi, toplantıya katılan Çerkeslerin Ankara Hükûmeti’ne karşı olmalarından dolayı kendilerini garantiye alma girişimi olarak görülmüştür. Toplantıda bulunan 23 kişinin 7 Ocak 1925’te resmî gazetede ilan edilen Yüzellilikler¹²¹ listesinde bulunması bu görüşü doğrulamaktadır¹²².

Sultan Vahdeddin’in saraylısı Afife Rezzemaza hatıratında övgüyle bahsettiği Ahmed Abuk Paşa’nın, saray halkı tarafından itibar gören bir kimse olmakla beraber bir

¹¹⁷ Fatih Gide, “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Çerkes Örgütlenmeleri”, *21. Yüzyılda Çerkesler: Sorunlar ve Olanaklar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 22-25 Eylül 2011, Ed.: Sevdâ Alankuş-Esra Oktay Arı, Kafdav Yayınları, Ankara, s. 349. Elmas Zeynep (Aksoy) Arslan, *Circassian Organizations In The Ottoman Empire (1908-1923) Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Çerkes Cemiyetleri (1908-1923)*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 50.

¹¹⁸ Yelbaşı, a.g.m., s.107-110.

¹¹⁹ COA. DH. Kalemî Mahsus (KMS.), 60/26, 3 Kanunuevve 1337/3 Aralık 1921.

¹²⁰ Yelbaşı, a.g.m., s.111-112. Abuk Ahmed Paşa bu kaynakta; Mütakaîd Birinci Ferik Ubuk Ahmed olarak zikredilmiştir.

¹²¹ Yüzellilikler; Milli Mücadele ve Cumhuriyet rejimine filen ve fikren karşı çıkan, düşmanla işbirliği yapan, Milli Mücadele hareketine zarar veren ve 1924 yılında çıkarılan kararnameyle sınır dışı edilen 150 kişidir. 1933 yılında affedilen yüz elliliklerin yurda dönmelerine izin verilmiştir (“Yüzellilikler”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, C. 12, Ötüken Yayınları, İstanbul 1985, s. 4844-4846).

¹²² Yelbaşı, a.g.m., s.113.

dönem İttihatçıları desteklediği için gözden düştüğünü ancak bu durumun onun saray halkı nezdindeki itibarını kaybettirmediğini ifade etmektedir. Millî Mücadele Dönemi'nde Kuva-yı Milliye'yi desteklediğini ve bunun herkes tarafından bilindiğini dile getiren Afife Hanım, Ahmed Abuk Paşa'nın ömrünün Cumhuriyet'in ilanını görmeye yetmediğini üzülerək dile getirmiştir. Rezzemaza, "... memleketin büyük ve istidadlı eşhaslarındandı. Çerkeslerin bütün meziyetlerini müşarünileyhte tespit etmek mümkündü"¹²³ sözleriyle Paşa hakkındaki düşüncelerine son vermiştir.

Ahmed Abuk Paşa'nın mal varlığı konusunda yaptığımız araştırmada yeterli kaynak ve bilgiye ulaşamamıştır. Ömer Karataş'ın "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne İskân Olunan Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflaşma ve Kölelik" adlı makalesinde; Abuk Ahmed Paşa'nın hiç evlenmediği, İsmail Hakkı Berkok'u çocukken himaye edip okuttuğu, çocuğunun da bulunmaması sebebiyle de mal varlığını ve silahlarını İsmail Hakkı Berkok'a bıraktığı bilgisi yer almaktadır. Mal varlığının muhteviyatı hakkında bilgi verilmeyen makalede, İsmail Berkok'a bırakılan silahların ona verilmediği iddia edilmiştir¹²⁴. Ahmed Abuk Paşa'nın aile bireyleri ile yaptığımız görüşmeden edindiğimiz rivayetlere göre, Abuk Paşa'nın silah ve benzeri birtakım eşyaları sonradan yaşanan bir yanlış anlaşılma sonucu aileden alınarak Kayseri Müzesi'ne intikal etmiştir. Ailenin bu eşyaları geri almak için başlattığı hukuki süreç sonunda ateşli silahlar emniyete intikal ettirilirken diğer bazı eşyalar aileye teslim edilmiştir¹²⁵. Ahmed Abuk Paşa ve ailesine ait olan eşyaların muhteviyatı; zırh, miğfer, kolluk, ateşli silahlar, barutluk ve kılıç gibi askeri malzemenin yanı sıra halı semaver ve tabak gibi ev eşyalarından oluşmaktadır.

1.3. Rütbe, Nişan ve Madalyaları

Osmanlı Devleti'nde önemli askeri ve siyasi görevler üstlenmiş olan Ahmed Abuk Paşa, vazifeleri esnasında Osmanlı bürokratik usullerine göre memuriyet kademe ve derecelerinde terfi ettirilmiştir. Bu standart teamülün dışında vazifelerinde gösterdiği başarılarından dolayı önemli nişan ve madalyalar ile de taltif edilmiştir. Osmanlı devlet görevlilerinin şahsi bilgileri, görevlerindeki terfileri, memuriyetleri esnasında aldıkları

¹²³ Rezzemaza, *a.g.e.*, s. 76.

¹²⁴ Ömer Karataş, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne İskân Olunan Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflaşma ve Kölelik", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, 1/2 (2012), s.111. Abuk Sülalesinden ve Paşa'nın akrabalarından olan kişilerle yapılan görüşmede Abuk Paşa'nın birtakım eşyalarını İsmail Berkok'a bıraktığı bilgisinin doğru olmadığı söylenmiştir.

¹²⁵ Mehmet Beştan ve Lutfiye Akpınar ile yapılan görüşme tarihi: 29 Temmuz 2020.

ödül ve cezalara dair bilgileri memurların tercüme-i hal denilen özgeçmişlerinin yer aldığı Sicilli Ahval Defterlerinde ayrıntılarıyla kayıtlı olup emeklilik dosyalarında da yer almaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapılan her türlü alternatif aramada Ahmed Abuk Paşa'ya ait tercüme-i hal evrakına ulaşılamamıştır. Paşa'nın Emekli Sandığı Arşivi'nde yer alması muhtemel emeklilik kaydına ise ilgili kurumun ilkeleri gereği erişim sağlanamamıştır. Paşa'ya dair taltif bilgileri; Osmanlı Devlet Sâlnâmeleri, Askeri Sâlnâmeler, dönemin gazeteleri, atama ve terfi yazılarını ihtiva eden Osmanlı arşiv belgeleri ve araştırma eserler mukayese edilerek kronolojik olarak verilmiştir.

1877 yılında girdiği Harp Okulu'ndan 1879 yılında Mülazim-i Sani¹²⁶ olarak mezun olan Ahmed Abuk Bey, 1881 yılında Harp Akademisi'nden Kurmay Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 1883 yılında Kolağası¹²⁷ rütbesine terfi ettirilen Ahmed Abuk Bey, Kolağası rütbesi ile Belgrad Sefareti Ataşemiliterliği'ne tayin edilmiştir¹²⁸.

1889 yılı Nisan ayında, Ahmed Abuk Bey'in Belgrad Ataşemiliterliği'ne tayininden bir yıl sonra Erkân-ı Harbiye Dairesi tarafından rütbesi Binbaşılığa yükseltilmiştir¹²⁹. 1891 yılına gelindiğinde, Belgrad'da bulunan diğer devlet ataşemiliterlerinin tamamının rütbesinin kendinden yüksek olduğunu amirlerine bildiren Binbaşı Ahmed Abuk Bey, rütbesinin yükseltilmesinin Osmanlı Devleti'nin şanının yükseltilmesi demek olduğunu vurgulayarak terfi talep etmiştir¹³⁰. O esnada talebi kabul edilmeyen Ahmed Abuk Bey'in bu talebi 1893 yılının mayıs ayında gerçekleşmiş ve kendisine Kaymakam¹³¹ (Yarbay) rütbesi tevcih edilmiştir¹³².

¹²⁶ "Mülazim-i Sani", Osmanlı askerî rütbelerinde subaylığın ilk derecesini ifade etmektedir (Pakalın, *a.g.s.*, C. II, s. 612).

¹²⁷ Kolağası; Osmanlı zabitan sınıflarından biri olup Yüzbaşı ile Binbaşı arasında (Kurmay Kıdemli Yüzbaşı) bir rütbedir. Dört bölükten oluşan kol kumandanı demektir. 25 Haziran 1910 tarihinde bu rütbe kaldırılmış olduğundan günümüzde karşılığı bulunmamaktadır (Kadir Türker Geçer, "Tarihten Günümüze Türk Ordusunda Kullanılan Rütbe Sembolleri", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S. 411 (2012), s. 69).

¹²⁸ COA, Y.PRK. MYD.7/10 /1-2, 10 Nisan 1304/ 22 Nisan 1888. Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde yayımlanan Paşa'nın tercüme-i halinde 24 Şubat 1303 (M. 7 Mart 1888) tarihinde Belgrad Ataşemiliteri olarak tayin edildiği ifade edilmektedir (*Tasvir-i Efkâr*, 9 Mart 1935/9 Mart 1919, nr. 2675, s. 1).

¹²⁹ COA. Hariciye Nezareti (HR.). Tahrirat Evrakı (TH.), 88 /64/2, 3 Şaban 1306/4 Nisan 1889.

¹³⁰ COA. Yıldız (Y.) Perakende (PRK.), Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi Evrakı (MYD.), 11/3/1, 18 Teşrinievvel 1307/30 Ekim 1891.

¹³¹ Kaymakam, Osmanlı askeri teşkilatında günümüzdeki Yarbay rütbesinin karşılığındadır (Pakalın, *a.g.s.*, C. II, s. 219; Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilâtındaki çeşitli alanlarda 16. yüzyıldan itibaren idari bir rütbe olarak kullanılmakta olan bu kavram 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren askeri alanda da kullanılmaya başlanmıştır. Sultan II. Mahmud, 1826'da yeniçeri ocağını lağvedip yerine Asâkir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nu kurunca aynı yıl bir kanunname yayımlatmıştır. Bu

1895 yılı şubat ayında “Üçüncü Rütbeden Mecidî Nişanı”¹³³ ile “Berat-ı âli” ihsan buyrulan Kaymakam Ahmed Hamdi Bey, aynı yılın Nisan ayında Viyana Ataşemiliterliği göreviyle vazifelendirilmiştir¹³⁴. Mecidî Nişanı’nın Ahmed Bey’e verilmesi kararı 1895 yılı şubat ayında çıkarken teslimi aynı yılın ağustos ayında gerçekleşmiştir.

Ahmed Abuk Bey, 14 Ağustos 1898 tarihinde Miralay¹³⁵ (Albay) rütbesine terfi ettirilmiştir. 1899 yılının Eylül ayında “Dördüncü Rütbeden Osmanî Nişanı”¹³⁶ ile taltif edilmiştir¹³⁷.

Memurun hizmet ve yararlılığına binaen Padişahın istediği kişiye vermek hakkına sahip olduğu *Nişanı-ı Osmanî*’nin üçüncü rütbesi Miralay Abuk Bey’e de Eylül 1900’da verilmiştir. Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesi’nden yazılan tevcih yazısında yer alan “Hidemât-ı Hasenesine mebnî Arazi-i Haliye Taharri Komisyonu’na memur Erkân-ı Harbiye Mirlivalarından İzzetlü Ahmed Hamdi Bey’e Üçüncü rütbeden Nişan-ı âli itası arz ve işarı”¹³⁸ ibarelerinden Ahmed Bey’in bu nişanı almaya hak kazandığı görülmektedir¹³⁹.

Ahmed Abuk Bey’in rütbesi, 1902 yılı aralık ayında bir derece terfi ettirilerek Mirliwa¹⁴⁰ (Tuğgeneral) derecesine yükseltilerek¹⁴¹ Paşa unvanını elde eden Ahmed Abuk, IV. Orduya bağlı Yedinci Tümen’in On Üçüncü Erzurum Tugayı Komutanlığı’na

kanunname gereği 1828 yılında taburlara birer Binbaşı ve alaylara birer Miralay (Albay) atanmış, ikisinin arası bir rütbe olarak da Kaymakamlık (Yarbay) rütbesi tesis edilerek her alaya komutan yardımcısı olarak birer kaymakam tayin edilmiştir (Mehmet Güneş, *Osmanlı Devleti’nde Kaymakamlık (1842-1871)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, s. 4).

¹³² *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 17.

¹³³ 1852 yılında Sultan Abdülmecid tarafından ihdas olunan kayd-ı hayat şartıyla verilen bu nişanın birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve murassa rütbeleri vardır (Pakalın, *a.g.s.*, C. I, s. 428).

¹³⁴ COA. HR. TH. 160/44, 20 Temmuz 1311/01.08.1895; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1314(1896)*, s. 247; *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 18.

¹³⁵ Miralay’ın günümüzdeki karşılığı Albay olup Alay kumandanı anlamına gelmektedir (Geçer, *a.g.m.*, s. 69).

¹³⁶ 1861 yılında, her türlü devlet işlerinde güzel işler görenleri taltif için çıkarılan bir nişandır. Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü olmak üzere dört rütbeyi içeren bu nişanın murassaları da vardır. Bu nişanın sayıları sınırlı olup dördüncü rütbesi iki bin sayı ile sınırlı kılınmıştır (Pakalın, *a.g.s.*, C. II, s. 737).

¹³⁷ *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam*, s. 17-18; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1318/1900, s. 180.

¹³⁸ COA. İrade (İ.) Taltifat Evrakı (TAL.), 224/13, 12 Cemaziyelevvel 1318/7 Eylül 1900.

¹³⁹ *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 18; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1319/1901, s. 194.

¹⁴⁰ Mirliwa rütbesinin günümüzdeki karşılığı Tuğgeneral olup Liva Kumandanı anlamına gelmektedir (Geçer, *a.g.m.*, s. 69). Osmanlı askerî teşkilatında Miralay’a kadar olan askeri erkâna “Bey” denilirken Mirliwa ve yukarı rütbede bulunanlara “Paşa” unvanı verilirdi (Pakalın, *a.g.s.*, C. II, s. 545).

¹⁴¹ COA. İ. Askeri (AS.), 43/10, 23 Ramazan 1320/24 Aralık 1902.

tain edilmiştir¹⁴². Burada IV. Ordu mıntıkasında bulunan *Hudud-ı Hakaniye Kumandanlığı ve Komiserliği* ile vazifelendirilen Mirliya Ahmed Hamdi Paşa, 1905 yılında Seraskerlik makamının arzı ve *hüsnü hizmetine mükâfaten* “İkinci Rütbeden Mecidî Nişanı”¹⁴³ ile taltif edilmiştir.

7 Eylül 1906 tarihinde, İran Hudut Kumandanı ve Komiseri iken yine hüsnü hizmetinden dolayı Harbiye Mirdivası Ahmed Abuk Paşa’ya “Birinci Rütbeden Mecidî Nişanı”¹⁴⁴ verilmiştir. Bu tarihten çok kısa bir süre sonra, 28 Ekim 1906 tarihinde rütbesi terfi ettirilerek Ferik¹⁴⁵ unvanına yükseltilmiştir¹⁴⁶. Abuk Ahmed Paşa bu unvanı aldıktan hemen sonra Erzurum Komutanlığına atanmış ve Erzurum isyanını bastırmakla görevlendirilmiştir. İsyancıların yakalanmasının ardından Ahmed Abuk Paşa ve emrindekiler bir üst dereceye terfi ettirilmiş, Ahmed Abuk Paşa 1908 yılında Birinci Ferik¹⁴⁷ olmuştur.

1908 yılında IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa’nın kendisinin ve eşinin sağlık sorunları sebebiyle emekliliğini isteyip Erzincan’dan İstanbul’a gitmesi üzerine Birinci Ferik Abuk Ahmed Paşa Harbiye Nezareti tarafından Zeki Paşa’nın makamına vekâleten tain edilmiştir¹⁴⁸.

Ahmed Abuk Paşa Osmanlı Devleti tarafından çok sayıda nişana layık görülmekle beraber Yabancı devletlerden de nişanlar almıştır. 1888 yılı Nisan ayında

¹⁴² *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 18.

¹⁴³ COA. İ. TAL., 361/76, 6 Safer 1323/12 Nisan 1905.

¹⁴⁴ COA. İ. TAL., 403/60.1, 25 Ağustos 1322/8 Eylül 1906.

¹⁴⁵ Ferik rütbesi, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla kurulan “Asâkir-i Mansure” teşkilatının genişlemesiyle 1830 yılında Miralay rütbesi ile ihdas olunmuştur. 1835 yılında Anadolu Kazaskerliği ve Rütbe-i Saniye’nin sınıf-ı evvel mümeyyizi ile aynı derecede olan bu rütbe 1838 yılında teşrifat esaslarının yenilenmesiyle Rumeli Kazaskerliği ve Üla rütbesine eşit kabul edilmiştir. 1847 de yapılan değişiklikte ise İstanbul Payesi, Üla evvelliği ve Rumeli Beylerbeyliği ile eşit hale gelmiştir. 1903 yılında ise Müşirlik ile Feriklik arasında olan Birinci Feriklik ihdas edilmiştir. Cumhuriyet Devri’nde bu rütbeyi haiz olanlar bu lakapları kullanamamış bu yüzden Paşa unvanlarını bir süre kullanmışlardır. 1934 yılında ise Paşa, Bey, Efendi ve sair unvanlar kaldırılmıştır (Pakalın, a.g.s., C. I, s. 606).

¹⁴⁶ COA. İ. TAL. 408/52/1, 15 Teşrinievvel 1322/28 Ekim 1906. *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 17.

¹⁴⁷ Birinci Ferik’in günümüzdeki karşılığı Korgeneral olup Kolordu Komutanı anlamına gelmektedir. 1904 yılında Kolorduların kurulmasıyla bu rütbe ihdas edilmiştir (Geçer, a.g.m., s. 69). *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri* adlı eserde Birinci Ferik rütbesinin Ahmed Abuk Paşa’ya 1914 yılında verildiği bilgisi bulunmsktadır. Bu bilgide bir yanlışlık olduğu düşünülmektedir zira 1908 sonrası arşiv belgelerinde Paşa’nın unvanı Birinci Ferik olarak geçmektedir (COA. Y. Mütenevvi Maruzat Evrakı (MTV.), 312/229/1, 13 Receb 1326/11 Ağustos 1908; COA. DH. TMIK. M.273/ 9, 15 Cemaziyelahir 1326/15 Temmuz 1908).

¹⁴⁸ COA. Y. MTV., 312/229/1, 13 Receb 1326/11 Ağustos 1908.

Belgrad’da ataşemiliterlik görevine başlayan Ahmed Abuk Bey¹⁴⁹, Sırbistan ordusunun askeri manevralarında, manevralar sonrası düzenlenen geçit törenlerinin icrasında ve akabinde verilen ziyafet töreninde hazır bulunmuştur. Sırbistan Kralı, Ahmed Abuk Bey ve onunla manevralara katılan İtalya, Avusturya ve Fransa Sefareti Ataşemiliterlerine üçüncü rütbeden “Takova Nişanı”¹⁵⁰ takdim etmiştir¹⁵¹.

Rusya ordusu miralaylarından Averyonov ve Maksimov’un 1908 yılındaki Anadolu’yu ziyaretleri esnasında Rus heyetine Ahmed Abuk Paşa mihmandarlık yapmıştır. Yapmış olduğu bu hizmetin bir nişanesi olarak Rusya Devleti tarafından Ferik Ahmed Paşa, “Birinci Rütbeden Saint Anna”¹⁵² nişanına layık görülmüştür. İran Devleti tarafından IV. Ordu’ya mensup Yedinci Fırka Kumandanı Birinci Ferik Ahmed Paşa’ya birinci rütbeden *Şîr ü Hurşid Nişanı* verilmiştir¹⁵³.

I. Dünya Savaşı sonrasında siyasi görevler üstlenen Paşa, Nafia Nazırlığı görevini yerine getirdiği esnada 1919 yılının Eylül ayında İran Şahı İstanbul’u ziyaret etmiştir. Şah, bu esnada Nafia Nazırlığı görevini yürüten Ahmed Abuk Paşa ve diğer nazırlara “Yeşil Hamayil ve Birinci Rütbeden Şîr ü Hurşid Nişanı” vermiştir. Bu nişanların kabulü için Padişah’tan izin istenmiş ve Padişahın izniyle nişanların kabulüne ruhsat verilmiştir¹⁵⁴.

1.4. Emeklilik Yılları ve Vefatı

1921 yılında, en son görevi olan Satış Komisyonu Reisliği’ne getirilen Ahmed Abuk Paşa¹⁵⁵, bu vazifesi esnasında hastalanmıştır. Rezzemaza’nın hatıratında, 1922 senesinden beri pek hasta olduğu ve Haydarpasha Hastanesinde tedavi edildiği belirtilmektedir¹⁵⁶. Bu bilgidен hareketle Paşa’nın 1922 yılında emekliliğe ayrıldığı yönündedir. Ne zaman emeklilik hayatına geçtiğini tam olarak tespit edemediğimiz

¹⁴⁹ COA. Y. PRK. MYD., 7/10/1, 10 Nisan 1304/22 Nisan 1888.

¹⁵⁰ Bu nişan Takova’da 1815 yılında çıkan ikinci Sırp Ayaklanması’nın 50. yılı şerefine bastırılmıştır (Uğur Özcan, “İstanbul’da Karadağlı Bir Sefir: Mitar Bakiç”, *Balkan Tarihi*, C. II, Ed., Abidin Temizer-Zafer Gölen, *Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları*, İstanbul 2016, s. 391.

¹⁵¹ COA. HR. 312/19931/1, 25 Safer 1306/31 Ekim 1888; COA. HR. TO. 21/87 (23 Ekim 1888).

¹⁵² COA. İ. TAL. 467/ 56/1, 12 Şevval 1328/17 Ekim 1910.

¹⁵³ COA. Y. MTV. 308/14; COA. İ. TAL. 458/28, 20 Aralık 1908. İran devleti tarafından verilen nişan ve madalyalar Şîr ü Hurşid olarak adlandırılmıştır. Bu nişan ve madalyalarda geleneksel aslan ve güneş motiflerine yer verilmiştir (Hayrunnisa Turan, “Şîr ü Hürşid Tasvirinin Kökeni ve İçeriğine Dair Düşünceler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 51, s. 445-475).

¹⁵⁴ COA. İ. Dosya Usulü (DUİT) 7/ 95, 21 Zilhicce 1337/17 Eylül 1919.

¹⁵⁵ COA. BEO. 4676/350694.1, 6 Receb 1339/ 16 Mart 1921; Pakalın, *a.g.e.*, s. 1.

¹⁵⁶ Rezzemaza, *a.g.e.*, s. 76.

Paşa, hastalandıktan yaklaşık bir yıl sonra 23 Teşrinievvel 1339 tarihinde (23 Ekim 1923) tarihinde¹⁵⁷, Cumhuriyet'in ilânından bir hafta önce, İstanbul Paşabahçe'deki konağında vefat etmiştir¹⁵⁸. Ahmed Hamdi Abuk Paşa, İstanbul Beykoz'da yer alan Paşabahçe Mezarlığı'na defnedilmiştir¹⁵⁹

¹⁵⁷ Pakalın, *a.g.e.*, C. 2, s. 1.

¹⁵⁸ Rezzemaza, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁵⁹ M. Orhan Bayrak, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978)*, Aksüt Matbaası, İstanbul 1979, s. 89. Tez çalışması esnasında Paşabahçe Mezarlığına 2019 yılının ağustos ayında gidilmiş fakat Paşa'nın mezarı bulunamamıştır. 2020 yılının Eylül ayında İstanbul Beykoz Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü'ne başvurularak Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın mezarının yeri tespit edilmiştir. Yer tespitinden sonra Paşabahçe Mezarlığı görevlilerinin de yardımıyla Paşa'nın mezarı baş taşındaki yazıları kısmen silinmiş bir halde bulunmuştur. Yazıları kısmen silinmiş mezarın baş taşı tarafımızdan temizlettirilip yazılar belirgin hale getirilmiştir. Mezar taşında *Ferik Ahmet Abuk Paşa, Ruhuna Fatih*a yazılı olmasından hareketle bu kabrin Ahmed Abuk Paşa'ya ait olduğu konusunda bir tereddüt yoktur. Mezar taşında Paşa'nın doğum tarihi yer almazken ölüm tarihi de 1915 olarak yazılıdır. Ancak verilen bu ölüm tarihi yanlıştır. Zira Paşa'nın ölüm tarihi bütün kaynaklarda 23 Ekim 1923 olarak kayıtlıdır.

BÖLÜM-2

AHMED HAMDİ ABUK PAŞA’NIN ASKERİ GÖREVLERİ

2.1. İLK MEMURİYETLERİ

Ahmed Hamdi Abuk Bey Harp Akademisi’nden mezun olduktan sonra bir süre Genel Kurmay Dairesi’nde ve Girit Tümeni Kurmay subaylığı vazifelerinde bulunmuştur. Bu ilk görevlerinin detaylarına dair bilgiye vakıf olamadık¹⁶⁰. 21 Mayıs 1300 (M. 2 Haziran 1884) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şubesi’ne, 15 Eylül 1301 (M. 25 Eylül 1885) tarihinde Edirne’de Mütehaşşüd Kuvve-i Askeriye Erkân-ı Harbiyesine tayin olunan Ahmed Abuk Bey, daha sonra da 2. Ordu Erkân-ı Harbiyesi’ne tayin edilmiştir¹⁶¹. 19 Ekim 1887 tarihinde Bulgaristan hududunun belirlenmesi görevi ile vazifelendirilmiş üç aya yakın süren bu vazifesini tamamlamasının ardından 28 Ocak 1888 tarihinde İstanbul’a dönmüştür¹⁶². Ahmed Abuk Paşa’nın askeri görevlerinin tespit etmek için dönemi yansıtan ve memurlara ait bilgileri ihtiva eden önemli bir resmi evrak diyebileceğimiz salnamelere bakılmıştır. Gayet doğaldır ki Paşa’nın ilk görevleri, yeni bir askeri memurun alacağı düzeyde ve alt seviyededir. Bu yüzden Salnamelerde Paşa’nın ilk memuriyetlerine ait bilgiye ulaşmak pek mümkün olmamıştır.

2.2. ATAŞEMİLİTERLİKLERİ

19. yüzyıl savaşlar çağı olduğu kadar devletlerarası hukukun ve ilişkilerin kurumsallaştığı bir dönemdir¹⁶³. Devletler önceki dönemlerde; muhbir ağı ve casuslar ile karşı tarafın yani rakip askeri kuvvetin planlarını ve bilgilerini elde etme yoluna giderken gelişen ve değişen dünya şartları askeri istihbaratta¹⁶⁴ kurumsallaşmayı elzem

¹⁶⁰ *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 17-18; *Tasvir-i Efkâr*, 9 Mart 1935/9 Mart 1919, nr. 2675, s. 1.

¹⁶¹ *Tasvir-i Efkâr*, 9 Mart 1935/9 Mart 1919, nr. 2675, s. 1.

¹⁶² *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 17-18.

¹⁶³ Gültekin Yıldız, “Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formalleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ataşe Raporları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz 2012, s. 240.

¹⁶⁴ İstihbarat Arapça “istihbar” kelimesinin çoğulu olup haber kökünden gelmektedir. Sözlük anlamı malumat, yeni öğrenilen bilgiler, duyumlar, bilgi toplama ve haber alma şeklindedir. İlk İslâm toplumlarında posta ve istihbarat faaliyetlerine “berid”, bu faaliyetleri yapanlara da “ehli berid” denilmiştir. Eski Türkler ise Çinlilerin istihbaratçılarına çaşı (casus) ismini vermişlerdir (*Arşiv*

kılmıştır. 1816 yılında Prusya Savaş Bakanlığı, altı ülkeye askeri temsilci atarken¹⁶⁵ 1819 yılında Fransa onu takip etmiş ve yurt dışındaki temsilciliklerine subay atamıştır. Bu sistemin tam olarak oturması ise 1850 yılından itibaren Avrupa genelinde Genelkurmay kuruluşlarında askeri istihbarat şubelerinin oluşturulmasıyla gerçekleşmiştir. Bu şubelerin ilk örneği 1850 yılında Avusturya-Macaristan'da görülürken 1860'a gelindiğinde Prusya ve Fransa Genelkurmayı istihbarat şubeleri oluşturulmuşlardır¹⁶⁶.

Osmanlı Devleti'nde siyasi ve askeri haber alma sisteminin kurumsallaşması; 3. Selim Dönemi'nde sürekli diplomasiye geçilmesi ve ilk daimî elçi Yusuf Ağâh Efendi'nin siyasi, askeri ve ticari alanda hizmete memur edilmesiyle başlamıştır. 3. Selim sonrası 1821 isyanıyla dağılan bu daimî temsilcilik kurumu 2. Mahmud Dönemi'nde sefaretlerin açılması ile tekrar hayata geçmiştir¹⁶⁷. Siyasi ve askeri gelişmelerin takip edilip İstanbul'a bildirildiği bu sefaretler bünyesinde zamanla Ataşemiliterlik makamı tahsis edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ataşemiliter unvanı verdiği subay ve kurmay subaylarını dış temsilcilikleri olan elçiliklerde görevlendirmesine dair ilk teşebbüs 1864 yılı başlarında olmuştur. 1864 yılında Ceride-i Askeriye'nin¹⁶⁸ 6. Sayısında, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye tarafından seçilecek olan ve Seraskerliğe rapor verecek olan zabıtların elçiliklere ilhak olunacağı açıklanmıştır. Ceride-i Askeriye'nin bu haberinden sonra 1864 yılında Binbaşı Esat Bey'in Paris Sefaretine tayin edilmiştir¹⁶⁹. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti diğer Avrupa Devletleri'ne ve İran'a ataşemiliter göndermiştir. Ancak Amerikaya ve bir zamanlar Osmanlı toprağı olup zamanla bağımsızlığını elde eden Bulgaristan'a ataşemiliter tayini daha geç bir dönemde gerçekleşmiştir¹⁷⁰.

Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Seçil Ofset, İstanbul 2017, s. 5).

¹⁶⁵Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde Askeri İstihbarat*, s. 29.

¹⁶⁶Yıldız, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁶⁷Yıldız, *a.g.e.*, s. 43-44.

¹⁶⁸ Bu gazete hakkında geniş bilgi için Bkz.: Ünal Çelik, *Ceride-i Askeriye Gazetesi'nin Osmanlı Askeri Modernleşmesindeki Yeri ve 1878-1879 Yıllarındaki Yazıları*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

¹⁶⁹Yıldız, *a.g.e.*, s. 47-48.

¹⁷⁰Yıldız, *a.g.e.*, s. 50.

Osmanlı Devleti'nde ataşemiliterler, ataşenevaller¹⁷¹ ve şehbenderler¹⁷², Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nin¹⁷³ II. Şubesine bağlı olarak iş görmüşlerdir. Bu şubeye bağlı memurların görevleri bu daire nizamnamesinin 47. maddesinde belirtilmiştir. Bu maddeye göre; yabancı ülkenin silahlı kuvvetleri hakkında inceleme yapmak, orduların teşkiline ait bilgiler toplamak, çeşitli askerlik sınıflarındaki gelişmeleri araştırmak, yabancı ordularda gözlenen ve faydalı olduğuna inanılan bilgileri ilgili sınıflara bildirmek, askeri istatistikler düzenlemek ve yabancı basında çıkan Harbiye Nezareti'nin işine yarayacak belgeleri toplamak ataşemiliterlerin başlıca görevlerindendir¹⁷⁴. Bu konuda Osmanlı ordusunda danışmanlık ve umum müfettişliği yapan Alman Goltz Paşa¹⁷⁵ tarafından ayrıntılı bir talimatname hazırlanmıştır. Erkân-ı Harbiye Feriki Mehmet Şakir Paşa, 15 Eylül 1892 tarihinde hazırlamış olduğu raporda; yabancı devletler nezdinde bulunan ataşemiliterlerin yapacakları vazifeler hakkında talimat mevcut olmaması hasebiyle bu ataşemiliterlerden çok az istifade edildiği ve bu istifadenin de ancak kendilerinin gayret ve himmetlerine bağlı olduğunu ifade

¹⁷¹ Ataşeneval, sefaretlerin denizcilik alanındaki askeri görevlileridir. Osmanlı Devleti'nde Ataşenevaller genel olarak Osmanlı bahriyesinin çeşitli araç-gereç alımını yapmış ve istihbarat faaliyetleri yürütmüşlerdir (Aydın Çakmak-Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Bir Modernleşme Uygulaması Olarak Ataşenevaller", *Tarih Dergisi*, S. 66, İstanbul 2017, s. 77).

¹⁷² Şehbender, Ticaret Nezareti kurulmadan önce ticaret işlerine bakan ve tüccarlar arasındaki ihtilafları kaldıran memur idi. Daha sonra ise yabancı memleketlerde o devletle memleket tebaasının ticari menfaatlerini koruyan kimselere verilen unvandır. 1908 yılından sonra Şehbender yerine Konsolos tabiri kullanılmıştır (Pakalın, *a.g.s.*, C. III, s. 316).

¹⁷³ Erkân-ı Harbiye Dairesi, 1876 yılında Serasker Müşir Namık Paşa tarafından ihdas olunmuştur. Fakat asıl inkişafı 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonrasında gerçekleşmiş ve 1880 tarihinde yedi daireden müteşekkil olmuştur (Muharrem Mazlum İskora, *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânı Harbiye Tarihçesi)*, Harp Akademisi Matbaası, Ankara 1944, s. 11-13). Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliği (Genelkurmay Başkanlığı) Harbiye Nezâreti'ne yani Milli Savunma Bakanlığı'na bağlıydı (Cemil Koçak, *Dönüşüm*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 15).

¹⁷⁴ Yıldız, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁷⁵ Goltz Paşa, 1843 yılında Almanya'nın Bielkenfeld'de doğmuştur. 1864 yılında Harp Akademisi'ne girmiştir. Prusya-Avusturya (1866) ve Alman-Fransız Savaşı'na (1870-1871) katılmıştır. Ordudaki görevlerinin yanı sıra savaş tarihi hocalığı da yapmıştır. 1883 yılında Osmanlı Devleti'nde göreve başlayan Goltz Paşa, "1883-1895 yılları arasında askerî okullar müfettişliği vazifesinde bulunmuştur. Seferberlik, ordu harekâtı, harekât planları ve askerî haritalar konusunda çalışmıştır. Osmanlı ordusundaki rütbesi müşire yükselen ve Paşa unvanı alan Goltz, 1895 yılında tümgeneral olarak Almanya'ya dönmüştür. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini müteakip bazı değerlendirmeler yapmak üzere tekrar Türkiye gelmiş görevinin sona ermesiyle Almanya'ya dönmüştür. 1911 yılında Mareşal rütbesine terfi eden Wilhelm Goltz, 1913 yılında emekli olmuştur. Birinci Dünya Savaşı esnasında Alman cephesinde aktif rol verilmemiş olmakla beraber Almanya'nın İstanbul büyükelçisinin teklifiyle 12 Aralık 1914 tarihinde Türkiye'de göreve başlamıştır. İstanbul Birinci Ordu Komutanlığı'na getirilen Goltz Paşa, önce Sultan Mehmed Reşad'ın daha sonra da Enver Paşa'nın askeri danışmanlığını yapmıştır. Ekim 1915 tarihinden sonra Altıncı Ordu Komutanlığı'na getirilmiş 1915'te Kut'ül-Amare kuşatmasında bulunmuştur. Goltz Paşa, savaş esnasında tifoya yakalanmış ve 18-19 Nisan 1916 tarihinde hayatını kaybetmiştir (Geniş bilgi için Bkz.: Necmettin Alkan, "Goltz, Wilhelm Colmar von der", *TDVİA.*, C. Ek-1, İstanbul 2016, s. 478-480).

etmektedir. Mehmet Şakir Paşa raporunun devamında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reis-i Sâni'si Goltz Paşa tarafından ataşemiliterlerin vazifelerine dair bir nizamname hazırlandığını ve nizamnamenin padişah tarafından kabulü halinde Avrupa'da bulunan ataşemiliterlere ve sonradan gidecek olanlara birer suretlerinin verileceğini açıklamıştır. Ferik Şakir Paşa'ya göre bu nizamnamenin tatbiki ile ataşemiliterler vazifelerini layıkıyla yapacaklardır¹⁷⁶.

Goltz Paşa, hazırlamış olduğu 19 maddelik talimatnamede ataşemiliterlerin görev ve sorumluluklarını oldukça teferruatlı bir şekilde anlatmıştır. Evvela, ataşemiliterlerin görevli bulundukları devlet ve hükûmetin askeri hallerini bağlı bulundukları Maiyyeti Seniyye-i Mülûkâne-i Erkân-ı Harbiye¹⁷⁷ ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'ne bildirmekle mükellef olduklarını belirtmiştir. Goltz Paşa, ataşemiliterleri Osmanlı Hükûmeti'nin yabancı devlet nezdindeki politika memurlarının askeri müsteşarları olarak betimlerken bağlı oldukları sefaretin idaresinde altında olduklarını belirtmiştir. Bu talimatnamede ataşemiliterlerin görevi üç kısma ayrılmıştır. Bu görevler; vazifeli bulundukları devlet ve hükûmette cereyan eden tüm halleri vakit kaybetmeden Maiyyet-i Seniyye-i Erkân-ı Harbiye'ye ve Seraskerliğe bildirmek, sefirler heyetine yardımcı olmak ve birtakım özel görevler ifa etmektir. Bu şekilde kısa bir tanım yapıldıktan sonra bu görevlerin içeriği hakkında tafsilata başlanmıştır.

Goltz Paşa'nın hazırladığı bu talimatnamenin maddelerini konu bütünlüğü bağlamında burada aktarmak istiyoruz. Ataşemiliterler bulundukları devletin askeri düzenlemeleri hakkında bilgi ve arıza istihsal etmelidirler. Ayrıca evrak üzerinde, nizamnamelerde ve talimatnamelerde yazılı olan malumat ile vücuda gelenler arasındaki farkı ve ihtilafı tahkik edebilmelidirler. Bu vazifeyi alacak olan Erkânı Harbiye subayı en az iki sene orduda görev alarak bilgilerini fiiliyata geçirmiş olmalıdır. Talimatnamede göze çarpan ve dikkati çeken eden bir maddede; *düvel-i ecnebiye askerinin cengâverane meziyetleri hakkında hüküm verebilmek için maddi manevi vasıfları dikkatlice incelemek, askerin nizam ve terbiyesinin komutanlarının tesiriyle mi yoksa mevcut kanunlar sebebiyle mi olduğunu tetkik etmek gerektiğinin vurgulanmasıdır.*

¹⁷⁶ COA. Y.MTV. 67 /59 /I, 2 Eylül 1308/15 Eylül 1892.

¹⁷⁷ Maiyyet-i Seniyye-i Erkân-ı Harbiye Dairesi 1890 tarihinde kurulmuştur. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile bu hususi teşkilat dağıtılmıştır (İskora, *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânı Harbiye Tarihçesi*, s. 35).

Ataşemiliterler sadece büyük manevralar ve geçit törenlerindeki hususları arz etmemeli, her türlü talimlerde bulunmalı ve sokak, kışla gibi yerlerde askeri dikkatle inceleyerek askerlerin subaylara, subayların da onlara karşı olan tavırlarını teftiş etmelidir. Verilecek kararlarda yanlışla düşmemek adına mevcut bulundukları ülkenin özelliklerinin ve milli adetlerinin bilinmesi gerektiği Goltz Paşa tarafından gerekli görülmektedir. Yabancı devlet kumandanlarının, ümeranın ve erkânın tercüme-i halleri ve fotoğraflarını ellerinde bulundurmaya mecbur olan ataşemiliterler, büyük kumandanlar hakkında askerlik âleminde ve insanlar arasında yayılan fikirler hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Hükûmetin kendi ordusuna olan güveninin derecesi ve eğer güvensizlik varsa bunun sebebini de araştırmak zorunda olmaları da mühim addedilmiştir.

Vazifeli oldukları devletin kaleleri, istihkâmları, askeri imkânları, fabrikaları, tersanesi, harp gemileri ve bunların araçları, teçhizatı ve tüm kurumları hakkında ataşemiliterin bilgi sahibi olması gerektiğini talimatnamede bildirilmiştir Goltz Paşa. Bu gerekliliğinin sebebini açıklarken de girişilecek bir savaşta harbin önem derecesini tahmin ve takdir eylemek ve sıhhatli hüküm verebilmek için bunun lüzumlu olduğu ibarelerini kullanmıştır.

Ataşemiliterler, görevli bulundukları ülkenin ve komşusu olan ülkelerin harp nizamı ve tertiplenme bilgilerinin Osmanlı ordusunun seferberlik uygulamasına tesiri olacağından dikkatle incelenmelidir. Askeri tertiplenme o ülkenin ahvaline ve uyguladığı politikaya delalet ettiğinden ataşemiliter askeri tertiplenme planını ele geçirmeli onu güncel bilgilerle tamamlayarak elinde bulundurmalı ve zaman zaman bu planın kopyasını amirlerine takdim etmelidir. Yapılan askeri düzenlemeler, her tür yeni denemeler, silahlarının değişiklikleri ve yenilenmeleri, elbise ve teçhizat hususları da peyderpey rapor edilmelidir.

Talimatnameye göre; askeri coğrafya, telgraf hatları, ulaşım yolları ve bilcümle şimendiferler hakkında tam bir bilgiye sahip olmalıdır askeri ataşe. İlaveten şimendiferlerin sefer sırasında ne kadar zamanda ne kadar insan ve eşya taşıyacağını, bunun için mevcut olan vesaitlerini, mesafeler arası uzaklıkları ve diğer hususları dikkatle incelemelidirler. Aynı istikamete kaç tren sevk edilebileceği ve bir şirkete bağlı

olan şimendiferlerin asker sevki hususunda hükûmetle olan mukavele ve şartlarının ne olduğunu tahkik etmek de ataşemiliterlerin vazifelerindendir.

Yabancı ülke basınıni takip etmenin önemine de değinen Goltz Paşa; basılan kitaplar, çıkarılan dergiler ve askeri bilgi içeren eserler askeri ataşe tarafından tetkik edilmeli faydalı olanları tavsiye edilmelidir der talimatnamesinde. Yeni atanan bir ataşemiliter bulunduğu yer hakkında bilgi edininceye kadar yazacağı şeyleri gözlemlerine dayanarak oluşturmalıdır. Sonrasında ise bulunduğu devletin askeri düzenlemeleri ile ilgili olarak bir layiha tertip edip gerekli makamlara sunmalı müteakip dönemlerde ise her ay bir rapor göndermelidir. Lakin acil bildirilmesi gereken olayları beklemeye mahal bırakmadan hemen şifreli bir telgrafla merkeze arz etmelidir. Sene sonunda ise daha önce rapor ettiği önemli askeri olayları tekrar arz etmeli ve o seneki askeri tertibat hakkındaki kendi fikirlerini de yazmalıdır. En son olarak da bu senenin geçen seneye mukayesesi yapılarak görülen yeni düzenlemeler raporda belirtilmelidir.

Ataşemiliter, yerel haberlerde çıkan veya telgraf ajanları tarafından bildirilen mühim olayları iyice tetkik ettikten sonra ulaşılan doğru sonucu merkeze bildirmelidir. Yabancı ülkede görev alan sefirler, refakatlerindeki ataşemiliterleri diplomaside veya askeri hallerde meydana gelen mühim olaylar hakkında haberdar etmelidir. Ataşemiliterler de sefiirlere doğru bilgi verebilmek için gerekli bilgiyi toplamalı ve sefarete bildirmelidir. Tutulan raporlardan elçileri haberdar edecek olan ataşemiliter raporun bir suretini de kendisi saklamalıdır.

Askeri murahhas veya ataşemilitere, Seraskerlik'ten Maiyyet-i Seniyye-i Erkân-ı Harbiye'den, Hariciye Nezareti'nden ve doğrudan doğruya sefirler tarafından da görev verilebilir. Fakat sefirler tarafından alınan emirler de seraskerliğe bildirilmelidir. Mevcut ataşemiliter, halefinin gerekli bilgilere vakıf olabilmesi için tuttuğu raporları kaydederek sefareti seniyye arşivinde muhafaza etmeli vakti geldiğinde de halefine teslim etmelidir.

Talimatnamede umumi ifade kısmında bahsedilen önemli bir konu ise askeri murahhas veya ataşemiliter bulunduğu memleketin insanlarıyla iyi geçinmeli ve gerekli konularda onlara yardımcı olarak efkârı umumiye ve politikaya vakıf olması gerektiğidir. Ayrıca bulunduğu ülkenin tüm kanun ve nizamnamelerini bilmeli bilhassa da harici olan politik maksatlarını öğrenmelidir. Yine önem arz eden bir nokta ise;

bulunulan devletin tarihinin mütalaası şu anki durumları hakkında bilgi ihtiva edeceğinden önemli görülmüş ve bu konuda bilgi sahibi olunması gerektiği belirtilmiştir. Goltz Paşa'ya göre, ataşemiliter veya askeri görevli sadece askeri münasebetler kurmamalı daha sağlam bilgi elde edebilmek için politika âleminin her tarafından ve seçkin cemiyetlerden güvenilir dostlar edinmelidir. Ve bu dostları vasıtasıyla askeri haberler almaya gayret etmelidir. Bir ataşemiliterin bulunduğu memleket ahalisinden ne kadar çok dostu olursa vukua gelecek harp esnasında veya kendi ülkesine dönmesi halinde o memleket ahvalinden malumat alması mümkün olur.

Faydalı bilgi elde etmenin bir yolu da yabancı ülkeye gönderilen ataşemiliterlerin orada bulunan diğer ülkelerin askeri görevlileri ile iyi ilişkiler kurması olarak açıklanmıştır. Ataşemiliter olan kişi diğer ülke görevlileriyle gayet tedbirli bir şekilde bilgi alışverişi yaparak istediği bilgiyi elde etmeye muvaffak olmalıdır. Ataşemiliterlerden başka Osmanlı, şehbenderleri vasıtasıyla askerî harekât veya askeri hallere ait bilgi edinilebilse de bu kişilerin askeri konularda bilgisi olmaması hasebiyle ancak soru-cevap şeklinde gerekli malumat alınabileceğini bildirilmiştir

Ataşemiliterin görevlerini ihtiva eden bu talimatnamede; askeri görevlinin, yabancı ülke ordusunun seferberlik halini tahmin edebilmesi için askeri düzenlemelerini, askeri kuvvetlerini, seferberlik durumunu ve toplanma tertibatını bilmesi gerektiği belirtilir. Bunun sebebi ise; edinilen istihbarat sayesinde şu an görevli bulunduğu devletin komşu devletlerle veya Osmanlı Devleti ile bir harp yaşanması durumunda doğru fikir ve bilgi beyan edebilmektir. Goltz Paşa, en son olarak da bu talimatnamede yer alan direktiflerin ataşemiliterler tarafından düzgün bir şekilde uygulanmasıyla yabancı devletlerin kuvvetlerinin nelerden oluştuğu, ne halde bulunduğu hatta top patladığı zaman nereye isabet edebileceğinin dahi tahmin edilebileceğini bildirmektedir¹⁷⁸.

Goltz Paşa tarafından hazırlanan bu talimatnameden başka 1894-1898 yılları arasında Petersburg Ataşemiliteri olan Mehmed Cemil Bey de Sultan II. Abdülhamid'e takdim ettiği "Ataşemiliterlerin Vezaifi" adlı raporunda ataşemiliterlerin görevlerini tafsilatıyla açıklamıştır¹⁷⁹. Ataşemiliterler, 1909 yılının aralık ayında çıkarılan

¹⁷⁸ Yıldız, *a.g.e.*, s. 53. Goltz Paşa'nın talimatnamesi için Bkz.: *COA.Y.MTV.67/59/2*, 2 Eylül 1308/15 Eylül 1892.

¹⁷⁹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 61.

Ataşemiliterlerin vazifeleri ile ilgili mevzuata göre raporlarını hazırlayıp sunmaya başlamışlardır¹⁸⁰.

2.2.1. Sofya Ataşemiliterliği

Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri eserine göre Ahmed Hamdi Abuk Bey, 9 Mart 1888 tarihinde Bulgaristan Ataşemiliterliği'ne tayin olunmuştur¹⁸¹. Ancak Osmanlı Devleti'nin askeri istihbaratı konusunda oldukça kapsamlı araştırmalar yapan Gültekin Yıldız, Osmanlı'nın Sofya'ya ataşemiliter tayininin ancak Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra gerçekleştiğini "Balkanlar'da en geç açılan Osmanlı ataşemiliterliği 1910'da Sofya olarak gözükmektedir" ifadeleriyle belirtmektedir¹⁸². Yıldız'ın verdiği bilginin resmî vesikalara dayandığı aşikâr olduğuna göre ilk kaynağa istinaden Ahmed Abuk Bey'in 1888 yılında özel bir vazife için Bulgaristan'a gitmiş olduğu düşünülebilir. Abuk Ahmed Bey'in Bulgaristan Ataşemiliterliği'ne tayin edildiğine dair bir belgeye ulaşamamış olması ve bahsi geçen tarihten kısa bir süre sonra, 1888 yılı nisan ayında Ahmed Abuk Bey'in Belgrad Ataşemiliterliği'ne tayin edilmesi¹⁸³ de bu iddiayı destekler mahiyettedir. Paşa'nın 1919'da Tasvir-i Efkâr gazetesinde çıkan memuriyet dökümünde 8 Mart 1888 tarihinde Belgrad Sefareti Seniyyesi Ataşemiliterliğine tayin olunduğunun belirtilmesi de Sofya Ataşemiliterliği meselesinin gerçek olmadığını göstermektedir. Kaldı ki Bulgaristan 1878 Berlin antlaşmasından sonra Osmanlıya bağlı Bulgaristan Eمارeti olmuştur. Bu statüdeki bir yere ataşemiliter atanması söz konusu değildir. Aynı tarihlere ait salnamelerde de Sofya Sefareti'nin olmadığı görülmektedir. Netice olarak, *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları* adlı eserde geçen Abuk Ahmed Bey'in "Bulgaristan Ataşemiliteri olduğu bilgisi ispata muhtaçtır.

2.2.2. Belgrad Ataşemiliterliği¹⁸⁴

Osmanlı Devleti tarafından Sırbistan'a ilk ataşemiliter tayini 1888 yılında yapılmıştır¹⁸⁵. Erkân-ı Harp Kolağası Ahmed Abuk Bey, Sırbistan'daki ilk Osmanlı ataşemiliteri olarak Nisan 1888'de Belgrad'da görevine başlamıştır¹⁸⁶. Ahmed Abuk

¹⁸⁰ Yıldız, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁸¹ *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, s. 18.

¹⁸² Yıldız, "Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formalleşme...", s. 250.

¹⁸³ COA. Y. PRK. MYD.7/10 /I, 10 Nisan 1304/22 Nisan 1888.

¹⁸⁴ Çalışmamızın bu kısmı ağırlıklı olarak; Necati Çavdar-Şeyma Zehra Sarı, "Belgrad Ataşemiliteri Abuk Ahmet Hamdi Bey'in Raporlarına Göre Sırbistan'ın Askeri Durumu (1888-1894)" *İnsani ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, Ed.: Zafer Gölen-Sevilay Özer, Cetinje 2020 başlıklı makale esas alınarak oluşturulmuş olmakla beraber bahsi geçen çalışma burada yeni bilgi ve belgelerle genişletilerek sunulmuştur.

¹⁸⁵ Yıldız, *a.g.e.*, s. 251.

¹⁸⁶ COA, Y.PRK. MYD.7/ 10 /I-2, 10 Nisan 1304/ 22 Nisan 1888. Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanan Paşa'nın tercüme-i halinde 24 Şubat 1303 (M. 8 Mart 1888) tarihinde Belgrad Ataşemiliteri olarak tayin edildiği ifade edilmektedir (*Tasvir-i Efkâr*, 9 Mart 1335/9 Mart 1919, nr. 2675, s. 1).

Bey, 1888-1894 yılları arasındaki Belgrad Ataşemiliterliği esnasında Osmanlı'nın Belgrad sefirliği makamında bulunmuş olan Ziya Bey¹⁸⁷ (1889-1890), Feridun Bey¹⁸⁸ (1891-1892) ve Ahmed Tevfik¹⁸⁹ (1893- 1894) beylerin maiyetinde görev yapmıştır¹⁹⁰.

Ahmed Abuk Bey, Sadarete gönderdiği R.1 Nisan 1304 (M.13 Nisan 1888) tarihli ilk raporunda; görev yeri olan Belgrad'a ulaştığını ve başvekile, saray nazırlarına, hariciye ve harbiye nazırlarına ve siyasi parti başkanlarına takdim olunduğunu bildirmiştir. Belgrad'a ulaştıktan bir hafta sonra da Sırbistan Kralı Milan tarafından kabul olunmuştur. Bu görüşmede Kral Milan, Avusturya Devleti müstesna olmak üzere diğer devletlerin Sırbistan'da daimî bir ataşemiliter tayin etmemiş olduklarını dile getirmiş ve Osmanlı padişahına yapmış olduğu bu ataşemiliter tayini sebebiyle minnettar olduğunu belirtmiştir. Buradan anlaşıldığına göre bu esnada Belgrad'da sadece Avusturya devleti ataşemiliter bulundurmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla diğer devletlerin Belgrad'da ataşemiliteri bulunmayıp Sırbistan ve Romanya'daki askeri işlerini, Viyana ataşemiliterleri ile takip etmektedirler. Osmanlı Devleti'nin Belgrad'a ataşemiliter tayin etmesi üzerine¹⁹¹ Sırbistan konusunda Osmanlı Devleti'nden ve Avusturya'dan geri kalmak istemeyen Rusya da binbaşı rütbesindeki bir subayını Belgrad'a ataşemiliter olarak görevlendirmiştir¹⁹².

Osmanlı Devleti'nin kendisinden ayrılıp bağımsızlığını elde eden Sırbistan'daki askeri gelişmeleri takip edip teyakkuzda olmak adına ataşemiliter tayin etmesi bir nevi Rusya'ya da harekete geçirmiştir. Yaşanılan yüzyıl devletlerin siyasi ve askeri yönden üstünlük yarışında olduğu bir dönemdir ve bundan dolayı olmalıdır ki Rusya da hemen harekete geçmiş binbaşı rütbesinde bir subayını ataşemiliter olarak Sırbistan'a tayin

¹⁸⁷ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Matbaa-i Amire, Dersaâdet 1306/1889, s. 738; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Matbaa-i Amire, Dersaâdet 1307/1890, s. 832.

¹⁸⁸ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Matbaa-i Amire, Dersaâdet 1308/1891, s. 824; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Matbaa-i Amire, Dersaâdet 1309/1892, s. 856; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Matbaa-i Amire, Dersaâdet 1310/1892, s. 866.

¹⁸⁹ Ahmed Tevfik (Saraylızade), 1858-1919 yılları arasında yaşamıştır. 1889-1891 yılları arasında Çetine, 1893-1897 yılları arasında Belgrad, 1897-1908 yılları arasında Berlin sefirliği görevinde bulunmuştur (Said Olgun, "Sırbistan Kralı Aleksandar'ın 1894 Yılındaki İstanbul Seyahati", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C. 7, S. 18, Temmuz 2020, s. 461). *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Matbaa-i Amire, Dersaâdet 1311/1893, s. 892. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Matbaa-i Amire, Dersaâdet 1312/1894, s. 910.

¹⁹⁰ Ahmed Abuk Bey'in Belgrad Ataşemiliterliği hakkında geniş bilgi için Bkz.: Necati Çavdar-Şeyma Zehra Sarı, "Belgrad Ataşemiliteri Abuk Ahmet Hamdi Bey'in Raporlarına Göre Sırbistan'ın Askeri Durumu (1888-1894)" *İnsani ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, Ed.: Zafer Gölen-Sevilay Özer, Cetinje 2020, s. 587-613.

¹⁹¹ COA, Y.PRK. MYD.7/ 10 /I-2, 10 Nisan 1304/ 22 Nisan 1888.

¹⁹² Çavdar- Sarı, a.g.m., s. 595.

etmiştir. Sırbistan'daki askeri gelişmeler Osmanlı Devleti tarafından devamlı takip edilmekte olup yapılan askeri istihbaratlar Seraskerlik- Hariciye Nezareti ve Saray tarafından titizlikle incelenmiş ve sorgulanmıştır. Sırbistan'da yaşanan askerî harekâtlar ve tedbirler oldukça önemli görülmüş bu öneme binaen sadece Sırbistan'daki görevlilerin verdiği istihbaratla yetinilmemiştir. Bazen Sırbistan civarındaki ülkelerde vazife yapan hükûmeti seniyye görevlilerinden de Sırbistan'daki askeri gelişmeler hakkında bilgi istenmiştir¹⁹³.

Selanik, Kosova ve havalisi umum kumandanı Recep Paşa, 9 Eylül 1888 (R. 28 Ağustos 1304) tarihinde Seraskerlik makamına gönderdiği telgrafında; Sırpların bazı askeri tedarikte bulunduğunu, Niş'ten Leskofça'ya askeri mühimmat sevki yaptığını ve zabitanın her gün nişan talimi yaptığını bildirmiştir. Paşa, Sırpların Niş, Leskofça, Ürgüp, Kurşunlu ve diğer bazı şehirlerden ne kadar asker ve levazımat toplanabileceğinin araştırması içinde olduklarını belirtmiştir. Bu hazırlıkların sebebinin Bulgaristan'a karşı olabileceği ihtimali üzerinde dururken son günlerde benzer hazırlıklara dair haberlerinin hudut karakolları tarafından bildirilmiş olması sebebiyle bu hazırlıkların sadece Bulgaristan'a karşı bir tedbir olarak düşünülmemesini ve Sırbistan Sefareti tarafından sorgulanması gerektiğini rapor etmiştir¹⁹⁴. Verilen bu istihbarat üzerine Seraskerlik makamı bu tedariklerin sebebinin Belgrad Sefareti tarafından araştırılmasını istemiştir¹⁹⁵.

Sırbistan'da önemli askeri gelişmeler ve hareketlerin yaşandığı bu günlerde, askeri manevraların son bulmasıyla asker tarafından resmigeçit icra olunmuştur. Ahmed Abuk Bey ve diğer devlet ataşemiliterleri törende hazır bulunmuşlardır. Sırbistan Kralı tören sonrası verilen ziyafette ataşemiliterler şerefine kadeh kaldırarak manevralarda bulunmalarından dolayı teşekkür etmiştir. Ahmed Abuk Bey ve diğer ataşemiliterler Takova Nişanı'nın üçüncü rütbesi ile taltif edilmişlerdir. Belgrad Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen resmi yazıda bu nişanın kabulü için müsaade istenmiştir¹⁹⁶. 31 Ekim 1888 (H. 25 Safer 1306) tarihinde Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Sadarete yazdığı resmi yazıda da sadareten nişanın kabulü için izin talep edilmiştir¹⁹⁷. Bu resmi

¹⁹³ Çavdar-Sarı, a.g.m., s. 596.

¹⁹⁴ COA. Y.PRK. Askeri Maruzat (ASK). 50/ 26/ 2, 28 Ağustos 1304/9 Eylül 1888.

¹⁹⁵ COA. Y.PRK. ASK. 50 /26 /1, 30 Ağustos 1304/11 Eylül 1888.

¹⁹⁶ COA. HR. Tercüme Odası (TO), 21/87.

¹⁹⁷ COA. İrade(İ). HR. 312/ 19931/ 1, 25Safer1306/31 Ekim 1888.

prosedür Sadrazam Kâmil Paşa'nın 4 Kasım 1888 tarihinde Padişaha yazdığı resmi yazıyla son bulmuş ve padişahın izni talep edilmiştir. Kasımın 5'inde ise padişahın olur cevabı alınmıştır¹⁹⁸. Görevinin icap ettirdiği vazifeleri yerine getirmek üzere askeri gelişmeleri takip eden ve raporlayan Ahmed Abuk Bey, Sırbistan ordusunun resmî törenlerinde de hazır bulunmuş ve Sırlar tarafından takdirle karşılanan bu harekete Takova nişanıyla teşekkür edilmiştir. Nişanın kabulü hususunda Osmanlı Devleti'nin Belgrad Sefareti tarafından Hariciye Nezaretine, Hariciye Nezaretinden Sadarete, Sadareten de Padişaha yazı yazılmış ve Padişahın izni ile bu nişan kabul edilmiştir.

1889 yılında Babiâli Sadaret Dairesi; Sırbistan'da bazı uygunsuzluklar meydana geldiğini, Yunanistan'ın Yenişehir taraflarında birkaç kolordu asker bulundurduğu istihbaratının alındığını ve bu istihbaratın doğru olup olmadığının tahkikatının yapılmasını Atina Sefareti'nden istemiştir¹⁹⁹. 19 Haziran günü Bab-ı aliden çekilen telgrafa cevap aynı gün Atina Ataşemiliteri tarafından cevap verilmiştir. Ataşemiliter, Tesalya'ya gidememesi ve Teb'de icra olunan manevralarda ancak iki gün bulunabilmesi sebebiyle sadarete vereceği bilgilerin kısıtlı olacağını belirterek malumata başlamıştır. Teb'de toplanan askerin bir kısmının ikamet yeri olan Yenişehir'e gönderildiğini bir kısmının da Atina'ya döndüğünü belirtmiştir. Bir alay süvari ile bir batarya topun hudut üzerindeki Tırnova'da bulunan eski muhafız askerleri yerine geçmek üzere hareket edeceğini bildirmiştir. Ataşemiliter bu askeri hareketliliğin bir hile olduğunu düşünmektedir ve eğer Hükûmeti Seniyye'ye karşı düşmanca bir eğilim var ise bir hafta içinde hudut üzerinde on beş yirmi bin kişinin toplanabileceğini bildirmiştir. Gerekli görüldüğü takdirde olayları yerinde incelemek ve sadarete yararlı bilgiler vermek için hemen Tesalya ve hudut üzerine hareket edebileceğini telgrafında bildirmiştir²⁰⁰.

Viyana Ataşemiliteri Ahmed Tevfik Bey, 21 Haziran 1889 tarihinde verdiği raporda; Sırbistan'da yaşanan hareketlilik ve Rus Çarının Karadağ Prensine iltifat dolu sözleri sebebiyle Avusturya kamuoyunda bir telaş husule geldiğini bildirmiştir. Bu telaşın sebebi olarak Rusya'nın Avusturya'ya savaş ilan edebileceği ihtimali üzerinde durmuştur²⁰¹. Sırbistan ve Karadağ'da yaşanan hareketlilik bu kez de Avusturya Devleti

¹⁹⁸ COA. İ.HR. 312/ 19931/ 3,1 Rebiyülevvel 1306/5 Kasım 1888.

¹⁹⁹ COA. Y. A. Hususi Maruzat (HUS). 226 /55 /I, 21 Şevval 1306/19 Haziran 1889.

²⁰⁰ COA. Y.A.HUS. 226 /55 /2, 19 Haziran 1889.

²⁰¹ COA. Y.PRK. Baş Kitabet Dairesi Maruzatı (BŞK)16 /13 /2, 22Şevval 1306/21Haziran 1889.

tarafında toprak bütünlüğünü tehdit eden bir gelişme olarak görülmüş, ülke basınında ve halkında telaşa yol açmıştır. Bütün bu yaşananlar Osmanlı Devleti Viyana Ataşemiliteri tarafından merkeze rapor edilmiş ve son gelişmelerden devlet haberdar edilmiştir.

Yenipazar Kumandanı Ömer Rüşdü tarafından 14 Eylül 1889 tarihinde Saray'a gönderilen telgrafta; Niş'te toplanan zabitan ile küçük zabıtana talim için ruhsat verileceği ve talim bahanesiyle umum redifin silahaltına alınacağı söylentileri arz olunmuştur²⁰². Ekim ayında Seraskerlik makamı Selanik, Kosova ve havalisi komutanlığından Sırbistan ve Bulgaristan'a dair malumat istemiş gelen cevap telgrafında daha önce gerekli bilgilerin peyderpey verildiği bundan başka bir malumat alınmadığı bildirilmiştir²⁰³. Aralık ayında ise Selanik, Kosova ve havalisi umum komutanlığı Karadağ'dan bin üç yüz elli dört kişinin vukuatsız olarak Sırbistan'a geçtiğini bildirilmiştir. Alınan bu malumat Serasker Ali Saib Paşa tarafından Padişaha rapor edilmiştir²⁰⁴.

Sırbistan'daki askeri hareketlilik ve gelişmeler Selanik, Kosova ve Havalisi Umum Komutanlığı, Atina Ataşemiliteri ve Viyana Ataşemiliteri tarafından araştırılıp merkeze rapor edilmiştir. Bu tür istihbaratın yanı sıra Osmanlı ordusunda görev yapan görevlilerce Sırbistan ve civarındaki ülkelerin ordularına karşı tedbir planları yapılmıştır. Hudutların güvenliği hususunda bir rapor hazırlayan Goltz Paşa, görevli bulunduğu altı sene zarfında Osmanlı hudutlarını muhafaza ve müdafaa edebilmek adına planlar tertip etmeye çalıştığını dile getirmiş ancak şimdiye kadar yalnız Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan ordularına karşı gerekli planlar tertip ettiğini bildirmiştir. Hazırladığı bu planların şifahi malumat ve delaleti nakıslarla meydana gelmiş olması cihetiyle arazinin icabına göre tetkik edilmesi gerektiğini düşünen Goltz Paşa, Rumeli'nin muhafazası için Edirne'den başlayarak Kosova'ya kadar olan mühim mevkilerin teftiş ve tahkikini elzem görmüştür²⁰⁵.

Osmanlı Devleti'nin son derece önem verdiği yetkili kurumlarınca tetkik ve takibinin yaptığı ülkelerden biri olan Sırbistan ordusunun 1888-1894 yılları arasındaki durumu oldukça kapsamlı bir şekilde Belgrad Ataşemiliteri Ahmed Abuk Bey tarafından tetkik edilerek ilgili Osmanlı makamlarına rapor edilmiştir.

²⁰² COA. Y. PRK. ASK. 57/57, 2 Eylül 1305/14 Eylül 1889.

²⁰³ COA. Y. PRK. ASK. 58 /40 /1, 3 Rebiyülevvel 1307/28 Ekim 1889.

²⁰⁴ COA. Y. PRK. ASK. 59 /123, 8 Rebiyülahir 1307/2Aralık 1889.

²⁰⁵ COA. Y. PRK. ASK. 55/100, 9 Haziran 1305/21 Haziran 1889.

Ahmed Abuk Bey 2 Kasım 1888 tarihinde Seraskerlik Makamına gönderdiği resmi yazıda, Sırbistan'da yaşanan askeri hareketlilikten bahsetmiş ve sebebini raporunda açıklamıştır. Bu hareketliliğin sebebi kraliçenin boşanmasından dolayı ülkede çıkacak karışıklığı yatıştırmak ve Bulgarların Makedonya hakkındaki niyetlerinin ortaya çıkmasıyla kendilerinin de bu konuda istifade temin etmek maksadıyla ordunun eksikliklerini tamamlamaya ve faal hale geçirmeye çalışmaları olarak bildirilmiştir. Ahmed Bey'in dikkat çektiği diğer bir konu da süvari ihtiyatlarına hayvan, nakliye arabası ve bu arabalara hayvan tedarikidir. Bu tedariki sağlayacak olan ahaliye gizli bir emir verilerek gerekenin yapılması istenmiştir. Ataşemiliter Ahmed Hamdi Bey, raporunun devamında ordunun ihtiyacı olan asker, hayvan ve araç tedarikinin ne yolla yapılacağına değinmiştir. Sırbistan Umum-ı Erkân-ı Harbiye Reisi, Erkân-ı Harbiye Miralayı, Umum topçu Müfettişi ve birkaç erkân-ı harp zabitanının Niş istihkâmının tamiri, Niş ile Pirut arasındaki bazı önemli noktaların belirlenmesi ve sağlamlaştırılması için keşfe çıktıklarını bir ay kadar bu keşif görevinde bulunacaklarını belirtmiştir. Ahmed Abuk Bey, raporunu sonlandırırken bu haberlerin içyüzünün soruşturulması için hafiye tutulması ve bölgeye yapılacak seyahat ile olayın içyüzünün öğrenilmesi gerektiğini bildirmiştir²⁰⁶. Onun Seraskerliğe gönderdiği bu rapor 8 Kasım 1888 tarihinde Seraskerlik tarafından Erkân-ı Harbiye dairesine havale olunmuştur²⁰⁷. 1888 yılının Nisan ayında Belgrad'a ataşemiliter olarak tayin edilen Kolağası Ahmed Abuk Bey'in rütbesi bir yıl sonra terfi ettirilerek binbaşı rütbesi verilmiştir²⁰⁸.

25 Temmuz 1889 tarihinde Belgrad Sefareti'nden Babiâli'ye gelen yazıda, Sırbistan askerinin seferberlik haliyle ilgili malumat almak üzere Sırbistan Hariciye Nazırıyla yapılan görüşme rapor edilmiştir. Sırbistan Hariciye Nazırı bu görüşmede, askerinin seferberlik halinde olduğu söylentisinin hükûmeti zor duruma düşürmek isteyen muhalif fırkalar tarafından yayıldığını bildirmiştir. Nazır, Sırbistan tarafından alınan askeri tedbirlerin müdafaa kuvvetlerini artırmak adına yapıldığını beyan etmiş ve hükûmetin komşularına dair saldırı niyeti olmadığına dair teminat vermiştir. Sefaretten gelen bu raporda Sırbistan nazırının verdiği bilgilerin doğruluğuna inanılmakla beraber Harbiye Dairesinin nakliye araçlarının ikmaline bütün gayretiyle çalışmakta olduğuna dikkat çekilmiştir. Yaşanan askeri hareketliliğin hakkıyla anlaşılabilmesi için Sefareti

²⁰⁶ COA. Y. PRK. ASK. 51 /58 /2, 4 Rebiyülevvel 1306 /8 Kasım 1888.

²⁰⁷ COA. Y.PRK. ASK. 51 58 /1, 4 Rebiyülevvel 1306 /8 Kasım 1888.

²⁰⁸ COA. HR. TH, 88 /64 /2, 3 Şaban 1306 /4 Nisan 1889.

Seniyye Ataşemiliteri Ahmed Abuk Bey'in teftiş için görevlendirilmesinin gerekliliğine işaret edilmiş ve Ahmed Bey'in bu teftişi yapabilmesi için kendisine bin frank ödeme yapılması rica edilmiştir²⁰⁹.

Ahmed Abuk Bey 1889 yılının ağustos ayında çıkmış olduğu teftiş seyahati izlenimlerini ve edindiği önemli bilgileri aktardığı raporunda Niş kalesini, istihkâmlarını ve askeri mevkiilerini birer birer gözden geçirdikten sonra Pirot'a kadar gittiğini bildirmiştir. Ahmed Abuk Bey'in gözlemlerine göre Niş'te önem arz eden istihkâm inşa olunmamıştır. Fakat Niş kalesi bitişiğinde istihkâm taburu askerleri için bir bölüklük yarım taburluk hafif istihkâmlar yaptırılmaktadır. Daha önceden Niş Kale'sini muhafaza etmek için Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi tarafından inşa olunan ve şu an harap bir vaziyette olan önemli noktaların tamirleri yapılmaktadır. Ahmed Abuk Bey, istihkâm mevkiileri hakkında bilgi verdikten sonra seferberlik esnasında halktan tedarik edilecek hayvan ve araba mevzusuna değinmiştir. Belgrad'da olduğu gibi buralarda da seferberlik zamanı ahalinin vermekle mükellef bulunduğu hayvan ve araba miktarlarının yoklamasının yapıldığını fakat bu yoklama Belgrad ve havalisinde daha esnek yapılırken Niş'te ahali hayvan ve araba sayılarını ilgili komisyona bildirmeye mecbur edilmektedir. Silah ve cephane konusuna gelince; daha önceleri her alay dairesinin üç sınıf olan ihtiyatlarına silah ve cephane bulundurmaları gerekirken gerek tembellikten gerekse dikkatsizlikten silah ve cephaneleri Belgrad, Niş ve Kragujevac gibi yerlerin büyük depolarında bulundurarak ait oldukları alay dairelerine gönderilmediklerini bildirmiştir. Fakat bu günlerde her alay dairesine gerekli olan silah ve cephaneyi hazırlayıp gönderme işine girişmişlerdir.

Ahmed Abuk Bey, ordunun süratle seferberlik hazırlığında olduğunu ve bunun için gerekli olan vasıtaları temine çalıştıklarına dikkat çekmiştir. Niş ve Şehirköy ahalisinin bu hazırlığın maksadı hakkındaki yorumlarına da yer veren Ahmed Bey, Bulgarların bağımsızlıklarını ilan etmeleri yakın olduğundan ortaya çıkacak herhangi bir duruma karşı hazır olmak adına böyle yoklamalar yapıldığı kanaatinde olduklarını bildirmiştir. Seferberlik durumunda ordunun ihtiyacı olan hayvan ve nakliye arabalarının tedarikinin ne şekilde olacağı ve bu tedarikin ne tür problemlere yol açacağı Ahmed Abuk Bey'in raporlarına yansımıştır. Rapora göre Sırp ordusunun ihtiyacı olan hayvan ve nakliye gereçlerinin ahaliden tedarikiyle ordunun seferber hali

²⁰⁹ COA. HR. SYS.1493. 86, 25 Temmuz 1889.

kolaylaşacaktır. Bu şekilde ihtiyatların silahaltına celbi ve onlara silah dağıtımını bir hafta zarfında mümkün olacaktır. Bununla birlikte ahali gerek vergilerin ağırlığı gerekse askeriye tahsis edilen hayvanlarını kullanamadıkları için fakirleşeceklerdir. Bu yüzden ahalinin üçte ikisinden bugüne kadar tedarik etmesi gereken hayvan tedarik edilememiştir.

Ahmed Abuk Bey askeri istihkamlar, seferberlik durumunda hayvan tedariki ve silah cephane tedariki konusunda verdiği bilgilerden sonra yapılan bu askeri hazırlığın hangi devlete karşı olabileceği hakkındaki fikrini de beyan etmiştir. Ahmed Abuk Bey, Sırpların Osmanlı Devleti'ne başkaldırmalarına ihtimal vermezken bu tedbir ve telaşın Bulgaristan'da meydana gelecek olaylara karşı hazır olmak adına yapıldığını tahmin ettiğini bildirmiştir. Üçüncü sınıf ihtiyatları ve on sekiz yaşından elli yaşına kadar olan ahalinin silahaltına alındığı söylentilerinin sebebini ise yapılan hayvan ve araba yoklamalarına bağlamıştır.

Belgrad Ataşemiliteri Ahmed Abuk Bey, Sırbistan Kralı'nın yapmış olduğu görüşmeler hakkında İstanbul'u bilgilendirmiştir. Kral Milan, romatizma rahatsızlığının tedavisi için 27 Haziran 1889 (R.15 Haziran 1305) tarihinden beri Vranja hamamlarında olan Ristic'i ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin sebebi Kraliçe Natali'nin Sırbistan'a dönüşünü müzakere etmektir. Daha sonra Niş'e gelen Kral Aleksandr da Pederi Kral Milan ile Ristic'i ziyaret etmiştir. Ziyaretin sebebi zaten Sırbistan'ın bu tarafında seyahate çıkan Kral Aleksandr'ın Ristic'i ziyaret etmek istemesi olarak belirtilmiştir. Ahmed Abuk Bey ertesi gün Vranja tarafına hareket edeceğini ve daha tafsilatlı bilgiler sunacağını bildirerek raporuna son vermiştir²¹⁰.

Belgrad Sefareti 27 Ağustos 1889 tarihinde Hariciye Nezaretinden Ahmed Abuk Bey'in teftişe devam edebilmesi için beş yüz frank daha verilmesini rica etmiştir²¹¹. Sefaret, 15 Eylül 1889 tarihinde Ahmed Abuk Bey'in Timok Fırka-yı Askeriyesini teftiş etmek için Bab-ı Vâlâ-yı Seraskerî'den yeni bir emir alındığını ve evvelce istenmiş olan beş yüz frangın bu seyahat için yeterli olmayacağından bu meblağın bin franga yükseltilmesini rica etmiştir²¹². Sefaretin bu talebi Hariciye Nezareti tarafından Sadarete bildirilmiştir. Fakat sadareten “mumaileyhe evvelce bin frank verilmiş ve tahkikatı

²¹⁰ COA. Y.PRK. MYD. 8 /77/1, 25 Zilhicce 1306/22 Ağustos 1889.

²¹¹ COA. HR. TO.22 /93, 22 Ağustos 1305/3 Eylül 1889.

²¹² COA. HR. TH. 93 /25 /2, 24 Eylül 1889.

vakıa kâfi görülmüş olduğundan şimdilik fazla masarif ihtiyarına hacet olmadığı” şeklinde cevap gelmiştir²¹³.

Ahmed Abuk Bey’in teftiş seyahatleri görevli bulunduğu yıllar süresince devam etmiş ve seyahat masrafları için ödenek yapılmıştır. 1891 yılının temmuz ayında Erkân-ı Harbiye Dairesi tarafından Hariciye Nezareti’ne yazılan telgrafta, Belgrad Bank Şubesi’nden Ahmed Abuk Bey’e elli liralık kredi verilmesi için Bank-ı Osmani Direktörlüğüne tebligat yapılmasının Maliye Nezaretine bildirilmesi istenmiştir²¹⁴. Ahmed Abuk Bey, 1892 yılında davetli olduğu Sırbistan manevralarında bulunmak için bin franklık bir ödenek yapılmasını istirham etmiştir²¹⁵. Ataşemiliter veya ataşenevallerin bazen aylarca maaşlarını alamadıkları bazen de görevleri olan tahkikat ve incelemeleri gerçekleştirmek için gerekli olan tahsisatı alamadıkları olmuştur. Sofya Ataşemiliterliği yapmış olan Mustafa Kemal (Atatürk) de zaman zaman bu durumdan yakındığı raporları Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Dairesi’ne göndermiştir²¹⁶.

Ahmed Abuk Bey 10 Eylül 1889 tarihinde yapmış olduğu teftiş gezilerinden elde ettiği bilgileri Belgrad Sefaretine rapor etmiştir. Sefaret de birkaç gün içinde Hariciye Nezareti’ne bu rapordaki bilgileri ulaştırmıştır. Raporda, Sırbistan Hükûmeti’nin bazı civar eyaletler üstündeki haklarından hiçbir zaman vazgeçmediğini ve buna bağlı olarak silahlanan diğer ülkelerden geri kalmamaya çalıştığı vurgulanmıştır. Bununla birlikte Sırbistan’ın bu silahlanmasının meclisin tasarruf programına ve askeri masraflar için ayrılan meblağa zıt olması manidar görülmüştür. Rusya Sefareti daha önceleri Sırbistan’ın askeri tedbirler kapsamında yaptığı harcamaları gereksiz görürken şimdi yapılan bu harcamaları memnuniyetle karşılamaktadır. Bu cihetle yapılan askeri hazırlıkların Petersburg’dan gelen bir emre dayandığı düşünülmekte olup her ne kadar bu emir hemen bir askerî harekâtı teşvik etmez ise de Rusya takip edeceği bir maksadının oluşmasında yardımcı olacağı bildirilmiştir²¹⁷.

Ahmed Abuk Bey, 1890 yılının Eylül ayında Sırlıların redif askerlerini yedişer gün talim ettirip salıverildiklerini ve otuz yaşına kadar olan ihtiyatların eylülün yirmi

²¹³ COA. HR. TH. 93 /25/1, 3 Safer 1307/28 Eylül 1889.

²¹⁴ COA. HR. TH. 111 /8,15 Zilhicce 1308/ 22 Temmuz 1891.

²¹⁵ COA. Y.PRK. MYD, 11/76, 6 Ağustos 1308/18 Ağustos 1892.

²¹⁶ Yıldız, a.g.e., s. 63.

²¹⁷ COA. HR. TO. 22/98/1, 2 Eylül 1305/14 Eylül 1889.

beşinde dokuz günlük bir talim için alay merkezlerinde toplanacağını bildirmiştir²¹⁸. Seraskerlik makamı 1890 yılında Belgrad Ataşemiliterliği'ne gönderilen bir yazıda, Osmanlı Devleti tebaasından olanların Kurşunlu'da ikametlerine izin verilmediği şayiasının doğru olup olmadığını sorgulamıştır²¹⁹. Ahmed Bey Seraskerlik Makamına gönderdiği raporda bu haberin aslının olmadığını, hırsızlık ve eşkıyalık yapan Arnavutların hududa yakın yerlerde ikametine izin verilmediğini belirtmiştir. Yine Sırp'ların yol yapım ve yenileme meselesinin, Sırp hükûmetinin emriyle kaza daireleri tarafından yapılan yol düzeltme çalışmaları olduğunu bildirilmiştir²²⁰.

Ahmed Abuk Bey, 1888 yılının Nisan ayında Belgrad ataşemiliteri olarak göreve başladıktan sonra Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne, Bab-ı Seraskerî'ye ve Maiyyet-i Seniyye-i Mülûkâne Erkân-ı Harbiyye Dairesi'ne çok sayıda rapor göndermiştir. Bir defasında Belgrad Ataşemiliterliğinin görev ve sorumluluk alanına giren bir konuya dair saraya bir istihbarat ulaşmış, Sultan II. Abdülhamid görevini aksattığını düşündüğü Ahmed Abuk Bey'in yerine başkasının tayin edilmesini Hariciye Nazırına iletmıştır. Hariciye Nezareti vasıtasıyla savunmasının istenmesi üzerine Ahmed Abuk Bey; görevini asla aksatmayıp hakkıyla yerine getirdiğini, yaşanan durumun kendisini gözden düşürmeye çalışanların bir oyunu olduğunu beyan ettikten sonra görevi esnasında İstanbul'a ulaştırmış olduğu raporların gönderildiği kurumları ve gönderiliş tarihlerini ihtiva eden bir faaliyet raporunu Seraskerlik makamına sunmuştur. Ahmed Abuk Bey bu listede; Bab-ı Seraskerî'ye 24 defa, Maiyyet-i Seniyye-i Mülûkâne-i Erkân-ı Harbiye Dairesi'ne 25 defa ve Goltz Paşa'nın şahsına da 4 defa olmak üzere toplam 53 rapor gönderdiğini belirtmiştir²²¹. Ahmed Abuk Bey, Mayıs 1891 tarihli bu savunma yazısını Nisan 1888 yılında atandığı görevinin üçüncü yılında kaleme almıştır. Buradan anlaşıldığına göre Ahmed Abuk Bey, göreve başlamasından beri geçen 35 ayda İstanbul'a 53 rapor göndermiştir. Harp halinde olunmayan bir devletten bu kadar sık rapor göndermiş olduğunu belgeleyen Ahmed Abuk Bey'in görevden alınması düşüncesi de bu şekilde izale olmuştur²²².

²¹⁸ COA. Y.PRK. ASK. 65/31/ 1, 13 Eylül 1306/25 Eylül 1890.

²¹⁹ COA. Y.PRK. ASK. 67/ 86/ 1, 27 Teşrinisani 1306/9 Aralık 1890.

²²⁰ Çavdar-Sarı, a.g.m., s. 606.

²²¹ COA. Y.MTV. 50/ 26/1-2, 11 Şevval 1308/20 Mayıs 1891.

²²² Çavdar-Sarı, a.g.m., s. 606.

Belgrad Sefareti'nin kendi bünyesinde çalışan Ahmed Abuk Bey'e yönetilen suçlamalara bazen karşı savunma yaptığı da vakidir. Ataşemiliter Ahmed Abuk Bey'in Seraskerlik makamına muntazaman rapor gönderdiğini hatta 25 Nisan günü ataşemiliterin yazmış olduğu rapora kendilerinin de vakıf oldukları bildirilmiştir. Ahmed Abuk Bey'in vermiş olduğu bilgileri bir kez de kendisi raporlayan sefaret makamı, Sırbistan Harbiye Nezareti'nin on beş günlük manevra icrası için piyade Mülazım-ı evvel ve Mülazım-ı sanilerini topladığını bildirmiştir. Ayrıca düzenli asker ile milislerden izinli olarak yabancı ülkede bulunanlar veya mensup oldukları askeri dairenin haricinde olanların defterlerinin tanzim edilmesi Morava, Vranja ve Timok Kumandanlıklarına emir verilmiştir. Sırbistan Harbiye Nezareti bu iki emrin sıradan manevra icrası ve bazı tedbir yoklamaları olduğunu bildirmiştir. Bu belgede aktarılan bir diğer önemli bilgi ise otuz kadar Sırp öğrencinin, *diğer devletlerin boyunduruğundaki kardeşlerimizi kurtaralım* sloganıyla gazeteler vasıtasıyla sürekli propaganda yaptıklarını hatta bu amaçla Bosna'daki Yenipazar, Dalmaçya ve Banat'a gitmeyi planladıklarına dikkat çekilmiş bu fesat ehlinin pasaport için Sefaret-i Seniyye'ye müracaat etmesi halinde ilgili makamın durumdan haberdar edileceği beyan edilmiştir²²³. Osmanlı Devleti Belgrad Sefaretinden alınan bu malumat Hariciye Nezareti tarafından Sadarete bildirilmiş Ataşemiliter Ahmed Abuk Bey'in düzenli olarak Bab-ı Vâlâ-yı Seraskeri makamına bilgi verdiğinin altı çizilmiştir²²⁴.

Ahmed Abuk Bey, görevi boyunca muntazaman Sırbistan Ordusu'ndaki yeni düzenlemeleri Osmanlı Devleti'nin ilgili makamlarına rapor etmiştir. Mayıs 1891'de Sırbistan Ordusu'ndaki yenilik ve düzenlemeleri içeren rapora göre; Sırp ordusundaki piyade askerlerinden Mülazım-ı evvel ve Mülazım-ı sani rütbesinde olan yaklaşık üç yüz on iki kişinin altı haftalık talim için fırka merkezlerine toplanmalarının, birinci sınıf milislerin senede bir ay ikinci sınıfın ise senede on beş gün talim için toplanmalarının kararlaştırıldığını belirtmiştir. Verilen kararın ilgili kişilere tebliğ edilmesi kararlaştırılırken haziranın başlarında birinci sınıfın temmuz başlarında ise ikinci sınıfın talim için toplatılacağı beyan edilmiştir²²⁵. Sırbistan askeri talimlerinin bazen planlandığı gibi gerçekleşmediği ve tehir edildiği de olmuştur. Haziran 1891 tarihinde tutulan rapora göre muntazam ordu ihtiyat birliklerinin mayısın yirmisinden temmuzun

²²³ COA. Y.A. HUS, 247/67 /2, 15 Şevval 1308/24 Mayıs 1891.

²²⁴ COA. Y.A.HUS, 247/67/3, 15 Şevval 1308/24 Mayıs 1891.

²²⁵ COA. Y.MTV.50 /8 /1, 5 Şevval 1308/14 Mayıs 1891.

altısına kadar devam edecek olan talimleri, Sırbistan Harbiye Nezareti tarafından ertelenmiştir²²⁶.

Ataşemiliter Ahmed Abuk Bey 8 Haziran 1891 tarihinde istihbaratını aldığı bilgileri hiç vakit geçirmeden Seraskerlik Makamına iletmiştir. Merkezi Belgrad olan Tuna Fırkası Kumandanlığı tarafından yeni verilen emirnamenin tafsilatının verildiği bu rapor haberin elde edilmesinin ardından Binbaşı Ahmed Abuk Bey tarafından bir saat içinde postaya yetiştirilmiştir. Raporuna, daha önceki arizasında muntazam ordu birliklerinin haziran başından itibaren alay merkezlerinde toplanacaklarını, bu toplanmanın önceki senelerde yapılagelen talim ve yoklamalardan farklı bir şey olmadığını bildirdiğini hatırlatarak başlamıştır. Bugün aldığı habere göre daha önceden ait oldukları kısım ve bölgelerde talim yapan ihtiyat kuvvetleri bu sene Zaychar ve Pirot'ta talim yapacaklardır. Ahmed Abuk Bey bu değişikliğin sebebini dağınık şekilde yaptırılan talimlerin daha derli toplu ve tatbikatlı bir şekilde gösterilmek istenmesine bağlamış olsa da aynı gün saat altıda aldığı bilgiyi yedideki postaya yetiştirmek zorunda kaldığından dolayı gerekli soruşturmayı yapamadığının altını çizmiştir. Muntazam orduya beş alay ve yirmi tabur ilave yapıldığına da değinen Ahmed Abuk Bey, farklı tarihlerde devlet makamlarına ve Goltz Paşa'ya vermiş olduğu layihalarda Sırbistan'ın seferberlik halinde yüz yirmi tabur piyade çıkarabilecek durumda olduğunu bildirmiştir. Fakat orduda doğrudan kumanda edecek rütbeli zabitlerin sayıca azlığına değinerek bu şekilde kumanda ve idarenin mümkün olamayacağını dile getirmiştir²²⁷.

Osmanlı Seraskerlik makamı 1891 yılı mart ayında; Sırp eski kralı Milan'ın Belgrad Meclisi tarafından tekrar makamına davet edildiği ve Sırbistan'ın bazı askeri hazırlıklara giriştiği istihbaratını almış, Belgrad Ataşemiliterine bu haberlerin aslının öğrenilmesi için gerekli tahkikatı yapması emrini vermiştir. Ahmed Abuk Bey, 3 Nisan 1891 tarihinde bir rapor göndererek sorulan suallerin cevabını vermiştir. Ahmed Abuk Bey, Kral Milan'ın hasmı olan Radikal Fırka'nın mutlak çoğunlukla iktidara gelmesiyle tahtından ayrılmaya mecbur kaldığını bildirmiştir. Radikallerin o günden bu yana Skupçina Meclisi'ni ve hükûmet idaresini ellerinde bulundurduğunu dolayısıyla hemen hemen radikallerden oluşan bir meclisin de Kral Milan'ı tekrar hükûmete davet etmeyeceğini bildirmiştir. Sabık kral Milan'ın oğlu Kral Aleksandr'ı ziyaret ve talim-

²²⁶ COA. Y.PRK. ASK. 72 /77 /I, 24 Şevval 1308/2 Haziran 1891.

²²⁷ COA. Y.MTV.51/40, 27 Mayıs 1307/8 Haziran 1891.

terbiyesiyle ilgilenmek üzere zaman zaman Sırbistan'a geldiğini sonrasında tekrar ikamet ettiği yabancı ülkeye döndüğünü belirtmiştir. Ahmed Abuk Bey, Kral Aleksandr'ın bu gelişinde tahta çıkış yıldönümünü kutlamak, Kraliçe Natalya ile aralarındaki sorunlara son vermek ve meclis ile arasındaki ihtilafı gidermek istediğini beyan etmiştir. Sırbistan'da yapılan askeri hazırlıklar bahsine gelince; her yerde olduğu gibi artık burada da ordunun ıslahına ve noksanlarını tamamlamaya oldukça önem verilmeye başlanmıştır. 1891 yılının askeri bütçesi olarak belirlenen dokuz milyon yedi yüz küsur bin frank iken Harbiye Nezaretinin teklifiyle on milyon franklık ek bütçenin verilmesinin meclis tarafından kararlaştırılmıştır. Bu ek bütçeyle seferberlik halinde halktan tedarik edilemeyecek olan ekmeğe, köprü, köprücü, telgraf, şimendifer, sıhhiye alet ve edevatının nakliyesine, bir takım seferberlik için gerekli malzemelerin tedarik ve imaline, mektebi harbiye ve alay mekteplerinin çoğaltılmasına, Bulgaristan hududu, Pirot ve Zaychar istihkâmlarına ve gerekli olan ateşli silahların alımına karar verilmiştir. Ahmed Bey, tüm bu bilgileri verdikten sonra Sırbistan'ın şu anki durumuyla kuvvetli bir sebep olmadıkça herhangi bir savaşa girişmeyeceğini belirterek raporunu nihayetlendirmiştir²²⁸

Sırbistan Kralı'nın yapmış olduğu seyahatlerin²²⁹ Ahmed Abuk Bey tarafından incelendiği ve rapor halinde amirlerine sunduğu görülmektedir. Sırbistan Kralı Aleksandr, 23 Temmuz 1891 tarihinde maiyetiyle birlikte Rusya seyahatine çıkmıştır. Raporda Kralın maiyetindeki önemli şahısların isim, unvan ve rütbeleri tek tek belirtilirken Rusya'nın Belgrad Sefiri ve Ataşemiliterinin de krala refakat ettiği belirtilmiştir. Heyette; Heyet Başkanı Ristiç, Reisi vükela, saray müşiri ve seryaveri gibi önemli şahıslar bulunmaktadır. Rusya'ya gerçekleştirilen bu seyahatten sonra Avusturya'ya geçerek orada Avusturya imparatoru ile bir görüşme yapacak olan Kral Aleksandr daha sonra babasıyla görüşmek üzere Paris'e gidecektir. Bu bilgilerin ardından askeri malumata devam eden Ahmed Bey, Bulgarların ve Sırpların hudut üzerinde istihkâm inşaatıyla meşgul olduklarını dile getirmiştir. İstihkâm inşaatı işiyle

²²⁸ COA. Y. PRK. ASK. 71/ 24/ 2, 22 Mart 1307/3 Nisan 1891.

²²⁹ Sırbistan Kralı Aleksandr, 27 Haziran-4 Temmuz 1894 tarihleri arasında İstanbul'u ziyaret ederek Sultan II. Abdülhamid ile bir dizi resmî ve özel görüşme gerçekleştirmiştir. Ahmed Abuk Bey, bu ziyaretten kısa bir süre önce, Mart 1894'te Petersburg ataşemiliteri olarak tayin edilip Belgrad'dan ayrılmış olduğundan bu seyahate dair bir raporu mevcut değildir (Sırp Kralı Aleksandr'ın 1894 tarihli İstanbul ziyareti için Bkz.: Said Olgun, "Sırbistan Kralı Aleksandar'ın 1894 Yılındaki İstanbul Seyahati", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C. 7, S. 18, Temmuz 2020, s. 457-483.

meşgul olan Bulgar ve Sırp zabitlerin karşılıklı ilişkilerinin teferruatına değinen Ahmed Bey, her iki tarafın hükûmetlerinin aldığı karar üzerine zabitlerinin birbirlerine ziyafet verdiklerini ve iyi ilişkiler geliştirdiklerini belirtmiştir²³⁰. Ahmed Abuk Bey 1888 ve 1889 yılındaki raporlarında Sırpların yaptığı askeri tatbikat ve hazırlıkları, Bulgarlara karşı yapılan bir hazırlık²³¹ olarak bildirirken bu raporda Sırp ve Bulgar zabitlerinin karşılıklı iyi ilişkiler geliştirdiği görülmektedir. 1891 yılında başladığı görülen bu olumlu ilişkiler 1912 Balkan Savaşı'na giden süreçte geliştirilmiş ve bu devletler Balkan Savaşı'na müttefik olarak aynı saflarda katılmışlardır.

Sırp askeri hazırlıklarıyla ilgili olarak Ahmed Abuk Bey'in 1891 yılının temmuz ayındaki raporun yanı sıra aynı tarihlerde farklı bölgelerden gelen hafiye istihbaratları da bulunmaktadır. Raşka hudut memurlarından Âdem yüzbaşı da Sırbistan ile ilgili oldukça tafsilatlı bilgiler vermiştir. Sırpların Osmanlı hududuna karşı istihkâm yapmadıkları, Osmanlı üzerine bir savaş hazırlığı düşüncesinde olmadıkları bu bilgilerdendir. Yalvaç mevkiinde bir tabur askeri içine alacak büyüklükte bir istihkâm inşaatının yapıldığı ve bu istihkâmın muharebe için değil de harp talimi yapmak için olduğu bildirilmiştir. Fakat Bulgaristan'a yakın olan Niş gibi yerleşimlerde istihkâmlar yapıldığı, asker ve ateşli silahlara son derece önem verildiği, Raşka kazasındaki ihtiyat sınıfının silahlaltına alınarak talim yaptırıldığı da belirtilmiştir. Âdem Yüzbaşı ağustosun sonuna kadar yapılacak bu tür talimleri normal bir tatbikat olarak değerlendirirken bugüne kadar hududumuza yakın sağlam istihkâmlar yapılmadığı eğer böyle bir şeye girişilirse de durumu tahkik ederek peyderpey arz edeceğini bildirmiştir. Sırpların Bulgaristan'a karşı aldığı tedbirlere bakarak aralarında bir harp olacağını dile getiren yüzbaşı, muhbirinin verdiği jurnale göre Sırpların kendini Osmanlı ile dost göstermelerine de güvenilmemesi gerektiğini düşünmektedir²³².

Sırpların askeri hazırlıkları ve talimleri Osmanlı Devleti tarafından itinalı bir şekilde izlenmiş ve konuyla ilgili olarak tüm istihbari veriler dikkate alınmıştır. 1891 yılının ağustos ayında Hariciye Nezareti'nden Sadarete yazılan telgrafta; Sırbistan'ın hudut yönündeki yolları inşa ettikleri, Ürgüp Kasabası'na asker topladıkları bildirilmiştir. Sırpların hududun bazı noktalarındaki istihkâm inşasının Bulgaristan

²³⁰ COA. Y.MTV. 52/ 74/ 2, 11 Temmuz 1307/23 Temmuz 1891.

²³¹ COA. Y. PRK. ASK. 50/26/2, 28 Ağustos 1304/9 Eylül 1888; COA. Y. PRK. MYD. 8/77/1, 25 Zilhicce 1306/ 22 Ağustos 1889.

²³² COA. Y. PRK. ASK. 74/ 24/ 4, 10 Temmuz 1307/22 Temmuz 1891.

Emareti'nin yaptığı istihkâmlara karşılık olarak yapıldığı belirtilmiştir. Ahmed Abuk Bey'in istihkam inşası ve askeri talimleri yerinde incelemek üzere mezkûr mahalle dönmesinin gerekli olduğunu düşünen hariciye nezareti bu konuyu seraskerliğe bildirmeyi kararlaştırmıştır²³³. Osmanlı Devleti'nin Vranja Şehbender Vekili de Sırbistan'daki askeri hareketliliğin ayrıntılarını Belgrad Sefirliğine rapor etmiştir. Raporunda yapılan talimler rutin talimler gibi görünse de bir aydan beri hararetli talimlerin yapıldığına, Bulgaristan hududu üzerine elli tabur askerin toplatılacağına, istihkâm inşasına hızla devam edildiğine ve bu askeri hareketlilikten dolayı ailelerin endişe içinde olduğuna dikkat çekmiştir²³⁴. İbraz edilen belgelerden anlaşıldığı üzere 1891 yılında Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ve civarındaki görevlileri Sırbistan'daki askeri hazırlık ve hareketliliğin sebeplerini araştırmışlardır. Aldıkları bilgiler neticesinde o esnada Osmanlı Devleti'ne karşı taarruz hareketi içerisinde olmadıkları kanaatine ulaşmışlardır. Fakat yine de Sırbistan'ın yapmış olduğu bu hazırlıklar dolayısıyla teyakkuzda olup tedbir almanın gerekli olduğunu ifade etmişlerdir.

Sırbistan ordusunun nakliye hayvanı eksikliğine *Sırbistan Ordusu'nun Hâl-i Seferberî ve Tecemmû Tertibâtı* isimli raporunda fazlaca değinen Ahmed Abuk Bey²³⁵, göndermiş olduğu raporlarda Sırp süvarilerin talimler esnasında hayvan eksikliği nedeniyle yaya olarak cenk ettiğini ve topçuların da yerde top talimi yaptığını bildirmiştir. Maddî olarak zor durumda olunması sebebiyle Zaychar ve Pirov istihkâmlarına gerekli teçhizatı tedarik edemeyen Sırbistan'ın yardımına Rusya Devleti yetişmiş, top ve havan vermiştir. Ayrıca Raduyevaç iskelesine nakledilecek taburların Gagarin isimli Rus vapuruyla taşınması kararlaştırılmıştır²³⁶. Açıkça görülmektedir ki Sırbistan ordusu için gerekli malzemeyi ve askeri sağlayan Rusya, asker sevkiyatında da gerekli desteği sağlamıştır.

Sırpların muntazam olarak her yıl muntazam olarak yaptıkları topçu müsabaka talimlerini bu yıl da yaptığını bildiren Ahmed Bey, Tuna Fırkası Sahra Topçu Alayının Belgrad'daki talimlerinde hazır bulunduğunu arizasında bildirmiştir. Bu arizaya göre

²³³ COA. Y. A. HUS. 250/ 58/2, 25 Muharrem 1309/31 Ağustos 1891.

²³⁴ COA. Y. A. HUS. 250/ 58/5, 25 Muharrem 1309/31 Ağustos 1891.

²³⁵ Çavdar-Sarı, a.g.m., s. 598-606.

²³⁶ COA. Y. PRK. MYD. 10/ 92/ 1, 29 Eylül 1307/11 Ekim 1891.

Bange²³⁷ toplarıyla silahlandırılmış olan bataryalar seferberlik halinde altışar toptan mürekkeptir ve Sırplar bu seneye kadar Fransa topçu talimatnamesini tatbik ederken bu sene Rus talimatnamesini kabul etmişlerdir. Fransız toplarının Rus talimatnamesine göre tatbik edilmesi de birçok zorluğu meydana getirmektedir. Talimatname veya topçu teşkilatını değiştirilmedikçe bu zorlukların devam edeceğini vurgulayan Ahmed Abuk Bey, Kraguyevaç Tersanesinde imal edilen şarapollerin bir kısmının hiç patlamadığını bir kısmının da en çok altı yedi parçaya ayrıldığını bildirmiştir. Verilen bu teknik bilgilerin ardından Bulgarların Dimitri isimindeki bir binbaşısını Belgrad'a bir ataşemiliter tayin ettiğini bildirmektedir. Ahmed Abuk Bey Belgrad'daki diğer devlet ataşemiliterlerinin Kaymakam veya Miralay rütbesinde bulunduğunu bundan dolayı merasimler esnasında Bulgar ataşemiliteri sondan birinci kendisi de ikinci sırada yer alırken Bulgar ataşemiliterine kaymakam rütbesi verilmesiyle kendisinin merasimlerde sonuncu sırada yer aldığını belirtmiştir²³⁸. Ahmed Abuk Bey askeri alanda verdiği bilgilerin akabinde yaşadığı bu rütbe sorunu dile getirerek bir nevi amirlerinden terfi talep etmiştir. Her ne kadar Ahmed Bey bunu açıktan dile getirmese de protokolde Osmanlı Devleti ataşemiliterinin yani kendisinin en son sırada yer aldığını vurgulayarak gereğinin yapılmasını arz etmiştir. Genel olarak bakıldığında 1891 yılı, Sırbistan Devleti için yoğun askeri tatbikat ve hazırlıkların yapıldığı bir sene olurken Osmanlı Devleti için de teyakkuzda olmanın gerekliliğine inanılan ve istihbarat faaliyetlerine önem verilen bir yıl olmuştur.

Ahmed Abuk Bey görevi esnasında askeri teknik bilgilerin yanı sıra diğer önemli mali bilgileri de bildirmekten geri kalmamıştır. 1892 yılında Sırbistan Skupçına Meclisi; askeri bütçeyi on bir milyon üç yüz yirmi yedi bin dört yüz seksen üç frank olarak belirlemiş ve bu bütçeyi oluşturabilmek için borçlanma yoluna gitmeyi planlamıştır. Bu borcun karşılığı olarak emlak ve arazi vergilerine yüzde on zam kararı verilmiştir. Ordunun birinci eksiğinin silah olduğu ve bunun karşılanması için bir silah fabrikası araştırılmasına karar verilmiştir. Sırbistan'ın silah durumu hakkında bilgi vermeyi görev bilen Ahmed Abuk Bey, Sırbistan ordusunda üç cins tüfek ve iki cins top mevcut olduğunu bildirirken silah cinslerini ve bunları kullanacak askeri sınıfları da

²³⁷ Fransız topçu subayı Charles Ragon de Bange tarafından 1872 yılında icat edilen arkadan yükleme ilk top sistemidir. Sistemin geliştirilmiş hali I. Dünya Savaşı'nda da Fransız ordusu tarafından kullanılmıştır (Çavdar-Sarı, a.g.m., s. 597).

²³⁸ COA. Y.PRK. MYD. 11/3/1, 18 Teşrinievvel 1307/30 Ekim 1891.

tafsilatlı bir şekilde açıklamıştır. Oldukça ayrıntılı verilen silah ve mühimmat bilgilerinden sonra Sırbistan Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye Dairesi arasında daha önceleri bağlantı yok iken şimdi Erkân-ı Harbiye Dairesinin Harbiye Nezaretine bağlandığını ve yeni bir nizamname oluşturdıkları belirtilmiştir. Akabinde askeri talim ve tatbikatların yeri, zamanı, süresi ve askeri sınıfları hakkında mutlak ve ancak önemli bilgiler aktarmıştır²³⁹.

Ahmed Abuk Bey görevinin icabı askeri konularda pek çok rapor ve bilgiyi ilgili makamlara sunmuştur. Zaman zaman verdiği bilgiler yanlış anlaşılmış veya yanlış aktetirilmiş bunun karşılığında da amirlerinden ihtar almıştır. Ahmed Abuk Bey, 1892 yılının mayıs ayında; Timok ve Şumadiya fırkalarına manevra icrası için emir verildiğini ve 1892 yılının ağustos ayında bir seferberlik tecrübesi icra ettirilmek istendiğini bildiren bir raporu Seraskerliğe göndermiştir. Seraskerlik bu bilgiyi Babıali ile paylaşmış durumun ehemmiyetine binaen olmalıdır ki Hariciye Nezareti olayın aslını öğrenmek için Belgrad Sefaretine başvurmuştur. Belgrad Sefiri Feridun Bey'in o esnada görevinin başında olmaması sebebiyle konunun araştırılmasını Sefaret Başkâtibi Artin Makaryan Efendi üstlenmiştir. Makaryan Efendi, Ahmed Abuk Bey'in raporunda belirttiği gibi Sırbistan'da bir askeri manevra yapılmayacağı ve seferberlik hazırlığı ile ilgili haberin aslının olmadığı şeklindeki malumatı ilgili mercie bildirmiştir. Raporlarının bu şekilde tekzip edilmesi üzerine Ahmed Abuk Bey savunma raporu göndermeyi lüzumlu görmüştür. Daha önce de benzer bir olayın yaşandığını fakat kendisini ifade etmesine izin verilmediği için Seraskerlik'ten ihtar aldığını ve bazı önemli olayları bildirmediği şeklinde bir suçlamayla itham edildiğini dile getirirken kendini aklayacak belgeleri sunsa da bunun bir işe yaramadığını üzüntüyle dile getirmiştir.

Ahmed Abuk Bey yaşadığı bu olayda kendini aklayamamanın verdiği üzüntüyle olmalı ki bu kez kendisini ifade için uzunca bir rapor hazırlamıştır. En başından olayları anlatarak savunmasına başlayan ataşemiliter, Kral Milan'ın tahttan ayrılmasından sonraki dönemde Radikal Fırka'nın ahaliye ve milislere silah dağıtarak bu şekilde halkın desteğini almayı planladığını bildirmiştir. Bu siyasetle iktidara gelen Radikal Fırkası, Skupçina'da büyük bir seferberlik tecrübesi için manevralar icra edileceğini de açıklamıştır. Ahmed Abuk Bey de bu açıklamalardan hareketle Timok ve Şimodiya

²³⁹ COA. Y. PRK. MYD. 11/39/1, 23 Nisan 1308/5 Mayıs 1892.

fırkalarına manevraya hazırlanmaları için emir verildiğini mayıs ayındaki arızasında yetkililere bildirmiştir. Tam tarihi belli olmasa da gerçekleştirilmesi gündemde olan bu plan Radikal Fırkası'nın Ağustos 1892'de istifasıyla rafa kaldırılmıştır. Temmuz ayının planlaması olan bu düşüncelerin rafa kalkmasıyla bir anlamda Ahmed Abuk Bey'in raporunun geçerliliği de kalmamıştır. Fakat temmuz ayında gönderilen bu raporun aslının öğrenilmesi için ağustos ayında Belgrad Sefaretine görev verilmiştir. Belgrad Sefareti Başkâtibi Artin Efendi iktidarın yeni sahibi Liberal Fırkası Hariciye ve Harbiye Nazırlarına giderek durumun aslını sormuştur. Nazırlar böyle bir niyetlerinin olmadığı, Saltanat-ı Seniyye ile iyi geçinerek komşuluk ilişkilerine halel getirecek her türlü münasebetten uzak duracaklarını bildirmişlerdir. Ayrıca Osmanlı sınırına asker sevkini yalanlamışlar umumi seferberlik tatbikatının ise maddi yetersizlik nedeniyle gerçekleştirilemeyeceğini dile getirmişlerdir. Artin Efendi bu görüşmeden sonra işin evveliyatını araştırmadan ve yeni iktidar olmuş şahısların verdiği bilgilerle Ahmed Bey'in raporunda anlattığı şeylerin doğru olmadığını bildiren bir rapor göndermiştir.

Ahmed Abuk Bey bu suçlamaya karşılık olarak sunduğu savunmasında 8 Ağustos'ta gönderdiği raporun Hariciye Nezareti tarafından yanlış tahlil edildiğini belirtmiş, harp ilanı veya asker yığınağı gibi ifadeler kullanmadığının altını çizmiştir. 21 Ağustos'ta iktidara gelen Liberal Fırkasının harp ilan etmek bir yana her yıl yapılan talimleri bile icra ettirmekte zorlandığını bildirmiştir. 8 Ağustos tarihli raporunu Seraskerliğe ve Erkân-ı Harbiye'ye göndermeden önce Sefarete giderek orada okuduğunu belirtmiş ve Artin Efendi'nin o zaman doğruluğundan emin olmadığı bu raporu kabul etmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Artin Efendi'nin tahkikat işine girdiğinde ilk önce kendisine müracaat etmesi gerektiğini düşünmektedir çünkü raporları hazırlayan kişi kendisidir. Kendisine yapılan bu hareketin sefaretle ataşemiliter arasında bulunan ilişkiye zıt düştüğünü belirtmiştir. Ahmed Abuk Bey, burada kendisi yalancı gibi gösterildiğini bildirirken aslında Artin Efendi'nin işin kolayına kaçarak meseleyi tam manasıyla araştırmadığını beyan etmiştir. Daha sonra Belgrad Sefiri Feridun Bey hakkındaki düşüncelerini dile getiren Ahmed Abuk Bey, sefirin her yıl dört ayını Niş'de, yaz mevsiminin büyük kısmını da kaplıca ve hamamlarda geçirmesi sebebiyle mühim meselelere vakıf olamadığını bildirmiştir. Öyle ki adı geçen sefir, Sırbistan ile ilgili önemli mevzuları bile gazete haberlerinden öğrenmektedir. Kendisini suçlayan Artin Efendi'nin Skupçina'nın mevzu bahis olan kararları aldığı esnada

Dersaadet'te bulunduğunu ve döndüğünde de meseleyi ciddiyetle araştırmamış olduğunu iddia etmiştir. Satırlarının sonlarına doğru kendi şahsının bir önemi olmadığını fakat bulunduğu makamın şerefini muhafaza etmek adına bu açıklamayı yapmak zorunda olduğunu altını çizmiştir. Belgrad Sefaretinde çalışanların işlerine ehemmiyet vermemesi ve beceriksizlikleri sebebiyle Sırbistan'daki Müslüman ahalinin hukuki haklarını elde edemediğini ve maddi açıdan muhtaç hale geldiğini dile getiren Ahmed Abuk Bey, kendisinin her türlü zor şartta çalışmasına rağmen yalancılıkla itham edilmesinden dolayı bu arizayı yazmaya mecbur olduğunu bildirmiştir²⁴⁰.

1893 yılının ocak ayında gelindiğinde Sırbistan'ın siyasi durumu iyice karışmış olmalı ki Ahmed Abuk Bey daha öncesinde fazla değinmediği siyasi konuları raporlarına ekler olmuştur. İktidarda bulunan Liberal fırkası, çoğunluğu oluşturan Radikal fırkasını ezerek kendi partilerinin çoğunluğa ulaşmasını istemektedir. Buna muvaffak olabilmek için memuriyetlere kendi adamlarını getirerek ahali üzerinde etkili olmaya çalışmaktadır. Lakin muhalefet ve mukavemetle karşılaştıkları için tam olarak başarılı olamamışlardır. Bu yolda istediğini elde edemeyen Liberaller, Radikal fırkasına mensup olup evlerinde köylerinde yaşayan ve etraflarındaki insanları Liberaller aleyhine etkileyecek olanları silahaltına alarak fikirlerini değiştirmeyi planlamışlardır. Radikaller, Liberallerin zor kullanarak ahaliyi elde etmeye çalışmalarından ve seçim işlerini nizam dâhilinde idare edemediklerinden iddia etmektedir. Şubatın 25'inde gerçekleşecek olan seçimlerde oy kullanmayacaklarını, sadece Liberallerin oluşturduğu meclise de meşru bakmayacaklarını ve bu gayri meşru hükûmete de vergi vermeyeceklerini açıklamışlardır.

Ülkenin büyük bir kesimini oluşturan Radikallerin bu fikirlerinde ısrar etmeleri durumunda hükûmetin durumunun ne olacağı, askeri kuvvetlerden nasıl yararlanılabileceği, Kral Milan ve Kraliçe Natalya'nın barışması gibi meselelerin nasıl sonuçlanacağı ve bu buhranın nasıl atlatılacağı şimdiden bilinemediğini düşünmektedir Ataşemiliter Ahmed Abuk Bey. Bir ülkede meydana gelen olayların komşu devletleri müspet veya menfi şekilde etkilediğini dile getiren Ataşemiliter, Sırbistan'daki bu olayları da öncelikle Osmanlı Devleti'nin takip etmesi gerektiğini lakin Belgrad Sefaretinin bu vasıflardan uzak olduğunu ve kendisinin bu bilgileri vermek zorunda kaldığını bildirmiştir. Daha önceki raporlarında Belgrad Sefiri Feridun

²⁴⁰ COA. Y. PRK. ASK. 86/ 21/2, 2 Teşrinievvel 1308/14 Ekim 1892.

Bey'in vazifesinden uzak kaldığını ve görevini tam olarak yerine getiremediğini ifade eden Ahmed Abuk Bey bu düşüncelerini bir kez daha yinelemiş ve kendi vazifesi dâhilinde olmayan bu meseleleri Seraskerliğe arz etme cesaretinden dolayı affını istirham etmiştir²⁴¹.

Siyasi çekişmelerin ve idari işlerdeki düzensizliğin devam ettiği bu sıcak günlerde ataşemiliter Ahmed Abuk Bey, Sırbistan'ın sıcak gündemine dair gelişmeleri aktarmaya devam etmiştir. Askeri cenahın istirahat içinde olması gereken ocak ayında her tarafın kar içinde olduğu ve sıcaklığın eksi yirmi olduğu bir zamanda Liberal Fırkasının ihtiyat askerlerini silahaltına çağırmasının muhalefeti ezmek hususundaki kararlılıktan ileri geldiğini bildirmiştir. Mevcut duruma karşı çıkan belediye memurlarının, mukavemet gösterdiği ve çıkan olayların ancak topçu alayının müdahalesiyle bastırıldığı belirtilmiştir. Farklı bölgelerde çıkan isyanları bastırmak için de daimî kuvvetlerin yeterli gelmeyip ihtiyatların da görev başına çağırılması, olayın boyutunu gösteren ayrıntılardandır. Yapılan tahlile göre; eğer radikaller iş başına gelirse meclisi ve kralı bertaraf etme azminde olacakları için liberaller radikalizmi yok etmek için her yola başvurmaktan çekinmeyecektir. Bu işin sonu şimdiden kestirilememekle beraber Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'da meydana gelecek her olayı önemle takip etmesi gerektiğine dikkat çekerken kendisinin de gündemdeki olaylardan devleti haberdar etmeyi bir vazife addettiğini belirtmiştir²⁴².

Ataşemiliter Ahmed Abuk Bey, Kral Milan ile Kraliçe Natalya'nın ayrılıp tekrar barışmalarını "âlemi hayret içinde bırakan bir olay" şeklinde ifade etmiştir. Çünkü ona göre; Kral Milan gibi kibirli ve azametli birisinin boşadığı ve aşağıladığı birisinin ayağına gidip af dilemesi buna mukabil Kraliçe Natalya gibi inadıyla meşhur olmuş ve bunca hakarete ve mahrumiyete uğramış bir kadının maziyi silerek barışması oldukça ilginçtir. Ahmed Abuk Bey, yaptığı analizde bu barışmanın nedeni olarak, hanedanın devam edebilmesi adına iki tarafın karşılıklı anlaşması olarak belirtmiştir²⁴³.

Seraskerlik makamı, Ahmed Abuk Bey tarafından Sırp umumi kuvvetleri hakkında gönderilen bilgilerin üstünden hayli zaman geçmesine binaen; sefer vaktinde orduya kumanda edecek çeşitli generallerin ve her rütbeden Erkân-ı harbiye zabitanının

²⁴¹ COA. Y. MTV. 75/119/2, 25 Kânunusani 1308/6 Şubat 1893.

²⁴² COA. Y. PRK. MYD. 12/49/1, 2 Kânunusani 1308/14 Ocak 1893.

²⁴³ Çavdar-Sarı, a.g.m., s. 607.

sayılarını, farklı sınıfların kadrolarının mevcudunu içeren yeni bilgiler göndermesini emretmiştir²⁴⁴. Ahmed Abuk Bey, verilen emir üzerine hazırladığı raporunda üst düzey Sırp generaller hakkında bilgiler vermiştir. Nerelerde eğitim aldıkları, hangi yabancı dillere vakıf oldukları, hangi alanda uzman oldukları, katıldıkları savaşlar, aldıkları görevler, siyasi görüşleri, emekli olanların şu anki sağlık durumları ve yaşları, bir savaş olsa katılıp katılamayacakları, askeri çevredeki itibarları gibi tafsilatlı bilgileri sunmuş adeta üst düzey generallerin biyografisini vermiştir. Sırbistan Ordusu'nda şu an yedisi miralay, beşi kaymakam, dördü binbaşı, dördü yüzbaşı ve dördü yüzbaşı-i sani rütbesinde Erkân-ı Harp subayının olduğu ve olası bir savaş durumunda kumandanlıkların bu miralay ve kaymakamlara verileceğini bildirmiştir²⁴⁵. Piyade taburunun, piyade bölüğünün, Kral Süvari Bölüğü'nün, Sahra Topçu Alayı'nın ve diğer alay, tabur, bölüklerin erkân ve mevcudunun güncel bilgilerini oldukça teferruatlı bir şekilde seraskerlik makamına iletmiştir²⁴⁶. Ahmed Abuk Bey haziranda gönderdiği bu rapordan iki ay sonra yani ağustos ayında Sırbistan askeri bölük erkânı ve mevcudu hakkında teferruatlı bir raporu Seraskerlik Makamına sunmuştur²⁴⁷.

Ahmed Abuk Bey, Sırbistan ordusunun 1893 yılı sonbahar manevralarında da hazır bulunmuştur. Erkân-ı Harbiye'ye gönderdiği raporunda; manevralarda büyük zabitanın yeteri kadar bulunmadığı, bunların yerine mektebi harbiye talebelerinin istihdam edildiği, ihtiyat süvarilerinin mevcudunun 476 olması gerekirken ancak 66'sının hazır bulunduğu ve bunların da kendi hayvanıyla gelmesi gerekirken hayvansız olarak geldikleri, kumandanların pek çok hatalarının olduğu ve her bir askeri kısımda başka hataların zuhur ettiğini bildirmiştir. Ahmed Abuk Bey, raporunda Sırbistan'ın bu sonbahar manevralarında düzen ve harp kaidelerinden uzak olduğuna da dikkat çekmiştir²⁴⁸.

Sırbistan'da yaşanan siyasi karışıklıklar ve çekişmelerden olmalıdır ki yapılan askeri tatbikatlar önceki senelere göre sönük ve asker katılımı daha az olarak gerçekleşmiştir. Ahmed Abuk Bey bir ay sonra daha kapsamlı bir raporunu daha Seraskerliğe gönderen Ahmed Bey, karşılıklı yapılan manevralar, askerinin ilerleme

²⁴⁴ COA. Y. MTV. 78/ 146/ 1, 22 Mayıs 1309/3 Haziran 1893.

²⁴⁵ COA. Y. MTV. 78/ 146/ 2, 2 Mayıs 1309/14 Mayıs 1893.

²⁴⁶ COA. Y. MTV. 78/ 146/ 3, 11 Zilkade 1310/27 Mayıs 1893.

²⁴⁷ COA. Y. MTV. 81/ 34/ 1-2, 5 Ağustos 1309/17 Ağustos 1893.

²⁴⁸ COA. Y. PRK. ASK. 95/ 40/ 1, 31 Teşrinievvel 1309/ 12 Kasım 1893.

güzergâhı, tatbikat komutanları, taburların mevcudu ve yapılan tatbikatların birçok ayrıntısını anlatmıştır²⁴⁹.

Sırbistan'da büyük siyasi çekişmelerinin yaşanması ve bunun da askeri sınıflara yansıtılması 1894 yılında da devam etmiştir. Zira 1894 Şubat tarihli arzında Ahmed Abuk Bey, Kral Milan'ın Belgrad'a dönmesiyle işten el çektirilen Radikal Kabine'nin her türlü teşebbüsünün sonuçsuz bırakıldığına değinmiştir. Yeni kabine yani Liberaller güçlenene kadar Radikallerin en zinde takımı olan ihtiyatlar bir sürelğine silahlaltına alınarak etkisiz hale getirilirken bir taraftan da daimî kuvvetin sayısı artırılmış olacaktır. Son derece serbest olan mevcut kanunlarla Sırbistan halkını idarenin mümkün olamayacağını düşünen Ahmed Abuk Bey, bir müddet askeri idare ile halkın yönetileceği daha sonra gerekli kanunların çıkarılacağı fikrindedir²⁵⁰.

Bir raporunda Sırp yetkililerin çıktıkları seyahatlerin esası hakkında bilgi veren Ahmed Abuk Bey, Sırbistan Maliye Bakanının Petersburg'a seyahat sebebini; bir rivayete göre Sırbistan'ın borçları hakkında Rusya Maliye Nazırı ile istişare, diğer bir rivayete göre de Timok hattı üzerinden bir asker yolu inşasının görüşülmesi olarak belirtmiştir.²⁵¹ Görülmekte olduğu üzere Ahmed Abuk Bey, sadece askeri tedbir ve düzenlemelerle ilgili beyanatta bulunmayıp önemli görülen dâhili olaylar, seyahatler ve siyasi olaylar hakkında istihbari değer taşıyan bilgileri de rapor etmiştir.

Ahmed Abuk Bey, görevi esnasında gerekli olan istihbaratı toplamak adına seyahatlere çıkmış, askeri manevralara katılmış, siyasi, içtimai olayları tahlil etmiş ve edindiği bilgileri tuttuğu raporlarla merkeze bildirmiştir. Ahmed Abuk Bey'den sonraki Belgrad ataşemiliterlerinin çok faal çalışmadığı söylenebilir. Çünkü Ahmed Abuk Bey altı yıl görev başında kalırken 1894 yılından sonra Belgrad'a ataşemiliter tayini daha sık aralıklarla yapılmıştır²⁵². Ahmed Abuk Bey, Belgrad'daki altı yıllık görevinin ardından Umur-ı Erkân-ı Harbiye tarafından Mart 1894'te Petersburg'a ataşemiliter olarak tayin edilmiştir²⁵³.

Ahmed Abuk Bey'in birkaç yıl sonra ikinci defa Belgrad Ataşemiliterliğine tayin edilmiş olduğuna dair bazı kaynaklarda yer alan bilgiler ihtilaflıdır. Gültekin

²⁴⁹ COA. Y. MTV. 88/ 29/ 1-3, 3 Teşrinisani 1309/15 Kasım 1893.

²⁵⁰ COA. Y. PRK. ASK. 97/ 17/ 2, 1 Şubat 1309/13 Şubat 1894.

²⁵¹ COA. Y. A. HUS. 247 /67 /2. 15 Şevval 1308/24 Mayıs 1891.

²⁵² Miladinoviç, a.g.t., s. 28.

²⁵³ COA. Y. MTV. 92/ 18/ 2, 26 Şubat 1309/10 Mart 1894.

Yıldız'ın eserinde 1897 yılında Abukzade Ahmed Hamdi Efendi adlı şahıs Belgrad Ataşemiliteri olarak görünmektedir. 1897 yılında ataşemiliterlik yapan aynı adlı diğer kişi ise Çürüksulu Ahmed Bey olup Binbaşı rütbesindedir²⁵⁴. Jovo Miladinoviç'in tezinde yer alan bilgilere baktığımızda 1897 yılında ataşemiliterlik yapan kişi "Erkân-ı Harbiye Kolağası Ahmed Hamdi" isimli şahıstır²⁵⁵.

Bu çalışma münasebetiyle bizim tespit edebilmiş olduğumuz veriler ışığında Ahmed Abuk Bey'in rütbeleri incelendiğinde 1889 yılında Binbaşı rütbesine terfi ettiği,²⁵⁶ 1893 yılında ise Kaymakam rütbesine terfi ettirildiği anlaşılmaktadır²⁵⁷. 1896 yılı Devlet Sâlnâmesi'nde Ahmed Hamdi Abuk Bey Viyana Sefareti Ataşemiliteri²⁵⁸ olarak görülmekte olup rütbesi Kaymakam'dır. 1897 yılı Devlet Sâlnâmesi'nde ise Belgrad Ataşemiliteri olarak "Yaverân-ı Şehriyâariden Ahmed Hamdi Efendi" isimli şahıs gösterilmektedir. Fakat bu kişinin rütbesi Kolağası'dır²⁵⁹. Yani burada isim benzerliğinden kaynaklanmış olan bir karışıklık olduğunu söylemek mümkündür. 1896 yılında Kaymakam rütbesiyle Viyana Ataşemiliterliği yapan Ahmed Hamdi Abuk Bey'in bir yıl sonra Kolağası rütbesiyle Belgrad Ataşemiliteri olmasının mümkün olamayacağı düşünüldüğünde Ahmed Abuk Bey'in 1897 yılında ikinci kez Belgrad Ataşemiliterliği yapmış olma ihtimali zayıf görünmektedir. Tüm bu karışıklık isim benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Soyadının kullanılmadığı dönemlerde lakap kullanımının ne kadar mühim ve gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Çift isim kullanımının yoğun olarak kullanılmak zorunda kalındığı Osmanlı toplumunda aynı isme sahip yüzlerce insanı ayırt edebilmenin tek çıkar yolu aile, sülale adı ya da lakap kullanımıydı²⁶⁰. Bu karışıklığı ayırt edecek olan "Abuk" lakabının her belgede kullanılmaması bizim açımızdan bir dezavantaj teşkil etmiş ve çok sayıda zorluğa neden olmuştur. Ahmed Hamdi ismiyle ilgili çok sayıda belgenin taranması, okunması ve sonra da farklı kaynaklarla karşılaştırılması bunlardan biridir. Bu isim karışıklığı daha önceden yapılmış olan araştırmalarda da ortaya çıkmıştır. Öyle ki ileriki yıllarda Ahmed

²⁵⁴ Yıldız, *a.g.e.*, s. 252.

²⁵⁵ Miladinoviç, *a.g.t.*, s. 26. Jovo Miladinoviç 1897 yılında Belgrad Ataşemiliterliği yapan kişinin başka Ahmed Hamdi olduğunu belirtmiştir.

²⁵⁶ COA. HR. TH. 88/64/2, 3 Şaban 1306/4 Nisan 1889.

²⁵⁷ *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 17.

²⁵⁸ *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1314/1896*, Dersaadet, s. 247.

²⁵⁹ *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1315/1897-1898*, İstanbul Âlim Matbaası, s. 162.

²⁶⁰ Necati Çavdar, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Tokat'ta Katolik Ermeniler: Demografi-Ekonomi", *Yeni Türkiye Dergisi Ermeni Meselesi Özel Sayısı-I*, S. 60, s. 449-469.

Abuk Paşa, Yüzellilikler listesinde yer alan Ahmed Hamdi isimli şahıs ile karıştırılmıştır. İleride tezimizin ilgili bölümünde zikredilecek olan bu karışıklık Belgrad Ataşemiliterliği için de husule gelmiş olmalıdır.

2.2.3. Petersburg Ataşemiliterliği

Osmanlı Devleti, Petersburg’a ilk ataşemiliter tayinini 1860 yılında yapmıştır. İlk ataşemiliter Kolağası Ahmed Efendi’dir²⁶¹. 1860 yılından 1890 yılına kadar çeşitli rütbe ve makamdaki görevlilerin tayin edildiği Petersburg Ataşemiliterliği’ne 1890 yılında Aziz Efendi İkinci Ataşemiliter²⁶² olarak atanmıştır. 1890-1892 yılları arasında İkinci Ataşemiliter olan Binbaşı Aziz Bey, 1892-1894 yılları arasında ataşemiliterlik vazifesini tek başına ifa etmiştir²⁶³. 10 Mart 1894 tarihinde, Petersburg Ataşemiliteri Aziz Bey, uygunsuz davranışlarından dolayı hemen Dersaâdet’te çağrılmış ve Divan-ı Harbe teslimi istenmiştir. Petersburg Sefareti Ataşemiliterliği görevine Belgrad Sefaret Ataşemiliteri Erkân-ı Harp kaymakamlarından Ahmed Abuk Bey’in tayini münasip görülmüş, ondan boşalacak Belgrad Sefaret Ataşemiliterliği görevine ise İkinci Orduda görevli Erkân-ı Harp Binbaşısı Osman Bey’in tayin edilmesine karar verilmiştir²⁶⁴. Erkân-ı Harbiye Dairesi, Petersburg Ataşemiliteri olarak Ahmed Abuk Bey’i tayin etmiş fakat kısa süre sonra, 15 Mart 1894 tarihinde, Şurayı Devlet Bidayet Mahkemesi²⁶⁵ tarafından Petersburg Ataşemiliterliği için Petersburg Sefareti’nde görevli olan Cemil Bey uygun görülmüştür. Rus lisanını mükemmel derecede bilen, Rusya’nın askeri ahvaline vakıf olan ve Rusya resmi makamlarınca tanınmış olan Cemil Bey’in terfi ettirilerek yüzbaşı rütbesi ile taltif edilmesi ve ataşemiliterlik görevine getirilmesi uygun görülmüştür²⁶⁶.

²⁶¹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 256.

²⁶² II. Abdülhamid döneminde, bazı elçiliklerde ataşemiliterin yanı sıra bir de “ikinci ataşemiliter” tayini yapıldığı anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için Bkz.: Gültekin Yıldız, “Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formalleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları” adlı makale.

²⁶³ Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti’nde Askerî İstihbarat (1864-1914)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019, s. 256.

²⁶⁴ COA. Y. MTV. 92/ 18/ 2, 26 Şubat 1309/10 Mart 1894.

²⁶⁵ Muhakemât Dairesi görevleri yerine getirmekte zorlandığı için 30 Eylül 1888 tarihinde İstinaf ve Temyiz mahkemesi olarak görev yapmaya başladı. Bidayet’in baktığı davalar ise yine Muhakemât Dairesi’ne bağlı olan Bidayet Mahkemesi’ne verildi. Yani devletin irade-i seniyye ile tayin ettiği memurların bidayeten yargılanması Bidayet Mahkemesince gerçekleştirildi (Mehmet Canatar, “Şura-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi Üzerine Bazı Tesbitler”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 5, İstanbul 1997, s. 125.

²⁶⁶ COA. Y. MTV. 92/29/1, 8 Ramazan 1311/15 Mart 1894.

3 Nisan 1894 tarihli bir belgede Petersburg Ataşemiliteri, tayin olunduğu mahal olan Petersburg'a gidebilmesi için gerekli olan harcırahın verilmesi ve maaş düzenlenmesinin yapılmasını istediği bir ariza kaleme almıştır. Ödenek konusunda haksızlığa uğradığını düşünen ataşemiliter, azledilen Petersburg ataşemiliteri Aziz Bey ve seleflerinin altı bin guruş maaş aldığını kendisine ise Rusya'da eğitim gören zabitanın maaşından bile düşük olan ve önceki maaşı olan iki bin yedi yüz guruş maaşın layık görüldüğünü dile getirmiştir. Gerekli harcırahın verilmesini ve maaşının düzeltilerek tahsis edilmesini Seraskerlik makamından talep etmiştir²⁶⁷.

Ahmed Abuk Bey, Erkân-ı Harbiye Dairesi tarafından 10 Mart 1894 tarihinde Petersburg Ataşemiliteri olarak tayin edilse de birkaç gün sonra yerine Cemil Bey'in tayin edilmesinden dolayı Petersburg'a gitmemiş olduğu hem arşiv belgesinden hem de Sâlnâmelerinden teyit edilmektedir. Sâlnâmelerde 1894 yılında Petersburg Ataşemiliteri olarak Yüzbaşı Mehmed Cemil Bey görülmesi de bu durumu teyit etmektedir²⁶⁸. Gültekin Yıldız da *Osmanlı Devleti'nde Askeri İstihbarat* adlı araştırmasında Aziz Bey'den sonra Petersburg Ataşemiliterliği'ne Mehmed Cemil Bey'in getirildiğini ifade etmektedir²⁶⁹. Sâlnâmelerde Ahmed Abuk Bey'in 1894 yılında Belgrad Ataşemiliteri²⁷⁰ 1895 yılında ise Viyana Ataşemiliteri²⁷¹ olduğu kayıtlıdır. Bütün bu verilerden hareketle, Ahmed Abuk Bey'in Petersburg Ataşemiliterliği'ne tayin edildiği ancak henüz görev yerine gitmeden, yaklaşık bir hafta içerisinde Cemil Bey'in yukarıda değindiğimiz donanımı ve avantajı nedeniyle Petersburg Ataşemiliteri olarak tayin edildiği netleşmektedir.

2.2.4. Viyana Ataşemiliterliği

Ahmed Abuk Bey, 6 Nisan 1895 yılında Viyana Ataşemiliterliği görevine tayin edilmiş ancak uzun sayılabilecek bir zaman sonra yaklaşık elli gün sonra, 28 Mayıs 1895 tarihinde görevine başlamıştır²⁷². Ahmed Abuk Bey'in selefi Sabri Bey'in görevden ayrılması vesilesiyle mayıs ayının on beşinde Avusturya İmparatoru

²⁶⁷ COA. Y. MTV. 93/ 10/ 2, 27 Ramazan 1311/3 Nisan 1894.

²⁶⁸ COA. Y. MTV. 97/ 75/ 1, 7 Haziran 1310/19 Haziran 1894.

²⁶⁹ Yıldız, a.g.e, s. 256.

²⁷⁰ Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Matbaa-i Amire, Dersaâdet 1312/1894-1895, s. 239.

²⁷¹ Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Matbaa-i Amire, Dersaâdet 1313/1895-1896, s. 242.

²⁷² Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Matbaa-i Amire, Dersaâdet 1313/1895, s. 242. Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Matbaa-i Amire, Dersaâdet 1314/1896; Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri, s. 18.

tarafından Ataşemiliter Sabri Bey'e veda yemeği verilmiş, bu esnada Kaymakam Sabri Bey'e "Üçüncü Rütbeden Fransuva Jozef Nişanı" takdim edilmiştir²⁷³.

Ahmed Abuk Bey, göreve başlamasından iki ay sonra, 30 Temmuz 1895 tarihinde Adakale²⁷⁴ Müdürü Hami Bey hakkındaki şikâyetleri araştırmakla görevlendirilmiştir. Hariciye Nezareti, bu tahkikat masrafı için gerekli olan yüz on iki florinin Sefaret-i Seniyye tarafından karşılandığını belirtirken bu meblağın Osmanlı idaresi tarafından sefarete ödenmesini istemiştir²⁷⁵. Hariciye muhasebe odasından gelen cevapta istenilen meblağın sefarete ödenmesi için Maliye Nezaretine bir tezkire yazıldığı beyan edilmiştir²⁷⁶.

Seraskerlik makamı 1895 yılının Eylül ayında Hariciye Nezaretine gönderdiği yazıda; Viyana Ataşemiliteri Ahmed Abuk Bey'in bir aylık maaşının bin yüz elli frank olarak belirlendiği, ayrıca Belgrad Ataşemiliterliği görevinden kalan alacağının da ödenmesi Bank-ı Osmani Direktörlüğüne tebliğ etmesini istemiştir²⁷⁷.

1895 yılının Eylül ayında Avusturya Devleti büyük bir askeri manevra icrasına karar vermiştir. Adet olduğu üzere yapılacak olan manevralara ülkede bulunan diğer devletlerin siyasi ve askeri temsilcileri de davet olunmaktadır. Avusturya Devleti, Eylül ayında yapacağı bu manevralara Ahmed Abuk Bey'i de davet etmiştir²⁷⁸. Devletlerin icra ettikleri askeri manevralara devlet başkanlarının da katılması, kendi topraklarında bulunan yabancı ülke askeri ve siyasi görevlilerinin de bu manevralara davet edilmesi bir tür gövde gösterisi olarak da düşünülebilir. Avusturya İmparatoru Franz Joseph 1895 yılının Eylül ayında, Almanya'da yapılacak büyük askeri manevraları Alman İmparatoru II. Wilhelm ile izlemek üzere yola çıkmıştır²⁷⁹.

²⁷³ COA. Y.PRK. MYD. 16 /35/ 1, 3 Mayıs 1311/15 Mayıs 1895.

²⁷⁴Tuna Nehri'nin Transilvanya Alpleri ile Balkan Dağları arasında açtığı Demirkapı Geçidi'nin 4 km. yukarısında bulunan Adakale 1691 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bir süre sonra buraya Avusturya hâkim olsa da 1738 yılında tekrar Osmanlı'nın Vidin'e bağlı bir muhafızlığı olmuştur. 1867 yılında Osmanlı Devleti'nin Sırp kalelerinden çekilmesine rağmen Adakale Osmanlı toprağı olarak kalmaya devam etmiştir. 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'nda Adakale ilgili bir karar verilmemiş, dolayısıyla Osmanlı'da kalmıştır. Avusturya bazı bahanelerle adayı ilhak etmek istemiş ise de buna muvaffak olamamıştır. Osmanlı Devleti'nin bir nahiye müdürü ve hâkim bulundurduğu Adakale, II. Meşrutiyet'in ilanı ile meclise temsilci de göndermiştir. Adakale, Lozan Antlaşması ile kesin olarak Romanya'ya geçmiştir (Coşkun Alptekin, "Adakale", *TDVİA*, C. 1, s. 340-341).

²⁷⁵ COA. HR. TH. 160 /30 /2, 30 Temmuz 1895.

²⁷⁶ COA. HR. TH. 160 /30 /3, 8 Ağustos 1311/20 Ağustos 1895.

²⁷⁷ COA. HR. TH. 162 /44 /1, 29 Ağustos 1311/10 Eylül 1895.

²⁷⁸ COA. BEO. 675 /50611, 6 Rebiyülevvel 1313/27 Ağustos 1895.

²⁷⁹ COA. Y. A. HUS. 336 /35 /1, 19 Rebiyülevvel 1313/9 Eylül 1895.

Belgrad Ataşemiliterliği esnasında oldukça faal olarak askeri manevralara katılan ve sonrasında oldukça tafsilatlı bilgileri ilgili Osmanlı makamlarına rapor eden Ahmed Abuk Bey, Viyana’da da bu manevralara katılmayı ihmal etmemiştir. Erkân-ı Harbiye Dairesi 1895 yılının Eylül ayında Hariciye Nezaretine yazdığı yazıda; gelecek sonbaharda Bohemya’da icra edilecek manevralara diğer devlet ataşemiliterleri ile Ahmed Bey’in de davet edileceğini dile getirmiş ve Ahmed Abuk Bey’in bu davete icabet edebilmesi için izin istenmiştir. İlaveten bu seyahat için gerekli olan meblağın Ahmed Abuk Bey’e ödenmesi gerektiği de belirtilmiştir²⁸⁰.

23 Kasım 1896 tarihinde Viyana Ataşemiliterliği görevi sona eren Ahmed Abuk Bey İstanbul’a dönmüştür²⁸¹. Viyana’daki ataşemiliterlik görevi, Belgrad’daki görevine nispeten daha kısa süren Ahmed Bey’in Avusturya ordusu hakkında yazmış olduğu raporlara araştırmamız esnasında ulaşamamış olması sebebiyle bu konuda tafsilatlı bilgi verilememiştir. Görev süresinin kısalığı göz önüne alındığında Belgrad Ataşemiliterliği esnasında tuttuğu sayıda raporu mevcut olmasa da Ahmed Abuk Bey’in Avusturya Ordusunu yakından izlediği ve gözlemlerini ilgili Osmanlı makamlarına rapor ettiği muhakkaktır.

2.3. DİĞER ASKERİ GÖREVLERİ

1898 yılından sonra Ahmed Abuk Bey’in hangi görevde bulunduğunun tespiti oldukça zordur. Zira bu konuda yeterli belge ve bilgiye ulaşamamaktadır. 1898-1902 yılları arasında Ahmed Abuk Bey’in vazifeleri ile ilgili olarak Devlet Sâlnâmeleri incelenmiş, Ahmed Abuk Bey’in rütbesi ve nişanları göz önüne alınarak, Arşiv belgeleri, *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri* eseri ile karşılaştırma yapılarak bu dönemde Ahmed Abuk’un hangi alanda görev yaptığını saptamaya çalıştık.

1897 (1315) tarihli Devlet Sâlnâmesinde *Birinci Tanzimat Şubesi* başlığı altında *Kuvve-i Umumiye*²⁸² kısmına memur olanlar kısmında Kaymakam Ahmed Hamdi Bey

²⁸⁰ COA. HR. TH. 162/ 31 /I, 26 Ağustos 1311/7 Eylül 1895.

²⁸¹ *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 18. Tasvir-i Efkâr gazetesi, Paşa’nın 14 Temmuz 1896 tarihinde Dersaadete döndüğünü yazmaktadır (*Tasvir-i Efkâr*, 9 Mart 1935/9 Mart 1919, nr. 2675, s. 1).

²⁸² Kuvve-i Umumiye, umumi kuvvet, çok fazla asker ve silah kuvveti demektir (Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2013, s. 612). Devlet Sâlnâmelerine bakıldığında Kuvve-i Umumiye kısmına memur olanların Seraskerlik başlığı altındaki

ismi geçmektedir. 3. Rütbeden Mecidî nişanına sahip olan bu kişinin rütbe ve nişan dereceleri incelendiğinde Ahmed Abuk Bey'in bilgileriyle örtüştüğü görülmektedir²⁸³. Tasvir-i Efkâr gazetesinde yer alan Paşa hakkındaki yazıya göre 14 Temmuz 1896 (R. 2 Temmuz 1312) tarihinde Dersaâdet'e dönen Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şubesine tayin olunmuş ve bu şubede iki yıl görev yapmıştır²⁸⁴.

24 Ağustos 1898 tarihinde *Bakırköy Baruthane* arazisinin haritasının alımı için bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurulun başkanlığını yapan kişi Miralay Ahmed Hamdi Abuk Bey'dir²⁸⁵. 1898 (1316) tarihli Devlet Sâlnâmesi²⁸⁶ ve 1897 (1315) tarihli Devlet Sâlnâmesinde²⁸⁷ Ahmed Hamdi Bey, Kaymakam rütbesinde olup Kuvve-i Umumiye kısmında memurdur. Nişan kısmında ise bir bilgi görünmemektedir.

1899 (1317) tarihli Devlet Sâlnâmesinde Ahmed Hamdi Bey yine Kuvve-i Umumiye kısmında memur olduğu fakat rütbesinin değişerek Miralay olduğu görülmektedir²⁸⁸. Rütbeler kısmında bahsi geçtiği üzere Ahmed Abuk Paşa da 1898 tarihinde Miralay olmuş idi. Ayrıca Sâlnâmedeki Üçüncü Rütbe Mecidî Nişanı da Ahmed Abuk Bey'in nişanları ile örtüşmektedir. 1900 (1318) tarihli Devlet Sâlnâmesinde yine aynı bilgiler mevcuttur. Ahmed Hamdi Bey'in rütbesi Miralay olup nişanları Üçüncü Rütbe Mecidî ve Dördüncü Rütbe Osmanî'dir²⁸⁹. Bu bilgiler yine Ahmed Abuk Paşa'nın rütbe ve nişanlarıyla uyum sağladığı için tarafımızdan doğru kabul edilmiştir. Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanan Pşa hakkındaki yazı da²⁹⁰ bu bilgiyi teyit etmektedir.

Ahmed Abuk Bey, 1901 (1319) tarihli Devlet Sâlnâmesinde²⁹¹ Arazi-i Hâliye Taharri Komisyonu Reisi olarak görünmektedir. Rütbesi Miralay, nişanları ise Üçüncü Rütbeden Mecidî ve Üçüncü Rütbeden Osmanî'dir. Sâlnâmeler geçmiş bir yılın bilgilerini ihtiva ettiğinden 1901 yılı Devlet Sâlnâmesi'nde yer alan bu bilginin 1900

Birinci Tanzimat Şubesi'nde görev yapanlar kısmında yer aldığı görülmektedir. Bu kısımda vazife yapanların rütbeleri ise ağırlıklı olarak Miralay, Kaymakam, Binbaşı ve Kolağası'dır.

²⁸³ *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye*, 1315, Âlim Matbaası, Dersaâdet, s. 156).

²⁸⁴ *Tasvir-i Efkâr*, 9 Mart 1935/9 Mart 1919, nr. 2675, s. 1.

²⁸⁵ *Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve İkinci Meşrutiyet Öncesiyle 1908'den 1918 Yılı Sonuna Kadarki On Yıllık Dönemde Osmanlı Ülkesi Haritasının Alımı İçin Yapılan Örgütlenme ve İşlerin Tarih Özeti*, Derleyen: Edip Özkale-Mustafa Rıza Şenler, Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara 1980, s. 6.

²⁸⁶ *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye*, 1316/1898-1899, İstanbul Âlim ve Mahmud Bey Matbaası, s. 172.

²⁸⁷ *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye*, 1315/1897-1898, İstanbul Âlim Matbaası, s. 156.

²⁸⁸ *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye*, 1317/1899-1900, Matbaa-i Amire, s. 172.

²⁸⁹ *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye*, 1318/1900-1901, Mahmud Bey ve Serviçen Matbaaları, s. 180.

²⁹⁰ *Tasvir-i Efkâr*, 9 Mart 1935/9 Mart 1919, nr. 2675, s. 1.

²⁹¹ *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye*, 1319/1901-1902, Tahir Bey Matbaası, s. 194.

yılını kapsadığı anlaşılmaktadır. Erkân-ı Harp Miralayı Ahmed Abuk Bey 1900 yılı Haziran’ında Arazi-i Hâliye Taharri Komisyonu Reisliğine tayin edilmiştir²⁹². Arazi-i Hâliye Taharri Komisyonu; Osmanlı Devleti topraklarına göç eden göçmenleri yerleştirmek üzere arazi tespiti yapan bir kurumdur. Bu kurum muhacir iskânına uygun arazileri tespit ederek evrak ve haritalarını Seraskerlik vasıtasıyla Dâhiliye Nezareti’ne göndermektedir. Arazi tespitinde öncelikli olarak payitahta yakın olan şehirlerden başlanmıştır. Buna bağlı olarak Bursa, Ankara, Konya Aydın ve İzmit’te arazi tespit çalışmaları yapılmıştır²⁹³. Bu komisyonun reisliğini Erkânı Harp Miralayı rütbesinde bir kişi yaparken komisyonda iki Kolağası, bir Ziraat Memuru, bir Tabip, bir Yüzbaşı ve altı Çavuş görev yapmıştır²⁹⁴.

1900 yılı ağustos ayına ait taltifat belgesinde “Arazi-i Hâliye Taharri Komisyonuna memur Erkân-ı Harbiye memurlarından olan Ahmed Hamdi Bey’e üçüncü rütbeden Osmanî Nişanı ita edildiği”²⁹⁵ görülmektedir. Arşiv belgeleri ve Devlet Sâlnâmesi karşılaştırılmış ve evraklardaki bilgiler birbiri ile örtüşmüş olduğu için bu görevin Ahmed Abuk Bey’e ait olduğuna karar verilmiştir. 1902 (1320) tarihli Devlet Sâlnâmesi’nde Ahmed Hamdi Bey, yine Arazi-i Hâliye Taharri Komisyonu Reisi olarak görülmektedir. Rütbesi ise Miralay’dır²⁹⁶. Tasvir-i Efkâr gazetesinde 1919 yılında Paşa hakkında çıkan tercüme-i halde Paşa’nın 17 Nisan 1900 (R. 4 Nisan 1316) tarihinde Anadolu’da arazi-i hâliye taharrisi için oluşturulan komisyonun riyasetine tayin edildiği belirtilmektedir. Paşa, 1902 yılının aralık ayında da Mirlivalığa terfi ettirilerek On Üçüncü Erzurum Fırka Kumandanlığına tayin olunmuştur²⁹⁷.

Arşiv belgeleri, Sâlnâmeler ve gazetelerdeki bilgilerin karşılaştırılması ile elde edilmiş olan bu bilgilere istinaden, Ahmed Abuk Bey’in 1898-1902 yılları arasında yukarıda açıklanan muhtelif görevleri ifa ettikten sonra IV. Ordu bünyesinde vazifelendirilmek üzere Erzurum’a tayin edildiği anlaşılmaktadır.

²⁹² COA. DH. MKT. 2358/ 82/I, 14 Safer 1318/13 Haziran 1900.

²⁹³ COA. Y. PRK. ASK. 149/7, 18 Zilkade 1316/30 Mart 1899.

²⁹⁴ COA. DH. MKT. 2297/ 27/ 1, 14 Ramazan 1317/16 Ocak 1900.

²⁹⁵ COA. İ. TAL. 224/13, 12 Cemaziyelevvel 1318 /7 Eylül 1900.

²⁹⁶ Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye, 1320/1902-1903, Matbaa-i Amire, Dersaâdet, s. 196.

²⁹⁷ Tasvir-i Efkâr, 9 Mart 1935/9 Mart 1919, nr. 2675, s. 1.

2.4. IV. ORDU'DAKİ GÖREVLERİ

2.4.1. IV. Ordu'ya Tayini

Miralay Ahmed Abuk Bey, 24 Aralık 1902 (H. 23 Ramazan 1320) tarihinde IV. Ordu-yu Hümâyün'a²⁹⁸ bağlı Yedinci Fırka'nın On Üçüncü Erzurum Livası Kumandanlığı'na²⁹⁹ tayin edilmiş olup rütbesi terfi ettirilerek Mirliya yapılmıştır³⁰⁰.

Ahmed Abuk, bu göreve tayininden önce Nizamiye İkinci Alayı'nın İzmir'deki Dördüncü Tabur'unda geçici olarak görev yapmıştır. 31 Ocak 1903 tarihinde Serasker Rıza Paşa³⁰¹ tarafından Sadarete yazılan yazıda, Ahmed Abuk Paşa'nın geçici olarak bulunduğu Nizamiye İkinci Alayı'nın İzmir'deki Dördüncü Taburu tarafından Maliye hazinesinden alacağı olan üç bin üç yüz yirmi dört kuruşun ödenmesi istenmiştir. Fakat Maliye Nezareti ve Aydın Vilayeti Defterdarlığı şimdilik bu meblağın ödenemeyeceğini beyan etmiştir. Serasker Rıza Paşa, Ahmed Abuk Paşa'nın terfi ile tayin olunduğunu, bu tür tayinlerde harcırah verilmediği için yol masrafına destek olması sebebiyle Paşa'ya alacağı meblağın ödenmesi için Maliye Nezareti ve Aydın Vilayetine emir verilmesini istemiştir³⁰². Bu gelişme üzerine Sadaret makamı, Maliye Nezareti'nden bu durumun çözülmesi için gerekenin yapılmasını istemiştir³⁰³. Maliye Nezareti'nden verilen cevapta bu meblağın hazine tarafından ödenmesinin mümkün olmadığı bildirilmiştir³⁰⁴. Paşa'nın İzmir'de bulunduğu süre ve görevinin ayrıntıları belgede açıklanmamıştır. Bu sebeple Ahmed Abuk Bey'in İzmir'de hangi görevi icra ettiği müphem olmakla beraber geçici bir görev ile İzmir'de görev yapmış olduğu anlaşılmaktadır.

1902 yılının son günlerinde IV. Ordu'nun Yedinci Fırkası'nın 13. Erzurum Liva Kumandanlığı görevine getirilen Paşa, bu esnada Nizamiye 2. Alayı'nın İzmir'deki

²⁹⁸ Osmanlı Ordusu 1843 yılında yapılan düzenlemeyle; Hassa Ordusu, Dersaadet Ordusu, Anadolu Ordusu, Rumeli Ordusu ve Arabistan Ordusu olarak taksim edilmişti. 1848 yılında da Irak ve Hicaz Ordusu oluşturulmuştur. 1863 yılında ise Birinci Ordu, İkinci Ordu, Üçüncü Ordu, Dördüncü Ordu, Beşinci Ordu ve Altıncı Ordu olarak tanzim edilmiştir (Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 35-39). II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Ordu merkezleri; İstanbul, Şumnu, Erzurum, Manastır, Şam, Bağdat ve Sana idi (Necati Çavdar, *Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s. 81).

²⁹⁹ IV. Ordu kuvvetleri 1891 yılında iki fırka ve dört livadan oluşuyordu. Bunlar: 7. Fırka (Erzurum), 8. Fırka (Van), 13. Liva (Erzurum), 14. Liva (Erzincan), 15. Liva (Harput), 16. Liva (Van) idi. 1896 yılında yaşanan Ermeni İsyanları sebebiyle Harput'ta 19. Fırka oluşturulmuştur (Çakaloğlu, *a.g.t.*, s. 31).

³⁰⁰ COA. İ. AS. 43/10, 23 Ramazan 1320/24 Aralık 1902.

³⁰¹ Mehmet Rıza Paşa, 1891 ve 1908 yılları arasında Seraskerlik yapmıştır. Geniş bilgi için bkz. Muhammet Veyssel Zortul, *Serasker Mehmet Rıza Paşa*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

³⁰² COA. BEO. 1998/149799/3, 2 Zilkade 1320/31 Ocak 1903.

³⁰³ COA. BEO. 1989/149171/1, 3 Zilkade 1320 /1 Şubat 1903.

³⁰⁴ COA. BEO. 1998/149799/2, 11 Zilkade 1320/9 Şubat 1903.

Dördüncü taburunda geçici görev ile bulunmakta idi. Mirlivalık rütbesine terfi ettirilerek IV. Orduya tayin edilen Ahmed Abuk Paşa, bu görevi esnasında, 1903-1904 yıllarında Sason İsyanı'nın bastırılması gibi önemli bir görev üstlenmiştir. Paşa, bu görevinden sonra 1905 yılında Osmanlı-İran hududunda Hudut Kumandan ve Komiserliği görevini yerine getirmiştir. Hudut Kumandan ve Komiserliği vazifesindeyken 1906 yılının Ekim ayında Ferik rütbesine yükseltilerek Erzurum Kumandanlığı'na tayin edilmiştir.

2.4.2. Sason İsyanının Bastırılması Görevi

Ahmed Abuk Paşa'nın IV. Ordu nezdinde bulunduğu esnada yaptığı önemli görevlerden biri de Sason ve civarında çıkan Ermeni ayaklanmasının bastırılması olmuştur. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinin İngiliz, Rus ve Osmanlı delegeleri arasında yapılan özel görüşmeler neticesinde, fazla değişikliğe uğramadan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi olarak kabul edilmesiyle “Ermeni Meselesi” Avrupa siyaset literatürüne dâhil edilmiştir³⁰⁵. Avrupa devletlerinin siyasi desteğini alan Ermeniler özellikle 1878'den sonra siyasal ve sosyal örgütlenmelerini hızlandırmışlardır. Avrupalıların desteğiyle silahlanan Ermeniler Bir müddet sonra da işi silahlı mücadeleye dökmüşlerdir. 1885'ten itibaren, Osmanlı sınırları dışındaki Ermeni Komiteleri bir yandan Osmanlı Devleti'nde bulunan Ermenileri kışkırtırken diğer yandan bağımsız bir Ermenistan kurulması için Avrupa devletlerinden destek istemişlerdir. Dış kaynaklı kışkırtmalar neticesinde 1889 yılında Van'da, 1890'da Erzurum'da, 1892'de Merzifon'da ve 1894 yılında Sason'da Ermeni olayları ve isyanları çıkmıştır³⁰⁶. Bastırılmasında Ahmed Abuk Paşa'nın büyük gayretlerinin görülmesi vesilesiyle tezimizin bu kısmına konu olan 1904 Sason İsyanı üzerinde ayrıntılı olarak duracağız.

1904 yılında Bitlis Vilayeti'nin Muş Sancağına bağlı bir kaza olan Sason³⁰⁷, en yakın şehir merkezi olan Muş'a 14 saatlik yürüme mesafesinde yer almaktaydı. Arazisi

³⁰⁵ Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 14.

³⁰⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 558-561.

³⁰⁷ 1856-1868 arasında Diyarbakır Eyaleti'nin Siirt Sancağına bağlı bir kaza durumunda olan Sason, 1872'de Bitlis'e bağlı bir kaza haline getirilmiş, 1874-1880 arasında Diyarbakır Vilayeti'nin Siirt Sancağına bağlı kalmıştır. 1881-1888 arasında Bitlis Vilayeti Genç Sancağına bağlanan Sason Kazası, 1889-1923 arasında Bitlis Vilayeti'nin Muş Sancağına bağlı kalmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde, 1924-1926 yılları arasında Muş Vilayetine bağlı bir kaza olan Sason 1926-1989 arasında Siirt Vilayeti'nin bir kazasıdır. 1990'dan itibaren Batman Vilayetine bağlı bir ilçe haline getirilen Sason, halen aynı idari

oldukça sarp olan Sason, Ermeni nüfusun da yoğun olduğu bir yerleşim yeri idi. Tüm bu özellikleri sebebiyle Ermeni isyanları için biçilmiş kaftan olan bölgede Ermeniler serbest bir şekilde silahlanmışlardır³⁰⁸. Merkezden uzak ve zorlu arazi şartlarının mevcut olduğu yörede 19. yüzyılda defalarca Ermeni ayaklanması yaşanmıştır. 1891 yılında Hınçak komitesi fesatçılarından Mihran Damadyan ve Ermeni murahhaslığına tayin olunan Nersis'in Sason'a gelip burada bir çete kurarak halkı isyana teşvike başlamaları bu girişimlerden ilkidir³⁰⁹. 1891 yılındaki bu isyan girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra 1894 yılında Birinci Sason İsyanı yaşanmıştır³¹⁰. 26 Ağustos 1894 tarihinde başlayan bu ayaklanma 4 Eylül 1894 tarihinde bastırılabilmiştir³¹¹. 1894 Sason İsyanı sonrasında tedbir amaçlı bölgede jandarma sayısı artırılmış, bir telgrafhane açılmış ve Talori³¹² Köyü kaza haline getirilmiştir. 1897 yılına kadar komitecilerin faaliyetleri bu bölgede durdurulsa da 1897 yılından sonra Muş ve Sason'a gelen komiteciler tekrar isyan hazırlıklarına başlamışlardır. 1898 Taşnaksutyun Kongresi'nde Sason faaliyet merkezi olarak seçilerek bu bölgeye silah ve cephane yığılmasına karar verilmiştir³¹³.

Ermeniler 1903 yılından itibaren Sason bölgesindeki müstahkem mevkilere silah, mühimmat ve yiyecek depolamışlardır. Haddi zatında bu bölgede Ermeni saldırıları hiç bitmemiş, dağlarda gezen eşkıya Ermeniler bölgeye gelen Kürt aşiretlere saldırılar düzenlemişlerdir³¹⁴. 1904 yılının şubat ayında IV. Ordu Müşirliğinden Seraskerlik makamına gönderilen yazıda; Erzurum ve Van şehirlerindeki çok sayıda yerli Ermeni'nin silahsız olarak Sason taraflarına gittikleri, Erzurum ve Bitlis'teki Ermenilerin de bu sıralar oldukça yüksek fiyatlara silah tedarik etmeye çalıştıkları bildirilmiştir. Bu olayın askeri yetkililerce takip edildiği fakat bu konuda tedbir almak vazifesinin mülki yetkililere ait olduğu belirtilmiş³¹⁵, hükûmet yaklaşmakta olan isyan

statüsünü devam ettirmektedir. Eyaleti'nin Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s. 666.

³⁰⁸ Nihat Çelik, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Sason Ermenileri ve Sason Ermeni İsyanları*, Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2016, s. 131-132.

³⁰⁹ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s. 471-478.

³¹⁰ Nihat Çelik, *a.g.t.*, s. 131-132; Mevlüt Yüksel, "Erzurum, Bitlis ve Mamûretülaziz Vilâyetlerindeki Ermeni İsyanları (1890-1905)", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 43, (2012), s. 165.

³¹¹ Çakaloğlu, *a.g.t.*, s.176.

³¹² Talori; Sason ve Kulp kazası arasında 200 hanelik bir köydür (Çakaloğlu, *a.g.t.*, s. 158).

³¹³ Çakaloğlu, *a.g.t.*, s. 215-216.

³¹⁴ Yüksel, *a.g.m.*, s. 180.

³¹⁵ COA. Y. PRK. ASK. 214/21, 24 Zilkade 1321/11 Şubat 1904.

için uyarılmıştır. 1894 Sason İsyanı hakkında Avrupa ve Amerika'da yayımlanan gazetelerde yer alan yalan haberler yüzünden Batı'da Osmanlı Devleti aleyhinde bir kamuoyu meydana gelmiştir. Sason Olaylarını incelemek üzere Avrupa devletleri bölgeye bir heyet göndermiş, bu heyet incelemelerde bulunduktan sonra bir rapor hazırlayarak dönmüştür³¹⁶.

Sason'da bir diğer önemli Ermeni isyanı da 1903 yılında meydana gelmiştir. Bölgenin sükûnete kavuşması ve asayişin sağlanması için bölgede yaşanan gelişmeleri devamlı merkeze rapor eden ve gerekli tedbirleri alan IV. Ordu Müşirliği 1 Ekim 1903 tarihinde Baş Kitabete³¹⁷ gönderdiği bir raporda; Rusya'ya hududunda devriye gezen Osmanlı askerlerine Ermeni fedailer tarafından ateş edildiği, çok sayıda askerin ölümüne neden olan bu kişilerin ele geçirilemediği³¹⁸ bildirilmiştir. 6 Ekim 1903 tarihinde IV. Ordu Müşirliğinden Yıldız Sarayı Başkitabetine yazılan yazıda; Sınır Hudut Kumandanı Mirliya Tevfik Paşa ve On Üçüncü Liva Kumandanı Abuk Ahmed Paşa tarafından verilen önemli bilgiler rapor edilmiştir. Rapora göre Ermeni fedailer ele geçirdikleri insanların burun ve kulaklarını kesmek gibi vahşice harekette bulunmakta ve Müslümanları galeyana getirerek fesat çıkarmaktadırlar³¹⁹. Zeki Paşa 3 Ekim 1903 tarihinde Yıldız Sarayı Başkitabetine gönderdiği raporda, Rusya tarafından sınırlara saldıran ve Tayhoca ve Endek Köyleri civarında Osmanlı askeri ile çatışan ellinin üstündeki fedaiden otuz üçünün ölü olarak ele geçirildiğini bildirmiştir. Çeteden bazıları karanlıktan istifade ederek kaçmış fakat saklandıkları yerde Osmanlı askeri tarafından yok edilmişlerdir. Zeki Paşa, Rus Mauser³²⁰ tüfekleriyle silahlanmış olan ellerinde bayraklar ve her türlü levazımat bulunan bu kişilerin yaptıkları muharebeye bakarak mükemmel bir talim gördüklerine hükmetmiştir. Ayrıca bu çetelerin öncü kuvvet olduklarını, arkalarında daha kuvvetli çetelerin bulunduğunu düşünmektedir. Ermeni ahaliyi isyana teşvik ile sayılarını çoğaltan bu Ermeni fedailer Müslüman köylerine ve Osmanlı askeri kıtalarına da saldırmışlardır. Zeki Paşa'ya göre fedailerin amacı;

³¹⁶ Recep Karacakaya, *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2001, s. 27-34.

³¹⁷ Mabeyn Başkitabeti, Sultan II. Abdülhamid döneminde sarayın devlet daireleri ve şahıslarla yapmış olduğu haberleşmeyi idare eden memurluktur. Bu kısımda bir Başkâtip, bir İkinci Kâtip ve sayıları 20-30 arasında değişen kâtipler çalışmıştır (Atilla Çetin, "Yıldız Arşivine Dair", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, Mart 1977, s. 565).

³¹⁸ COA. Y. PRK. ASK. 205/ 10/ I, 9 Receb 1321/1Ekim 1903.

³¹⁹ COA. Y. PRK. ASK. 205/ 53/ I, 14 Receb 1321/6 Ekim 1903.

³²⁰ Mauser markalı tüfekler aslında Alman üretimidir. Burada kastedilen, bu markalı silahları Ermenilere Rusların temin etmiş olduğudur.

Makedonya olaylarına nazire yaparak bütün Ermenileri ayaklandırmak ve bu sayede Osmanlı Devleti'ni siyaseten zor durumda bırakmaktır. Fakat yapılan müdahalelerle fesatçıların cüret ve cesaretlerinin kırıldığı belirtilmiştir³²¹.

Bir hafta sonra Erzurum Valisi Nazım Paşa tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen şifreli telgrafta; Osmanlı askeri ile çatışan Ermeni fedailerin çoğunun etkisiz hale getirildiği, Ermeni köylerinde oturan ahaliye herhangi bir saldırı yapılmadığı ve Mirliva Ahmed Abuk Paşa'ya Kürtlerin işe karıştırılmaması için gerekli tembihatın yapıldığı bildirilmiştir³²². Bu bilgiye eş değer olan bilgiler Erzurum Rus Başkonsolosu Skrabina tarafından İstanbul'daki İmparatorluk Konsolosuna gönderilen raporda da geçmiştir. Erzurum konsolosu 27 Eylül 1903 tarihli raporunda; harekât ordusu kumandanı Ahmed Abuk Paşa'nın, valinin sivil halka dokunulmaması tavsiyesine büyük bir duyarlılıkla uyduğunu, Paşa'nın bu tavrıyla Hristiyan halka karşı iyi davranmayan Sınır Muhafaza Kumandanı Tevfik Paşa'nın önünde engel olduğunu belirtmiştir³²³. Osmanlı Devleti'nin bu isyan esnasında sivil halkı koruyucu tavrı yerli ve yabancı yetkililerin ağzından aktarılan belgedeki örneklerde olduğu gibi alenen görülmektedir.

Bu isyan esnasında Sason-Talori ve Kulp³²⁴ bölgesindeki Ermeni ahali, Ermeni eşkıyalar tarafından kendilerine katılmaya zorlanmışlardır. Çok sayıda Ermeni köyü yakılmış, köylerin ahali ise hayvanları, eşyaları ve yiyecekleri ile Talori, Akçasir ve Geligüzan'a götürülmüşlerdir. Müslüman ahaliyi ayaklandırmak için de Laçıkan Köyü'nde katliam yapılmıştır. Diğer Müslüman köylerinin de tehlike altında bulunması hasebiyle bölgeye Hristiyanlardan oluşturulmuş nasihat heyeti gönderilmiş, teslim olmaları için 5 gün müddet verilen eşkıyanın teslim olmaması üzerine 1904 yılının Nisan ayında askerî harekâta başlanmıştır³²⁵.

³²¹ COA. Y. PRK. ASK. 205/31/1, 11 Receb 1321/3 Ekim 1903. COA. Y. MTV. 252/24.

³²² COA. DH. Şifre Kalemi (ŞFR) 314/75/1, 19 Eylül 1319/2 Ekim 1903.

³²³ Текст воспроизведен по изданию: Секретные донесения российских генеральных консулов в Эрзеруме об армянских погромах в Ване и освободительной борьбе западных армян” (“Erzurum Rusya Başkonsolosunun Van'daki Ermeni Pogromları ve Batı Ermenilerinin Kurtuluş Mücadelesi Hakkındaki Gizli Raporları”), *Историко-филологический журнал (Tarih ve Filoloji Dergisi)*, No: 2 (154), 2000).

³²⁴ Günümüzde Diyarbakır'a bağlı bir ilçe olan Kulp; 1883-1920 yılları arasında Bitlis Vilayeti'ne bağlı bir kazadır (Sezen, a.g.e., s. 493).

³²⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyamları (1896-1909) III*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 126.

1904 yılında Ermeniler Muş civarında da çok sayıda saldırı ve isyan olayları çıkarmışlardır³²⁶. Muş'a bağlı Laçikan Köyü'nde kırk Müslümanı şehit edip yirmi beş evi yakmışlardır. Hükûmet, 15 Nisan 1904 tarihinde IV. Ordu Müşirliğine gönderdiği telgrafta; bölgeye hemen askeri kuvvet gönderilmesini, asayişin temin edilmesini ve ahalinin birbiri aleyhine harekete geçmelerinin engellenmesini, yeterli askerin bulunmaması durumunda Hamidiye Alayları'ndan³²⁷ asker tedarik edilmesini istemiştir³²⁸.

Muş ve Sason civarındaki Ermeni isyanlarını bastırmak vazifesi Kuvve-i Askeriye Kumandanı Ferik Salih Paşa'ya verilmiştir.³²⁹ Harekâtı idare eden Ferik Salih Paşa tarafından IV. Ordu Müşirliğine gönderilen telgrafta; 10 Nisan- 5 Mayıs tarihleri arasında yapılan harekâtta eşkıyanın birçoğunun yok edildiği, bir kısmının yakalandığı, çocuklar, kadınlar ve yaşlıların Kulp ve Muş taraflarındaki müfrezelere sığındıkları, geriye kalan eşkıyanın da olumsuz hava ve arazi şartlarından istifade ederek kaçtığı bildirilmiştir³³⁰.

Osmanlı Devleti'nde önemli görevlerde bulunan Çerkeslerle ilgili bir çalışma yapmış olan Arsen Avagyan, Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerin merkezi olan Erzurum'u, Türk ordusu ve Kürtlerin Ermeni fedailerle³³¹ karşı karşıya geldiği yer olarak tanımlarken Erzurum'daki Ermeni fedailere karşı mücadeleyi Ahmed Abuk

³²⁶ Muş İsyanları hakkında geniş bilgi için Bkz.: Semra Tombul, *Muş'ta Yaşanan Ermeni Olayları (1885-1920)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2019.

³²⁷ Hamidiye Alayları; Doğu Anadolu'da merkezi otoritenin sağlanması, aşiretlerin askeri gücünden faydalanabilmesi, bölgedeki Ermeni faaliyetlerinin engellenmesi ve meydana gelebilecek Rus saldırılarına karşı bölgenin savunmasını güçlendirmek amacıyla kurulmuştur. 1890 yılında kurulma çalışmaları başlatılan bu projede; IV. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa, Anadolu Islahatı Umum Müfettişi Ahmed Şakir Paşa ve Teftiş-i Askerî Komisyonu üyesi Miralay İbrahim Bey aktif rol almışlardır. Bu alayların sayısı başta yirmi olarak saptansa da alay sayısı 1892'de 45, 1893'te 56, 1894'te 58, 1898'de 60 ve 1901'de 65'e ulaşmıştır (Cezmi Eraslan, "Hamidiye Alayları", *TDVİA.*, C. 15, İstanbul 1997, s. 462; Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

³²⁸ COA. Y.PRK. BŞK. 72/24, 29 Muharrem 1322/15 Nisan 1904.

³²⁹ COA. Y. PRK. ASK.217/ 35/1, 26 Safer 1322/12 Mayıs 1904. COA. Y.PRK. DH. 13 /4/ 2. COA. Y.PRK. BŞK. 72/24. COA. Y.PRK. BŞK. 72/34/ 5, 20 Nisan 1320/3 Mayıs 1904.

³³⁰ COA. Y. MTV. 260/ 62/2, 8 Rebiyülevvel 1322/23 Mayıs 1904.

³³¹ Fedai; Farsçada, "yürekten bağlı, sadık" anlamına gelmektedir. Van, Muş ve Bitlis gibi bölgelerdeki eli ayağı tutan kişiler örgütlenmiş ve fedai birliklerini oluşturmuşlardır. Özenle seçilen fedailer sert çarpışmalar için hazırlanmışlardır (Çelik, *a.g.t.*, s. 173). Ermeni meselesi nedeniyle yargılanmış olan Manurşan Karabet mahkeme reisinin sorusu üzerine "Fedai" kelimesini "Ermenicesi millet birliği, yani arkadaş birliği demektir" diye açıklamıştır. Karabet'in tanımını yaptığı bu fedailer, ekonomik olarak zayıf, eğitimsiz ve genç insanlardan seçilmişlerdir. Cemiyet önderleri bu insanları para, iş vaadi, dini ve millî duyguları sömürü, silahla tehdit gibi yöntemlerle kandırarak fedai olmalarını sağlamışlardır (Yunus Özger, "Ermeni Ayaklanmalarında Fedailerin Uyguladığı Stratejiler", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 31, Ankara 2008, s. 56-57).

Paşa'nın yürüttüğünü belirtmiştir. II. Abdülhamid yönetiminde Ermenilerin milli kurtuluş hareketlerini ezen kişinin Dördüncü Kolordu Kumandanı Müşir Zeki Paşa olduğunu zikreden Arsen Avagyan, Zeki Paşa'nın dışında iki Çerkes paşanın da bu olaylarda önemli hizmeti olduğunu belirtirken bu paşaların Mirliya Ahmed Abuk Paşa ve Ferik Salih Paşa olduğunu ileri sürmüştür. Avagyan, 1904 yılında Muş ve Sason'daki ayaklanmaların da bu iki paşa tarafından bastırıldığını ifade etmiştir. Avagyan'ın verdiği bilgilere göre Ferik Salih Paşa, harekâtı yöneten kumandan olması hasebiyle Sason İsyanı'nın bastırılmasında baş aktör, Ahmed Abuk Paşa ise bu harekâta yer alan diğer yardımcı faktör durumundadır.³³²

1902 yılında IV. Ordu bünyesinde göreve başlayan Ahmed Abuk Paşa 1903-1904 yıllarında Sason ve civarındaki Ermeni ayaklanmalarının bastırılmasındaki bu görevi icra ederken sivil halkın zarar görmesine izin vermeyen fakat görevinin icabını da yerine getiren önemli bir kumandan olarak anılmıştır. Ahmed Abuk Paşa, Sason İsyanı'nın bastırılmasının ardından 1905 yılında yine IV. Ordu nezdinde İran Sınır Kumandanı ve Komiserliği görevine tayin edilmiştir³³³.

2.4.3. İran Sınır Kumandanlığı ve Komiserliği

Osmanlı Devleti ve İran iki sınır devleti arasında geçmişte pek çok sıkıntı ve anlaşmazlık yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin doğuda uğraştığı gailelerden belki de en önemlisi bu toprakların sahipleriyle yaşadığı anlaşmazlıklar olmuştur. Yaşanan anlaşmazlıkların en önemlilerinden biri sınır meselesidir. Bu konu tüm Osmanlı tarihini ilgilendiren bir konu olmakla beraber bu araştırmayla ilgili olan kısmı 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında yaşanan sorunlardır. 1847 Erzurum antlaşmasında hudutlarla ilgili pek çok karar alınmış iki tarafın toprak konusundaki iddialarından vazgeçerek sınırlarının yeniden çizilmesine karar verilmiştir. İki devlet bu anlaşmayla sınırlarda meydana gelecek yağma ve hırsızlıkların önüne geçebilmek için gerekli tedbirleri ve uygulamaları kabul etmiştir. Bunu sağlamak içinde gerekli yerlere asker yerleştirilmiştir³³⁴. Bununla beraber İran sınırında sorunlar hiç bitmemiş kimi zaman

³³² Avagyan, *a.g.e.*, s. 119.

³³³ COA. İ. TAL. 361/76, 6 Safer 1323/12 Nisan 1905.

³³⁴ İbrahim Aykun, "Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum 1995. s. 242-244.

Ermeniler sınırın İran tarafında toplanarak tehdit oluşturmuş³³⁵ kimi zaman İranlı'lar sınırı ihlal etmiş³³⁶ kimi zamanda iki taraf aşiretleri sınırı geçerek birbirlerine saldırıda bulunmuştur. Bu tür hadiseler de Osmanlı Devleti İran'ın karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. Osmanlı İran sınırında Osmanlı Devleti'nin IV. ve VI. Ordusu görev yapmış herhangi bir meselenin askeri yönden çözümü için görevlendirilmişlerdir³³⁷.

Osmanlı Devleti İran ile olan sınırının uzun olması ve bu sınırların kontrolünün zor olması dolayısıyla aldığı güvenlik tedbirleri kapsamında Hudut Taburu kurulması da bulunmaktadır. Şakir Paşa Eylül 1896'da baş kitabete gönderdiği telgrafta sınırın güvenliğini sağlamak için aralarında 10 dakikayı geçmeyecek 20 kordon yapılmasını buralara 8 veya 10 asker yerleştirilerek onbaşı takımının kurulmasını gerekli görmektedir. Her 5-6 kordonun arkasında birer bölüklük karakol mevziisi yapılmasını istemektedir ki böylelikle sınırdan geçen her şahıs polis ve jandarmanın bulunduğu kapılardan geçmek zorunda kalacaktır³³⁸. 1901 yılında yine sınırların korunması için Hakkâri Mutasarrıfı Ziya Bey tarafından Yıldız Sarayı Başkitabeti Dairesi'ne bir proje sunulmuştur. Ziya Bey 150 kilometrelik sınıra 23 adet kale inşasını gerekli görmüş ve bunlardan üç veya dördüne telgraf hattı döşenmesi gerektiğini belirtmiştir³³⁹.

Ahmed Abuk Paşa 1904 yılında Sason İsyanı'nı bastırma görevini icra ettikten sonra Hudud-ı Hakaniye Kumandan ve Komiserliği görevine tayin edilmiştir. 12 Nisan 1905 yılında Yıldız Sarayı Başkitabeti tarafından yazılan yazıda, Paşa'ya görevindeki başarısından dolayı İkinci Rütbeden Mecidî Nişanı verilmesi uygun görülmüştür³⁴⁰. 1906 yılının Eylül ayında ise İran Hudut Kumandan ve Komiseri Ahmed Abuk Paşa'ya "hüsn-i hizmetine mebni" olarak Birinci Rütbeden Mecidî Nişanı verilmiştir³⁴¹. Bundan yaklaşık bir buçuk ay sonra, 28 Ekim 1906 tarihinde Erzurum Kumandanlığı'na tayin olunmuş olan Ahmed Paşa terfi ettirilerek uhdesine Ferik rütbesi tevcih edilmiştir³⁴².

³³⁵ COA. Y. PRK. UM. 40/110, 29 Şaban 1315/23 Ocak 1898.

³³⁶ COA. A. MKT. UM., 73/1, 3 Zilkade 1267/30 Ağustos 1851.

³³⁷ Çakaloğlu, a.g.t., s. 262.

³³⁸ Gökhan Bolat, Ermeni Meselesinde İran'ın Rolü ve Osmanlı-İran İlişkilerinde Etkileri (1876-1909), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2010, s. 181-182.

³³⁹ Fatih Tunçkılıç, Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-İran Siyasi Münasebetlerinde Ermeni Meselesi (1896-1907), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 43

³⁴⁰ COA. İ. TAL. 361/76, 6 Safer 1323/12 Nisan 1905.

³⁴¹ COA. İ. TAL. 403/60.1, 25 Ağustos 1322/8 Eylül 1906.

³⁴² COA. İ. TAL. 408/52/1, 15 Teşrinievvel 1322/ 28 Ekim 1906.

Ahmed Abuk Paşa, IV. Ordu bünyesinde, 1905 ve 1906 yılları arasında Hudud-ı Hakaniye Kumandan ve Komiserliği görevini yerine getirmiştir. İcraatı hakkında tafsilatlı bilgiye ulaşamadığımız bu görev süresince Paşa'nın hududun güvenliği ve koruması için gerekli olan askeri faaliyetleri kumanda ettiği muhakkaktır. Bu başarısından ötürü olmalıdır ki 1905 yılında İkinci Rütbeden Mecidi Nişanı, 1906 yılında da Birinci Rütbeden Mecidi Nişanı ile taltif edilmiştir.

2.4.4. Erzurum Kumandanlığı

1906-1908 yılları arasında Anadolu'da yaşanan ayaklanma ve isyanların en önemlilerinden birisi de Erzurum isyanıdır. Erzurum sınırda bir vilayet olması ve merkezden uzak bulunması hasebiyle Osmanlı idaresine karşı menfi propagandaların sıkça yaşandığı bir yer olarak bilinmektedir. II. Abdülhamid idaresine karşı kararlı bir mücadele yürüten muhalif gruplardan İttihat ve Terakki Cemiyeti Rumeli'de varlığını derinden hissettirirken Prens Sebahattin'e³⁴³ bağlı olan Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi-i Merkeziyet Cemiyeti Anadolu'yu kendine eylem alanı olarak seçmiştir³⁴⁴. Erzurum, aynı zamanda Ermeni komitacıların da yoğun faaliyet gösterdiği yerlerin başında yer alması münasebetiyle her türden II. Abdülhamid muhalifinin faaliyet alanı olup sık sık karışıklıklara sahne olmuştur. 4 Ağustos 1903'te çıkarılan "Hayvanat-ı Ehliye Rüşumu" ve "Rüşum-u Şahsiye" vergilere karşı ahalinin serzenişlerini kullanan muhalif gruplar ahalinin vergiyi şikâyet ortamını kendi amaçlarını sahnelemek için fırsat olarak kullanarak şehirde geniş çaplı bir isyan başlatmışlardır³⁴⁵.

1902-1906 yılları arasında devlet dairelerinde rüşvetsiz iş görülmemesi, halktan vergi adı altında usulsüz para toplanması, askerlerin perişan olması ve subayların maaşını alamaması ahalideki hoşnutsuzluğu artırmıştır³⁴⁶. Erzurum'da bu yıllarda yokluk ve asayişsizlik oldukça fazladır. Hayvan hırsızlıkları, arazi tecavüzleri, kanun kural tanımazlık ve stokçuluk şehirde yaşayan halkı son derece mağdur etmiştir. Güvenlik kuvvetlerinin yetersiz olduğu şehirde zorba takımı halkı ezerken tütün ve silah kaçakçılığı da yapılmaktadır. Erzurum'u çevre illerle bağlayan yolların yetersiz olması sebebiyle ürünün bol olduğu senelerde ihracat yapılamaması ürünlerin fiyatında düşüşe

³⁴³ Geniş bilgi için Bkz.: Abdullah Uçman, "Prens Sabahaddin (1878-1948)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 341-342.

³⁴⁴ İsmail Eyyüpoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kazım Yurdalan (1881-1962)*, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Erzurum 2009, s. 25-26.

³⁴⁵ Cevdet Küçük, "Erzurum", *TDVİA.*, C. 11, İstanbul 1995, s. 324.

³⁴⁶ Kars, *a.g.e.*, s. 24.

neden olurken ürünün az olduğu yıllarda şehre ürün gelememesi nedeniyle çok fazla fiyat artışı yaşanması insanları olumsuz etkileyen diğer olaylardandır³⁴⁷.

Bahsi geçen tüm bu olumsuz şartların neticesinde Erzurum'da vergilerin kaldırılması için Vali Nazım Paşa'ya başvuran ahali bir sonuç alamayınca Saray'a vergilerin kaldırılmasını talep ettikleri bir telgraf çekmişlerdir. 12 Mart 1906 tarihinde çekilen bu telgrafta; "Senenin ekseri vakti kışla geçen vilayetimizde hayvanat rüsumu ve vergi-i şahsi vermeye gücümüz yetmediğinden efendimizin yüce isteklerinden başımızın tacı yüce efendimizden affımızı dileriz" deniliyordu. Bu telgraf İstanbul'daki yöneticiler tarafından korkuyla karşılanırsa da Vali Nazım Paşa olayların bir hafta içinde kapanacağı sözünü vermiştir. İstanbul'dan olumlu bir cevap alınamaması üzerine *Can Veren* adlı direniş örgütü³⁴⁸ Erzurum Postanesi'ne el koymuş, valinin postanedeki kalabalığı dağıtmaya teşebbüs etmek istemesiyle 13 Mart 1906 tarihinde Erzurum'da ayaklanma başlamıştır³⁴⁹.

13 Mart isyanı esnasında Erzurum'da bütün dükkânlar kapatılmış, iâşe ihtiyacı eşraf tarafından sağlanmıştır. Erzurum halkı İstanbul'a protesto telgrafları çekmiştir. Bu isyan neticesinde hükûmet isyancıların öncelikli isteğini yerine getirmek zorunda kalmış, Osmanlı Hükûmeti Vali Nazım Paşa'yı görevden almıştır³⁵⁰. 5 Nisan 1906 tarihinde Vali Nazım Paşa'nın yerine Ata Bey vali olarak tayin edilmiştir. Ata Bey'in görevine başlamasına kadar valiliğe IV. Ordu Topçu Müfettişi Şevket Paşa vekâlet etmiştir. Şevket Paşa'nın vekâleten idaresi esnasında da olaylar yatışmamış, esnaf dükkânlarını açmamıştır. Bunun üzerine merkezî hükûmet söz konusu iki verginin şimdilik Erzurum'da toplanmamasına karar vermiştir. Şevket Paşa'nın bu kararı ilan etmesine rağmen şehirde olaylar devam etmiştir³⁵¹.

Erzurum valiliğine atanmış olan Diyarbakır valisi olan Mehmet Ata Bey, 3 Mayıs 1906 tarihinde Erzurum'da görevine başlamıştır. Öncelikle vilayet memurlarının

³⁴⁷ Erkân Cevizlier-Ali Servet Öncü, "Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey'in Vilayetteki Çalışmalarına Dair Raporu (1905)", *History Studies*, C. 5, Ocak 2013, s. 73.

³⁴⁸ Erzurum Rus Konsoloslu, Can Veren Örgütü'nün, Erzurum'un yerlisi olan küçük burjuvanın kurmuş olduğu bir tüccar örgütü olduğunu bildirmektedir. Meşveret Gazetesi ise Aralık 1906 tarihinde "Erzurum'da otoritelerin vergilerin toplanması hakkındaki yasayı çiğnemeleri üzerine, Türkiye'deki reformist hareketi hızlandırmak için yeni kurulmuş olan Türk Komitesi Can Veren bu yasa tanımazlığa karşı protestoların inisiyatifi eline almıştır" ibarelerini kullanmıştır (Kars, *a.g.e.*, s. 40).

³⁴⁹ Kars, *a.g.e.*, s. 26.

³⁵⁰ *a.g.e.*, s. 28.

³⁵¹ Muammer Demirel, *Erzurum İsyanı (1906-1907)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s. 22.

ve askerlerin maaşlarını ödemiş ardından da rüşvet yiyen memurları görevlerinden uzaklaştırmıştır³⁵². Şehirde ticaretin de canlanmasıyla esnafın yüzü gülmüştür. Memur, esnaf ve askerin durumları düzeltilmiş, asayişin sağlanmasıyla ahalide bir rahatlama olmuştur. Ata Bey devamlı ahaliyi uyarak yapılan tahriklere kapılmamalarını istemiş, şehirde asayişin devamı için devriyeleri artırmıştır. Şehirde bir müddet sükûnet hâsıl olduktan sonra karışıklık çıkaran komiteler tekrar faaliyetlerine başlamıştır. Ağustos ayının sonuna doğru bu tür faaliyetlerde artış görülmüştür. Şehrin ileri gelenlerinden bazıları Vali Ata Bey'e müracaat ederek fesatçılar cezalandırılmadıkça şehrin rahata kavuşmayacağını bildirmişlerdir. Ata Bey 13 Eylül 1906 tarihinde Bab-ı aliye çektiği telgrafta bu durumu bildirmiştir³⁵³. Vali, 1906 Mart isyanından sorumlu olanların bulunması için de bir komisyon oluşturmuş, komisyon tarafından toplanan bilgileri İstanbul'a göndermiştir. Hükûmet 22 Ekim 1906 tarihinde Ata Bey'e verdiği emirde, Mart isyanında rolü olan birçok kişinin tutuklatıp sürgüne göndermesini istemiştir³⁵⁴.

Ata Bey'in hükûmetten gelen emirle tutuklamaları başlatması üzerine halk tekrar ayaklanarak vali konağını kuşatmışlardır. Bu esnada Vali Ata Bey'in yanında bulunan Müddei Umumi Muavini Mehmet Tevfik Bey, isyancılara ateşle karşılık verilmesini istemiş fakat Ata Bey bu fikre sıcak bakmamıştır. Konağın kuşatılması üzerine Vali harem kapısından çıkarak Bilal Abuş'un evine sığınmıştır. İsyancılar Vali Ata Bey'i burada bulmuş ve oradan çıkararak gözaltında tutacakları İbrahim Paşa Camisi'ne götürmüşlerdir. Bu esnada valiyi başından yaralamışlardır. Ayrıca Kürkçü Karakolu'na baskın düzenleyen isyancılar Polis Baş Komiseri Tevfik Bey'i, oğlunu ve üçüncü komiseri feci bir şekilde katletmişlerdir³⁵⁵. Bu isyanlar sırasında asileri sürgüne gönderme hususunda valiyi teşvik eden askeri yetkililer Ata Bey'in yaralanıp hapsedilmesi ve komiserlerin öldürülmesi olayına seyirci kalmışlardır. Askeri ve mülki erkânın görünürde hükûmetin yanında durduğu fakat gerçekte asilerin yanında yer alarak her iki tarafı da idare ettikleri iddia edilmiştir³⁵⁶. Vilayet garnizon komutanı ve garnizonun büyük bölümü asilere karşı çıkmamıştır. Erzurum Rus Konsolosu 1907 yılı ocak ayı raporunda ihtilalcilerin askerin kendilerini destekleyeceklerinden emin olduğu

³⁵² Coşkun Can Aktan-Dilek Dileyici-Özgür Saraç, "Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları- II", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, (2003), s. 21.

³⁵³ Demirel, *a.g.t.*, s. 26-27.

³⁵⁴ Coşkun Can Aktan vd. *a.g.m.*, s. 21.

³⁵⁵ Eyyüpoğlu, *a.g.e.*, s. 32.

³⁵⁶ Demirel, *a.g.t.*, s. 32.

için hükûmetin baskı ve cezasından çekinmediklerini dile getirmiştir. İsyanın şiddeti ve Erzurum garnizonunun isyancıların etkisinde olmasıyla hükûmet geri adım atmış, isyancıların Erzurum'a hâkim olmalarına müdahale edememiştir³⁵⁷.

Ata Bey 23 Ekim Erzurum isyanı sonrası azledilip İstanbul'a gelmesi emredilirken olaylarda ihmali görülen Münir Paşa da azledilerek tutuklanmıştır³⁵⁸. Yıldız Sarayı Başkitabeti'nin 25 Ekim 1906 tarihli yazısında Erzurum Valiliği ve Kumandanlığı görevine IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın getirilmek istendiği görülmektedir. Paşa'nın maliye gibi bazı konularda bu makama getirilmesini uygun görmeyenler olsa da sadakati yönüyle kendisine itimat edildiği belirtilmiştir. Fakat hudut ve askeri kıtalara ait meselelerin ehemmiyeti ve çokluğu sebebiyle Zeki Paşa'nın ordu merkezinden ayrılması doğru bulunmamıştır. Bunun üzerine kumandanlık görevini yerine getirecek kişinin Zeki Paşa tarafından tayin edilmesi istenmiştir. Asilerin hakkında verilecek karar için de yeni vali ve kumandanın görevlerine başlamaları beklenmiştir³⁵⁹.

26 Ekim 1906 tarihinde Erzurum valiliğine Mamuretü'l-aziz Valisi Nuri Bey tayin edilmiştir³⁶⁰. 29 Ekim 1906 tarihinde Yıldız Sarayı mahreçli yazıda Erzurum Valiliğine tayin edilen Nuri Bey'in bir an evvel memuriyet yerine ulaşmasının gerektiği, Erzurum Kumandanlığı görevine de Ahmed Abuk Paşa'nın tayin edildiği bildirilmiştir. Vali Nuri Bey'in Erzurum'a geldiğinde Kumandan Paşa ile görüşerek gerekli tahkikatı yaparak düzenlenecek olan layihayı hızla göndermesi istenmektedir³⁶¹.

IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa Erzurum Kumandanlığı için Ahmed Abuk Paşa'yı uygun görmüş olmalı ki bu görev Ahmed Abuk Paşa'ya verilmiştir. Daha önceki satırlarda bahsi geçtiği üzere, 1904 Sason İsyanı'nın bastırılmasında Zeki Paşa, Salih Paşa ve Ahmed Abuk Paşa'nın birlikte mesai yapmış olmaları Zeki Paşa'nın bu tercihinde etkili olmuş olmalıdır. Zeki Paşa'nın Erzurum Kumandanlığı için Ahmed Abuk Paşa'yı tercih etmesinde daha önceden önemli görevler üstlenen Abuk Paşa'yı, Erzurum İsyanını kontrol altına alabilecek beceride bir kumandan olarak görmesinin ve ona güvenmesinin etkisi olabilir.

³⁵⁷ Kars, *a.g.e.*, s. 32.

³⁵⁸ Demirel, *a.g.t.*, s. 33.

³⁵⁹ COA. İ. HUS.147/27/ I, 7 Ramazan 1324/25 Ekim 1906.

³⁶⁰ Demirel, *a.g.t.*, s. 33.

³⁶¹ COA. İ. HUS.147/21/ I, 11 Ramazan 1324/29 Ekim 1906.

Ahmed Abuk Paşa, Erzurum Kumandanlığı görevine Nuri Bey'den önce başlamış olmalıdır ki görev yeri olan Erzurum'a gelen Ahmed Abuk Paşa'yı Vali Ata Bey Kars kapısında karşılamıştır. Ata Bey Ahmed Abuk Paşayı karşılamaya giderken yanına Mehmet Tevfik Bey'i de almıştır. Faytonla yola çıkan Vali'ye jandarma süvarileri eşlik etmek istemişler fakat Ata Bey "başım yarılırken neredeydiniz" sözleriyle karşı çıkarak onları yanında istememiştir. Kazım Yurdalan'a göre Ahmed Abuk Paşa'nın Erzurum Komutanlığı'na getirilmesi hem hükûmete hem de Erzurum ahalisine güven vermiştir. Paşa hakkında sarf edilen bu sözler Ahmed Abuk Paşa'nın farklı görüş ve taraftaki insanlar tarafından güven duyulan bir kimse olduğunu göstermektedir. Yurdalan, Ahmed Abuk Paşa'nın, daha sonra meşrutiyet taraftarlarına gizlice destek verdiğinden de bahsetmektedir³⁶². Paşa'nın meşrutiyet taraftarlarına yakın olduğu iddiasına eşdeğer başka iddialar da mevcuttur. Mehmet Nusret, Ahmed Abuk Paşa hakkında şu satırları kaleme almıştır: *O vakit Erzurum'da Kumandan bulunan Çerkez asıllı zadegândan Abuk Ahmed Paşa siyaset oyunlarının kerhen aktörlük vazifesini ifa ediyordu. Çünkü müşarünileyh evvel emirde Kanun-i Esasi'nin ilanı taraftarı idi ve bizzat Abdülhamid Han-ı Sani'ye ahalinin metalib-i hakikiyesinin Kanun-i Esasi'nin istihsali olduğunu yazıyordu*"³⁶³.

Dönemin hassas şartları belki de birçok kişinin zihninde Kanun-i Esasi'nin ilanı ile kötü gidişatın önü alınabilir fikrini doğurmuştur. Yurdu terk ederek Mısır ve Avrupa'ya gidenlerin faaliyetleri, ülkede çıkan isyanlar, Rusya'da Duma Meclisi'nin oluşturulması ve İran'da hükûmet idare sisteminin değiştirilmesi II. Abdülhamid'i de etkilemiştir. Padişah, gerekirse tekrar Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koyma düşüncesiyle Avrupa kanun-i esasilerini toplatarak tercümesini emretmiştir. Öyle ki ülkesinin durumuna uygun bir kanun-i esasi müsveddesi hazırlanması için özel bir emir vermiştir. Avlonyalı Ferit Paşa'nın sadareti sırasında sadaretin Sait Paşa'ya verilmesi düşünülmüştü. Bu fikir karşısında Sultan II. Abdülhamid "Neme lazım benim Ferit Paşa, Sait Paşa; bunlardan biri gitmiş ötekisi gelmiş bunun hiçbir ehemmiyeti yok. Bir hükümdar için lazım olan şey memleketin menfaatidir. Eğer bu menfaat Kanun-i Esasi'nin ilanı ise o da yapılıyor fakat iyi tatbik olunur mu Türk'ün menfaati mahfuz

³⁶² Eyyüpoğlu, a.g.e., s. 33.

³⁶³ Mehmet Nusret (Som), *Tarihçe-i Erzurum*, Yay. Haz.: Ahmet Fidan, Erzurum Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2005, s. 88.

kalır mı burasını kestiremiyorum”³⁶⁴ sözlerini sarf etmiştir. Bu sözlerden anlaşıldığına göre o günlerde ülkenin refaha ve sükûnete kavuşmasını isteyen kişilerin zihinlerinin bir yerinden Kanun-i Esasi’nin ilan edilmesi geçmiştir. Böyle bir düşüncenin Ahmed Abuk Paşa için de geçerli olması muhtemeldir.

Ahmed Abuk Paşa’nın Erzurum Kumandanlığı esnasında Yıldız Sarayı’na gönderilen bir jurnalde Erzurum’da bulunan bazı zabitanın zararlı yayınları halka dağıtmak suretiyle bozgunculuk çıkardıkları bildirilmiştir. Bu jurnalı gönderen Mirliwa İbrahim Rüşdü, bu olayların meydana gelmesinde parmağı olduğu düşünülen 25 kadar zabitanın beşinci ve altıncı orduya nakledilmesi gerektiğini Erzurum kumandanı ve IV. ordu Müşirine bildirdiğini fakat üç aydır gereken muamelenin yapılmadığını dile getirmiştir. Dinin ve devletin aleyhinde olan zabitlerin diğer ordulara becayışlarıyla gittikleri ordudaki zabitan ve ahaliyi de zehirleyeceklerini, dolayısıyla suçu sabit olanların ordudan atılmaları gerektiğini düşünmektedir. Çünkü ona göre ordunun temizlenmesi ancak bu şekilde mümkündür ve emsallerine de ibret olacaktır. Mirliwa İbrahim Paşa jurnalinde Erzurum Kumandanı Ahmed Abuk Paşa’ya da özel yer vermiştir. Paşa’nın Erkân-ı Harbiye’den yetişme Çerkes asıllı bir zabıt olduğunu, dört-beş sene öncesinde Miralay olarak Dersaâdet’te bulunduğunu ve Mektebi İdadi Ders Nazırı iken görevinden uzaklaştırılan Mirliwa Hasan Fuad Paşa’nın arkadaşı olduğunu belirtmiştir. Kabiliyetli ve ayyaş olarak tanınmış genç bir ferik olarak nitelediği Ahmed Abuk Paşa’nın hakkında sadakati ile ilgili bir menfi söz olmasa da arkadaşları nokta-i nazarından yaptığı işlerin incelenmesi istenmiştir³⁶⁵. Mirliwa Rüşdü Paşa’nın bu jurnalinde Abuk Paşa hakkında herhangi bir suça ve o suçun delillerine değinilmemiş, Hasan Fuad Paşa ile olan arkadaşlığı ve içki içmesi bir suç gibi gösterilmiştir. Buna karşın Paşa’nın hal ve hareketlerinin sadakatini ima ettiği de dile getirilmiştir. Yıldız Sarayı’na gönderilen bu jurnalde Ahmed Abuk Paşa’nın ismi Erzurum’da bulunan ve halkı ayaklandıran zabitlerle birlikte anılırken Paşa’nın suçuna dair somut deliller öne sürülemediği görülmüştür.

Ekim 1906’da Erzurum Valiliği görevine getirilen Nuri Bey, kendinden önceki valilerin başına geldiğini bildiğinden valiliği esnasında olaylara sessiz kalmış ve

³⁶⁴ Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, Milliyet Matbaası, İstanbul 1931, s. 240.

³⁶⁵ COA. Y. EE. 15/147, 6 Rebiyülahir 1327/27 Nisan 1909.

kendisinin de hürriyet taraftarı olduğu iddia edilmiştir³⁶⁶. Ata Bey'in valilikten ayrılmasından sonra halk vergi affında ısrar ederken siyasi yönden kontrolü kaybeden devlet üstünde baskı kurmaya başlamıştır. İsyanı örgütleyen elebaşılar yönetici konumuna geçmiş istediklerini hapsedip istediklerini serbest bırakmışlardır. Şehirdeki her türlü asayişsizliğin önünü almak çok da kolay olmadığından Vali Nuri Bey tedbirli davranmış işleri sürüncemede bırakmıştır. Sarayla yaptığı yazışmalarda ahalinin tarafını tutmuş ve verginin affını talep etmiştir³⁶⁷.

Erzurum'da yaşanan bu isyanlarda Türk milli burjuvazisinin önde gelenleri, bunlarla yakın olan liberal toprak sahipleri ve Müslüman din adamları "Devrimci Müslüman Komitesi"ni kurmuşlardır. Bu komite hakkında bilgi veren Rus Başkonsolosu Skryabin şehirdeki durumu şöyle özetlemiştir: "Hükûmette bulunanların hareketsizliğinden yüreklenen Devrimci Müslüman Komitesi geçen ocak ayı başında³⁶⁸ halka ve orduya çağrıda bulunarak onları vatanın ve dinin savunulması için ayaklanmaya davet etti. Birkaç hafta sonra aynı komite, Müslümanları mevcut kötü niyetli rejime bir son vermek, Türkiye'de anayasal rejimi kurmak amacıyla tüm gayretlerini sarf etmeye davet eden daha da cesur bir çağrıda bulundu"³⁶⁹. Devrimci Müslüman Komite'nin 1907 yılı ocak ayında dağıttığı bildirilerle asker ve halk arasında propaganda hızlanmıştır. Rusya'nın Erzurum konsolosu Skryabin raporunda ihtilalcilerin hükûmetten korkmadıklarını çünkü askerın desteğine inandıklarını, asilerin yeni gelen asker ve subaylarla da sıkı ilişkiye girdikleri sadece Hamidiye Alayları'ndan korktuklarını belirtmiştir³⁷⁰. Seraskerlik makamı, Şubat 1907 tarihinde IV. Ordu Müşirliğinin Erzurum Vali ve kumandanının araştırmalarına dayanarak sunduğu rapora istinaden zabitan ve sivil halktan zararlı faaliyetleri tespit edilenlerin yerlerinin değiştirilerek başka vilayetlere gönderilmesini yerlerine de başka vilayetlerden tayinler yapılmasını emretmiştir³⁷¹.

1907 yılının mart ayında Erzurum'da işler o kadar gerginleşmiştir ki vali ve memurlar dışarı çıkamaz hale gelmiştir. Öyle ki Komutan Ahmed Abuk Paşa, harekâtın liderini çağırarak Sultan'ın halkı zorlayan bu vergilerden bihaber olduğunu söylemiştir.

³⁶⁶ Demirel, *a.g.t.*, s. 34.

³⁶⁷ Mehmet Nusret, *a.g.e.*, s. 86.

³⁶⁸ Kars, *a.g.e.*, s. 127.

³⁶⁹ Kars, *a.g.e.*, s. 128.

³⁷⁰ Kars, *a.g.e.*, s. 141.

³⁷¹ COA. Y. MTV. 294/ 53/ 2, 18 Zilhicce 1324 /2 Şubat 1907.

Vali Nuri Bey de 12 Mart'ta halkı konağının önünde toplayarak Padişah'tan gelen 11 Mart tarihli telgrafi okumuştur. Telgrafta; Erzurum Vilayetinin yabancı bir devlete komşu olması nedeniyle bu şehir halkının şahsi vergiden ve hayvanat-ı ehliye vergisinden muaf tutulduğu açıklanmıştır³⁷². Fakat bu açıklamalar yeterli gelmemiş, mart ayında ayaklanmalar ve gösteriler devam etmiştir.

Can Veren Örgütü'nün İstanbul'a çektiği telgraflardaki isteklerinin hükûmet tarafından yerine getirilmemesiyle 15 Mart'ta 20 bin kişilik kalabalık halk kitlesi postaneyi kuşatmışlardır. Bu olaylar üzerine Padişah 1906 Mart isyanına katılanları ve 1906 Ekim ayındaki isyan esnasında polis memurlarını katledenleri affetmiştir. Ayrıca yeni vergilerin 1903-1904 yıllarına ait olan kısmının halktan alınmayacağını bildirmiştir. Lakin bu öneriler 16 Mart tarihinde halk tarafından reddedilmiştir. Hükûmet 22 Mart 1907 tarihinde isyancıların isteklerini yerine getirmek zorunda kalmış ve iki yeni vergi tamamen kaldırılmıştır³⁷³. 1907 yılının mart ayında kaldırılan vergiler propaganda faaliyetlerinin sonlanmasını sağlamamıştır. Özellikle Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin Erzurum şubesi meşrutiyetin ilanı için faaliyetlerini devam ettirmiş ve toplantılar düzenlemiştir³⁷⁴.

Haziran 1907 tarihinden itibaren hububat fiyatlarında çok büyük artışlar yaşanmıştır. Fransız Konsolos 11 Eylül tarihli telgrafında pahalı ekmek sebebiyle olaylar çıktığını ve halkın vurgunculuk yapan esnafa karşı linç harekâtına giriştiğini bildirmiştir. Hükûmet bu olaylar karşısında bölgeye asker sevk edilmesini gerekli görmüştür. Fakat Zeki Paşa, halkla karşı karşıya gelmenin doğru olmayacağını belirttiğinden harekâttan vazgeçilmiştir³⁷⁵.

12 Eylül 1907 tarihinde IV. Orduya bağlı 7. Fırka Kumandanlığının³⁷⁶ yapmış olduğu tahkikat sonrası verilen bilgilerde; Erzurum'un sınıra yakın bir şehir olması, nüfusunun yoğun olması, cephane, silahhane, kışla ve karakollarının çok olması gibi sebeplerle önemli bir askeri merkez olmasına değinilmiştir. Stratejik ve jeopolitik öneme sahip bir mevkide olan Erzurum'da bulunan Osmanlı Ordusu'nun büyük kısmı

³⁷² Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1992, s. 336.

³⁷³ Kars, *a.g.e.*, s. 34-35.

³⁷⁴ Demirel, *a.g.t.*, s. 42.

³⁷⁵ Kars, *a.g.e.*, s. 37.

³⁷⁶ 1907 yılında 7. Fırka Kumandanı Ferik Abuk Ahmed Hamdi Paşa'dır (*Sâlnâme-i Askerî*, 1908, s. 95).

kale ve seyyar topçuları ile istihkâm bölükleridir. Asayişin temini ile görevli beş tabur piyade bulunmaktadır. Bunların Erzurum'da bulunanların şu anki sayıları bin yedi yüz olarak verilmiştir. Subayların ve erlerin büyük kısmı ise Erzurumludur. İçinde bulunulan hassas dönem sebebiyle başka illerden takviye kuvvet sevki mümkün olmamaktadır. Bu sırada Merkez Ordu Kuvvetleri Dersim eşkıyasının ayaklanmasını bastırmak ve asayişi sağlamakla görevlendirilmiştir. Verilen bu bilgilerden sonra şehirdeki hububat sıkıntısına değinilmiştir. Mahsuldeki bereketsizlik nedeniyle dışarıya zahire ihraç edilmemesi ve şehirdeki zahirenin tekalciler ve vurguncuların eline bırakılmaması için halk tarafından valiliğe müracaatların olduğu haber alınmış, bu konuda umumi bir dilekçe hazırlandığı bildirilmiş fakat bu esnada hububat fiyatlarına tepki olarak şehirde ayaklanma başlamıştır. Çıkan hadisede yabancıların tahriki veya İran tesirine ihtimal verilmezken olayların çıkmasında; mahsulatin vurguncuların eline geçmemesi için yapılan başvurulara cevap alınamaması üzerine fakir ahalinin bu şekilde isyana kalktığı bildirilmiştir. Ayaklanmanın önde gelen isimlerinin yakalanıp cezalandırılması lazım geldiği belirtilirken yaşanan Erzurum hadisesi sonrası benzer olayların yaşanmaması için valiliğin ahalinin şikâyetlerini dikkate alması gerektiğine dikkat çekilmiştir. 1 Ekim 1907 tarihinde IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa Saray Başkâtipliğine gönderdiği yazıda, Erzurum Valiliği ve Kumandanlığının Erzurum hadisesi ile ilgili soruşturmanın tehir edilmesi gerektiğine dair olan müşterek raporunu sunmuştur. Erzurum Valisi ve Kumandanı, cürmü meşhut olan kişilerin kimliklerinin bilinmemesi ve Ramazan-ı Şerif'te bu tür tutuklanmaların ahali tarafından hoş karşılanmayacağı düşüncesiyle bu vazifeyi ertelemeyi ehven görmüşlerdir³⁷⁷.

Erzurum'da propagandalar ve isyanların son bulmaması üzerine Erzurum valisi Nuri Paşa, izlediği tavizkâr tutumun işe yaramadığını anlamıştır. Fakat selefleri Nazım Paşa ve Ata Bey'in başına gelenler Nuri Paşa'nın sert önlemler almasına mâni olmuştur. Nuri Bey çareyi tayin istemekte bulmuş ve İşkodra valiliğine tayin edilmiştir³⁷⁸. Onun yerine Erzurum Valiliğine eski Bağdat valisi Abdülvahap Paşa tayin edilmiştir³⁷⁹.

Abdülvahap Paşa öncelikle isyanlara karışanları, isyancıları destekleyen subay ve askerleri Erzurum'dan uzaklaştırmıştır. 7. Fırka Kumandanı Abuk Ahmed Paşa ve

³⁷⁷ COA, Y. PRK. ASK. 250/ 89 /1-7, 7 Şaban 1325/16 Eylül 1907.

³⁷⁸ Demirel, a.g.t., s. 42.

³⁷⁹ COA. İ. HUS. 159/ 14/1, 3 Ramazan 1325/10 Ekim 1907.

Rus Hudut Kumandanı Erkân-ı Harp Miralayı Fahri Bey'in de değiştirilmesini teklif etmiştir. Fakat bu teklif Zeki Paşa tarafından kabul edilmemiştir³⁸⁰. Abdülvahap Paşa, suçluların yakalanması ve şehirde düzenin sağlanması için dışardan asker getirilmesini teklif etmiş, Zeki Paşa'nın da desteğini alarak Karahisar-ı şarkî'den bir liva kuvvetindeki redif askerini Erzurum'a getirtmiştir³⁸¹. Bu esnada Erzurum Jön Türk Komitesi'nin yöneticilerinden olan Hüseyin Tosun Bey ile arkadaşları ise bu sıralarda orduda propagandayı hızlandırmış ve askeri ayaklanma planlamışlardır. Ayaklanma meydana geleceği zaman planları ortaya çıkmış, Abuk Ahmed Paşa komploculara karşı sert bir tutum izlemiştir. Komiteciler tutuklanmış, Hüseyin Tosun Bey İstanbul Merkez Cezaevi'ne gönderilirken yönetici durumundaki diğer 15 kişi de Sinop'a ömür boyu sürgüne gönderilmişlerdir³⁸².

1906-1908 yılları arasında Erzurum'da yaşanan bu önemli isyan, vergi bahanesiyle çıkarılmış ve uzun bir süre devleti uğraştırmıştır. Devletin önceleri daha yumuşak bir siyaset gütmesi isyanın uzamasına sebep olmuş, Erzurum'a tayin edilen valiler bu işin önünü almakta zorlanmış ve halk tarafından saldırıya uğramışlardır. Ayaklanma ve isyanlar Vali Abdülvahap Paşa ve Erzurum Kumandanı Ahmed Abuk Paşa'nın dönemlerinde teskin edilmiştir. Ahmed Abuk Paşa bu hadiseler esnasında kimilerine göre isyancıların tutuklanmasından sorumlu kişi olarak gösterilirken kimine göre de Meşrutiyet yanlısı bir şahıs olarak kaleme alınmıştır. Yine Yıldız Sarayı'na verilen bir jurnalde, Erzurum ahalisi arasında menfi propaganda yapmakla suçlanmıştır. Bu suçlamalar herhangi bir kanıta dayanmaması sebebiyle mesnetsiz kalmış ve Ahmed Abuk Paşa görevinin başında kalmaya devam etmiştir. Muhtemelen Paşa Meşrutiyet taraftarıdır fakat bu düşünceleri vazifesini hakkıyla icra etmesine engel olmamıştır. Erzurum İsyanının Ahmed Abuk Paşa'nın kumandanlığı sırasında bastırılması da bunu kanıtlamaktadır. Rus Konsolos Skryabin 1907 Kasım ayı ortalarına doğru 92 kişinin tutuklandığını bildirirken bu tutuklananlardan 80 kişinin tüccar ve zengin kişiler olduğuna dikkat çekmiştir. Aralık ayı başında ise tutuklananlar 112 kişi olmuştur³⁸³.

³⁸⁰ Çakaloğlu, *a.g.t.*, s. 261. Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk, Zeki Paşa'nın Abuk Paşa ve Rus Hudut Kumandanı'nın değiştirilmesini kabul etmeme sebebini Rusların Kafkasya Valisi ve Kafkasya Rus Süvari Alayları Kumandanı'nın Zeki Paşa'yı ziyaret etmesi olarak açıklamıştır. Çünkü bu ziyaret esnasında Rus heyete Ahmed Abuk Paşa mihmandarlık yapmaktadır. (Samih Nafiz Tansu, *a.g.e.*, s. 77).

³⁸¹ Demirel, *a.g.t.*, s. 48.

³⁸² Kars, *a.g.e.*, s. 123.

³⁸³ Konukçu, *a.g.e.*, s. 339.

Tutuklamaları gerçekleştiren Ahmed Abuk Paşa emrindekilerle beraber bir üst dereceye terfi ettirilmiştir³⁸⁴.

Bazı kaynaklar, Erzurum'da yaşanan ve devleti oldukça zorlayan bu hadiseler esnasında IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa ve 7. Fırka Komutanı Ahmed Abuk Paşa'nın isyanı bastırmak için gerekli çabayı göstermediklerini iddia etmiştir. Bunun yanı sıra Zeki Paşa'nın olayların başlangıcında ahali ile askeri karşı karşıya getirmemek adına fazla müdahalede bulunmadığı ve yetkilerini tam olarak kullanmadığı rivayet edilmektedir. Müddeiye göre Zeki Paşa vergilerden memnuniyetsizlikle başlayan bu ayaklanmanın sonradan Padişah'a karşı bir harekete dönüşmesiyle tavrını değiştirerek isyanının bastırılması için gayret etmiştir³⁸⁵.

Zeki Paşa 1888-1908 yılları arasında IV. Ordu Komutanlığı görevini ifa etmiş başarılı, vatansever bir komutan ve Sultan II. Abdülhamid'in güvenine mazhar olmuş bir şahıs olarak tanınmıştır³⁸⁶. Hem Zeki Paşa hem de Abuk Paşa bulundukları hassas ortamda vazifelerinin gereğini yapmışlardır. Eğer Padişah ve devlet yetkilileri bunun aksini düşünmüş olsalardı her ikisinin de azilleri hatta tutuklanmaları gerekirdi. Kaldı ki yukarıda değinildiği üzere, Münir Paşa azledilmesinin ardından tutuklanırken Zeki Paşa ve Ahmed Abuk Paşa hakkında bir azil veya tutuklama söz konusu olmamıştır. Hatta 1908 yılının temmuz ayında Erzincan'a giden Erzurum Valisi Abdülvahab Paşa'nın yerine Ahmed Abuk Paşa vekalet etmiştir.

Erzurum Valisi Abdülvahap Paşa, 14 Temmuz 1908 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne yazmış olduğu arzda, perşembe günü Erzincan'a gideceğini ve kendi yerine 7. Fırka Kumandanı Ferik Ahmed Abuk Paşa'yı vekil olarak bırakacağını bildirmiştir³⁸⁷. Bu tarihten yaklaşık kırk gün sonra IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, bulundukları bölgenin zorlu kış şartları sebebiyle eşinin hastalığa duçar olduğunu dile getirmiştir. Daha önceden Dersaâdet'e tedavi için gönderdiği eşini yalnız bırakmak istemeyen, ayrıca kendisi de tedavi görmek arzusunda olan Zeki Paşa, yerine munasip birinin vekâlet etmesini ve Dersaâdet'e gelmesine izin verilmesini talep etmiştir. Zeki Paşa'nın bu talebinin kabul edildiğine dair Padişah

³⁸⁴ Nusret, *a.g.e.*, s. 88.

³⁸⁵ Çakaloğlu, *a.g.t.*, s. 261.

³⁸⁶ Çakaloğlu, *a.g.t.*, s. 272.

³⁸⁷ COA. DH. TMIK. M. 273/9, 15 Cemaziyelahir 1326/15 Temmuz 1908.

iradesi çıkmış, Zeki Paşa'nın yerine vekil olarak Birinci Ferik Ahmed Abuk Paşa tayin edilmiştir³⁸⁸.

Ahmed Abuk Paşa görevine başladığının ertesi günü 12 Ağustos 1908 tarihinde Harbiye Nezaretine şu raporu göndermiştir:

“Ağustos'ta Munzur suyunun geçilerek Kandil ve Dojikbaba dağlarında bulunan üç şaki aşiretinin dağıldığı ve bu dağlarda pek perişan bir hale gelen asilerin, reisleri İdare ve Kasımoğlu ile yer yer küme halinde dehalet ellikleri, Kalp aşiretinin de dehalet edenler arasında olduğu, Kazan ve Bahtiyar aşiretleri haklarında tedibatın tamamlanması için tedip kuvvetlerinin manialı arazi ve derin suları geçerek Sencık dağına avdet eyledikleri ve halen asilerin ele geçirilmesi ile uğraşıldığı, Koçuşağı aşiretine mensup Timuroğlu Hüseyin ile altı arkadaşından alınan 95 sığırın Çemişkezek ahalisine tevzi edilmek üzere gönderildiği ve tedip hareketlerinin de birkaç güne kadar nihayet bulacağının memul olduğu” bildirilmiştir. 16 Ağustos tarihinde ise “Plümür kolu komutanı, şekavet ile meşhur Koçuşağı aşireti reislerinden Bako ile kardeşi Yusuf ve Pir Ahmedin ve Pançirli karyesinden Seyit Abbas ve avenesinin üzerlerine kuvvet sevk edilerek dehalet mecbur edildiklerini ve gasp etmiş oldukları silâhların istirdat ve bütün oşiretler ile köylerine avdet ettirildikleri, henüz gelmeyen Haydaranlı aşireti gibi sair aşiretlere de istiman etmeleri için mühlet verildiği, dehalet etmiş olan aşiretler köylerine iade edildikleri gibi devlet vergilerinin alınması hususlarının da emniyet altına alındığı”nı belirten bir rapor göndermiştir³⁸⁹.

Hali hazırdaki vazifesi Erzurum Valisi Abdülvahap Paşa'nın yerine vekalet etmek olan Ahmed Abuk Paşa bu kez de IV. Ordu Kumandan vekilliği göreviyle vazifelendirilmiştir. Aynı anda iki önemli makama vekâleten görevlendirilen Paşa, Sadaret makamına acele kodlu bir telgraf göndererek hangi vazifeyi yerine getireceğinin kendisine bildirilmesini talep etmiştir³⁹⁰. Sadaret makamı durumu değerlendirmiş olmalı ki Ahmed Abuk Paşa'nın telgrafından üç gün sonra IV. Ordu Komutanlığı'na Erkân-ı Harbiye Müşiri Abdullah Paşa tayin edilmiştir³⁹¹. Bu durumda Ahmed Abuk Paşa üç gün boyunca IV. Ordu Komutanlığı'na vekalet ettikten sonra tekrar Erzurum Vali Vekilliği görevine devam etmiştir. Bu görevi ne kadar sürdürdüğü hakkında kesin olarak bir bilgiye ulaşılamamakla beraber bu görevinin fazla sürdürmediği

³⁸⁸ COA. Y. MTV. 312/229/I, 13 Receb 1326/11 Ağustos 1908.

³⁸⁹ Burhan Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, Askeri Matbaa, 1937, s. 17-18.

³⁹⁰ COA. BEO. 3374/253031/2, 30 Temmuz 1324/12 Ağustos 1908.

³⁹¹ Çakaloğlu, *a.g.t.*, s. 273.

anlaşılmaktadır. Zira 1908 senesinin ağustos ayında Erzurum Valiliği görevine Bitlis eski valisi Tahir Paşa tayin edilmiştir³⁹².

2.4.5. Trabzon Kumandanlığı

Ahmed Abuk Paşa, 1902 yılında tayin edildiği IV. Ordu bölgesinde; İkinci Sason İsyanı'nın bastırılması, Erzurum İsyanı'nın bastırılması ve İran Hudut Kumandanlığı gibi önemli görevler üstlenmiştir. IV. Ordu bünyesinde Erzurum Kumandanı olarak vazifesine devam etmekteyken Ahmed Abuk Paşa'nın 1908 yılı Kasım ayında görev yeri değişikliği ile yine IV. Ordu bünyesinde yer alan Redif On Dördüncü Trabzon Fırkası Kumandanlığı'na getirilmesi uygun görülmüştür³⁹³. Bu görev değişikliği üzerine Ahmed Abuk Paşa 1908 yılı aralık ayında Trabzon Fırkası Kumandanlığı'na tayin edilmiştir³⁹⁴. II. Meşrutiyet'in ilanının ilk dönemlerinden başlayarak 1911 yılına kadar devam eden buradaki vazifesi esnasında Paşa, dönemin nezaketi gereği hareketli gelişmelere şahitlik etmiş, şehrin askerî amiri olması hasebiyle de çok sayıda gelişmede sorumluluk üstlenmiştir.

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi, bütün Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Trabzon ahalisi tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Trabzon'da neşredilmekte olan Meşveret Gazetesi, Meşrutiyet'in ilanını müjdeleyen satırlarında; ülkede artık hürriyetin, eşitliğin, adaletin var olacağını, rüşvetle iş görülmeyeceğini ve memuriyette liyakat aranacağını müjdeliyordu. Bu müjdelerle başlayan Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamının bazı zümrelerce yanlış yorumlanması ve kavramların suiistimal edilmesi neticesinde Trabzon'da da bazı karışıklıklar meydana gelmiştir. Bunlardan biri de ahalinin vergi vermeyi reddetmesi olmuştur. Vergi memurlarına baskı yapan ve uygunsuz davranışlarda bulunan ahalinin bazı faaliyetleri yöneticilerinin görevlerinden alınmasına kadar ulaşmıştır³⁹⁵.

Meşrutiyet'in ilanı sonrası şehirde genel bir memnuniyet havası oluşmuş fakat bu ortam İttihatçı-Ademi merkezîyetçi çatışmasına da sahne olmuştur³⁹⁶. Şehirde yaşanan bu karışıklıklar sebebiyle siyasi ve askeri idareciler değiştirilmiş atanan yeni idarecilerle sorunlara çare bulunmak istenmiştir. Bu tür sorunların yansımaları Trabzon

³⁹² COA. DH. MKT. 1289/ 15/ 4, 20 Ağustos 1324/2 Eylül 1908.

³⁹³ COA. İ. AS. 77 /23 /1, 28 Şevval 1326/23 Kasım 1908.

³⁹⁴ COA. BEO.3446/ 258424/1, 20 Kânunusani 1324/3 Aralık 1908.

³⁹⁵ Volkan Aksoy, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2014, s. 25-26.

³⁹⁶ Volkan Aksoy, *a.g.t.*, s. 27.

Vilayetinde de yaşanmıştır. 1908 yılının ağustos ayında Sadaret makamından Dâhiliye Nezareti'ne yazılan telgrafta, bir süreden beri vekâletle idare olunan Trabzon Valiliğine Mardin Mutasarrıfı Arifi Paşa'nın tayin edilmesi talep edilmiştir³⁹⁷. Yine aynı yılın Kasım ayında da Trabzon Kumandanlığına Ahmed Abuk Paşa tayin edilmiştir³⁹⁸.

19. yüzyılda Osmanlı dış ticaretinin gerçekleştirildiği liman şehirleri, ulaşım ve iletişim imkânlarının elverişli olması münasebetiyle, çok sayıda dernekleşme faaliyetine de sahne olmuştur. Tanzimat Dönemi'nden itibaren artan bu faaliyetler 1860-1880 arasında gittikçe artmıştır. II. Abdülhamid Döneminde sıkı kontrol altında olan bu cemiyet faaliyetleri II. Meşrutiyet ile serbestleşmiştir. Trabzon şehri önemli bir liman ve ticaret merkezi olmasından dolayı çok sayıda konsolosluğu da bünyesinde barındırıyordu. Bu faktörlerin etkisiyle Batı tarzı değişimler ve etkileşimlere açık olan şehirde bulunan ve bu kültürle harmanlanan eşrafın toplumun şekillenmesinde etkili olduğu muhakkaktır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Adem-i Merkeziyetçilerin etkin olduğu Trabzon'da II. Meşrutiyet sonrası çok sayıda dernek kurulmuştur³⁹⁹. Bu derneklerden biri de Trabzon Muhibbi-i Fen ve Marifet Gençler Kulübü'dür. Meşrutiyet sonrası Trabzon'da kurulan ilk kültür oluşumu olan bu kulüp, 1908 Eylül ayında kuruluş çalışmalarını başlatmıştır. Avrupa'nın ilerlemesinin ilim ve fen ile olduğunu savunan kulübün genç kurucuları, milletin üzerindeki tembellik ve uyuşukluğun da ancak ilim ve fen ile kaldırılacağını düşünmektedir⁴⁰⁰. Kulüp nizamnamesinde toplantı, konferans, lisan dersleri, müzik eğitimi, sosyal ve kültürel faaliyetlerin yapılması planlanmıştır. Ahlaki, ilmi, edebi ve dini konularda konferanslar düzenleyen kulüp, 1909 Mart ayı sonunda Trabzon Fırka Kumandanı Ahmed Abuk Paşa, Trabzon'da teftiş için bulunan Câbir Paşa ve Erkân-ı Belediye'den Hacı Ahmed Efendi tarafından ziyaret edilmiştir. Kulüpte ziyaretçilerin şereflerine müzik ziyafeti ve müsamere düzenlenmiş, gecenin sonunda vatan ve hürriyet konulu şarkılar eşliğinde misafirlere çiçekler sunulmuştur⁴⁰¹. Kozmopolit bir ahaliye sahip olan Trabzon'da II. Meşrutiyet sonrası kurulan çok sayıda kulüp şehrin kültürel yapısının zenginleşmesine katkı sağlarken idareciler ile ahalinin

³⁹⁷ COA. BEO. 3369. 252609. I, 23 Temmuz 1324/5 Ağustos 1908.

³⁹⁸ COA. İ. AS. 77 /23 /I, 28 Şevval 1326/23 Kasım 1908.

³⁹⁹ Ülkü Köksal, "II. Meşrutiyet Döneminde Trabzon'da Dernek Faaliyetleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Bahar 2019, s. 508-509.

⁴⁰⁰ Köksal, a.g.m., s. 520.

⁴⁰¹ Köksal, a.g.m., s. 522.

yakınlaşmasına da katkı sunmuştur. Kulüplerin sivil ve askeri idareciler tarafından sık sık ziyaret edilmesi vasıtasıyla bir taraftan bu kültürel toplulukların faaliyetlerinin teftişi sağlanırken diğer taraftan da bu tür meşru zemindeki sosyo-kültürel gelişmeler konusunda devletin ahalinin yanında olduğu gösterilmiş oluyordu.

Trabzon’da II. Meşrutiyet Dönemi’nde önemli sanatsal faaliyetler de yapılmıştır. Güzel sanatların dallarından biri olan resim sanatı Osmanlı Devleti’nde geniş boyutlarda icra edilememiştir. Osman Hamdi Bey, Şeker Ahmed Paşa ve Halil Paşa gibi ünlü Türk ressamlarının yanı sıra 1883 yılında kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi, 1908 yılında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti ve 1914 yılında kurulan İnas Sanayi-i Nefise Mektebi ile ilerleme yaşanan resim sanatı, gelişimini ancak Cumhuriyet döneminde gerçekleştirmiştir. Tedricen ilerleme gösteren bu sanatın meşrutiyetin hemen akabinde Trabzon’da sergiler açılarak icra edilmesi oldukça önemli bir gelişmedir. Trabzon Tekke Mahallesi’nde icra edilen resim sergisinin açılışına Vali Mustafa Bey, Kumandan Ahmed Abuk Paşa, Jandarma Tensikat Reisi Hamdi Paşa, şehirdeki memurlar ve ahalinin katılması⁴⁰² yukarıda ifade ettiğimiz kültürel ortamın gelişimine katkı sağlamıştır.

II. Meşrutiyet’in ilanının üzerinden bir yıl geçmeden 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909)⁴⁰³ meydana gelmiş, bu olay ile Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilerek Selanik’e sürgün edilmiş, böylece 1876 sonundan beri aralıksız olarak devam eden II. Abdülhamid dönemi de 13 Nisan 1909 tarihinde son bulmuştur. 31 Mart Vakası’nın ülkede meydana getirdiği hassas dönemde askeri bir sorumlu olarak Trabzon’da bulunan Ahmed Abuk Paşa’nın da diğer yerlerdeki askerî sorumlular gibi büyük bir sorumluluk ve görev baskısı yaşamış olduğu aşikârdır. II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinin Trabzon’a yansımaları Trabzon’daki İngiliz konsolosu H. Z. Longworth’un raporlarında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Longworth, İstanbul’daki İngiliz büyükelçiliğine yazdığı raporda Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesiyle Trabzon ahalisinin büyük sevinç yaşadığını belirtmiştir. Bu sevinç gösterileriyle ilgili

⁴⁰² Volkan Aksoy, *a.g.t.*, s. 197.

⁴⁰³ Çok geniş bir literatüre sahip olan bu konuda yapılmış bazı çalışmalar şunlardır: Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Sinan Matbaası, İstanbul 1972; Ali Cevat Bey, *İkinci Meşrutiyet’in İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, Haz. Faik Reşit Unat, TTK. Yayınları, Ankara 1991; İsmail Hami Danişmend, *31 Mart Vakası*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1961; *Mehmet Tevfik Bey’in (Biren), II. Abdülhamid Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. I, Haz. F. Rezan Hürmen, Arma Yayınları, İstanbul 1993; Şükrü Hanoğlu, “Meşrutiyet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 29, Ankara 2004, ss. 388-393; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 1971.

olarak; Trabzon halkının iki gün üç gece boyunca çılgınlar gibi eğlendiğini, havai fişekler atıldığını ve bu taht değişikliğinin 101 pare top atışıyla kutlandığını yazmıştır. Tüm bu sevinç gösterilerinin yanı sıra son aylarda şehirde yaşanması muhtemel Müslüman-Hristiyan çatışmasının da şehirdeki olumlu havayla sonlandığını belirtmektedir. Konsolos, şehirde yaşanan bu hareketlilik esnasında askerî ve sivil görevlilerin, belediye yetkililerinin ve çeşitli siyasi grupların temsilcilerinin birlikte çalışarak olayları kontrol altında tuttuğunu eklemiştir. İngiliz konsolos raporunda bu görevlilerin; Vali Arifi Paşa, Kumandan Ahmed Abuk Paşa, Ermeni Metropoliti⁴⁰⁴ Emmanuel Balyan, Rum Metropoliti Costantin⁴⁰⁵, Belediye Başkanı Cemal Bey, Trabzon Gümrük Başmüdürü ve İttihat ve Terakki üyesi Mehmet Emin Bey, Düyûn-ı Umumiye Müfettişi İsmail Hakkı Efendi, Editör Ieroclis ve Hatip Setrak Yessayan⁴⁰⁶ olduğunu belirtmiştir. Konsolos Longworth'un raporundan anlaşıldığı üzere Trabzon'da Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesini müteakip bir hareketlilik yaşanmış, bu hareketlilik esnasında şehrin güvenliğinden birinci derecede sorumlu olan Ahmed Abuk Paşa başta olmak üzere askeri, siyasi, dini, mülki ve yerel idareciler birlikte hareket ederek şehrin asayişini sağlamışlardır.

Trabzon'da II. Meşrutiyet Dönemi'nde yaşanan ve ortadan kaldırılmasında Ahmed Abuk Paşa'nın da görev ve sorumluluk üstlendiği önemli gelişmelerden biri de şehirde yaşanan kolera salgını olmuştur. 1910 yılının Eylül ayında Erzurum'da görülen salgın hastalık Trabzon'a seyahat eden yolcular vasıtasıyla Trabzon'a sirayet etmiştir. Trabzon'da neşredilen Meşveret gazetesi, hastalığın bertaraf edilmesi için sadece hükûmetin tedbir almasının bir işe yaramayacağını, ahalinin kişisel temizliğine ve çevre temizliğine dikkat etmesi gerektiğini vurgulayan yazılar yayımlamıştır. Bir süre sonra hükûmet gerekli gördüğü yerlerde karantina uygulanmasına karar vermiştir. Trabzon Sıhhiye Müfettişliği koleranın iyice yaygınlaşması sebebiyle bölgeye jandarma takviyesi istemiş, eğer bu mümkün olmazsa gardiyan istihdam edilmesini lüzumlu görmüştür. Postaların ve posta çantalarının temizlendikten sonra yola çıkarılması, özel bir binada hastalıklı kişilerin eşyalarının bir makine aracılığıyla dezenfekte edilmesi ve

⁴⁰⁴ Metropolit: Ortodoks ruhani reislerinin dini ve içtimai açıdan mevkii yüksek olanlardır (Pakalın, *a.g.s.*, C. II, s. 494).

⁴⁰⁵ II. Abdülhamid'in tahttan indirilip yerine Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıkmasıyla Rum Metropoliti umumi bir ayin düzenleyerek dualarla yeni padişaha bağlılığını bildirmiştir (*COA. DH. MKT. 2833.34.1*, 12 Cemaziyel-evvel 1327/1 Haziran 1909).

⁴⁰⁶ Selim Ahmetoğlu, "31 Mart İsyanı'nın Trabzon'daki Yankıları", *Türkiyat Mecmuası*, C. 21, S. 2, Güz 2011, s. 13.

hastaların tedavi edileceği küçük barakalar inşa edilmesi gibi girişimler Trabzon'da kolera salgınıyla mücadele için uygulanan tedbirler arasında yer almıştır⁴⁰⁷. İçerisinde bulunduğumuz şu zamanda yaşanmakta olan covid 19 salgını ve bu salgının ortadan kaldırılması amacıyla uygulanmakta olan tedbirler ile karantina uygulamalarının geçmiş dönemlerde de sık sık yaşandığı, dönemin şartları bağlamında resmî kurumların önlemler aldığı bu örnekte de müşahade edilmektedir.

Trabzon'da yaşanan kolera salgınına karşı alınacak tedbirler kapsamında şehrin yöneticileri ve doktorları sık sık bir araya gelerek çözüm arayışlarını görüşmüşlerdir. 1910 yılı sonlarında Trabzon Vali Vekili Ahmed Abuk Paşa ve tıbbi heyet daha önce alınan tedbir kararlarını düzenleyip resmi bir hale getirmiştir. Vali Vekili Ahmed Paşa başkanlığında yapılan ve salgınla mücadelenin kararlılığını gösteren bu faaliyet takdirle karşılanmıştır⁴⁰⁸. Ahmed Abuk Paşa, Rusya'nın Trabzon'a daha yakın olması sebebiyle Rusya'da yaşanan kolera salgını ve bazen de veba hastalığının Trabzon'u istila etme tehlikesini Dahiliye Nezareti'ne bildirerek salgın hastalık tehdidinin şehirdeki ticarete büyük zarar verdiğini ve tüccarlar arasında endişeye yol açtığını ifade etmiştir. Bu olumsuzlukların yaşanmaması ve bu tür hastalık risklerine karşı zamanında önlem alınabilmesi için bir bakteriyolog ve gerekli olan cihazların ayarlanarak gönderilmesini talep etmiştir⁴⁰⁹. Ahmed Abuk Paşa'nın salgınla mücadele için Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı ve acil tedbir önlemlerini içeren taleplerini içeren telgrafının benzeri Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumi Riyaseti tarafından da tekrarlanmıştır. Bu kurum da maaşı Maliye-i Hazine'den verilmek üzere bir bakteriyolog, ihyacı karşılayacak yeterliliğe sahip bakteriyoloji laboratuvarı ile gerekli olan alet ve edevatın tesis edilmesini Dâhiliye Nezaretinden talep etmiştir⁴¹⁰. Dâhiliye Nezareti bu isteğe olumlu karşılık vermemiş, gerekli olan harcamalar için talep edilen meblağın karşılığının olmadığını beyan ederek istenilen şeylerin karşılanmasının mümkün olmadığını belirtmiştir⁴¹¹. Devletin maddi olarak sıkıntıda olması sebebiyle salgın hastalığın tespiti ve hastalıkla mücadele için talep edilen bakteriyolog ve gerekli aletlerin tedarik edilememesi muhakkak ki hastalıkla mücadele açısından olumsuz bir gelişme olmuştur.

⁴⁰⁷ Volkan Aksoy, *a.g.t.*, s. 235-236.

⁴⁰⁸ Volkan Aksoy, *a.g.t.*, s. 237.

⁴⁰⁹ COA. DH. İD. 48/ 23 /2, 11 Muharrem 1329/12 Ocak 1911.

⁴¹⁰ COA. DH. İD. 48/ 23 /3, 25 Muharrem 1329/26 Ocak 1911.

⁴¹¹ COA. DH. İD. 48/ 23 /1, 17 Kânunusani 1326/30 Ocak 1911.

Sağlık alanında maddi yetersizlik nedeniyle ortaya çıkan diğer bir olumsuzluk ise doktorların yeterli maaşı alamamaları olmuştur. Maaşlarını belediyeden alan doktorlar; kaymakam, ceza reisi, mühendis, veteriner, mülki ve adli daire kâtiplerinden daha az maaş almaktaydılar. Uzun süre eğitim görmek zorunda olan, olumsuz iklim şartlarında hizmet eden ve salgın hastalığa maruz kalma riski bulunan doktorların maddi durumlarının iyileştirilmesi tartışmaları her zaman tartışılan bir konu olmuş⁴¹² ancak o esnada bu meşakkatli mesleği icra eden doktorların şartlarında bir iyileştirme yapılamamıştır. Doktorlar ile ilgili diğer bir konu da bazen doktorların ahali ile karşı karşıya gelmeleri olmuştur. Salgın esnasında doktorların hastalara yanlış ilaç vererek onları zehirledikleri iddialar arasında yer almıştır. Belediye İkinci Tabibi Leon Efendi'nin kolera hastası bir kadına verdiği ilacın zehir içerdiğini ve doktorların kendi menfaatleri doğrultusunda hastalığı devam ettirdiklerini düşünen Boztepe halkı mahallî hükûmete başvurmuştur. Bununla da yetinmeyen halk Leon Efendi'nin evinin önüne toplanarak doktoru protesto etmiştir. Bu olay üzerine Trabzon Valisi Mustafa Bey ve Trabzon Kumandanı Ahmed Abuk Paşa; gerekli tahkikatı yaparak suçu olanlar varsa bunun tespit edileceğini, suçluların hak ettikleri cezaya çarptırılacaklarını söyleyerek halkı teskin etmişlerdir. Akabinde askeri ve mülki doktorlar tarafından yapılan tahkikat neticesinde ilacın zehir içermediği anlaşılmıştır. Bu durum üzerine Vali Mustafa Bey, böyle bir suçlama ile galeyana sebep olanlar hakkında kanuni takip yapılacağını açıklamıştır⁴¹³. Trabzon'da salgın hastalıkla mücadele için pek çok girişimde bulunan askeri ve mülki idareciler, bir yandan da doktorlar ile ahali arasında çıkan olayları teskin ederek asayiş sağlamışlardır.

Trabzon'da II. Meşrutiyet Dönemi başlarında meydana gele sorunlardan biri de ahali ile mahallî idareciler arasında yaşanmış olan anlaşmazlıklar olmuştur. Akçaabat Kazası Kaymakamı Şefik Bey kaza halkını Reji İdaresi aleyhine teşvik etmek niyetinde olan kişilere yüz vermeyerek maksatlarına ulaşmalarına engel olmuştur. Kaymakam Bey'in yapmış olduğu bu karşı duruş üzerine ahaliden bazı kişiler bir gece kaymakamın evini kurşunlanmışlardır. Karışıklıkları çıkaran zanlıların mahkeme edilmelerine karşı çıkan ve bunlara taraftarlık eden eşraftan Belediye Reisi Ramiz Ağa, Meclis İdare Azasından Hüseyin Efendi ile bazı kimseler, Kaymakam Şefik Bey ve Kaza Tahsil Memuru Akif Efendi hakkında çeşitli söylentiler yaymışlardır. Bu söylentiler üzerine

⁴¹² Volkan Aksoy, *a.g.t.*, s. 242-243.

⁴¹³ Volkan Aksoy, *a.g.t.*, s. 244.

Trabzon'dan bir memur görevlendirilmiş ve yapılan tahkikatta Kaymakam ve tahsil memurunun olumsuz hareketinin olmadığı tespit edilmiştir. Fakat kaymakamı mutlaka azlettirmek gayesinde olanlar kaymakamın her icraatına itiraz etmek ve şikâyetle bulunmakta ısrara etmişlerdir⁴¹⁴. Akçaabat Naibliğine getirilen Mustafa Sabri Efendi de bu karşıt grup tarafından kendi saflarına çekilmiştir. Yaşanan bu kargaşa sebebiyle Akçaabat kazasının idaresi sekteye uğramıştır. Bu ihtilaflı durumun ahaliye de sirayet etmesiyle kazada fitne ve fesadın artacağı, tahkikat yapması için tekrardan bir memurun gönderilmesi düşünülse de şu durumda bunun bir fayda sağlanamayacağı ve bu karışıklığın uzamasının kaza işleri için de olumsuz durum yaratacağı düşünülmüştür. Kaymakam Şefik Bey'in görevinden alınması durumunda ise karşı tarafın daha da cüretkâr olacağı ve kaymakamı da rahat bırakmayacakları malum olduğundan Atina Kazası⁴¹⁵ Kaymakamı Recep Efendi ile Akçaabat Kaymakamı Şefik Bey'in becayişlerine karar verilmiştir⁴¹⁶.

Kaymakamlık sınıfları ve maaşları eşit olan Akçaabat Kaymakamı Şefik Bey ile Atina Kaymakamı Recep Efendi'nin mağdur olmamaları ve görevlerini yapabilmeleri için becayişleri uygun görülmüştür. Ayrıca Akçaabat naibi Mustafa Sabri Efendi'nin de sınıfına ve makamına uygun bir yere tayin edilmesi bildirilmiştir. Bu becayişlerin acilen Dâhiliye Nezaretine bildirilmesi istenirken tahsil memuru Akif Bey'in de uygun bir becayişle tayinin yapılması için Defterdarlık Makamına başvurulması istenmiştir. Akçaabat Belediye Reisi Ramiz Ağa'nın okuma yazma bilmediği ve Meclis İdare Azası Hüseyin Efendi'nin gerekli vakar ve temkini haiz olmadığı gerekçesiyle azilleri münasip görülmüştür⁴¹⁷. Kaymakam değişikliği de ahali ile idareciler arasındaki sıkıntıyı izale edememiştir. Zira Atina Kaymakamı Recep Efendi kaymakamlık vazifesini hakkıyla yerine getirmeye gayret eden bir zat olmasına rağmen bir süre sonra kaza eşrafından bazı kimseler ile aralarında soğukluk meydana gelmiştir.

Trabzon Vilayet Meclisi'nin aldığı bu tayin ve azil kararları Trabzon Vali Vekili Ferik Ahmed Abuk Paşa tarafından Dâhiliye Nezareti'ne telgrafla iletilmiştir. Ahmed

⁴¹⁴ COA. DH. MTV. 23/8/ 2-1.

⁴¹⁵ Atina; Bugünkü ismi Pazar olan ve Rize Vilayeti'ne bağlı bulunan kaza, 15. yüzyıldan 1928 yılına kadar Atina ismi ile anılmıştır. 1486-1584 yılları arasında nahiye statüsünde olup Rum Eyaleti'ne, 1855-1868 yılları arasında kaza statüsünde olup Trabzon Eyaleti'ne, 1869-1870 arası yine nahiye statüsünde olup Trabzon Vilayetine, 1871-1923 arası kaza statüsünde olup Trabzon Vilayetine ve son olarak da 1924 yılında da kaza statüsünde Rize'ye bağlı hale getirilmiştir. 1928 yılında Pazar ismi verilen bu yerleşim yeri günümüzde de aynı isimle anılmaktadır (Sezen, a.g.e., s. 609).

⁴¹⁶ COA. DH. MTV. 23/8/ 2-2.

⁴¹⁷ COA. DH. MTV. 23/8/ 2-3.

Abuk Paşa bu telgrafta husule gelen nedenlerden dolayı Akçaabat kaymakamı ve Atina kaymakamının hemen becayişlerine müsaade buyrulmasını ve Akçaabat naibinin başka bir kaza naipliğine gönderilmesinin uygun olacağını arz etmiştir⁴¹⁸. Bir gün sonra Dâhiliye Nezareti'nden gelen cevabi telgrafta Atina kaymakamının yerine Akçaabat kaymakamının tayin edildiği ve Akçaabat kaymakamlığına da Daday⁴¹⁹ kaymakamının tayin edildiği, ayrıca Naip Sabri Efendi'nin de başka bir yere tayin edileceği bildirilmiştir⁴²⁰. Erzurum kumandanlığı esnasında vali vekilliği görevini yürüten Ahmed Abuk Paşa, Trabzon kumandanlığı esnasında da kısa bir süre de olsa Trabzon Vali Vekilliği görevini yürütmüştür. Trabzon, Paşa'nın görevde bulunduğu yıllarda çok sayıda değişime ve soruna sahne olmuştur. Şehrin üst düzey askeri amiri olan Paşa, bazen de mülki amir vekilliğini üstlenmiş ve bu görevin getirdiği sorumlulukları kanunlar çerçevesinde yerine getirmiştir.

Ahmed Abuk Paşa, IV. Ordu nezdinde Trabzon Kumandanlığı vazifesinde bulunduğu dönemde Dersim isyanlarının⁴²¹ kontrol altına alınması için Dersim'e yapılacak askerî harekâtın başına ve aynı zamanda da Elaziz valiliği görevine getirilmek istenmiş ancak incelenen belgelerden bu görevlendirmenin yapılamadığı anlaşılmaktadır. Burada bu konuya da değinmek yerinde olacaktır.

1909 yılında, IV. Ordu Müşiri İbrahim Paşa, Dersim ıslahatında başarılı olunamamasının nedenini askeri idare ve sivil idarenin iş birliği içinde çalışmamasına bağlamıştır. Bu sorunun ortadan kalkması için de Elaziz Valiliği ve tedip kumandanlığının Ahmed Abuk Paşa'ya verilmesinin uygun olacağını ilgili makamlara arz etmiştir⁴²². Müşir İbrahim Paşa, halihazırda Trabzon Kumandanı olan Ahmed Hamdi Abuk Paşa'yı Elaziz Vilayetine mülki ve askeri idaresinin başına getirmek istemiştir. Müşir İbrahim Paşa'nın Abuk Paşa'yı bu önemli göreve getirme nedeni, yıllardır sağlanmaya çalışılan Dersim bölgesi ıslahatının ancak askerî ve sivil kanadın iş birliği ile gerçekleştirebileceğine inanmasıdır.

⁴¹⁸ COA. DH. MTV. 23/8/ 2-4, 27 Kânunuevvel 1326/ 10 Ocak 1911.

⁴¹⁹ Daday; 1486-1530 yılları arasında Kastamonu'ya bağlı bir nahiye, 1530-1582 yılları arasında Kastamonu'ya bağlı kaza, 1855-1867 yılları arasında yine Kastamonu'ya bağlı kaza, 1868-1923 yılları arasında mevcut durumda kaza olarak statüsünü korumuştur (Sezen, a.g.e., s. 195). Daday, günümüzde Kastamonu'ya bağlı bir ilçedir.

⁴²⁰ COA. DH. MTV. 23/8/ 1, 28 Kânunuevvel 1326/ 9 Ocak 1911.

⁴²¹ Dersim İsyanları hakkında geniş bilgi için bkz.: Burhan Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, Askeri Matbaa, 1937; *Dersim Raporu*, Yayına Hazırlayan: İzzeddin Çalışlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2010; Suat Akgül, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*, Berikan Yayınları, Ankara 2004; Suat Akgül, *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.

⁴²² *Dersim Raporu*, Yayına Hazırlayan: İzzeddin Çalışlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 188.

Farsçada *Gümüş Kapı* anlamına gelen Dersim'in (Tunceli) bulunduğu bölge, Bizans Dönemi'nde bazen Sasanilerin bazen de Bizanslıların egemenliğinde olmuştur. 639 yılında Müslüman Araplar buraya hâkim olsa da bu çok uzun sürmemiştir. 1071 Malazgirt zaferiyle bölgenin kontrolü Türklere geçmiştir. Çubukoğulları, Artuklular, Mengücekliler, Anadolu Selçukluları, Moğollar ve Akkoyunlular'ın da hâkimiyet kurduğu bu bölge 1514 Çaldıran Savaşı sonrası Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı Devleti'nin egemenliğine geçen Dersim bölgesi, zorlu coğrafi yapısı sebebiyle uzun yıllar boyunca devlet denetiminin tam olarak gerçekleştirilemediği ve mahalli idarecilerin söz sahibi olduğu bir yer olarak kalmıştır⁴²³. 1877-1878 Rus Savaşı başlamadan evvel bölgeden on bin mevcutlu bir müfreze toplanmak istense de bunda muvaffak olunamamıştır⁴²⁴. Devlete asker temin etmeyen bölge ahalisi Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslara yardım vadetmiş hatta savaş için cepheye giden Osmanlı Devleti askeri kışlalarını yakmışlardır⁴²⁵.

Osmanlı döneminde sürekli olarak sorunlu bir yer olan Dersim 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında IV. Ordu'nun askerî sorumluluk alanı içerisinde yer alıyordu. IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa Dersim'de asayişin sağlanabilmesi için 1891, 1900, 1907 ve 1908 yıllarında askerî harekâtlar gerçekleştirmişti⁴²⁶. Paşa, bölgedeki sorunlara çözüm bulabilmek adına Hamidiye Alayları'na benzer bir teşkilat kurmayı da düşünmüştür. Seraskerlik, Dâhiliye, Maliye ve Adliye nezaretlerinin bu fikri uygun bulmaması, Şakir Paşa'nın⁴²⁷ bu teşkilatı kurmadan önce bölgeye askerî harekât düzenlenmesinden yana olması, Hamidiye Süvari Alayları mensuplarından bazılarının tasvip edilmeyen davranışları, netice olarak Zeki Paşa'nın bu konuda yalnız kalması sonucu Paşa'nın düşündüğü askeri teşkilat kurulamamıştır⁴²⁸.

Dersim'de yaşanan isyan hareketlerine karşı yapılan tedip hareketleri çoğu zaman işe yaramamıştır. 1907 yılında yapılan tedip hareketleri zorlu kış şartları sebebiyle başarıya ulaşamamıştır. Aşiretlere ait hayvan ve erzaka el konulması, aşiret ileri gelenlerinden bazılarının tutuklanması ve Dersim'e buğday girişinin engellenmesi gibi tedbirler almasına rağmen bölgede asayiş sağlanamamıştır. Bu nedenleri bahane

⁴²³ Metin Tuncel, "Tunceli", *TDVİA*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 378-379.

⁴²⁴ Çakaloğlu, *a.g.t.*, s. 221.

⁴²⁵ Suat Akgül, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*, Berikan Yayınları, Ankara 2004, s. 10.

⁴²⁶ Çakaloğlu, *a.g.t.*, s. 236.

⁴²⁷ Geniş bilgi için bkz.: Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

⁴²⁸ Çakaloğlu, *a.g.t.*, s. 235.

ederek tekrar isyana hazırlanan Dersim ahalisi ihtiyaçları olan silah ve cephaneyi de Ermeniler yardımıyla tedarik etmişlerdir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Zeki Paşa, hükûmetten daha köklü tedbirler alınmasını talep etmiştir. Çünkü isyancılara silah tedarik eden Ermenilerin de isyancılara katılmasıyla bu bölge Ermeni fesat ocağı haline gelecekti. Müşir Zeki Paşa, tüm bunların önünün alınması için bölgeye daha fazla silah, cephane ve asker verilerek daha köklü bir harekât yapılması gerektiğini bildirmiştir⁴²⁹.

1907-1908 yıllarında IV. Ordu birliklerinin çoğunluğu Osmanlı-İran sınır anlaşmazlığı nedeniyle sınır bölgesinde vazifelendirmişti. Dolayısıyla Dersim bölgesine yapılan harekâta yeterince askeri kuvvet bulunamamıştı. Ayrıca yapılan harekâtların uygunsuz mevsimde yapılması, harekât için gerekli olan hazırlıklar tamamlanmadan eyleme geçilmesi ve askeri ve mülki erkânın arasındaki görüş farklılıkları yapılan askeri harekâtların etkisiz kalmasına yol açmıştı⁴³⁰.

1908 yılında Dersim’de tam anlamıyla Devlet otoritesine ve hükûmetine başkaldırı yaşanmıştır. Yaşanan isyanın bastırılmaması üzerine yapılan harekât ile ilgili IV. Ordu’dan rapor istenmiştir. Rapora göre; Dersim’de yapılan harekât sınırlı kalmış, Haydaranlı Aşireti başta olmak üzere aşiretler yola getirilememiştir. Islahat ve yola getirme birlikte yapılmadığından Dersim’de yapılmak istenenler sonuçlandırılmamıştır. Rapordan anlaşıldığı üzere 1908 yılındaki harekâttan da başarılı bir sonuç elde edilememiş, üstelik yine Dersim aşiretlerinin eline bir hayli silah ve erzak geçmiştir⁴³¹.

Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle Dersimli aşiretler yeni sistemin destekçisi olmuşlardır. Meşrutiyet’in getirdiği eşitlik, özgürlük, kardeşlik ve adalet söylemleri Dersim ahalisini cezbetmiş, bölgedeki bazı şahıslar İttihat ve Terakkiye üye olmuşlardır. Bu olumlu hava hükûmetin merkezileşme çalışmaları ile sekteye uğramış, aşiretler bu yeni sistemi kabul etmek istememişlerdir. Çünkü bu sistem aşiretlerin hâkimiyetlerini ellerinden alırken bölge halkından vergi ve askerlik gibi yükümlülüklerini yerine getirmelerini de istemiştir. Devletin bu şekilde hâkimiyet kurmaya çalıştığı bölgede tekrar başkaldırıları ortaya çıkmıştır⁴³².

⁴²⁹ Akgül, *a.g.e.*, s. 12.

⁴³⁰ Çakaloğlu, *a.g.t.*, s. 244.

⁴³¹ Akgül, *a.g.e.*, s. 14.

⁴³² Ulutin, *a.g.t.*, s. 64-65.

1909 yılında IV. Ordu Müşiri İbrahim Paşa'nın Dersim'de yapılması gerekenleri ihtiva eden raporunda; Dersim'de 54 aşiret ve 500 köy bulunduğu bildirilmektedir. Paşa, Dersim'de yola getirme ve ıslahatın aynı anda yapılmasının elzem olduğunu dile getirmiş, özellikle ıslahata önem verilmesine vurgu yapmıştır⁴³³. Müşir İbrahim Paşa, Dersim tedip ve ıslahatında başarılı olunamamasının nedenini, askeri idare ve sivil idarenin iş birliği içinde çalışmaması olarak tespit etmiştir. Bu problemin ortadan kaldırılması için de askerî ve mülki idarenin tek elde toplanmasının karar alma ve uygulamada zaman kazandıracağını düşündüğünden Elaziz Valiliği ve Tedip Kumandanlığının Ahmed Abuk Paşa'ya verilmesini uygun olacağını arz etmiştir⁴³⁴. İbrahim Paşa bu isteğini 19 Nisan 1909 tarihinde Harbiye Nezareti'ne iletmıştır. Harbiye Nezareti bu durumu Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiş, Dâhiliye Nezareti de Sadarete gönderdiği yazıda konu ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

Huzur-ı Sami-i Cenâb-ı Sadaretpenâhiye

Dersim Islahatı hakkında IV. Ordu Müşiriyetinden çekilen iki kıta telgrafnâme suretlerinin leffîyle Birinci Ferik Ahmed Abuk Paşa'nın Dersim Kuvve-i Islahiyesi Kumandanlığı inzımamıyla Mamuret'ül-aziz Valiliğine tayini hakkındaki iş'ar-ı müşîriye nazaran icra-yı icabına dair Harbiye Nezareti makamından tevdi buyurulan 6 Nisan 1325 tarihli tezkire melfufatıyla beraber mütâlaa gûzar-ı acizi oldu. Kuvve-i Islahiye kumandanının hareket-i askeriye sırasında umur-ı vilayetle de iştigali muvâfık-ı maslahat olamayacağı gibi bir zamandan beri valilikte bulunarak ahval-i umumiye-i vilayet hakkında iktisab-ı malumat etmiş olması tabii bulunan vali-i hâzırın tecâribinden esna-i ıslahatta istifade edilmesi de münasip olacağından ve müşîriyet-i müşarunileyhümanın mezkûr telgrafnâmelerinde beyan olduğu vecihle evvelce harekât-ı askeriye mevsimi hemen geçmek üzere bulunduğu orduca lüzum gösterilmekte olan kuvva-yı askeriye'nin derhal sevkiyle icraata müsâraat olunmasının müşîriyet-i celileye acilen tebliğ olunmak üzere Harbiye ve muktezi mebalighin sarfı hususunun Maliye Nezaret-i aliyyelerine emr ve vilayete lieclil-işar nezaret-i aciziye de malumat ita buyurulması. 13 Rebiyyülahir 1327/21 Nisan 1325. Dâhiliye Nazırı⁴³⁵.

⁴³³ İbrahim Yılmazçelik, "Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 28, Güz 2010, s. 185.

⁴³⁴ *Dersim Raporu*, Yay. Haz.: İzzeddin Çalışlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 188.

⁴³⁵ COA. BEO.3542/ 265600/ 2,13 Rebiyyülahir 1327/4 Mayıs 1909.

Rapor metninden anlaşıldığı üzere Müşir İbrahim Paşa'nın Ahmed Abuk Paşa'yı Elaziz Valiliğine getirilme düşüncesi Dâhiliye Nezareti tarafından reddedilmiştir. Ret gerekçesinde, hem aynı kişinin biri askerî diğeri mülki iki önemli vazifeyi aynı anda hakkıyla yerine getiremeyeceği hem de görev yapmakta olan Elaziz valisinin tecrübelerinden faydalanılması gerektiği vurgulanmıştır. Dâhiliye Nezareti, raporunda ek olarak Dersim'e yapılacak olan bir askerî harekât için acele edilmesini, eğer acele edilmezse askerî harekât için uygun mevsimin geçeceğini beyan etmiştir.

Ahmed Abuk Paşa'nın kumandanlık görevinin hassasiyetine binaen başka bir işle uğraşmasının mümkün olamayacağından Elaziz Valiliği için uygun görülmemiş fakat Dersime gidecek olan askeri kuvvetler kumandanlığına tayin edilmesi düşünülmüştür. Dâhiliye Nezareti, Sadaret Makamına gönderdiği raporunda; Dersim'de yapılacak olan icraat ve ıslahatın Ahmed Abuk Paşa ile müzakere yapılarak kararlaştırılacağını ve bölgeye gidecek olan heyete Dersim mutasarrıfının da katılacağını bildirmiştir. Vazifelendirilen kişilere harcırah ve diğer masraflarını karşılamak üzere beşer bin gurusat tahsisat verilmesi de Sadareten talep edilmiştir⁴³⁶. Fakat Dersim Askeri Kuvvetler Kumandanlığı'na tayin edilmesi planlanan Ahmed Abuk Paşa bu göreve tayin edilmemiştir⁴³⁷. Bu tayinin gerçekleşmeme sebebini tam olarak tespit edemedik⁴³⁸ ancak Paşa'nın o esnada bulunduğu kumandanlık görevinde

⁴³⁶ COA. DH. MKT/ 2827/43/ 2, 19 Mayıs 1325/1 Haziran 1909.

⁴³⁷ Hasan Hakan Ulutin, *II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde Dersim (1908-1938)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 98.

⁴³⁸ 1325 senesinin mart ayında Dördüncü Kolordu Komutanlığına tayin olunan Müşir İbrahim Paşa, Dersim ıslahatı için gerekli olan tetkikatı yaptıktan sonra Harbiye Nezaretine, R. 2 Nisan 1325 (M. 2 Nisan 1909) tarihinde kendi düşüncelerini bildiren bir şifreli telgraf göndermiştir. Bu telgrafta "Ordu makinalı tüfeklerinin henüz teşkil edilmemiş olmasından Dersim tediplerine memur kuvvetin on taburdan aşağı olması doğru değildir. Mekâri hayvanları alınması, erzak ve yem tedarik edilmesi zamana ve paraya mütevakıf olduğundan her şeyden evvel nisan iptidalarında paranın yetiştirilmesi lâzımdır. Şimdiye kadar yapılan tecrübelerle göre Dersim tedip ve ıslahatında muvaffak olunamaması komutanlarla mülkiye âmirlerinin ittifakla ve el birliği ile hareket etmeyip bilâkis birbirine rekabet edercesine ayrı ayrı fikirler takip eylemelerinden ileri gelmiştir. Bunun için bu defa da böyle bir hale meydan vermemek lâzımdır. Yapılacak tedip ve ıslahların tam olması için Dersim sancağının bağlı olduğu Elâziz valiliğinin ve tedip kuvvetleri komutanlığının Trabzon redif tümeni komutanı General Ahmet Abuk'a verilmesi ve birden tedibe kalkınmayıp şimdiki halde korkar vaziyette görünen Dersimlileri, âdetleri veçhile birbirine yardım kastı ile 10.000'e balığ olan silâh miktarında bir isyana sevk etmemek için evvelâ hükümet kararını kat'i surette tedip olduğunu anlatarak silâhlarının tesliminin teklif edilmesi ve imtinaları halinde de tedibe başlanması ve idari ıslahata da derhal geçilmesi muvafıktır" ibareleri yer almaktadır. *Harbiye Nezareti de bu teklifi 6 Nisan'da Babıâli'ye bildirmiştir*. Bu teşebbüs, Dahiliye Nezaretinin Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın tayinini uygun görmediğini yani askeri hareketler esnasında vilâyet işleri ile de uğraşmasının mümkün olamayacağını, dolayısıyla da Mamuretülâziz valiliğine tayinine muvafakat edilmediğinin Babıâli'ye yazmasıyla sonuçlanmıştır. Harbiye Nezareti 26 Nisan tarihinde "Elâziz valiliğine tayini icra edilemeyen General Ahmet Abuk'un 9 taburluk bir kuvvete tayini de muvafık olmadığından yerine orduca münasip görülecek bir zatın inhasını" istemiştir (Özkök, *a.g.e.*, s. 25-26).

devamının daha önemli görüldüğü düşünülmektedir. Çünkü Ahmed Abuk Paşa, 1911 yılına kadar Trabzon kumandanlığı görevini sürdürmüştür.

1909 yılının Kasım ayında Trabzon Kumandanlığı görevine getirilen Ahmed Abuk Paşa, kısa süre sonra yine IV. Orduya bağlı 19. Fırka Kumandanlığı'na tayin edilmiştir⁴³⁹. Ahmed Abuk Paşa, 22 Kasım 1909 tarihinde tekrar 14. Trabzon Fırkası Kumandanlığı'na tayin edilmiştir⁴⁴⁰. Bu tayinler arasında çok az bir süre bulunduğu göz önüne alındığında Paşa'nın 19. Fırka'da göreve başlamadan tayininin tekrar 14. Trabzon Fırkası'na yapıldığı düşünülmektedir. Nitekim dönemin ve şartların nezaketine binaen her iki firkada da Ahmed Abuk Paşa'nın komutasına lüzum görülmüş fakat daha sonra Paşa'nın Trabzon Fırkası'nda kalması daha uygun görülmüş olmalıdır.

⁴³⁹ COA. BEO.3659/ 274379, 22 Şevval 1327/ 6 Kasım 1909.

⁴⁴⁰ COA. İ. AS. 98/ 49/ 3, 9 Teşrinisani 1325/22 Kasım 1909.

BÖLÜM-3

BALKAN SAVAŞLARI'NDA AHMED HAMDİ ABUK PAŞA

3.1. Balkan Savaşları'na Genel bakış

Balkan; sarp veya ormanla örtülü dağ, silsile-i cebel anlamına gelmektedir. Rumeli kıtasını batıdan doğuya yaran dağ silsilesine izafetle bu kıtaya Balkan adası ismi verilmiştir⁴⁴¹. Oğuz Türkleri 1355'ten sonra bu coğrafyaya gelmiş 14. yüzyıl sonunda da Sırbistan ve Bulgaristan'ı kontrol altına almışlardır⁴⁴². Uzun yıllar boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalan Balkan toprakları, 19. yüzyıla gelindiğinde kargaşaların hâkim olduğu bir bölgeye dönüşmüştür. Bu karışıklık ve kargaşanın nedenlerinin başında Fransız İhtilali'nin sonucu olan nasyonalizm ve liberalizm akımları yer almıştır⁴⁴³. Bölgedeki kaosu önemli nedenlerinden biri de Balkanlar'da nüfuz kurmak ve açık denizlere ulaşmak isteyen Rusya'nın bölge insanlarını Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmasıdır. Bunu başarabilmek için Ortodoksları himaye adı altında Balkan milletlerini Osmanlı idaresine karşı kışkırtmıştır. Rusya, ektiği nifak tohumlarının semeresini fazla zaman geçmeden almıştır. 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan bağımsız olurken Sırbistan da ayrıcalık elde etmiştir⁴⁴⁴. 1870'lerden sonra Avusturya'nın Balkan topraklarında ilerleme politikası Balkanları karıştıran temel etkenlerden biri olarak ortaya çıkmıştır⁴⁴⁵.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonunda imzalanan Berlin Antlaşması Rumeli topraklarının büyük bir kısmını Osmanlı idaresinden ayırsa da bu coğrafyadaki paylaşım ve bağımsızlık mücadelesi bitmemiş hatta daha da yoğunlaşmıştır⁴⁴⁶. Bu harp

⁴⁴¹ Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1317, s. 275.

⁴⁴² Suat Zeyrek, *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 5.

⁴⁴³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 633.

⁴⁴⁴ Yunus Emre Tekinsoy, *Balkan Harpleri Esnasında Osmanlı Kamuoyu (1912-1913)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015, s. 80.

⁴⁴⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 633.

⁴⁴⁶ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *TDVİA.*, C. 5, İstanbul 1992, s. 23.

sonunda Sırbistan bağımsız olurken⁴⁴⁷ Doğu Rumeli Bulgaristan prensliğine bağlanarak Bulgarlar fiilen bağımsız olmuş, Avusturya ise Bosna-Hersek'i ilhak etmiştir⁴⁴⁸.

19. yüzyılda önemli toprak kayıpları yaşayan Osmanlı Devleti, 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'in ilanından sonra içte ve dışta çok sayıda önemli siyasal sorunla karşı karşıya kalmıştır. Uzun yıllar boyunca kendine tabi olan milletlerin bağımsızlığını elde etmesinin ardından Yunanistan'ın Girit'i ilhak teşebbüsü, Arnavutların, Arapların bağımsızlık istekleri ve İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması gibi sorunlar Osmanlı Devleti'ni uğraştıran önemli gailerin başında yer almıştır. Yaşanan bunca olumsuzluğun üstüne Osmanlı Devleti'nin İtalya ile Trablusgarp Savaşı'na girmesi Balkan devletlerinin Makedonya'yı ele geçirmek hususundaki isteklerini harekete geçirmiş ve bu hareketlenme ile Balkan Savaşı patlak vermiştir⁴⁴⁹.

Balkan devletlerinin hedeflerinin başında Makedonya'ya sahip olmak yer alıyordu. Eski Sırbistan Krallığını canlandırmak isteyen Sırbistan, Adriyatik'e çıkış yolu olan Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ele geçirilmesiyle, gözünü Ege Denizi'ne çıkacakları en doğal yol olan Makedonya'ya çevirmiştir. Sırbistan bu amaca ulaşmak için Bulgaristan'la iş birliği yaparak Osmanlı Devleti'ni Makedonya'dan tasfiye edeceğini düşünmüştür. Çünkü Bulgarların Makedonya'daki nüfuzu ve dinsel bakımdan üstünlüğü diğer devletlere göre daha fazladır. Makedonya'da üstünlüğü bulunan Bulgarlar, Bulgar çetecileri halkı kışkırtmakta da etkin rol oynamışlardır. Makedonya'da üstün nüfuza sahip olan Bulgaristan özerk bir Makedonya'yı kolayca ele geçirebileceğini düşünmüştür. Yunanistan da Megali İdea ideali için gözünü Makedonya'ya, Ege Adalarına ve Girit'e dikmişti. Makedonya'da Bulgar çeteleri kadar Rum çetecileri bulunmakta idi. Büyük planlara sahip olan bu üç devlet tek bir toprağa göz koymuştu. Bu nedenle bir uzlaşma içinde olamıyorlardı. Bu sorunun çözümü Slavların hamisi Rusya'dan gelmiş ve bu devletler Osmanlı'ya karşı birleşmişlerdir⁴⁵⁰.

⁴⁴⁷ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat* (Haz. İsmet Miroğlu), Berekât Yayınevi, İstanbul 1983, s.576.

⁴⁴⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, TTK. Basımevi, Ankara 1996, s. 287. Avusturya tarafından Bosna-Hersek'in ilhak edilmesi Cermanizm ile Slavizm arasındaki çatışmada en önemli olaylarındandı. Çünkü Avusturya bir Cermen Devleti idi ve Slavlara ait bir bölgede ilk defa toprak elde ediyordu. Bu sebepten olmalı ki bu ilhak, Balkan Devletlerinin hareketlenmesine yol açmıştı (Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 634).

⁴⁴⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 633.

⁴⁵⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 634-635.

Rusya, Makedonya'nın paylaşılması konusunda anlaşılmayan Bulgaristan ve Sırbistan'a baskı yaparak 13 Mart 1912 tarihinde aralarında dostluk ve ittifak anlaşması yapmalarını sağlamıştır. Bulgaristan, daha önce kendisine ittifak teklifinde bulunan Yunanistan ile de 29 Mayıs 1912 tarihinde gizli bir anlaşma imzalamıştır. Fakat bu antlaşmaya Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda bir hüküm konulmamıştır. Karadağ da Ağustos 1912 tarihinde bu ittifaka katılmıştır. Böylece Osmanlı'nın Balkanlardaki egemenliğine son vermek düşüncesi Balkan devletlerini güçlü bir şekilde motive ederek birleşmelerini sağlamıştır. Bu ittifakta Rusya baskın bir rol oynamıştır⁴⁵¹. Öyle ki ihtilaflı bir konu olan Makedonya'nın paylaşılmasını kısmi için Rus Çar'ının hakem olması kabul edilmiştir. Fransa; Balkan ittifakı konusunda yapılan antlaşmalarda savaşa açık kapı bırakıldığını, Balkan sorunundan dolayı çıkacak bir savaşta Rusya'ya yardımcı olmayacağını bildirmiştir. Avusturya; Balkanlar'da ortaya çıkacak bir savaşın kendisi için menfi sonuçlar doğuracağı gerekçesiyle Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da reform yapmasından yana olduğunu bildirmiştir.

Fransa'nın bu meselede inisiyatif alması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Çünkü Rusya Balkanlar'a yapılacak herhangi bir teşebbüsün kendi kontrolü altında olmasını istiyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey bu fikri destekleyeceğini belirtmiş fakat bunun daha ötesine geçmek ve bu olayda aktif rol almak istememiştir. Osmanlı Devleti ise kesin uyarı niteliğindeki bir teşebbüsü kabul etmeyeceğini bildirmiş, Makedonya'da gerekli reformları yapacağını sözünü verebileceğini belirtmiştir. Fransa'nın teşebbüsü en fazla Almanya tarafından kabul görmüş ve Almanya'nın teklifiyle Osmanlı Devleti veya Balkanlar'a yapılacak herhangi bir teşebbüsün tüm devletler namına Rusya ve Avusturya tarafından yapılmasına karar verilmiştir. Büyük devletlerin kararları bu seyrinde sürerken Balkan devletleri askeri hazırlıklarını yoğunlaştırmış ve 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir⁴⁵².

Enver Ziya Karal, Balkan İttifakı'nın oluşumu esnasında Osmanlı Devleti'ni betimlerken "Osmanlı Devleti'nin davranışı beyin kanaması geçiren bir hastanın

⁴⁵¹ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, İstanbul 2006, s. 490-492.

⁴⁵² Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 646. İngiltere Dışişleri Bakanı Grey, Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa ile görüşerek Osmanlı Devleti'nin Bulgarlara karşı ödün vermesi ve Makedonya'da ıslahat yapmasıyla büyük devletlerin taleplerinin önünün alınabileceğini, böylelikle büyük devletlerin Bulgarları susturmak için ihtiyacı olan kozun onlara verilebileceğini söylemiştir (Çavdar, *a.g.e.*, s. 121).

hareketlerini andırmakta idi”⁴⁵³ ibarelerini kullanmıştır. İktidardaki İttihat ve Terakki’nin baskıcı tutumu gerek meclis içinde gerekse meclis dışında güçlü bir muhalefetle karşılaşmasına neden olmuştur. 1910 yılı başından itibaren ordudan, meclis içinden ve dışından Cemiyet’e karşı güçlü bir muhalefet oluşmuştu. 1911 yılında parti içinde yaşanan sorunlar dolayısıyla bölünmeler meydana gelmişti. Diğer taraftan Osmanlı’ya bağlı olan Arnavutluk, Yemen ve Havran’da⁴⁵⁴ isyanlar yaşanmaya başlamıştı. Makedonya’da ise çetecilik faaliyetleri artmıştı. Bu esnada İtalya’nın Trablusgarb’a saldırmasıyla iç siyasette İttihat ve Terakkiye olan tepkiler artmış, muhalif gruplar İttihat ve Terakki idaresini iktidardan düşürmek için harekete geçmişlerdir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın çalışmalarıyla muhalefet günden güne güçlenmiştir⁴⁵⁵. Yaşanan bu siyaset keşmekeşinde muhalif subaylar tarafından “Halaskâr Zabitan”⁴⁵⁶ grubu oluşturulmuştur. Bu derin siyaset arbedesi sonucu Sait Paşa Hükûmeti düşmüş, 22 Temmuz 1912 tarihinde Ahmet Muhtar Paşa Hükûmeti kurularak İttihat ve Terakki iktidardan uzaklaştırılmıştır⁴⁵⁷.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, kabinesini oluşturduğunda iki önemli prensip ortaya koymuştur. Bunlar; askerin siyasete karışmaması, memurların siyasi fırka ve kulüp camiasında yer almamasıdır. Öyle ki askerlere ve memurlara siyasetle ilgilenmemeleri için yeminli senetler imzalatılmıştır. Bu bağlamda IV. Kolordu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa da diğer ordu ve kolordu kumandanları gibi, kendi emrindeki subay, er ve memurların siyasetle ilgilenmeyeceklerine dair yemin ettiklerini Harbiye Nezareti’ne bildirmiştir⁴⁵⁸. Orduda bu tür bir önlem alma yoluna gidilmesinde Osmanlı Devleti’nin Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa ile Fransız mevkidaşı Gambon’un 16 Eylül’deki görüşmesinde belirlenen durum teşhisi gibi ülke dışından gelen uyarıların etkili olduğu muhakkaktır. Cambon’a göre “seçimler sonrası ordu iki muhalif bölüme ayrılırsa bunun sonucunda iç ihtilal çıkar, Balkanlar karışır, bu durumda Avrupa devletlerinin statükoyu koruması mümkün olmaz” idi. Bu görüşmeden çıkan fikir teatileri Tevfik Paşa

⁴⁵³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 296.

⁴⁵⁴ Havran: 1517-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti’ne bağlı idari birimdir. Statüsü; Nahiye, Kaza ve Sancak olarak değişmektedir. 1868-1918 yılları arasında Suriye Vilayetine bağlı sancak statüsündedir (Sezen, *a.g.e.*, s. 339).

⁴⁵⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 493.

⁴⁵⁶ Halaskâr Zabitan ve Ahmed Abuk Paşa’nın bu oluşum ile ilişkisi, ileride detaylı olarak ele alınacaktır.

⁴⁵⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 296.

⁴⁵⁸ Salim Aydın, *Osmanlı Basınında Balkan Savaşları (1912-1913)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 192; İkdâm, nr. 5568. 21 Ağustos 1912.

tarafından aynı gün İstanbul'a bir telgraf vasıtasıyla aktarılmış, bu bilgiler Osmanlı bürokrasisinde büyük etki yaratmıştır. Bunun neticesinde Sadareten Hariciye Nezareti'ne verilen emirle ordunun siyasetten uzak tutulması için tüm komutanlıkların uyarılması istenmiştir⁴⁵⁹.

Enver Ziya Karal, Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'nin ve ondan önceki Sait Paşa Kabinesi ile Hariciye Nazırı Asım Bey'in de Balkan Devletlerinin ittifakından habersiz olduklarını iddia etmektedir. Karal, Balkan ittifakından haberi olmayan Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'nin 29 Temmuz 1912 tarihinde üç yıllık askerlik süresi dolan 100 bin askeri terhis etmesi kararının Balkan Savaşı'nda Osmanlı bozgununu kolaylaştırdığını ileri sürmektedir⁴⁶⁰. Rıfat Uçarol ise Osmanlı hükûmetlerinin durumu hakkında daha vahim iddialar ileri sürmektedir. Ona göre; Sait Paşa ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabineleri Balkan devletlerinin faaliyetlerinden o kadar habersizdi ki, Sırbistan askeri ikmalini Osmanlı toprakları üzerinden tamamlamıştır. Avrupa'dan aldığı silahları Avusturya üzerinden Belgrad'a geçiremeyen Sırbistan, Osmanlı Devleti'nden aldığı izin ile Selanik üzerinden Belgrad'a ulaştırmıştır. Bu nakil işlemi 1912'nin yaz ayları boyunca sürmüştür⁴⁶¹.

Balkan devletleri, 1912 yılı yaz mevsimi başlarından itibaren Makedonya ve Trakya'da ıslahat ve buraların kendi himayelerine verilmesi gibi talepler ile harekete geçmişlerdir. Sırp, Bulgar ve Yunan çeteleri tarafından birtakım faaliyetler Makedonya'da ortamın daha da gerginleşmesine neden olmuştur⁴⁶². 1 Ağustos 1912'de Bulgar Komitecileri tarafından Koçana'da⁴⁶³ bombalar patlatılmasıyla çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Bu olaylar Balkan ülkelerinde heyecan yaratmış, insanlar Osmanlı'ya karşı savaş istekleriyle sokaklara dökülmüşlerdir. Osmanlı idaresi, Koçana olaylarından bir buçuk ay sonra Sofya Atışemiliterliğinden gelen telgrafla Bulgarların savaş hazırlıklarından haberdar olmuş lakin bu bilginin ardından da ciddi bir önlem alınmamıştır. Çünkü Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa, Balkan ülkelerinin seferberliğe kalkışmadığı ve böyle bir durumda kendilerinin askeri tedbir almalarının doğru

⁴⁵⁹ Çavdar, *a.g.e.*, s. 120-121.

⁴⁶⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 297-298.

⁴⁶¹ Uçarol, *a.g.e.*, s. 494.

⁴⁶² Uçarol, *a.g.e.*, s. 495.

⁴⁶³ Koçana; 1486 yılında Rumeli Eyaletine bağlanarak nahiye statüsü verilmiştir. 1572 yılından sonra kaza statüsü verilen Koçana, 1880-1912 yılları arasında Kosova Vilayetine bağlı kaza statüsündedir (Sezen, *a.g.e.*, s. 475).

olmayacağını düşünmüş ancak farklı kaynaklardan da bilgiler gelmesi üzerine 22 Eylül'de Rumeli'de askeri manevra adı altında kısmi seferberlik kararı alınmıştır⁴⁶⁴. Osmanlı Devleti'nin eğitim amaçlı askeri manevralar açıklamasını inandırıcı bulmayan Balkan devletleri 30 Eylül'de genel seferberlik ilan etmişlerdir⁴⁶⁵.

30 Eylül 1912 tarihinde Müttefik Balkan Devletleri İstanbul'a gönderdikleri nota ile Osmanlı Hükûmeti'nden büyük devletlerin ve kendilerinin uygun gördüğü ıslahatı hemen yapmasını, Berlin Antlaşması uyarınca Balkan topraklarında milliyetleri dikkate alarak bir ıslahatın uygulanmasını talep etmişlerdir. Islahatın uygulanacağına teminat olarak da Türkiye'nin umumi seferberlik emrini geri çekmesini istemişlerdir. Balkan devletlerinin bu tavrı üzerine Osmanlı Devleti, Balkan ittifakının varlığına ikna olmuştur. Osmanlı Devleti Balkan devletlerinin bu notasını meydan okuma kabul etmiş, bu notaya cevap bile vermemiştir. Siyasi münasebetleri kesmeden Sofya, Belgrad ve Atina elçilerini geri çeken Osmanlı Devleti, Balkan devletlerine 17-18 Ekim 1912 (4 Teşrinievvel 1328) tarihinde savaş ilan etmiştir. Ertesi gün de Balkan devletleri tarafından Osmanlı Devleti'ne harp ilan edilmiştir⁴⁶⁶.

Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasındaki topraklarını paylaşmak hevesiyle hızla seferberliğini tamamlayarak sınırlara yığınak yapmıştır.

⁴⁶⁴ 28 Ağustos 1912 tarihinde Birinci Ordu Müfettişliği'nden seferberlik konusuyla ilgili gizli bir emir yayımlanmıştır. Seferberliğe ait tüm bilgilerin fırkalarla diğer kıtalara tebliğ edilmesine şu an için gerek görülmediği, ancak çeşitli birliklere seferberlik hazırlıklarına yetecek kadar bilgi verilmesi, özellikle toplanma noktalarının gizli tutularak seferberlik ilanını müteakip tebliğ ve emir verilmesi uygun görülmüştür (Mahmud Belig, *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, Askeri Mecmua (eski harfli), S. 9, Askeri Matbaa, Mart 1928, s. 69-70). 16 Eylül'de Birinci Ordu Müfettişi vazifesini yürüten Abdullah Paşa, Bulgarların ani bir saldırı ile Edirne'yi zapt etmek istedikleri haberini aldıklarını bildirilmiştir. Abdullah Paşa, Edirne'nin takviyesi için kolorduların mümkün olduğunca tedbir almaları ve gerekli gördükleri tedbirleri bildirmelerini istemiştir. (*Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 83). Gelen bu emir üzerine Dördüncü Kolordu askeri malzeme noksanlığı, asker noksanlığı, yiyecek noksanlığı ve bunların tedariki gibi eksik olan önemli ihtiyaçları 9 maddede açıklayarak bu eksikliklerin karşılanmasını istemiştir. 17 Eylül'de Birinci Ordu Müfettişliği'nden gelen cevapta, işaret edilen tedbirlerin icabına bakılacağı bildirilmiş, seferberliği açıklayacak ve harbi doğuracak harekette bulunulmaması yönünde ikazda bulunulmuştur. Hududun gözetim altında tutulması ve kalenin takviye işinin oldukça gizli bir şekilde icra edilmesi istenmiştir. Yabancıların ve savaşmaktan aciz olan kişilerin kaleden çıkarılması gibi seferberliğe ait tertibatın sonraya bırakılması tavsiye edilirken haberleşmede bir dakika bile kesinti olması gibi heyecan yaratacak şeylerden kaçınılmasına dikkat çekilmiştir (*Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 84-85). Birinci Ordu Müfettişliği 17 Eylül'de oldukça ihtiyatlı bir şekilde davranmak gerektiğini belirtmiş ve harbe yol açacak şeylerden kaçınmanın gerekliliğine dikkat çekmişti. Fakat bir gün sonra 18 Eylül'de Birinci Ordu Müfettişliği kendine bağlı olan tüm nizamiye ve redif kıtalarına seferberlik emri vermiştir. Bu seferberliğe başlanmasına sebep, Bulgaristan ve Sırbistan ordularının seferberliğe başlamalarıdır (*Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 89).

⁴⁶⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 298-299.

⁴⁶⁶ *Türk-Bulgar Harbi Harbin İhzarı*, C. 1, Çev.: Albay Murat Tunca, İstanbul Askeri Matbaa, 1943, s.52.

Osmanlı ordusu ise ancak kendi bölgelerinde seferberlik hazırlığı ve yığınak yapmıştır. Balkan Harbi'ne giden süreçte Balkan devletlerinin yapmış oldukları askeri hareketlilik Kosova Valiliği başta olmak üzere Balkan ülkelerine komşu olan Osmanlı yerleşim yerlerinin mülki ve askeri idarecilerince Dâhiliye Nezareti, Harbiye Nezareti ve Sadarete rapor edilmiştir. Harbin başlamasından iki ay önce Kosova Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen raporda Sırbistan Hükûmetinin ihtiyat ve redif askerlerine silah dağıttığı ve geceleri gizlice askeri sevkiyat yaptığı bildirilmiştir. Bu rapordan bir hafta sonra Kosova menşeli bir istihbarat raporunda “Sırbistan’ın iki üç gündür 18 yaşından itibaren her ferdi silahaltına alacağını ilan edildiği ve toplanan askerin de gizli olarak tren istasyonlarında beklediği, Bulgaristan’ın Osmanlı Devleti’ne harp ilan etmesi halinde Sırbistan’ın da bundan geri kalmayacağı”⁴⁶⁷ haber verilmiştir. Kosova Vali Vekili İbrahim Paşa, Sadarete gönderdiği raporda; Sırbistan’ın redif ihtiyatlarını silahaltına aldığını, geceleyin asker sevki yaptığını bunun gizli tutulması için şimendifer memurlarına yemin ettirildiği ahaliyi Devlet-i Osmaniye aleyhine harbe sevk ettiği bilgisini vermiştir⁴⁶⁸. Aslında Osmanlı Devleti askeri yetkililerince de durumun ciddiyeti anlaşılmıştır. Birinci Ordu Müfettişi Abdullah Paşa, 16 Eylül 1912 tarihinde Bulgarların Edirne’ye ani bir saldırı hazırlığında oldukları haberini almıştır. Abdullah Paşa, Edirne’nin takviyesi için tedbir almalarını ve gerekli gördükleri tedbirleri bildirmelerini istemiştir. Bu emir üzerine Dördüncü Kolordu, gerekli olan malzeme, asker ve yiyecek gibi eksikleri bildirmiş ve karşılanmasını talep etmiştir. Birinci Ordu müfettişliği Dördüncü kolorduya verdiği cevapta eksiklerin giderileceğini fakat seferberliği açık edecek ve harbi doğuracak şeylerden kaçınmaları yönünde ikazda bulunmuştur. 17 Eylül’de bu ikazları yapan Birinci Ordu Müfettişliği 18 Eylül’de kendine bağlı tüm birliklere seferberliğe hazır olmaları emrini vermiştir⁴⁶⁹.

Edirne Valisi ve Dördüncü Kolordu Komutanı Ahmed Abuk Paşa da Eylül ayında Sırbistan’ın demiryolları üstündeki eşya nakliyatını durdurduğunu, Bulgaristan Demiryolu idaresinin de eşya nakliyatına ara verdiğini ve bu yüzden Edirne ile Cisir-i Mustafapaşa arasında işleyen trenlerin tatil edildiğini yani bir nevi Bulgaristan ve

⁴⁶⁷ Yıldız, *a.g.e.*, s.129.

⁴⁶⁸ COA. BEO. 4085/306332, 29 Ağustos 1328/11 Eylül 1912.

⁴⁶⁹ Necati Çavdar-Şeyma Zehra Sarı, “Dördüncü Kolordu Kumandanı Abuk Ahmet Paşa’nın Balkan Savaşı’ndaki Askerî Vazifeleri ve İcraatı”, *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler-III*, Ed. Ayşe Çatalcalı Ceylan- Gözde Sunal, Eylül 2021, s. 31-32.

Sırbistan'ın yaptığı harp hazırlıklarını içeren raporunu Dahiliye Nezaretine göndermiştir⁴⁷⁰.

Dördüncü Kolordu Komutanı Ahmed Hamdi Abuk Paşa aslında bundan aylar öncesinde balkanlardaki tehlikeyi görmüş ve adeta bunun hakkında bir ön rapor vermiştir. 1911 yılında mevcut olan Hükûmet aleyhine bir takım ordu zabitanından oluşan muhalif bir grup ortaya çıkmıştır. Edirne ve İstanbul'da iki gizli cemiyetin teşekkülünün haber alınmasıyla Talat Bey, Emniyet-i Umumiye Memurin Şubesi Müdürü Neşet Beyi gizlice Edirne'ye göndererek durumun aslını öğrenmek istemişti. Neşet Bey, Edirne'ye gelerek Kumandan Ahmed Abuk Paşa ile gizli bir görüşme yaparak durum hakkında izahat istemiştir. Ahmet Abuk Paşa, Neşet Bey'e "Talat Beye selam söyleyiniz. Vakıa burada böyle bir cemiyet teşekkül etmiştir. Fakat buna iştirak edenlerin adedi henüz otuz sekiz, kırk zabitten fazla değildir. Bunlar şimdiye kadar kanuna muhalif bir harekette bulunmadıklarından haklarında bir şey yapılmamıştır. Ben bunları düşünmüyorum ve böyle şeylerden korkmuyorum. Benim asıl ehemmiyet verdiğim şey, şu dağları görüyor musunuz? işte onların arkasında toplanacak kuvvettir" cevabını vermiştir. Ahmed Abuk Paşa'nın bahsettiği dağların arkasında Bulgaristan bulunmaktadır⁴⁷¹. Paşa, 1911 yılında Bulgaristan'dan veya Balkanlardan gelecek tehlikeyi sezmiş ve bir nevi Neşet Bey aracılığıyla Talat Bey'e bu tehlikeden haberdar etmiştir.

Osmanlı ordusu Balkan Savaşı'nda iki parça olarak hareket etmiştir. Doğu Ordusu; Kırklareli, Edirne ve Lüleburgaz bölgesinde; Batı ordusu ise Üsküp, Pirlepe, İştîp, Serfice, Yanya, İpek ve İşkodra bölgesinde toplanmıştır. Osmanlı ordusu seferberlik hazırlıkları açısından Balkan devletlerinden oldukça geride kalmıştı zira Balkan devletleri taarruza başladığında Osmanlı ordusu kuvvetlerinin yarısını bile yığınak bölgelerinde toplayamamıştı⁴⁷².

Osmanlı Devleti savaşa çok zor şartlar içinde girmiştir. Ordunun geri ikmali oldukça kötü, askerin yiyeceği içeceği ve beslenmesi oldukça yetersizdi⁴⁷³. Durumun vahameti Birinci Kolordu Komutanı Ömer Yaver Paşa ile İkinci Tümen Komutanı

⁴⁷⁰ COA. DH. SYS.112/6, 9 Eylül 1328/22 Eylül 1912.

⁴⁷¹ Son Posta, nr. 115, 8 Haziran 1934, s. 9.

⁴⁷² Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu, II. Cilt 1. Kitap, Birinci Çatalca Muharebesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 3.

⁴⁷³ Armaoğlu, a.g.e., s. 648.

Osman Paşa arasında geçen telgraf görüşmesine şu şekilde yansımıştır. “Osman Paşa’dan Yaver Paşa’ya; ben ve Prens Aziz Paşa ve maiyetimiz zabitan peksimet bile bulamadık. Efradın (askerin) haline Allah acısın. Yaver Paşa’dan Osman Paşa’ya: Paşa biraderler! Gerek ben ve gerekse refakatimde bulunanlar bugün bir şey yemediğimiz gibi Lüleburgaz’da bir dilim ekmek bile bulamadık”⁴⁷⁴.

Balkan Savaşı’nın yürütülmesi esnasında bir diğer önemli dezavantaj da güçlü bir donanmanın olmamasıdır. II. Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra donanmayı güçlendirmek için harekete geçilmiş fakat bu alanda istenen sonuca ulaşamamıştır. 1910 yılında savaş gemileri alınmak için İngiltere’ye başvurulmuş bu talep de İngiltere tarafından karşılanmamıştır. Bunun üzerine Almanya’dan iki eski zırhlı alınmıştır. Yunanistan ise Almanya ve İngiltere’den savaş gemileri almış, donanmasında İngiliz amirallere görev vermiştir. Savaş’ın başlamasıyla da İngiltere’den 4, Almanya’dan 2 Muhrip gemi almıştır. Yunanistan’ın savaş öncesinde yaptığı bu hazırlıklar onun Ege Denizi’nde güçlü bir konuma gelmesini sağlamıştır⁴⁷⁵.

Buraya kadar verilen bilgilerin ortaya koyduğu hakikat, Osmanlı Devleti’nin siyasi ve askeri durumunun yeni bir savaşı kaldıracak durumda olmadığıdır. Balkan Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa⁴⁷⁶, harp kararının alındığı gün hükümet toplantısında şu sözleri söylemiştir. “Ordunun bırak tüm Balkan devletlerini, Bulgaristan’a karşı dahi savaştacak gücü yoktur. Ordu o kadar perişan haldedir ki, düşmanı Çatalca’da durdurabilirse bu büyük başarı sayılacaktır”. Harbiye Nazırı Vekili Hadi Paşa’ya göre de “ordu oldukça zayıf olup Edirne kalesine bir habbe bile erzak gönderilememektedir. Levazım gayet eski olup İstanbul’da asker için bir kat dahi kıyafet bulunmamakta, şimdiden sonra diktirilse bile yeterli olmayacaktır”⁴⁷⁷. Komutanlar ordunun savaş için hazır olmadığına dair bu açıklamaları yaparken tam tersi bir durum olarak harbin ilanı halkta büyük bir coşkuya yol açmıştır. Savaşın Osmanlı

⁴⁷⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Birinci Balkan Savaşı (1912)*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın Yayın, 1999, s. 20.

⁴⁷⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 498.

⁴⁷⁶ Kölemen Abdullah Paşa hakkında geniş bilgi için bkz.: Recep Çelik, *1328 Balkan Harbi’nde Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa’nın Hatıratı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.

⁴⁷⁷ İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1988, s. 93.

lehine sonuçlanacağını düşünen insanlar Harbiye Nezareti'ne doğru akın etmiş, çoğu yanında getirdiği atlarını orduya armağan etmiştir⁴⁷⁸.

Büyük devletlerin muhtemel bir Balkan Savaşı konusundaki düşünceleri ise muhtelif. Osmanlı Devleti'nin galip olacağı fikrine sahip olan Rus Dışişleri Bakanı Sergey Sazanov hatıratında; "Müttefik kuvvetleri hezimetten kurtarabileceğimi ümit ediyordum" derken Osmanlı'nın galip geleceğine inanan Avusturya ise Arnavutluk'u bir an önce kontrol altına almak düşüncesindedir. İngiltere ve Almanya da aynı haleti ruhiye içindedir⁴⁷⁹.

3.2. I. Balkan Savaşı'ndaki Görevleri

3.2.1. Şark Ordusu IV. Kolordu Komutanlığı⁴⁸⁰

Osmanlı ordusu⁴⁸¹, 1912-1913 yıllarında cereyan eden Balkan Savaşı'nda Balkan coğrafyasını savunma esaslı bir plan oluşturmuştu. Bu plana göre Rumeli bir savaş alanı iken Makedonya ayrı bir savaş alanı olarak kararlaştırılmıştır. Buna göre Osmanlı ordusu da iki komutanlığa ayrılarak hareket etmiştir. Doğu Komutanlığı Trakya'yı, Batı Komutanlığı ise Makedonya'yı savunmakla görevlendirilmiştir⁴⁸². Savaş'ta Osmanlı ordusunun idaresi Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Nazım Paşa'nın uhdesine verilmiştir. Nazım Paşa genel kumanda merkezinde bulunacaktı.

Doğu Ordusu Komutanlığı Birinci Ferik Abdullah Paşa'nın, Batı Ordusu Komutanlığı ise Birinci Ferik Ali Rıza Paşa'nın idaresinde bulunacaktı. Doğu Ordusu iki ana kısma ayrılmıştır. Birinci Kısım; Kırklareli dolaylarında Ömer Yaver, Şevket

⁴⁷⁸ Artuç, *a.g.e.*, s. 96. Aslında İstanbul'da savaş lehine yapılan gösteriler genelde üniversite gençlerinin başını çektiği ve parlayıp sönen bir heyecan olarak görülmüştür. Anadolu köylüsünün olaylardan haberi yoktu (Artuç, *a.g.e.*, s. 109). Yaşanacak bir mağlubiyetin hükûmeti düşüreceğini düşünen İttihatçılar, Ahmet Muhtar Paşa'nın kurduğu Büyük Kabine'ye olan muhalefeti nedeniyle harp taraftarlığı yapıp Darülfünun talebelerini savaş lehinde yönlendirmiştir (Küçük, "Balkan Savaşı", s. 23).

⁴⁷⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 648.

⁴⁸⁰ Çalışmanın bu kısmının oluşturulmasında temel olarak Necati Çavdar-Şeyma Zehra Sarı, "Dördüncü Kolordu Kumandanı Abuk Ahmet Paşa'nın Balkan Savaşı'ndaki Askerî Vazifeleri ve İcraatı", *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler-III*, Ed. Ayşe Çatalcalı Ceylan-Gözde Sunal, Eylül 2021, s. 25-60 adlı çalışma esas alınmış olunmakla beraber burada bu makale yeni bilgi ve belgelerle genişletilerek sunulmuştur.

⁴⁸¹ Osmanlı Kara Kuvvetleri 1911 yılında temelden değiştirilmişti. Buna göre Osmanlı askeri kuvvetleri; 1. Ordu, 2. Ordu, 3. Ordu ve 4. Ordu olarak dört bölüme ayrılmıştı. Balkan Savaşı'nda Doğu Ordusu'nda bulunan dört kolordu 1. Ordu'ya bağlı olup İstanbul, Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne'de bulunmaktaydılar. 1. Ordu'da 14 de redif tümeni bulunuyordu (Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, Çev.: Zaven Biberyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 213-215). Barış zamanında Edirne Kalesi'nin idare, inzibat, talim terbiye ve tahkim hususları merkezi Edirne'de bulunan Dördüncü Kolordu'ya mahsus idi (*Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 38).

⁴⁸² Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 310.

Turgud, Mahmud Muhtar Paşa ve Ahmed Abuk Paşa kumandasında dört kolordudan müteşekkildi. İkinci Kısım ise Şükrü Paşa kumandasındaki Edirne Garnizonu idi. Batı Ordusu ise beş kısma ayrılmıştır. Birinci Kısım; Tahsin Paşa kumandasında Kozana-Alasonya dolaylarındaki kuvvetler, İkinci Kısım; Esad Paşa kumandasında Yanya dolaylarındaki kuvvetler, Üçüncü Kısım; Hasan Rıza Paşa kumandasında İşkodra dolaylarındaki kuvvetler, Dördüncü Kısım; yine bu orduya bağlı Yenipazar-Taşlıca ve Yakova bölgelerindeki dağınık kuvvetler, Beşinci Kısım; Zeki Paşa kumandasında Üsküp dolaylarındaki kuvvetlerdir⁴⁸³.

Doğu Cephesi muharebelerinde; Bulgarlara karşı 21-23 Ekim arasında Kırklareli yenilgisi, 28 Ekim-2 Kasım arasında Lüleburgaz yenilgisi yaşanmıştır. Batı Cephesi'nde Sırlara karşı 22 Ekim'de Kosova yenilgisi, 23-24 Ekim'de Komanova yenilgisi meydana gelmiştir. 14-18 Kasım'da yaşanan Manastır Muharebesi ile Batı Rumeli'nin kaderi değişirken şehir ve kasabalar birer birer düşmüştür. Danişmend, Üsküp, Selanik ve Manastır gibi şehirler hiçbir direniş göstermeden teslim olmuşlardır⁴⁸⁴.

Balkan Savaşı'na dâhil olan tarafların ordu mevcutları incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin asker mevcudunun müttefiklerin yarısı kadar olduğu bilinmektedir. Müttefikler; Bulgaristan: 240.000, Sırbistan: 140.000, Karadağ: 30.000, Yunanistan: 100.000 olmak üzere toplam 510.000 kişilik bir orduya sahiptiler. Osmanlı Devleti ise Trakya'da 150.000, Makedonya'da 90.000, Arnavutluk'ta 10.000 olmak üzere toplam 250.000 kişilik bir orduya sahipti. Aslında Osmanlı ordusunun bazı kadrolarında noksanlık mevcutken bunun yanında askerin harp düzeni karışık, teçhizat ve üniformadan da mahrum bulunmaktaydı⁴⁸⁵.

Balkan Savaşı'nda mücadele eden Osmanlı Doğu Ordusu Komutanı Abdullah Paşa emrindeki kuvvetlerin taksimi şu şekildeydi: 1. Kolordu: Ömer Yaver Paşa komutasında olup birlikleri Kırklareli'nin güney batısındadır. 2. Kolordu: Şevket Turgut Paşa komutasında olup birlikleri Türk Bey ve Karaağaç dolaylarındadır. 3. Kolordu: Mahmut Muhtar Paşa kumandasında olup birlikleri Pınarhisar'dadır. 4. Kolordu: Ahmed Abuk Paşa kumandasında olup merkezi Lüleburgaz'dadır. Edirne'nin savunulması ise Şükrü Paşa'ya bırakılmıştı. Bütün kuvvetlerin toplamı 100 bin askeri

⁴⁸³ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 3492.

⁴⁸⁴ Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek yayınevi, İstanbul 1980, s. 197.

⁴⁸⁵ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 3493.

aşmaktaydı. Savaştan iki ay önce Osmanlı Devleti'nin en eğitimli ve seçkin birlikleri doğu ordusunda bulunmakta idi. Fakat kısa süre önce askerin terhis edilmesi ve bir kısmının da Yemen'e gönderilmesi sonucu asker sayısı düşmüştü. Seferberlik ilan edildikten kısa süre sonra savaşa başlanmasıyla barış zamanındaki mevcutlarına bile ulaşamamışlardır⁴⁸⁶. Osmanlı Doğu Ordusu karşısında Bulgarların 1. ve 3. Orduları bulunmakta olup mevcutları 100 bin kişi civarındaydı⁴⁸⁷.

Savaş başladığında Osmanlı Doğu ordusunu teşkil eden dört kolordudan harekâta en hazır olanı 4. Kolordu idi. Bu Kolordunun savaştaki önemi, hareket kabiliyeti ve idari taksimatı, aynı kolorduda Kurmay Başkanı olan Albay Mahmut Belig (Uzdil) tarafından şöyle açıklanmıştır:

11. Fırka: 7 piyade taburu, 3 sahra ve 10 obüs bataryasından ve diğer kıtalardan mürekkep olup toplam 7020 nefer ve 1129 hayvan mevcudundadır. Kendisine kolordu nakliye katarından erzak ve cephane kolları katılmış olan fırka, barış zamanında yapmış olduğu talimlerle sürekli çalışmış ve Bulgar Nizamiye Livasından üstün bir hale gelmiştir.

12. Fırka: 5 piyade taburu, 3 sahra bataryası ve diğer kıtalardan mürekkep olup toplam 6074 nefer ve 780 hayvandan oluşmuştur. Kolordunun diğer nizamiye fırkaları derecesinde olmamakla beraber, Bulgar Nizamiye Livasına karşı koyacak kuvvettedir.

İzmit Redif Fırkası: 10 tabur piyade ve 3 batarya toptan müteşekkil olup toplam 7937 nefer ve 609 hayvan mevcudundadır. Yaşları oldukça ilerlemiş olan kişilerden oluşan ve aylardan beri silahaltında kalmış olan bu fırka emsalleri derecesinde ehemmiyeti haiz idi. Mevcut bulunan araçları genelde öküz arabaları olduğu için hareket kabiliyeti oldukça kısıtlıdır. İzmit Redif fırkasının fazladan beraberinde getirdiği 300 küsur sandık cephane öküz arabalarına yüklenerek iki piyade redif cephane kolu oluşturulmuştur. Diğer piyade cephane kolları Anadolu'dan hayvan gelir ümidiyle oluşturulmamıştır.

Bursa Redif Fırkası: Bu fırka ne görülmüş ne de kıymet ve kabiliyeti hakkında fikir edinilebilmiştir. Kolordunun Nakliye Katarı ve Cephane Kolları: Kolordunun öküz arabalarından müteşekkil dört erzak kolu vardı. Anadolu'dan gelecek hayvanatla

⁴⁸⁶ Artuç, *a.g.e.*, s. 120.

⁴⁸⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 310.

koşturulmak üzere öküz ve mandalar ile koşulu ve çift beygirli arabalara yüklenmiş dört topçu cephane kolu mevcuttur.

Bunların dışında 4. Kolordu'nun Uzunköprü'de bir Menzil Kumandanlığı ve 100 kişilik bir hizmet bölüğü oluşturulmuştur. Seyyar hastanelerle ekmeççi bölüklerinin ve beygir depolarının teşkilatı henüz tamam değildir. Birliklerin ekmeği seyyar ekmeççi bölükleri efradı vasıtasıyla Uzunköprü ve Pavli Köyü'ndeki geçici fırınlarda hazırlanmaktadır. Menzil erzak ve cephane kolları henüz teşkil edilememiştir. Beş köprücü treni seferber edilmektedir. Hülâsa; şu vaziyette 4. Kolordu iâşe açısından bulunduğu konumdan iki üç günlük mesafeden daha fazla uzaklaşamaz. Ayrıca yollar fena halde bulunduğundan seri manevralar yapamaz. Her askeri birlikte olduğu gibi 4. Kolordu da birbiriyle uyumlu olarak oluşturulamamıştı⁴⁸⁸.

3.2.2. Kırklareli Muharebesi⁴⁸⁹

Ahmed Abuk Paşa, 29 Ocak 1911 tarihli yeni askerî teşkilat gereğince 1. Ordu'ya bağlı 4. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilmiştir⁴⁹⁰. Paşa, Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Rumeli'yi savunacak olan Doğu Ordusu'na bağlı 4. Kolordu Komutanı olarak Lüleburgaz merkezli bölgede görevine başlamıştır. Savaş henüz başlamadan Ahmed Abuk Paşa'nın Edirne'de bulunduğu esnada mıntıkasında ilginç bir olay meydana gelmiştir. Demiryolu muhafız taburundaki Türk askerlerin Yemen'e gönderilmesi sebebiyle onların yerine demiryolunun muhafazası için Türkçeyi iyi bilmeyen Suriyeli askerler konulmuştu. Bu nöbetçi askerlerden birinin etrafta gördüğü karartıya seslenmesiyle oluşan yankılardan korkmasıyla etrafa ateş açması bir olmuştur. Yankılanan ateş sesleri bu defa da tüm askerlerin panikle etrafa ateş açmasına neden olmuştur. Yaşanan panik civar karakollara da sıçramasıyla onlarda rastgele ateşe başlamışlar ve cephaneleri bitene kadar bu durum devam etmiştir. Yapılan inceleme kapsamında civarda düşmana ait mermi kovarı bulunamamıştır. Subaylar mahcup olurken fırka kumandanı ve fırka kurmayı incelemenin sonucunu kabul etmek istememişlerdir. Çünkü bağlı oldukları Kolordu kumandanlığına bu olayı çok ciddi bir

⁴⁸⁸ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 128-130.

⁴⁸⁹ Balkan Savaşı hakkındaki araştırma-inceleme eserler bu muharebeden *Kırklareli Muharebesi* olarak bahsederken bu muharebenin yaşanmasına bizzat şahitlik etmiş ve 4. Kolordu'da Kurmay subay olarak bulunmuş olan Mahmut Belîğ, *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı* adıyla kaleme almış olduğu eserde bu muharebeyi *Geçkinli Muharebesi* olarak adlandırmıştır. Belîğ, muharebenin yaşandığı mevkiinin adından dolayı bu ismi vermiş olmalıdır.

⁴⁹⁰ *Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 18; *Tasvir-i Efkâr*, 9 Mart 1935/9 Mart 1919, nr. 2675, s. 1.

vaka olarak rapor etmişlerdir. Bu olay Kolordu Komutanı Ahmed Abuk Paşa'ya çok ciddi bir gelişme olarak aksettirilmiştir. Zira ertesi gün kurmaylarıyla konuşan Ahmed Abuk Paşa, “biz az kalsın seferberlik ilan ediyorduk”⁴⁹¹ ifadelerini sarf etmiştir.

4. Kolordu'nun toplanma noktasına intikalinde Edirne-Dedeğaç-Gümülce hattından istifade edilmiştir. Bu hatta nakliyat oldukça kolay ve düzenli bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu hattaki ulaşımın kolay olmasına karşın İstanbul hattında çok zorluklarla karşılaşmıştır. Bunun nedeni, bu hatlarda tanzim ve düzeni sağlayacak görevlilere ulaşılamaması ve karşılaşılan sorunların giderilmesinde kime müracaat olunacağını bilinmemesi, yani idari koordinasyondaki aksaklıklar olmuştur⁴⁹².

13 Ekim 1912 (R. 30 Eylül 1328) tarihinde, seferberliğin 14. gününde 4. Kolordu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa tarafından 11 maddelik ilk kolordu emri verilmiştir. Bu emre göre, Kolordu 14 Ekim 1912 (1 Teşrinievvel 1328) günü sabah saat 10.00'da belirtilecek olan toplanma yerlerine ilerleyeceklerdir. 11. Fırka Arda mıntıkasını koruyacaktır. Uzunköprü'de 33. Alay'dan bir bölük bırakılacaktır ki bu bölük 11. Fırka'nın iâşe merkezi olacağı için menzil kıtaları teşkil edilene kadar burayı muhafaza edeceklerdir. 12. Fırka Azatlı'ya ilerleyecektir. İzmit Redif Fırkası bir alayıyla Bahşiler, Çukur ve Kuzucular mıntıkasında olacak, bir alayıyla Şalaplar ve bir alayıyla da Arslanlar'da bulunacaktır. Bursa Fırkası, Mürettep Topçu Taburu ile İzmit Fırkası ile birleşecektir. 13. İstihkâm Bölüğü ve iki fırka köprücü treni şimdilik Pavliköy'de kalarak mevcut köprüyü hızlı bir şekilde tamir edecektir. 12. Fırka'nın istihkâm bölüğüyle harp malzemeli iki köprücü treni şimdilik Uzunköprü'de Abuk Paşa'nın emrine hazır bekleyeceklerdir. 4. Kolordu'nun diğer topçu ve piyade cephane kolları ve seyyar hastaneler ile beygir depoları ve seyyar ekmekçi bölüğü Uzunköprü'de süratle seferberliğini tamamlamaya devam edecektir. 1. Nakliye Taburu 14 Ekim 1912'den itibaren “Zalof”da bir tevzi ambarı kurarak boşalan arabaları her gün Uzunköprü ve Pavli Köy ambarlarından dolduracaktır. Telgraf bölüğü Zalof'u Uzunköprü'ye ve Pavli Köy'e bağlayacaktır. Kolordu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa bu ilk emirden sonra aynı gün öğleden sonra saat 16.00'da Kolordu karargâhının Zalof'a nakletmeye karar vermiştir⁴⁹³.

⁴⁹¹ Behiç Erkin, *Hatırat 1876-1958*, Haz.: Ali Karaca, TTK. Yayınları, Ankara 2010, s. 101-102.

⁴⁹² *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 124.

⁴⁹³ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 132-133.

4. Kolordu karargâhının Zalof'a taşınmasının ardından Ahmed Abuk Paşa 15 Ekim 1912 (2 Teşrinievvel 1328) tarihinde 4 maddeden müteşekkil bir kolordu emri daha vermiştir. Bu emirde; Şark Ordusu Başkumandanlığından alınan habere göre Bulgarların bugün yarın taarruza geçmelerinin muhtemel olduğu, bütün birliklerin teyakkuz üzere bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Paşa, Şark Ordusu Kumandanlığından verilen emir doğrultusunda 4. Kolordu'ya verilen vazifeyi de açıklamıştır. Buna göre 4. Kolordu, Meriç'in doğusundan ilerleyerek düşman kollarının hareketini mümkün olduğunca engelleyecektir. Bu durumda kolordunun şimdilik yapması gereken şey fırsatları gözlemek, farklı kolları arasında sıkı bir bağlantı tesis etmek ve teyakkuzda olmaktır. Düşman hakkında uzaktan teftiş yapabilmek için gerekli olan kolordu süvarisi henüz gelmediğinden hâkim noktalara çok sayıda gözetleme postaları yerleştirerek düşmanın yaklaşmasını zamanında fark etmenin önemine vurgu yapan Ahmed Abuk Paşa, işgal olunan yerlerin savunmasını kuvvetlendirmek için sahra tahkimatı oluşturma'nın faydalı olduğunu belirtmiştir⁴⁹⁴.

4. Kolordu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa, 16 Ekim 1912 (3 Teşrinievvel 1328) tarihinde kontrolünde bulunan orduya şu emirleri vermiştir; Bütün amir, subay ve erler vazifelerinin durumuna göre erkenden yatıp erkenden vazife başında bulunacaktır. Her kıta bulunduğu hal ve seferberlik hükümlerine göre gündüzleri hafif ve geceleri daha emniyetli karakol tertibatı alacaklardır. Birlikler emniyet tertibatı alarak yürüyeceklerdir. Birlikler harekete hazır bir halde bulunmak için eşyasını hemen toplanabilecek şekilde hazır bulunduracaklardır. Aniden başlayacak bir hareket durumunda askerin ne zaman yemek yiyip ne zaman istirahat edeceği belli olmayacağından yemekler iki öğüne tekabül edecek şekilde akşamdan hazırlanmalı, asker kalkar kalkmaz yemek yiyerek aç karnına harekete mecbur kalmamalıdır. Askerlerin yanlarında muhakkak 2-3 günlük ekmek veya peksimet bulunacaktır. Bölük kumandanları yetkileri dâhilinde olarak, kendi teşebbüsleriyle yapabilecekleri işlerde haberleşme ile vakit kaybetmeyip gerekli muameleyi yapabileceklerdir⁴⁹⁵.

Diğer askeri birliklerin sorumluları gibi 4. Kolordu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa da adım adım yaklaşmakta olan harbin hazırlıkları ile uğraşırken 18 Ekim 1912 (5 Teşrinievvel 1328) tarihinde Osmanlı ordusuna Bulgarlar ilk taarruzu

⁴⁹⁴ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 140-141.

⁴⁹⁵ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 145-146.

gerçekleştirmişlerdir. 4. Kolordu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa 18 Ekim tarihli tamiminde; Bulgar ordusunun Kurtköy tarafından sabah saat 05.00'te Kurtkale, Çadirkurumu, Nişan Ağacı ve Menziltepe kulelerine ansızın taarruz ettiğini bildirmiştir. Taarruza karşı Türk askeri kendinden kat kat fazla olan Bulgar kuvvetine 9,5 saat mukavemet ederek düşmanı top ve makineli tüfek kullanmaya mecbur bırakmıştır. Düşmanın bir piyade taburu Küçükönlü ve Çalidere arasında hudut kulelerine saldırmış, Türk askeri bir iki kuleyi tahliye etmek zorunda kalmıştır. Asıl vazifeleri düşmanı gözlemleme olan hudut kulesi askerleri saatlerce düşman kuvvetlerine mukavemet etmiştir. Ahmed Abuk Paşa, bu şekilde bir mukavemetin ancak Türklere has askeri faziletlerden olduğunu ifade ederek askerin moralini yüksek tutmaya çalışmıştır⁴⁹⁶.

18 Ekim 1912 günü 10.55'te 4. Kolordu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa kolordu fırka ve kıtalarına şu malumatı ve emirleri vermiştir: Kolordumuz, yarın ileri kıtalarıyla Hasköy'de bulunma emrini almıştır. Bu yüzden kolordunun Meriç'in doğusundaki kıtaları, 19 Ekim günü öğleden evvel saat sekizde hareket ederek bu mevzi etrafında tertibat alacaktır. Sağ taraflarında 1. Kolordu kıtaları bulunacaktır. 11. Fırka Arda ve Meriç arasında müstakil olarak temel görevini ifa edecektir. İzmit Redif Fırkası Bilecik Alayı ile Havsa üzerinden Hasköy'e ilerleyecektir. 1. Kolordu kıtaları ile irtibat sağlayıp Akarca Deresi ile Diselya Deresi'nin doğusundaki isimsiz dereye kadar olan mıntıkeyi kapatıp gözlemleyecektir. 12. Fırka, Abalar Çiftliği üzerinden hareket ederek ileri kıtaları ile Hasköy-Koşen? Çiftliği yolunun Diselya Deresi'ni kestiği noktadaki köprü hizalarına kadar ilerleyecektir. Diselya Deresi'nin doğusundaki isimsiz dereden Ulu Paşa'nın üç kilometre kuzey batısındaki 138 rakımlı tepeye kadar olan bölgeyi kapatıp gözaltında bulunduracaktır Telgraf müfrezesi, Lüleburgaz'da bulunan kolordu karargâhının Pavliköy menzil merkez noktasıyla Uzunköprü, Dimetoka ve Edirne ile haberleşmesini sağlayacaktır. Kolordu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa aynı gün, Zalof'ta bulunan kolordu karargâhının ertesi gün öğleden sonra saat 15.00'te Havsa'ya nakledileceği malumatını da vermiştir⁴⁹⁷.

18 Ekim 1912 tarihinde Bulgar orduları Edirne doğrultusunda ilerlemeye başlamışlardır. 20 ve 21 Ekim günlerinde Osmanlı Doğu Ordusu henüz harekâta girişmeden kendi üstüne doğru gelen Bulgar ordusu ile karşılaşmış, Birinci, İkinci

⁴⁹⁶ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 156.

⁴⁹⁷ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 159-160.

Bulgar Orduları ile Türk ordusunun emniyet kuvvetleri ve süvarileri arasında ufak çarpışmalar yaşanmıştır. Bulgar Ordusu taarruz için ilerlerken Osmanlı Doğu Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa ve Başkumandanlık arasında hâlâ taarruz edilip edilmemesi tartışılmaktadır. Taarruz emri Başkumandan Vekili Nazım Paşa tarafından ancak 20 Ekim gecesi geç saatlerde verilmiştir. Başkumandanlıktan gelen bu emir üzerine Abdullah Paşa da 21 Ekim akşamı Doğu Ordusu'na taarruz emri vermiştir⁴⁹⁸. Abdullah Paşa'nın taarruz emrini ihtiva eden konuşması şöyledir:

Silah arkadaşlarım, vatandaşlarım
Vatanımızın mübarek toprağına ayak basan düşmanı mahvı perişan etmeye azmettik. Yarın öbür gün Türkler için büyük bayram günleridir. Birçok seneden beri memleketimizi, milletimizi, taciz eden ve Bulgaristan'da bulunan kardeşlerimize rahat yüzü göstermeyen düşmanın mahvı, bilcümle ümera ve zabitan ve asker kardeşlerimizin son derecede bir azim ve gayretiyle dövüşmeleri, her avuç toprağı babalarımızın kanıyla yoğurulmuş olan mukaddes vatani kurtarmaları farzdır. Vatan ve milletin saadet ve selâmeti bu iki gün içerisinde gösterilecek şecaat ve metanetle temin olunacaktır. Cesur ve metin kardeşlerim, hepinizin sinesinden düşmana karşı feveran eden intikam hislerinin bu vazifeyi temin edeceğine tamamen eminim. Birkaç gün içinde yakından tanıdığımız düşmanın pek korkak olduğunu öğrendik. Göstereceğiniz şiddetle kâffesinin mahvı perişan olacakları şüphesizdir. Bunun için verilen emirleri tamamen icra etmek elzemdir. Haydi, yavrularım, arş ileri! Dünyada saadet, ahirette cennet sizleri bekliyor. Allah'ın inayetiyle Peygamberin ruhaniyeti Halife-i zemin, sevgili Padişahımız da bizimle beraberdir.

Şark Ordusu Başkumandanı Abdullah⁴⁹⁹.

Beyannamede görüldüğü üzere Abdullah Paşa bu savaşa girerken emrindeki Şark Ordusu'nu motive edebilmek ve yüksek moralle savaşa sokabilmek adına son derece etkileyici olan bu konuşmayı yapmıştır.

Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın savaş ilanından hemen sonra 4. Kolordu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa'da kendine bağlı olan birliklere aşağıda verilen talimatnameyi göndererek kolordusunun taarruza hazır olması emrini vermiştir.

Benim sevgili çocuklarım, Zabit, Ümera ve Erkan kardeşlerim;
Size tebşir ediyorum, yarın ordumuz taarruza kalkıyor. Ordu Başkumandanı Abdullah Paşa'dan bu bapta şimdi aldığım beyannameyi şimdi size bildiriyorum. Bu bapta ne söylemek lazımsa Abdullah Paşa Hazretleri söylemişlerdir. Benim ilave edeceğim şudur ki; bu bizim en büyük ve en mukaddes günümüz, bayramımızdır. Bu bayramı şan ve şerefle idrak etmek memleketimizin deyn-i namusunu ödemekle kabildir. Bugün kardeşlerinizi, hemşîrelerimizi, validelerimizi

⁴⁹⁸ Artuç, *a.g.e.*, s. 123-124.

⁴⁹⁹ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 200-201.

gaddarâne şehit eden Bulgarların karşısında kurşundan korkacak eminim ki aramızda bir tek Türk askeri yoktur. Yarın büyük bir yürüyüş yapacaksınız, bu yürüyüşü seri hatvelerle ifa ve ikmal ediniz. Düşününüz ki büyük babalarınız harbe uyumaksızın, dinlenmeksizin koşmuşlar, din yolunda Peygamber uğrunda feda-yı canda birbirleriyle müsabaka etmişlerdir. Bu vazife şimdi bize düştü. Bunu şu birkaç gün zarfında eda etmek, bütün gayretleri, hamiyetleri sarf ile olacaktır. Evlatlarım, yedi kral birden üzerimize yürümüşlerdir. Yedisine birden silahınızla, hamiyetinizle karşı koymaya muvaffak olacağınızdan eminim aslanlarım.

Mürettep 4. Kolordu Kumandanı Abuk Ahmed ⁵⁰⁰.

Ahmed Abuk Paşa, taarruz emrini tebliğ için 21 Ekim 1912 tarihinde Çanakkale Fırkasına bağlı taburlara gönderdiği raporda şu emirleri vermiştir: Ordumuz yarın erkenden taarruza başlayacaktır. Kolordumuz iki kol ile Hazinedar ve Bostanlı'dan Geçkinli ve Demirhanlı istikametlerinde ilerleyecektir. Çanakkale Fırkasına mensup taburlarınız en kıdemli zatın kumandası altında hemen şimdi kolordunun harekâtına iştirak etmek üzere en kısa yoldan Hasköy üzerine hareket etsinler⁵⁰¹. Verilen harekât emrine rağmen henüz taarruza hazır olmayan 12. Fırkanın ahvalini Kolordu Kumandanı Abuk Paşa, Şark Ordusu Kumandanlığına şu şekilde bildirilmiştir: 12. Fırka üç gündür yolda olup özellikle Havsa'dan Hazinedar'a olan yürüyüşlerini yağmur altında çok zorlu yol şartlarında gerçekleştirmiş, ayrıca öküz arabalarının geride kalması hasebiyle asker geceyi aç geçirmiştir. Elleri peksimet de yoktur. Bu münasebetle elli bin peksimet akşama kadar Pavli Köyü'ne gönderilmelidir. Ahmed Abuk Paşa, 12. Fırka'ya hareket için emir vermeyi düşündüğünü ancak askerin yorgunluktan dolayı yollarda dökülebileceği ihtimaliyle emir veremediğini, telgraf arabalarının yolda gömülmüş olması hasebiyle gerekli haberleşmenin de ancak özel süvari ile yapılacağını arz etmiştir⁵⁰². Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa 22 Ekim tarihli cevabi telgrafında; üç gün önce verilen emirde orduların ileri harekete hazır bulunmasının emredildiği ve ordunun harekete başladığı bir sırada peksimet yoksunluğundan bahsedilmesinin kabul edilemez olduğunu bildirilmiştir. Daha önceden bu konuda bilgi verilmiş olsaydı harekâtın bir gün daha tehirinin düşünülebileceğini belirten Abdullah Paşa, peksimet ve sair erzakın kolordu tarafından temin edilmesini isterken eğer iase konusunda zor

⁵⁰⁰ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 204.

⁵⁰¹ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 205.

⁵⁰² *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 206. 4. Kolordu Havsa'da bulunduğu esnada Osmanlı ordusunda görevli olan Alman subayı Gustav von Hochwachter, Ahmed Abuk Paşa ile görüşmüştür. Hochwachter, Abuk Paşa'yı "enerjik bir görüntüsü var" şeklinde tasvir etmiştir (Gustav von Hochwachter, *Balkan Savaşı Günlüğü: Türklerle Cephede*, Çev.: Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s. 16).

durumda kalınırsa Edirne Kalesi'ne müracaat edilmesini bildirmiştir. Paşa, yol hakkında belirtilen zorlu şartlara cevap olarak da tüm kıtaların aynı durumda olduğunu⁵⁰³ belirterek mazerete mahal vermeyeceğini ortaya koymuştur.

22 Ekim günü Şark Ordusu karargâhı Kavaklı'dan Yenice'ye doğru yola çıkmıştır. Yolda 1. Kolordu'nun arabalarına rastlanmış ve hiçbirinin hareketinde düzen olmadığı, çok sayıda askerin geride kaldığı, bunların başında herhangi bir zabitin bulunmadığı görülmüştür. Daha ileride ise kolordunun telgraf müfrezesinin çamura saplanmış olduğu görülmüştür. Kısacası ordunun durumu hiç de iç açıcı görünmemektedir. Yeniceye ulaşan Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa, 22 Ekim gecesini 4. Kolordu öncülerinin Geçkinli'nin batısında, kolordu karargâhının ise Gaipeler'de geçirmesi emretmiştir⁵⁰⁴.

Hasköy'ün doğusundaki tepede bulunan 4. Kolordu karargâhından 21-22 Ekim gecesinde, kendisine bağlı olan İzmit Redif Fırkası'na telgraf çeken Ahmed Abuk Paşa, 1. Kolordu ile olan irtibatlarını sormuştur. Yaklaşık iki saat sonra gelen habere göre 1. Kolordu düşmanla harbe girmiş ve İzmit Redif Fırkası da istikametini değiştirerek 1. Kolordu'ya yardıma gitmiştir⁵⁰⁵. Ani gelişen bu olay üzerine Ahmed Abuk Paşa, emrindeki 12. Fırka ve Süvari Fırkasına İzmit Fırkasına yardım emri vererek hemen harekete geçirmiştir⁵⁰⁶.

22 Ekim sabahı Türk ordusu ileri harekâta geçmiş, Osmanlı ve Bulgar orduları sabah saatlerinde karşılaşmışlardır. Ahmed Abuk Paşa'nın emrindeki 4. Kolordu'nun İzmit tümeni, Ömer Yaver Paşa'nın emrindeki 1. Kolordu'nun iki tümeni ile Bulgar 1. Ordu birlikleri arasında Kırklareli'nin batısında kalan Gerdelli civarında akşama kadar şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmalar neticesinde Bulgar kuvvetleri çekilmiştir⁵⁰⁷. Bu sırada İzmit tümeni de güneye doğru çekilmiştir. İzmit tümeni çekilmek yerine taarruz etmiş olsaydı zaten kaçmakta olan Bulgarların mağlup

⁵⁰³ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 207.

⁵⁰⁴ Çelik, a.g.t., s. 110.

⁵⁰⁵ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 213.

⁵⁰⁶ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 214. Zeki Çobanoğlu, *Balkan Harbi Külliyyatı/Balkan Harbi Şark Ordusu Hezimetini Birinci Nizamiye Kolordusu Hatıratından Birinci Kısım Kırkkilise-Eski PoloS-Gerdelli-Lüleburgaz'a Ricat*, Tab ve Naşiri: Tüccarzâde İbrahim Hilmi, Dersâdet 1332, s. 55-56.

⁵⁰⁷ Artuç, a.g.e., s. 123-124.

edilebilecekleri iddialar arasındadır⁵⁰⁸. İki taraf ateşi kesip savunmaya geçtikten bir müddet sonra Bulgar 1. ordusunun birinci tümeni 22 Ekim gecesi geriden getirdiği taze kuvvetlerle tekrar taarruza geçmiştir. Tüm gün zorlu şartlarda bir muharebe gerçekleştiren Ahmed Abuk Paşa kumandasındaki 4. Kolordu'nun İzmit Redif Fırkası Bulgarların bu soğuk ve çamurlu havada taarruza geçeceğine ihtimal vermediğinden gafil avlanmıştır. Üstelik gecenin zifiri karanlığında Türk mevzilerini projektörlerle aydınlatıp saldırıya geçen Bulgarların attıkları naralar eğitimsiz İzmit Redif Fırkası'nın panik halinde kaçmasına neden olmuştur. Ertesi gün, 23 Ekim'de Türk 3. Kolordu'su Bulgar 3. Ordu'su tarafından baskına uğramıştır. Öncü birliklerin savaşı esnasında Afyon Redif Fırkası askerlerinin geri hareketiyle panik ve kaçış başlamıştır. 3. Ordu'nun gerideki tümenlerine de sirayet eden bu panik halinde ve şuursuzca geri çekiliş Kırklareli yönüne doğru sürmüştür⁵⁰⁹.

Ahmed Abuk Paşa 22 Ekim günü saat 16.20'de Edirne müstahkem birliğine çekmiş olduğu telgrafta yaşanmakta olan muhabereyi haber vererek Allah'ın yardımıyla zaferin kazanılacağını belirtmiştir⁵¹⁰. Abuk Paşa, aynı gün akşam saat 20.30'da Şark Kumandanlığına çekmiş olduğu telgrafta; İzmit Fırkasının geriye çekildiğini, topların düşman eline geçtiğini, alınan malumatın karışık olması hasebiyle bizzat inceleme yaparak işin önünü almaya çalışacağını, gece olması dolayısıyla muvaffak olamazsa Babaeski istikametine çekileceğini arz etmiştir. Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa verdiği cevapta, 4. Kolordu'nun Babaeski'ye çekilmek kararını *kabul edilemez* olarak belirtmiş, 4. Kolordu'nun geri çekilmesinin akla bile getirilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Abuk Paşa'ya nasıl davranması konusunda iki seçenek sunan Abdullah Paşa, 4. Kolordu'nun ya bulunduğu hattı muhafaza etmesini veya daha ileriye gitmesini emretmiştir⁵¹¹.

Mağlup olan İzmit Redif Fırkası Kumandanı, yaşanan bozgunu şu şekilde izah etmiştir; Birinci Nişancı Alayı'nı ve 3. Fırkanın ilerlemiş olan kıtalarını korumak zorunda kalmıştım. 3. Fırkanın düşman eline geçmiş olan 9 topunu geri almıştım.

⁵⁰⁸ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 3496.

⁵⁰⁹ Artuç, *a.g.e.*, s. 127. Hochwachter, günlüğünde Mahmut Muhtar Paşa'nın geriye doğru kaçışan askerleri gördüğünde kılıcını çekerek atını üzerlerine sürdüğünü yazmıştır. Kendilerinin de aynı şekilde davrandığını havaya ateş açarak etraflarını askerleri çevirdiklerini ve bunun işe yaradığını belirtmiştir. (Hochwachter, *a.g.e.*, s. 24).

⁵¹⁰ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 218.

⁵¹¹ Çelik, *a.g.t.*, s. 120-121.

Bulgarlar 3-4 kilometre kadar geri çekilmişti. Müstakil süvari fırkası da sol yanımdan makineli tüfekleriyle ateşe katıldı. Bu esnada fırkam tüfek ateşinden müteessir oldu, karanlığın bastırmasıyla erler geriye çekilmeye başladı ve ani bir bozgun ortaya çıktı. Zabitan yarı yarıya şehit oldu, bir kısmı da yerini terk etti⁵¹².

Kırklareli Muharebesi'nde 4. Kolordu Kurmay Başkanı olan Albay Mahmut Belig'e göre; aslında başta İzmit Redif Fırkası Kırklareli/Geçkinli Muharebesi'nde muvaffak olmuş, düşmanı bulunduğu mevkinden geriye doğru püskürtmüş, çok sayıda tüfek, kasatura, kılıç ve apolet gibi eşyayı ele geçirmiştir. Ona göre daha sonra yaşanan bozgunun nedeni şudur: 9. Fırka 5-6 kilometre kadar ileriye sürülmüş gördüğü tazyik karşısında fırkasından yardım alamayıp İzmit Fırkası'ndan yardım istemiş, İzmit Fırkası onlara yardım etmiştir. Fakat karanlık bastıktan sonra İzmit Fırkası'nın arka tarafından gelen makineli tüfek sesleri askerler arasında arka taraflarının düşman tarafından tutulduğu intibaini uyandırmıştır. Fırka mensuplarından bazılarının kaçmaya başlaması ve 9. Fırka fertlerinin de İzmit Fırkası içinden darmadağın bir halde geçmeleri oldukça olumsuz bir hava oluşturmuştur. Belig'e göre, bölgenin susuz olması, erlerin ve subayların birbirini tanımamaları, başarılı subayların şehit düşmesi ya da yaralanması, esaslı bir talim alınmaması gibi nedenlerle kazanılmış olan muharebe maalesef kaybedilmiştir. Mahmut Belig'e göre yaşanan mağlubiyetin nedenlerinden biri de fırkaların münferit olarak bırakılması ve 1. Kolordu veya 4. Kolordu'dan birinin hemen muharebe meydanına gitmemesi olmuştur⁵¹³.

Kırklareli Muharebesi'nde yaşanan mağlubiyetin nedenini, Balkan Savaşı sırasında İstanbul'da olan yazar ve gazeteci Aram Andonyan da kaleme almıştır. Olayları günü gününe takip eden Andonyan, Trakya'da bulunan Türk kuvvetlerinin mevcudunu 160 bin kişi, Bulgar kuvvetlerinin mevcudunu ise 220 bin kişi olarak kaydetmiştir. Andonyan'a göre Türkler Makedonya'ya asker göndermeyip bütün güçlerini Trakya'da bulundurmalı ve asıl yığınak Edirne-Kırkkilise yerine Pınarhisar-Lüleburgaz-Çorlu hattı üzerinde yapılarak Bulgarlar gelene kadar daha güçlü bir ordu kurulmalıydı. En büyük orduların henüz teşkilatlarını tamamlamadan sınırın hemen yakınında mevzilenmeleri sonucu başarısızlıklar felakete dönüşmüş ve tamiri imkânsız hale gelmiştir. Andonyan, ilk çarpışmalarda rediflerin kullanılmasını da büyük hata

⁵¹² *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 222-223.

⁵¹³ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 235-236.

olarak görmektedir. Ona göre pek çok yerdeki başarısızlığın nedeni rediflerdir. Çünkü bu redifler genelde yorgun ve gevşek olup harekât için uygun değildirler. Dolayısıyla karışıklık, panik, firar ve düzensizlik olayları genellikle onlardan doğmuştur. Bulgarlar, ellerinde iyi şartlara sahip redifler bulundursalar da bunları tali operasyonlarda kullanmışlar, önemli muharebelerde kullanmamışlardır⁵¹⁴. Bizzat muharebeye iştirak etmiş olan Mahmut Belig, mağlubiyetin nedenlerini; ordudaki bazı askerlerdeki panik hali, zabıt ve askerler arasındaki irtibatsızlık, 1. ve 4. Kolorduların savaşın kızıştığını gördükleri halde muharebe meydanına yardıma gitmemeleri ve kötü şansın neticesi olarak açıklamıştır. İstanbul'dan meseleyi tetkik eden Andonyan ise başarısızlığın nedenini asker sayılarının eşitsizliği ve askeri yığının yanlış yerde konumlanmasına bağlamıştır. Mağlubiyetin nedenleri bu ifadeler doğrultusunda incelendiğinde daha en baştan hazır olmayan bir orduyla savaşa girilmek zorunda kalınmasının zincirleme olarak diğer olumsuz şartları da beraberinde getirmiş olduğu, dolayısıyla hiç beklenmedik bir şekilde Osmanlı ordusunun geri çekilmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır.

23 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı 3. Ordu'sunda da bir bozgun yaşanmıştır. Savaşa katılan ve 3. Ordu'da görev alan gönüllü Alman subay Hochwachter günlüğünde bu bozguna dair vahameti şöyle kaydetmiştir. Her tarafta köyler yanıyor, tüm cepheye top gürlemeleri duyuluyor, soğuktan donmuş, üstü başı ıslak yaralıların görünüşü moral bozuyor, cankurtaran yetmiyor, yaralı tedavi yerleri yok hatta yaraları temizlemek için bile su yok, yükler yolları tıkamış geçit vermiyor”⁵¹⁵. Kırklareli Muharebesi'ne katılan bir yaralı subayın anlattıkları yaşanan mağlubiyetin ve bozgunun sebeplerini gözler önüne seren önemli bir tespittir. Bu anlatıya göre, günlerce yağın yağmur toprağı balçık haline getirmiş, top arabaları bu balçıklara saplanıp kalmıştır. Öyle ki bu balçıktan arabaları kurtarmak için sekiz-on öküz koşulsa da fayda vermemiştir. Bu yüzden top arabaları Türk askerinin çekilmesiyle Bulgarlara kalmıştır. Durmadan yağın yağmura üç günlük açlığın da eşlik etmesi askeri geri çekilmeye mecbur bırakmıştır⁵¹⁶. 3. Ordu'dan Şark Ordusu Kumandanlığı'na gönderilen telgrafta; düşmanın kendilerini

⁵¹⁴ Andonyan, *a.g.e.*, s. 448.

⁵¹⁵ Hochwachter, *a.g.e.*, s. 26.

⁵¹⁶ Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, Yay. Haz. Fazıl Gökçek, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 24.

püskürttüğü, Petra'nın fena halde olduğu, bataryaların düşmanın eline geçmek üzere olduğu bildirilmiştir⁵¹⁷.

Osmanlı birliklerinde üst üste yaşanan bu mağlubiyetler, meydana gelen motivasyon kaybı ve buna bağlı olarak panik halinde geriye çekilmeler nedeniyle Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa 23 Ekim (10 Teşrinievvel) günü saat 01.30'da geri çekilme kararı almıştır. Abdullah Paşa'nın Kavaklı 'da bulunan ordugâhından verdiği emre göre; Kırkkilise-Yenice hattına çekilen ordu o günden itibaren Pınarhisar-Lüleburgaz arasındaki Karaağaç gerisine çekilecektir. 1. Kolordu Türk Bey, 2. Kolordu ise Karaağaç, 3. Kolordu Pınarhisar ve 4. Kolordu da Kışla-Babaeski üzerinden Lüleburgaz tarafına çekilecektir. Geriden gelen artçı kuvvetler düşmanı uzakta tutarak tüm kuvvetlerinin emniyetli bir şekilde çekilmesini sağlayacaktır. Şark Ordusu genel karargâhı o gün Babaeski'ye ertesi gün ise Lüleburgaz'a nakledilecektir⁵¹⁸.

Kırklareli yenilgisi Balkan Savaşı'nın gidişatına çok olumsuz tesir yapmıştır. Önemli kayıplar veren Osmanlı ordusunun Balkan ittifakına karşı kesin galip geleceği fikri zedelenmiştir. Önemli miktarda mühimmat, araç-gereç ve asker kaybı yaşanmıştır. Bir Osmanlı subayı yaşanan yenilginin sebeplerini açıklarken daha evvel de başka şahıslar tarafından açıklanan benzer sebepleri şu şekilde açıklamıştır:

Hazır değildik, Bulgar hareketinin başlıca hedefinin Edirne olduğuna, bu kentin özünde yıpranacağına inanmıştık. Bu esnada kendimize çeki düzen verecektik. Kırklareli saldırısı bir sürpriz oldu. Askerlerimiz iyi dövüştüler fakat komutanlarımız iyi değildi. Birçok subay savaş başlayınca atanmıştı. Askerlerinden ne isteyeceklerini bilmiyorlardı. Yedek fırkalardan birçoğu eğitimden yoksundu. Komutanlar arasında görüş birliği yoktu. Biri saldırıya geçilmesini isterken öteki savunmayı daha uygun görüyordu. Ordu birliklerinin bir kısmı saldırıya geçerken ötekiler yerinden kımıldamıyordu. Bunun üzerine bozgun baş gösteriyordu⁵¹⁹.

Osmanlı cenahında hızlı ve şiddetli bir şekilde yaşanan bozgundan Bulgar ilk etapta haberdar değillerdi. Bulgarlar 24 Ekim günü Türk taarruzu ihtimaline karşı teyakkuzda beklemişler, hiçbir hareket göremeyince de keşif kollarını ileriye sürmüşlerdir. Herhangi bir direnişe rastlamadan Kırklareli'ne kadar gelen Bulgar keşif kolu Kırklareli'ndeki Hristiyan halkın kendilerini sevinç içinde karşılamasına inanmamıştır. Çünkü Türk askerlerinin kaçıışı Bulgar süvarisinin ilerleyişinden bile

⁵¹⁷ Çelik, *a.g.t.*, s. 128.

⁵¹⁸ Çelik, *a.g.t.*, s. 129-130.

⁵¹⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 312.

hızlı olmuştur⁵²⁰. Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın hatıratında bahsettiğine göre, İzmit Fırkası'nda yaşanan bozgun sonrası taburların mevcudu 50-60 askere düşmüş tüm fırka mevcudu ise 700 askere kadar inmiştir. Aynı durum 1. Kolordu fırkalarında ve 3. Kolordu kıtalarında da yaşanmıştır⁵²¹.

Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın 23 Ekim günü kumandası altındaki kolordulara geri çekilme emri vermesi üzerine 24 Ekim günü Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'ya gönderdiği telgrafta; kolorduların birbirleri ile irtibatlı bir şekilde Pınarhisar-Lüleburgaz hattında toplanmasını emretmiştir⁵²². 4. Kolordu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa, 24 Ekim'i 25 Ekim'e bağlayan gece saat 11.50'de Şark Ordusu Kumandanına Kofalca'dan çektiği telgrafta kolordusunun ertesi sabah İzmit Fırkası ile askerini toplayarak Hazine'dar'da toplanacağını bildirmiştir. Buna karşı Nazım Paşa'nın emri doğrultusunda Lüleburgaz'a çekilmesi gerektiği şifahen bildirilmiştir⁵²³. Telgrafına verilen resmi cevapta ise Babaeski üzerinden Hayrabolu'ya yürümesi ve süvari fırkasının da vakit kaybetmeden Lüleburgaz üzerinden Çorlu'ya hareket ettirilmesi emredilmiştir⁵²⁴.

4. Kolordu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa, 26 Ekim 1912 (13 teşrinievvel 1328) tarihinde öğleden sonra Lüleburgaz'dan bildirdiği ordu emrinde; Düşmana dair yeni bir haber alınmadığı ve kolordunun yeni bir haber alıncaya kadar Lüleburgaz-Kavaklı hattında kalacağını tebliğ etmiştir⁵²⁵. 25 Ekim gününü 26 Ekim gününe bağlayan gece saat 05.14'te Başkumandanlıktan 4. Kolordu kumandanlığına gönderilen telgrafta; Bulgarların Pınarhisar yönünde ilerledikleri, bunun üzerine 2. Kolordu'nun 3. Kolordu'ya yardım için sol tarafından yakınlaştığı bildirilmiştir. Kolorduların Ergene gerisinde birlikte hareket ederek Lüleburgaz-Karıştıran-Çorlu yoluyla Ergene'nin gerisine hareket edilmesi bildirilmiştir⁵²⁶.

Ordunun Lüleburgaz hattına çekilmesi esnasında Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın zihnini önemli bir mesele meşgul ediyordu. Ordunun gerekli hazırlığı yapabilmesi adına acaba Çorlu hattına çekilmesi daha mı doğru olurdu? Hatta

⁵²⁰ Andonyan, *a.g.e.*, s. 463.

⁵²¹ Çelik, *a.g.t.*, s. 138.

⁵²² Çelik, *a.g.t.*, s. 139.

⁵²³ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 255.

⁵²⁴ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 257.

⁵²⁵ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 270.

⁵²⁶ Çelik, *a.g.t.*, s. 149.

harbe son mu verilmeliydi? Bu tereddüt ve kararsızlık içerisindeki Paşa, 3. Kolordu komutanı ve aynı zamanda da Bahriye Nazırı olan Mahmut Muhtar Paşa'ya telgraf çekerek; kabine üyesi olması sebebiyle bu konuda hükûmette girişimde bulunmasını istemiştir. Çünkü Abdullah Paşa'ya göre bu askerle savaşmak mümkün değildir ve sorunun politika yoluyla halledilmesi gerekmektedir⁵²⁷. Osmanlı tarafında bunlar yaşanırken Bulgar ordusu ilerlemeye devam ederek 25 Ekim'de Babaeski'ye girip cephane yüklü iki treni ele geçirmişlerdir. Lüleburgaz'da zapt ettikleri iki yüz vagon ve iki lokomotif sayesinde Bulgar askerlerine erzak ve cephane tedarik edilmiştir. Çok sayıda yaralı Bulgar askeri de bu vagonlar ile hastanelere taşınmıştır. Bu sayede büyük avantaj elde eden Bulgarlar süvarileri Osmanlı askerini takip işine de önem vererek Pınarhisar ve Vize taraflarına yaptıkları keşiflerle çok değerli bilgiler getirmişlerdir⁵²⁸.

27 Ekim 1912 tarihinde Başkumandan vekili Nazım Paşa tarafından Lüleburgaz'dan sabah 05.14'te çekilen telgrafta; Bulgarların Pınarhisar istikametinde ilerlemek istediği, bundan dolayı 2. ve 3. kolorduların Ergene gerisinde birleşerek hareket etmesi istenirken 4. Kolordu'nun da Ergene gerisine çekilmesi talep edilmiştir⁵²⁹. 27 Ekim 1912 tarihinde kolordu kumandanları Şevket Turgut, Ömer Yaver ve Ahmed Abuk Paşalar tarafından Çorlu'daki Şark Ordusu Kumandanlığına çekilen telgrafta *Ergene hattına çekilmek istemedikleri* talebi arz edilmiştir. Kolordularının Lüleburgaz, Türk Bey ve Karaağaç hattında toplandıklarını bildiren kumandanlar, dağılmış askerin toplanması ve geride bırakılan mühimmat ve malzemenin kurtarılması, moral bozukluğunu hafifletmek, askeri dinlendirmek ve günlerdir aç olan kıtaların iâşesini sağlamak için bir iki günlük istirahat çok ihtiyaç olduğu dile getirilmiştir. Aksi halde askerin tekrar geri yürüyüşe geçmesiyle eldeki askerlerin de firar edeceği ve elde insan ve mühimmatın kalmayacağı ifade edilmiştir. Orduyu perişan etmemek ve eldeki mülkün düşmana bırakılmaması için bulundukları hatta kalarak geri çekilme emrinin tehir edilmesinin uygun olacağını beyan etmişlerdir⁵³⁰.

Ahmed Abuk Paşa'nın 26 Ekim 1912 tarihinde Lüleburgaz'dan Şark Ordusu Başkumandanlığına çektiği telgrafta, sıralanan sebeplerle geri çekilmenin doğru

⁵²⁷ Artuç, *a.g.e.*, s. 136. Bayur, bu telgrafın Lüleburgaz muharebesi esnasında çekildiğini bildirmektedir. Bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım II, s. 38.

⁵²⁸ Andonyan, *a.g.e.*, s. 470-471.

⁵²⁹ Çelik, *a.g.t.*, s. 149.

⁵³⁰ Çelik, *a.g.t.*, s. 154.

olmayacağı bildirilmiştir. Abuk Paşa, çeşitli kaynaklardan aldığı bilgilere göre; düşman kuvvetleri kendi kolordusu ile 1. ve 2. kolorduların uzağındadır. Düşmanın mütereddit ve durağan olduğu söylenmektedir. Buna karşın Osmanlı ordusu geri çekilmektedir. Bu şekilde harp yapmadan geri çekilmeler asker ve subayların moralini sıfıra indirmektedir. Ordu karargâhının Kavaklı'dan Babaeski'ye Kırklareli'nin en buhranlı zamanında döndüğünü, bu nedenle askerin Babaeski'ye yığıldığını, karargâhın Lüleburgaz'a gitmesiyle askerin de Lüleburgaz'a gittiği Paşa tarafından dile getirilmiştir. Şimdi de karargâhın Çerkezköy'e hareket etmesinin askerin de oraya hareket edeceği anlamına gelmektedir. Paşa'nın yaptığı bir analize göre Padişahını veya Başkomutanını harp sahasında görmeye alışkın olan Türk ordusu, karargâhın devamlı geri çekilmesiyle ümitsizliğe düşecektir. Orduda oluşacak manevi hezimetin durdurulması ancak başkumandanın ordunun başında ve hatta gerekirse ordu arasında bulunmasıyla mümkün olacaktır. Paşa'ya göre bu geri çekiliş devam ederse asker İstanbul sokaklarına kadar çekilecektir. Bu yüzden bu geri çekilişe son verilmelidir. Nakliye araçlarının öküz arabaları olması dolayısıyla da yağışlı havalarda ancak sekiz hayvanla çekilen topların yürüyüşü çok zorlu ve yavaş olmaktadır. Cepheler arasındaki iletişim meselesinde ise gerekli olan telsiz telgraf, pırıldak ve telefon bulunmaması sebebiyle cephelerin dar alanda yer alması ve kolordu karargâhlarının birbirine ikişer saat uzaklıkta olması, karargâhlar da kolordulardan birini takip etmesi gerekmektedir⁵³¹. Ahmed Abuk Paşa kumandasındaki 4. Kolordu ve diğer şark ordusu kolorduları Kırklareli Muharebesi'nde askerin bozgun şeklinde geriye doğru gitmesi nedeniyle büyük bir bozgun yaşamıştı. Yaşanan bu olay sonrası Bulgarlar kendilerinin bile inanamayacağı bir kolaylıkla Kırklareli'ni ele geçirmişlerdi. Bu olay kolordu komutanlarını oldukça müteessir etmiş olmalı ki şimdi de düşmanın görülmediği bu toprakları terk ederek kolayca onların eline geçmesini istememektedirler.

Bazı kaynaklara göre, kolordu kumandanları Ömer Yaver Paşa, Şevket Turgut Paşa ve Ahmed Abuk Paşa'nın geri çekilme emrinin tehirini istedikleri telgraf Abdullah Paşa'ya ulaştığında Abdullah Paşa haberleşmeyi kestirip Şark Ordusu adına emir vererek icrasını istediğini belirtmektedir. Daha sonra Abdullah Paşa, kendisi aradan çıkarak kolordu kumandanlarını Ordu Genel Karargâhı ile baş başa bırakmıştır. Ordu Genel Karargâhı kolordu komutanlarının taleplerini kabul etmiştir. Bulgarların

⁵³¹ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 276-277.

şaşkınlıktan dolayı ara verdikleri taarruz esnasında Osmanlı ordusunun toparlanması gerekirken bu fırsat heba edilmiş, Lüleburgaz Savaşı'na kadar neredeyse hiçbir şey yapılmamıştır⁵³².

Gerek Ahmed Abuk Paşa'nın gerekse diğer kolordu komutanlarının Ergene üzerine yürüyüşten vazgeçip Karaağaç civarında kalmaları taleplerini Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa engellenmiş olsa da Çorlu'da bulunan Başkumandan vekili Nazım Paşa, yaptırdığı tahkikat sonucu kolorduların bulundukları mahalde kalmalarını, ancak düşman taarruzu esnasında bulundukları yeri son noktaya kadar müdafaa etmelerini istemiştir⁵³³. Savaş'ın başında savaşa girip girmemek hususunda yaşanan çekişme şimdi de Çorlu hattına çekilmek veya Lüleburgaz hattında kalmak konusunda tecelli ediyordu. Bu fikir ayrılığında Başkumandan Vekili Nazım Paşa, kolordu komutanları ile aynı fikri paylaşıırken Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa yalnız kalmış, neticede istifa etmiştir. Daha evvel harbe son verilmesi konusunda hükûmetin askeri çözümden çok politik çözümler üretmesi gerektiği fikrini beyan etmiş olan Abdullah Paşa belki de istifa edip sorumluluktan sıyrılmak için şartların bu şekilde şekillenmesini yönlendirmek istemiştir. Abdullah Paşa'nın istifasını kabul etmeyen Başkumandan vekili Nazım Paşa, Lüleburgaz hattında savunma yapılması yönünde kendisine emir vermiştir.

Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa ve ona bağlı kolordu kumandanları arasında yaşanan fikir ayrılıkları yüzünden Başkumandan vekili Nazım Paşa, Şark Ordusu'nu ikiye ayırmaya karar vermiştir. Yine Abdullah Paşa'nın emri altında bulunacak bu ordular 1. Doğu Ordusu ve 2. Doğu Ordusu şeklinde düzenlenmiştir. 1. Doğu Ordusu Ahmed Abuk Paşa'nın komutası altında bulunacak olup 1., 2. ve 4. kolordular ile bağımsız süvari tümeninden müteşekkil olacaktı. Bu görevlendirme ile Ahmed Abuk Paşa'nın yükü ve sorumluluğu daha da artmıştır. Zira önceden sadece 4. Kolordu'dan sorumlu olan Paşa şimdi üç kolordu ve bir tümeden sorumlu olacaktı. Bu yük ve sorumluluk diğer bir bakış açısıyla, Başkumandan Vekili Nazım Paşa'nın Abuk Ahmed Paşa'nın liyakatine ve sadakatine olan güveninin de bir tezahürü olmalıdır.

⁵³² Aksun, *a.g.e.*, s. 452.

⁵³³ Çelik, *a.g.t.*, s. 159.

Teşkil edilen 2. Doğu Ordusu ise Hamdi Paşa'nın komutasında 3. Kolordu, 17. Geçici Kolordu, 18. Kolordu ve 5. Hafif Süvari Alayı'ndan oluşacaktı⁵³⁴.

Bulgar ordusu 26 Ekim gününü hazırlık yaparak geçirmiş ertesi gün havanın uygun olmaması nedeniyle yavaş bir şekilde ilerleyişlerine devam etmişlerdir. 28 Ekim tarihinde Bulgar ordusu 5. Tümenin öncüleri Sucak ormanının batısındaki tepelerde Türk ordusuyla karşılaşmış, bu karşılaşma Lüleburgaz Muharebesi'nin başlangıcını oluşturmuştur⁵³⁵.

3.2.3. Lüleburgaz Muharebesi

Kırklareli Muharebesi sonrası geri çekilen kuvvetlerle Vize, Lüleburgaz ve Pınarhisar'da savunma hattı kurulmuş, orduda yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Bulgarlar ise Türk ordusu toparlanmadan yeni bir darbe indirmek için Pınarhisar istikametinde harekete geçmişlerdir. 27 Ekim tarihinde önemli bir karşılaşma yaşanmazken 28 Ekim tarihinde Osmanlı ordusu ve Bulgar ordusu arasında tarihe Lüleburgaz Muharebesi olarak geçecek savaş başlamıştır⁵³⁶.

28 Ekim günü sabah 09'da Osmanlı ordusu henüz Bulgar ordusu ile karşılaşmadan evvel, Abdullah Paşa emrindeki kolordulara gönderdiği telgrafta obüs bataryasındaki koşum hayvanı noksanlığı sebebiyle topların trenden çıkarılmayarak geri gönderildiğini bildirmiştir. Abdullah Paşa telgrafında; geri çekilme hareketinin mağlubiyetten ileri gelmediğini, bunun bir tercih olduğunu fakat hızlıca bu savaşın sonuçlandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı telgrafta Abdullah Paşa, Geçici 17. Kolordu tarafından toplattırılan topların Çorlu'ya nakledilmesini, nakil için hayvan bulunamazsa topların trenle sevkini istemiştir. Belig'e göre Abdullah Paşa, hâlâ ordunun Ergene gerisine çekilmesi fikrindedir. Paşa'nın ısrarcı tutumunu gören 4. Kolordu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa, ordunun emri zıddına davranarak düşmanla bir karşılaşma yaşamamak için her ihtimale karşı kademe kademe çekilme kararı almıştır⁵³⁷. Alınan karar 4. Kolordu'ya bağlı kıtaların itirazlarına neden olmuştur. Bu itirazlarda 12. Fırka kumandanlığı; Topçu Alayı'nın yaptığı yürüyüşlerde arabaların dörder hayvanla çekilmesinin zor olduğunu, cephane arabasının çekilmesi için öküz veya manda verilmesini talep etmiş, ayrıca hayvanlarda çekme takımı kalmadığı ve

⁵³⁴ Artuç, *a.g.e.*, s. 138-139.

⁵³⁵ Andonyan, *a.g.e.*, s. 472.

⁵³⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 313.

⁵³⁷ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 292-293.

piyadelerin top çekmekten yorgun düştükleri bildirilmiştir. İzmit Fırkası ise büyük ağırlıklarının henüz tamamen yanlarına getirilemediğini topların demiryoluyla nakledilmedikçe bir haftadan evvel Çorlu'ya ulaşamayacağını bildirmiştir.

4. Kolordu merkezi ve fırkalar arasında yaşanan bu geri çekilme durumu değerlendirmeleri esnasında Çanakkale Fırkası tarafından düşmanla karşılaşıldığına dair bir rapor gelmiştir. İleri karakolda bulunan Biga Alayı'nın Ayvalı istikametine çıkardığı keşif kolu, Ayvalı yönünde bir düşman keşif koluna rastlamış ve bunların gerisinde de bir düşman kolunun bulunduğu görülmüştü. Takviye edilen ileri karakol hattı yaklaşık 1500 metreden düşmana ateş açarak düşmanı mevziinden uzaklaştırmıştır⁵³⁸.

27 Ekim (15 Teşrinievvel) günü İzmit Fırkası ileri kıtaları Bulgar kuvvetleriyle karşılaşmış ve ufak çaplı bir çatışma yaşanmıştır. 28 Ekim 1912 tarihinde saat 13.00'te Ahmed Abuk Paşa tarafından 1. Kolordu komutanlığına çekilen telgrafta tüfek sesleri ve top sesleri işitildiğinden bahsedilmiştir. Paşa, kendi bulundukları cephede düşmandan eser olmadığını belirtirken ileri karakol teşkilatının küçük bir düşman müfrezesiyle karşılaştığını bildirmiştir. Abuk Paşa, durumun ne olduğu tam olarak anlaşılmadan çekilmenin uygun olmayacağını ancak durum ortaya çıktıktan sonra tüm kolordularca ortak bir karar verilmesi gerektiğini belirtilmiştir⁵³⁹. 28 Ekim'i 29 Ekim'e bağlayan gece Çerkezköy'de bulunan Başkumandan Vekili Nazım Paşa, 4. Kolordu kumandanlığına gönderdiği telgrafta; yarın sağ cenaha ehemmiyet verilerek bulunulan mevzide düşmana karşı şiddetle karşılık verilmesini, kolorduların birlikte hareket etmesini, Süvari Fırkası'nın ordunun sol tarafını tutmasını emretmiştir⁵⁴⁰. Başkumandan Vekili Nazım Paşa 29 Ekim günü Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'ya çektiği telgrafta; 3. Kolordu'nun da harbe iştirak etmesini emretmiş, muharebe'nin idaresi için 1., 2. ve 4. kolorduların harekâtının Abuk Ahmed Paşa tarafından; 3., 17. ve 18.

⁵³⁸ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 298-299.

⁵³⁹ Zeki Çobanoğlu, *Balkan Harbi Külliyyatı/Balkan Harbi Şark Ordusu Hezimetini Birinci Nizamiye Kolordusu Hatıratından İkinci Kısım, Lüleburgaz Meydan Muharebesi ve Ergene ve Çatalca Gerilerine Ricat*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1332, s. 45.

⁵⁴⁰ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 319. 28 Ekim günü 2. Kolordu'nun Karaağaç civarında savaşa girdiği esnada karargâhta yapılan uzun bir görüşme sonunda Ordu kumandanlığını Ahmed Abuk Paşa'nın gerçekleştirmesine karar verilmiştir. Ertesi gün Paşa bu göreve Başkumandanlık tarafından tayin edilmiştir. Nihad Beye göre Abuk Paşa bu görev için hiç hevesli değildi. Çünkü aldığı bu ordu görev emrini hemen tebliğ etmemiştir. Bu ordu emri "Başkumandan vekili Abuk Ahmed" imzasıyla tebliğ edilmiştir. Abuk Ahmed Paşa'nın bu ordu emrini alan 2. Kolordu kumandanı "Abdullah Paşa mevcut iken Abuk Paşa nasıl kumandan oluyor?" diyerek hayretini göstermiştir. Fakat Abuk Ahmed Paşa kendisine verilen görevi kabul etmemiş ve böylece savaş sırasında komuta yetkisi yüzünden yaşanacak ihtilafın önünü almıştır (Kart, *a.g.t.*, s. 196-198).

kolorduların harekâtının ise 18. Kolordu Kumandanı Ferik Hamdi Paşa tarafından idare edilmesini talep etmiştir⁵⁴¹.

Başkumandanlıktan alınan bu emirler 29 Ekim günü Abuk Paşa tarafından kendine bağlı olan birliklere ordu emri olarak duyurulmuştur. Nazım Paşa tarafından Birinci Şark Ordu kumandanlığı görevine getirilmiş olan Ahmed Abuk Paşa'nın kolordulara ve fırkalara emirleri de bu emirnameye ilave edilmiştir. Buna göre her kolordu kendi piyade, topçu, cephane kollarını süratle toplayacaktır. Çorlu'ya gönderilmiş olan topçu mühimmatı hemen getirtilecektir. Başkumandanlık merkezinin Sakız Köyü'ne geleceğini de bildiren Abuk Paşa Başkumandanlık karargâhının Sakız Köyü'ne ulaşmasına kadar Umurca'da bulunacağını beyan etmiştir. Abuk Paşa bu emirnamesinde, kendisinin 1. Şark Ordusu Kumandanı olduğu müddetçe bu orduya bağlı olan 4. Kolordu'nun Fahri Paşa'nın kumandanlığında olacağını açıklamıştır⁵⁴².

Osmanlı Şark Ordusu'nun 1. Ordu bölgesinde görülmeye başlayan Bulgar askeri kuvvetleri 29 Ekim günü Karaağaç önünden Türk Bey'e kadar, sol taraftan da Lüleburgaz'a kadar yayılarak tüm cephe boyunca muhabere hattı kurmuşlardır. Daily Telegraph gazetesi muhabiri; Bulgar piyadesinin seri hareketlerle, dövuştüğünü ve topların kurulmasını beklemeden saldırarak Türk kuvvetlerine büyük kayıplar verdirdiğini anlatmıştır. Osmanlı topları bir müddet Bulgarların saldırısını durdursa da savaşa katılan Bulgar bataryaları şehri ve süvari birlikleri bombalamıştır. Kayıplara rağmen direnen Türk kuvvetleri sonunda çekilmek durumunda kalmıştır. Süvarilerin çekilmesiyle şehir Bulgarların eline geçmiştir. Birkaç saatlik çarpışma sonunda 2. Kolordu Karaağaç tarafından Bulgarları geriletirken 4. Kolordu da Lüleburgaz tarafından hücumla geçmiş ve Bulgarlar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat 4. Kolordu'nun daha fazla dayanamayıp askerlerini geri çekmesiyle Lüleburgaz şehri tüm gece tarafsız bölge olarak kalmıştır⁵⁴³.

29 Ekim günü ordular arasındaki çarpışmalar tüm hızıyla devam etmiştir. Ahmed Abuk Paşa, Şark Ordusu Kumandanlığına gönderdiği telgrafta sol taraftan sıkıştırıldığını haber vererek Çanakkale Fırkası'nın hemen yardıma gönderilmesini

⁵⁴¹ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 316.

⁵⁴² Çobanoğlu, *Balkan Harbi Külliyyatı/Balkan Harbi Şark Ordusu Hezimetini Birinci Nizamiye Kolordusu Hatıratından İkinci Kısım, Lüleburgaz Meydan Muharebesi ve Ergene ve Çatalca Gerilerine Ricat*, s. 66.

⁵⁴³ Andonyan, *a.g.e.*, s. 475.

istemiştir⁵⁴⁴. 30 Ekim günü Lüleburgaz'ın beş kilometre doğusundan 1. Kolordu kumandanlığına gönderdiği telgrafta; sol tarafında kendisinden üstün olan düşmana karşı savaştığını, bütün kuvvetlerini harbe soktuğunu, zor durumda kaldığını bildiren Ahmed Abuk Paşa, bir alay piyade ve bir bataryanın hemen Lüleburgaz istasyonu yönüne, İzmit Fırkası'nın da sağ taraftan yardıma gönderilmesini istemiştir⁵⁴⁵.

Ahmed Abuk Paşa'nın kolordusu savunmada güçlük çekerken 2. ve 3. kolorduların durumu da iyi değildi. Kırklareli zaferiyle moral kazanan Bulgar askerleri kendinden emin bir şekilde savaş meydanına atılmıştır⁵⁴⁶. 29 Ekim günü oldukça zor duruma düşen Abuk Ahmed Paşa bir gün sonra ise duruma hâkim olunamadığını bildirerek acilen çekilmek için izin istemiştir⁵⁴⁷. Oysaki 29 Ekim günü Başkumandanlık Erkânı Harbiye Riyaseti'nden gelen telgrafta; Lüleburgaz Muharebesi'nin başlayıp başlamadığı ve 4. Kolordu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa'nın orada bulunup bulunmadığı sual edilmiş ve Paşa'dan devamlı olarak kendisine bağlı kolorduların muharebesi hakkında malumat vermesi istenmişti. "Allah'a dayanalım, inşallah muvaffak olarak din ve vatanı kurtarıyoruz. Ya gazi ya şehit, katiyen geri çekilmek yok"⁵⁴⁸ sözleriyle sona eren telgrafta kesin olarak çekilme reddedilmişti. 30 Ekim'de Şark Ordusu kumandanlığından gelen emirde 3., 16. ve 17. kolordulardan mürekkep olan sağ taraf grubunun muvaffakiyetle düşmanı püskürttüğü, bu sebeple ordunun yerinde sabit kalarak karşı koyması, 4. Kolordu'nun da yerinde kalarak ordunun sol tarafını korumaları istenmiştir⁵⁴⁹. Abuk Ahmed Paşa, Şark Ordusu Başkumandanlığı'ndan aldığı bu telgraf sonrası; İzmit Fırkası ve 12. Fırka'ya gönderdiği telgrafta aldığı emri bildirmiş ve her ne olursa olsun yerlerinde kalmalarını istemiştir⁵⁵⁰.

30-31 Ekim günü bulunduğu yeri muhafaza eden Ahmed Abuk Paşa ve kolordusu ani bir düşman saldırısıyla karşı karşıya kalmıştır. Yaşananlar Ahmed Abuk Paşa tarafından şu şekilde betimlenmiştir: "*Düşman, siperlerimin yanına kadar yaklaşmış ve asetilenli projektörlerini yakmıştı. Önce 300 metre ilerimizdeydiler. Daha sonra hemen hemen birliklerimizin içine girdiler. Kör olmuş gibiydik. Hiçbir şey*

⁵⁴⁴ Çelik, a.g.t., s. 177.

⁵⁴⁵ Çobanoğlu, *Balkan Harbi Külliyyatı/Balkan Harbi Şark Ordusu Hezimetini Birinci Nizamiye Kolordusu Hatıratından İkinci Kısım, Lüleburgaz Meydan Muharebesi ve Ergene ve Çatalca Gerilerine Ricat*, s. 88.

⁵⁴⁶ Artuç, a.g.e., s. 142.

⁵⁴⁷ Çelik, a.g.t., s. 186.

⁵⁴⁸ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 342.

⁵⁴⁹ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 353.

⁵⁵⁰ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 355.

*göremiyorduk. Oysa düşman en ufak ayrıntımızdan haberdardı. Binlerce obüs tepemize yağıyordu. Kaybetmiştik. Ordunun sol kanadı ricat halinde idi". Subaylardan bazıları, "Genelkurmay Başkanlığı'ndan hiç haber alamıyoruz. Erzakımız yok, atlarımız yorgun, Çorlu'ya döneceğiz diyorlardı"*⁵⁵¹. Bulgarlar yeni kuvvetlerini cepheye sürmüşler ve bu kuvvetler ateşli silah kullanmadan süngüyle Ahmed Abuk Paşa'nın ordusuna hücum etmişlerdir. Bulgarlar geceyi zapt ettikleri yeri tahkim etmekle geçirmiş, dereler üstüne köprüler kurmuşlar, bu köprülerden geçirdikleri toplarla Türk kuvvetlerini püskürtmüşler ve Lüleburgaz'ı ele geçirmişlerdir. Osmanlı ordusunun sol kanadını savunan 4. Kolordu Bulgarlar tarafından kuşatılmış, neticede 31 Ekim günü Osmanlı kuvvetleri ağır kayıplar vererek çekilmek zorunda kalmıştır⁵⁵².

Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa, 1, 2, ve 4. kolorduların tutunamadığını izlerken 4. Kolordu'nun çekilme haberinin gelmesi üzerine de genel çekilme emri vermiştir. Abdullah Paşa'nın çekilme kararı Nazım Paşa tarafından hiddetle karşılanmıştır. "Hamdi Paşa'nın 2. Şark Ordusu ilerlerken 1. Şark Ordusu'nun geri çekilmesini kabul etmem" diyerek duruma karşı çıkmış olan Nazım Paşa⁵⁵³, Şark Ordusu kumandanlığına ricat emrini tenkit eden bir tevbihname⁵⁵⁴ göndermiştir. Nazım Paşa, sağ cenahın ilerlemesi için gerekirse sol cenahın kendini feda etmesi gerektiğini belirtirken ordunun Soğucak Deresi'ne çekilmesini de hayretle karşılamıştır. Ona göre, sağ cenah muvaffak olmuş, sol cenah takviye edilmişken ordunun geri çekilişi kabul edilemezdir. Nazım Paşa "Kırkkilise felaketinden hala mütenebbih olunmadı mı?

⁵⁵¹ Zeyrek, *a.g.t.*, s. 237. Fransız gazeteci Lausen yaşanan mağlubiyeti şöyle anlatmıştır: "Lüleburgaz'da Bulgarlarla 28-31 Ekim'de şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Abuk Paşa uğradıkları saldırıları şöyle anlatıyor: Bulgarlar akşam üstü karanlık çöktüğü sırada çatışmayı tamamen tatil etti ve yorulmuş gibi gösterdi. Erlerimiz biraz dinlenmek istedi ve siperlerde uykuya daldı. Gece 23.00 sıralarında Bulgarlar önce bütün mevzilere gayet iyi nişan aldılar. İleri karakollarımıza yakın bir yere geldiler. Sonra 300 metre mesafeye gelir gelmez asetilen ışıyla çeşitli projektörler yönelttiler. Etrafı görmek, nişan almak, kendini savunmak imkânsız hale geldi. Direnemeyecek bir durumda bizi baskına uğrattılar. Bulgar sağ kanadı, Türk sol kanadına yaptığı taarruzu artırmaya başladı. Çünkü 24 saatten beri Türk sol kanadındaki bataryalarda tek bir gülle kalmamıştı" (Ekrem Hayri Peker, "Enver Paşa'nın Gerçekleşmeyen Hayali: Resne'ye Dönüş", *www.belgeseltarih.com*).

⁵⁵² Andonyan, *a.g.e.*, s. 477. Ziya Nur Aksun, Abuk Ahmed Paşa'nın çekilmesinin muharebe hattını tehlikeye sokacağı, dolayısıyla da Abdullah Paşa'nın Abuk Ahmed Paşa'ya bulunduğu yeri terk etmemesini emrettiğini bildirmektedir. Abdullah Paşa, akşama kadar 4. Kolordu'yu geri çekilmek fikrinden vazgeçirmeye çalışmış fakat 4. Kolordu'nun geri çekilmeye başlamasıyla İzmit Fırkası da dağılmıştır. Bursalı Nihad Bey, bu dağılma ile ilgili olarak; Uşak Fırkası'nın dağıldığını zanneden İzmit Fırkası'nın bozgun haline geçtiğini, Uşak Fırkası'nın bu bozgun dan etkilenecek geri çekildiğini bildirmiştir. Nihad Bey, Abuk Ahmed Paşa'nın geri çekilme talebi ile ilgili olarak; istasyona cephan almaya giden kitayı düşman zanneden karamsar kolordu kumandanının telaşa kapıldığını belirtmektedir (Aksun, *a.g.e.*, s. 464-465).

⁵⁵³ Artuç, *a.g.e.*, s. 142.

⁵⁵⁴ Tevbih; takdir, azarlama ve paylama anlamına gelmektedir (Devellioğlu, *a.g.s.*, s. 1282).

Ricatın bizde kaçmak demek olduğu unutuldu mu?” sözleri ile geri çekilmeye karşı gösterdiği tepkiyi ifade etmiştir. Abdullah Paşa, kendisini savunduğu cevabında; sevkıyat haberinin “ba’de harabü’l Basra” (iş işten geçti) cinsinden olduğunu, Şark Ordusu kumandanlığının ricat emri vermediğini bildirmiştir. Abdullah Paşa daha evvelden vermiş olduğu Ergene gerisinde toplanma emrinin kabul edilmediğini, Genel Karargâh ile görüşlerinin baştan beri zıt olduğunu söyleyerek yaşanan mağlubiyette kendisinin bir vebal ve sorumluluğunun olmadığını ifade etmeye çalışmıştır⁵⁵⁵.

1. Şark Ordusu çekilmeye devam ederken 2. Şark Ordusu’nun ilerlemesi oldukça tehlikeliydi. Çünkü 1. Şark Ordusu’nun çekilmesiyle boşta kalan Bulgar kuvvetleri 2. Şark Ordusu’nu kuşatmaya başlamışlardır. Bu olumsuz gelişmeler Nazım Paşayı geri çekilme emri vermeye mecbur bırakmış, 2 Kasım 1912 tarihinde tüm kuvvetlere Çatalca hattına çekilme emri verilmiştir⁵⁵⁶.

Dört gün süren Lüleburgaz Muharebesi sonucunda savunma hattı kaybedilmiş, bölgede yaşayan insanlar da hızla geriye göç etmeye başlamıştır. En kanlı sahnelerin yaşandığı bu savaşın kolordu kumandanlarından biri olan Ahmed Abuk Paşa askerleri için; “sadece cesaretleriyle değil aynı zamanda büyük bir başarıyla savaştılar” şeklinde bir açıklama yapmıştır⁵⁵⁷. Lüleburgaz Muharebesi’nin kaybedilmesi üzerine Osmanlı Hükûmeti 3 Kasım 1912 akşamı şu bildiriye yayınlamıştır: *Savaşın kaderi, daima her noktada birden başarı getiremez. Bir savaşı kabullenen bir millet onun bütün neticelerini de bilmelidir. Öyle ki başarı haberleri karşısında aşırı sevinç göstermemeli ve hezimetlerden de heyecana ve kötümserliğe kapılmamalıdır. Mesela, dört devlete karşı girişilen bu savaşta Osmanlı ordusu İşkodra ve Yanya tarafında muzafferâne bir mukavemet gösterdi; fakat Vize ve Lüleburgaz bölgesinde bulunan Doğu Ordusu, müdafaa hattını Çorlu’ya nakletmeyi uygun gördü. Tabiidir ki, vatanın çıkarlarını*

⁵⁵⁵ Aksun, *a.g.e.*, s. 471. Balkan Harbi’nde Lüleburgaz Muharebesi’nin yaşandığı esnada Osmanlı payitahtında da hükûmet değişikliği meydana gelmiştir. Savaş’ın başından itibaren İttihat ve Terakki mensupları ile Kâmil Paşa taraftarları Ahmet Muhtar Paşa Hükûmeti aleyhine çalışmalar yapmış, hükümdara yaşanan başarısızlıkları ancak Kâmil Paşa’nın düzeltilebileceğini telkin etmiştir. Yaşanan bozgunlar sebebiyle zaten umutsuzluğa düşmüş olan Ahmed Muhtar Paşa, Padişah’ın teklifiyle istifa etmiş, onun yerine 29 Ekim 1912 tarihinde Kâmil Paşa sadarete getirilmiştir. Selanik’in tehlikeye düşmesi üzerine II. Abdülhamid ve maiyetindekiler İstanbul’a götürülmek istenmiştir. Bu durum Batı Cephesi Kumandanı Ali Rıza Paşa tarafından eski sultan Abdülhamid’e tebliğ etmiştir. Eski sultan Abdülhamid dışarı hayattan haberdar olmadığından Selanik’in ne derece tehlikede olduğunu bilmediğinden İstanbul’a dönmek istememiştir. Daha sonra yapılan ısrarlarla 1 Kasım 1912 tarihinde İstanbul Beylerbeyi Sarayı’na getirilmişlerdir (Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 3497-3498).

⁵⁵⁶ Artuç, *a.g.e.*, s. 147.

⁵⁵⁷ Nazif Karaçam, *Efsaneden Gerçeğe Kırklareli*, Kırklareli 1995, s. 699.

savunmak ve onu kurtarmak için mümkün olan bütün imkânlarla gayret etmeye kararlıyız.

Lüleburgaz Muharebesi'nin kaybedilmesi stratejik bir ricat gibi gösterilmek istense de yaşanan yenilgi gizlenecek boyutta değildi. Bu arada Başkumandan Vekili Nazım Paşa, Bulgarları durdurmak için Çatalca'da hatta Çatalca'dan İstanbul'a uzanan arazide iki savunma hattı hazırlanması emrini vermiştir⁵⁵⁸. Netice olarak 28 Ekim 1912 tarihinden 2 Kasım 1912 tarihine kadar süren Lüleburgaz Muharebelerinde Türk ordusu Çatalca hattı gerisine çekilmeye başlamış, böylece Bulgar ordusu muzafferiyet elde ederek avantajlı duruma geçmiştir⁵⁵⁹.

Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görevli bulunan ve Cumhuriyet Dönemi'nin ilk harp tarihçilerinden olan Bursalı Mehmed Nihad Bey, Balkan Savaşı ile ilgili 4 ciltlik eserinin 3. cildinde Lüleburgaz Muharebesi'ni kaleme almıştır. Nihad Bey, orduya çekilme emri verildikten sonra askerin darmadağın bir şekilde olduğu yerde bırakılarak hatta ellerindeki cephanenin de alınarak Çatalca'ya taşındığını ifade etmektedir. İaşe yetersizliği hakkında hiçbir hazırlık yapılmadığını, çekilirken bırakılan mühimmatın geri alınmadığını da ekleyen Nihad Bey Lüleburgaz yenilgisinin baş sorumluları olarak bazı kişilerin ismini zikretmektedir. Onun iddiasına göre; Ordu emrine karşı gelen ve oldukları yerde kalma fikrini ortaya atan ilk kişi, harp meclisine katılanlar, Şark Ordusu Kumandanı ve Genel Karargâh Lüleburgaz yenilgisinin müsebbipleridir⁵⁶⁰.

3.2.4. I. Çatalca Muharebesi

28 Ekim-2 Kasım 1912 tarihleri arasında cereyan eden Lüleburgaz Muharebelerinde Türk ordusu Bulgar kuvvetleri karşısında Çatalca hattı gerisine çekilme kararı almıştır. Bu bağlamda 1. Şark Ordusu ve 2. Şark Ordusu Beyaz Köy Deresi'nin batı ve doğusunda birkaç gün bekledikten sonra Çatalca hattına ulaşmak için İstanbul demiryolunun kuzey ve güneyindeki yürüyüş güzergâhından doğuya doğru

⁵⁵⁸ Andonyan, *a.g.e.*, s. 480-481.

⁵⁵⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt1. Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 2.

⁵⁶⁰ Refika Kart, *Bursalı Mehmed Nihad Bey'in Balkan Harbi ve Trakya Seferi Adlı Eserinin 3. Cildi: (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019, s. 36.

çekilmiştir⁵⁶¹. Lüleburgaz mağlubiyeti sonrası çekilmekte olan Şark Ordusu, Çatalca hattına gelmeden önce müstahkem mevkillerde bekleyerek herhangi bir savunmada bulunmamış çekilmeye devam etmiştir. Bunun sebebi maddi ve manevi olarak savaş gücünü kaybetmiş bir ordunun böyle bir savunma savaşına girecek kuvvette olmamasıdır⁵⁶².

Lüleburgaz yenilgisi sonrası Başkomutan vekili Nazım Paşa, savaşın sonlandırılması gerektiğini ihtiva eden bir telgrafi sadarete göndermiş, buna karşılık Sadrazam Kâmil Paşa, 2 Kasım günü Nazım Paşa'ya verdiği cevapta başarılı bir savunma yapılmadıkça siyasal olarak başarılı bir barışın mümkün olmayacağı bildirilmiştir⁵⁶³. Kâmil Paşa, içerisinde bulunulan durumun tahlilini yapmak ve askeri olarak ne durumda olduğunu görmek üzere Nazım Paşa'ya bazı sorular yöneltmiştir. Evvela; Çatalca savunması yapabilmek adına gerekli tedbirleri alana kadar Bulgar ordusu oyalanabilir mi? Savaşı sonlandırmak adına acilen siyasi teşebbüse girişmek mi gereklidir? Nazım Paşa bu sorulara “acilen siyasi teşebbüste bulunulmalıdır, çünkü perişan haldeki ordu ile Çatalca'nın savunulabilmesi şüphelidir”⁵⁶⁴ cevabını vermiştir.

Nazım Paşa'nın Türk ordusu hakkında verdiği rapor sonrası Osmanlı Hükûmeti Büyükelçilerine telgraf çekilerek büyük devletlerin Bulgar ordusunu durdurması ve barış görüşmeleri yapılması konusunun görüşülmesini talep etmiştir. Rusya da kendi çıkarları doğrultusunda Bulgarların durdurulması için teşebbüste bulunmuş ancak her iki devlet de bir sonuç alamamıştır. Ayrıca savaş öncesinde büyük devletler tarafından verilen savaş sonrası statükonun korunacağı demeçleri de artık geri alınmış ve statükonun devam ettirilmeyeceğine dair açıklamalarda bulunulmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Hükûmeti Çatalca mevzilerinde savunma yapılması kararı almıştır. Hükûmet, İstanbul'da bulunan büyük devletlerin elçileri ile görüşerek; Türk ordusunun Çatalca'da kararlı bir savunma yapacağını, buna rağmen Bulgarların İstanbul'a girmesi durumunda meydana gelecek korkunç olayların önüne geçme işinin büyük devletlere bırakılacağını bildirmiştir. Savaşı durdurmak adına yapılan bu teşebbüsten de olumlu bir netice

⁵⁶¹ Mahmut Belig, *Balkan Savaşında Mürettep İnci Kolordunun Harekâtı*, Yay. Haz.: Ahmet Tetik-Şeyda Büyükcan, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 3.

⁵⁶² *Balkan Savaşında Mürettep İnci Kolordunun Harekâtı*, s. 7.

⁵⁶³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II.Cilt 1. Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, s.4.

⁵⁶⁴ Karal, a.g.e., s. 323.

alınamamıştır⁵⁶⁵. Rusya daha önce 29 Ekim ve 1 Kasım günlerinde İngiltere ve Fransa'ya başvurarak Bulgarlara İstanbul'a yürümemesi konusunda ihtar yapılmasını istemiştir. Fakat bu iki devlet Bulgarları gücendirmemek adına müdahalede bulunmazken Rusya'ya tek başına teşebbüs serbestliği tanımışlardır⁵⁶⁶.

Siyasi olarak meselenin çıkmazda olduğu görülmüş olduğundan Sadrazam Kâmil Paşa, İstanbul'daki emekli ve görev başındaki askeri erkânla durum istişaresi yapmış ve büyük çoğunluk Çatalca'da savunma yapılabileceğine ve düşmanın durdurulabileceği yönünde fikir beyan etmişlerdir. Buna karşın Başkumandan vekili Nazım Paşa'nın Abdullah Paşa, Genelkurmay başkan vekili Hadi Paşa ve yüksek rütbeli subayları toplayarak yaptığı görüşmeden Çatalca savunmasının güvenli bir şekilde yapılamayacağı kararı çıkmıştır. Yani savaşın devamı noktasında askeri ve siyasi çözüm arayışında olanların fikir ayrılığına düştükleri ortadaydı. Nazım Paşa o sırada Çatalca'ya doğru çekilmekte olan kolordu kumandanlarına da fikirlerini sormuş, onlar verdikleri cevaplarda Çatalca hattında savunmanın mümkün olduğunu bildiren yanıtlar göndermişlerdir. Fakat Nazım Paşa, bu cevaplar gelmeden evvel Çatalca'da savunma yapılamayacağı görüşünü sadarete bildirmiş olduğundan, kendi fikri ile tezat teşkil eden kolordu kumandanlarının bu cevaplarını İstanbul'a bildirmeye gerek görmemiştir⁵⁶⁷.

Nazım Paşa'ya görüşlerini bildiren kumandanlardan biri de 4. Kolordu Kumandanı olan Ahmed Abuk Paşa'dır. Çorlu'dan 5 Kasım 1912 (R. 23 Teşrinievvel 1328) tarihinde İstanbul'da bulunan Başkumandanlık vekâletine gönderdiği telgrafta, evvela bir durum değerlendirmesi yapmış ve bir kolordu komutanı olarak kendi cephesinden gördüğü kadarıyla yapılması gerekenleri sıralamıştır. Ahmed Abuk Paşa'nın telgrafının aynen aktarımı şu şekildedir;

Kolordularımız aldığı emir üzerine Çatalca'ya çekilmek üzeredir. Ancak Rumeli Şark Ordusu Başkumandanlığından şimdi alınan bir telgrafnâmede hal-i hazırın icabı olarak harbin siyaseten neticelendirilmesi melhuz olduğu bildiriliyor. İlan ve ibtidar olunan bir harp ancak bir taraf ordusunun tamamıyla muzaffer ve diğer tarafın mağlup olmasıyla hitam bulur. Şark Ordusu'nun icra eylediği harekât netayici ne Bulgar ordusuna bir zafer ne de Türk ordusuna bir mağlubiyet vermiştir. Edirne harekâtına tahsis kılınmış olan kuvvet gerek Gerdelli gerekse Pınarhisar, Çongre ve bilhassa Lüleburgaz etrafında muvaffakiyetle harb eylemiş

⁵⁶⁵ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt 1. Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, s.5.

⁵⁶⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 650.

⁵⁶⁷ Artuç, *a.g.e.*, s. 159-160.

ve Bulgarların tamamen püskürtüleceği bir sırada bir takım esbabdan dolayı müsta'celen ordunun geri çekilmesi emrolunmuş ve böylece Gerdelli'den itibaren bir seyr-ü seri ile Çatalca hattına kadar çekilmiştir. Şu hâlde askerlikçe mağlup addedilmemek lazım gelen ordunun birkaç gün zarfında Çatalca hattı gerisinde bilhassa koşum hayvanı ve vesait nakliyesi gibi bazı noksanları İstanbul'ca ikmal edilmek üzere iade-i intizam ve kuvvet ederek bi inayetullahi teâla düşman taarruzunu defedebilmek iktidarını el'an haiz bulunduğunu nazar-ı dikkate alarak müzakerenin o noktadan yürütülmesi lazım geleceği mütalaa ve itikadındayız.

Dördüncü Kolordu Kumandanı Abuk Ahmed⁵⁶⁸.

Ahmed Abuk Paşa, şu durumda Balkan devletleriyle barış yoluna gidilmesinin aleyhte bir durum yaratacağı konusunda kesin bir yargıya sahip olduğundan olmalıdır ki aynı gün Başkumandanlık vekaletine bir telgraf daha göndermiştir. Çatalca hattında mücadele taraftarı olan Paşa, telgrafının bir bölümünde şu ibarelere yer vermiştir:

Tekrar arz eylerim ki Ordumuzun en gayri müsait ahvalinden casusları vasıtasıyla haberdar olduğu halde bundan zerre kadar istifade edemeyen düşman ordusu gece yürüyüşü yapamaz, İstanbul'u tehdit edemez. Bu ordu efradı yanı başında başkumandana kadar olan mâ-fevklerini görürse ve Çatalca hattına biraz da karnı doyararak iade-i intizam ve teşkilat eyleyse o kadar eminim ki bütün şu mübarek vatanımızı istirdad eyleyeceği gibi Bulgaristan içerisine bile girebilir. Yağmakârlığa ve firara cüret edenleri kurşuna dizdirmekte isem de orduda firari efradın miktarı çoktur. Fakat henüz hayat-ı askerî sönmemiş, kabiliyet-i harbiye sıfıra münce olmamıştır. Şu maruzatım büyüklerimi tenkit için değil vatanın kurtarılması ve ordunun millete ve tarihe açık alınla hesap vermesi içindir. Garp ve Cenup ordularının vaziyet-i hâzırası harbin siyaseten hitama erdirilmesine mecburiyet veriyorsa akd olunacak sulh herhalde memleketin menâfii aleyhine olacağına göre Çatalca hattında toplanacak olan ordu ile bir kere daha tecrübe-i mukadderat edilmesi mütalaa ve itikadındayım ki bütün kolorduların da buna iştirak eyleyeceğine eminim.

Dördüncü Kolordu Kumandanı Abuk Ahmed⁵⁶⁹.

Balkan Savaşı'nın devamı ya da bitirilmesi noktasında cereyan eden siyasal ve askerî çözüm tartışmalarından kesin bir sonuç alınamamıştır. Dolayısıyla Lüleburgaz Muharebesi sonrası Çatalca mevkiine çekilen kolordular çekildikleri yerde beklemişlerdir. Bu esnada kolordular ile Şark Ordusu Başkumandanlığı arasında yoğun bir haberleşme trafiği de yaşanmıştır. Bu bağlamda Ahmed Abuk Paşa, 5 Kasım 1912

⁵⁶⁸ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 442.

⁵⁶⁹ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 444. Osmanlı ordusunu takip eden Bulgar ordusu askerleri de merkezden uzaklaştıkça açıklıkla karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca günlerdir süren yağışlı hava ve muharebeler Bulgar askerinin maddi ve manevi olarak zayıflamasına neden olmuştur. Sağlık şartlarının uygun olmaması pek çok hastalığa neden olmuştur. Bu nedenlerle Çatalca önlerine ulaşan Bulgar askerleri normal mevcudunun yarısına düşmüştür. Bu arada Başkumandan Vekili Nazım Paşa, Türk ordusunu taze kuvvetlerle ikmal etmiş ve muharebeye hazırlanmıştır (Andonyan, *a.g.e.*, s. 484-485).

tarihinde karargahıyla birlikte Silivri'ye ulaşmış olduğunu ve emrindeki birliklere ağırlıklarıyla Silivri'ye yürümeleri emrini verdiğini Hadımköy'de bulunan Şark Ordusu Başkumandanlığına bildirmiştir⁵⁷⁰. Bu emre göre İzmit Fırkası Silivri'nin doğusunda, 12. Fırka Silivri'nin kuzeyinde ve Çanakkale Fırkası ise Silivri'nin batısında konaklayacaktı. Aynı gün Başkumandan Vekili Nazım Paşa'dan 4. Kolordu kumandanlığına gelen telgrafta; 1. Şark Ordusu'na mensup 1., 2. ve 4. kolorduların Çatalca hattına doğru vuku bulmakta olan toplanma hareketlerinin nihayetine kadar 1. Şark Ordusu Kumandanlığı vazifesinin Ahmed Abuk Paşa'ya verildiği beyan edilmiştir. 1. Şark Ordusu Karargâhından Paşa'nın gerekli gördüğü kişileri yanına alabileceği de bildirilmiştir⁵⁷¹.

I. Şark Ordusu Kumandan Vekili olan Ahmed Abuk Paşa'nın kolordusu ve kendine bağlı kolordular geri yürüyüşlerine 8 Kasım 1912 tarihine kadar devam etmişlerdir. 8 Kasım'ı 9 Kasım'a bağlayan gece Büyükçekmece'de bulunan Ahmed Abuk Paşa 1. Kolordu kumandanlığına çektiği telgrafta; bir buçuk aydan beri emrinde olan kolordusunun Çatalca Ordusu'na dâhil edildiğini bildirmiştir. Artık 4. Kolordu'ya ait bir vazife kalmadığından o geceden itibaren bulunulan mıntıkadaki her türlü vazifenin 1. Kolordu'ya terk ve teslim edildiğini ilave etmiştir⁵⁷². 4. Kolordu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa, kolordusunun birliklerini toplanma yerlerine sevk ettikten sonra yeni görevi olan 1. Mürettep Redif Kolordusu'nu kurmaya gitmiştir⁵⁷³. Kolordusunu Çatalca'da bulunan birliklere ilhak eden Paşa'nın 1. Şark Ordusu Komutan vekilliği görevi de burada sonlanmış olmalıdır.

Çatalca istihkâmları eskiden beri çok önemli olmuştur. Çünkü İstanbul'un ilk ve en önemli savunma hattı olmasının yanı sıra 1878 yılında Rusların buraya kadar gelmiş olması sebebiyle Çatalca'nın müdafaasına ayrı bir özen gösterilmiş, rıhtımlar inşa edilmiş, büyük toplar yerleştirilmiştir. Fakat II. Meşrutiyet'ten sonra bu rıhtımlar tahrip edilmiş, büyük toplar da kaldırılarak Çanakkale ve Bolayır istihkâmlarına nakledilmiştir. Lüleburgaz'dan çekilmekte olan Türk ordusunun şimdi bu eski istihkâm bölgesinde savunma yapmasına karar verilmiş ve bütün menfî şartlara rağmen Türk

⁵⁷⁰ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 461.

⁵⁷¹ *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 462.

⁵⁷² *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, s. 493.

⁵⁷³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt 1.Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 65.

ordusunun Çatalca gerisinde toplanması başarılmıştır⁵⁷⁴. Bulgar ordusu ise yolculuğa elverişsiz yollardan ilerlemiş ve merkezinden uzaklaştıkça açlık ve hastalıklara maruz kalmaya başlamıştır. Dizanteri ve Kolera salgını Osmanlı askerini olduğu gibi Bulgar askerini de etkisi altına almaya başlamıştır. Öyle ki sağlık kurallarına uymayanların kurşuna dizileceği ilan edilmiştir. Nazım Paşa Bulgarların ağır hareket etmesinden yararlanarak Çatalca cephesine çok sayıda taze kuvvet getirmiş, İstanbul'a yakın mesafede bulunmaları sebebiyle iâşe ve ikmal konusunda da avantajlı bir durum sağlanmıştır. 12 Kasım'da Bulgar ordusu Çatalca önlerine gelerek takip eden beş günü hazırlıkla geçirmiştir⁵⁷⁵.

Lüleburgaz Muharebesi'nden sonra Çatalca'ya çekilen Şark Ordusu'nun mühimmat ve personel eksikliği çok fazlaydı. Bu şekilde savunmanın güç olacağını göz önünde bulunduran Başkumandanlık her iki orduyu birleştirme kararı almış, 1. Şark Ordusu ve 2. Şark Ordusu Çatalca mevzilerine ulaşınca lağvedilmiş, Başkumandanlığa bağlı üç nizamiye kolordusu, iki mürettep redif kolordusu ve bir bağımsız süvari tugayından oluşan *Çatalca Ordusu* teşkil edilmiştir⁵⁷⁶.

Çatalca Ordusu'nun teşkilatında görev taksimatı şöyle idi: Çatalca Ordusu Komutanı Nazım Paşa, 1. Nizamiye Kolordu Komutanı Ömer Yaver Paşa, 2. Nizamiye Kolordu Komutanı Hamdi Paşa, 3. Nizamiye Kolordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa, 1. Mürettep Redif Kolordu Komutanı Ahmed Abuk Paşa, 2. Mürettep Redif Kolordu Komutanı Çürüksulu Mahmut Paşa, 3. Mürettep Redif Kolordu⁵⁷⁷ Komutanı İzzet Fuat Paşa ve Çatalca Müstahkem Mevki ve Genel Topçu Komutanı Ali Rıza Paşa. Gelibolu Bahr-i Sefid Boğazı Kuva-yı Mürettebe Komutanlığı görevine ise Şevket Turgut Paşa tayin edilmiştir⁵⁷⁸. Ahmed Abuk Paşa'nın kumandasına verilen 1. Mürettep Redif Kolordu karargâhı Yassıviran'da bulunurken birlikleri ise Kurukavak bölgesine

⁵⁷⁴ Zeyrek, *a.g.t.*, s. 253.

⁵⁷⁵ Andonyan, *a.g.e.*, s.485-486.

⁵⁷⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt 1. Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 16.

⁵⁷⁷ Bu kolordu daha sonra, 12 Kasım 1912 tarihinde kurulmuştur (*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt 1. Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 93).

⁵⁷⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt 1. Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 24-27.

yerleşmiştir⁵⁷⁹. 1. Mürettep Redif Kolordusu'nu oluşturan birlikler: 29. Nizamiye Tümeni, Trabzon Tümeni, Ereğli Tümeni, Kayseri Tümeni ve Antalya Tümeni'dir⁵⁸⁰.

Çatalca Ordusu'nun savunma emri gereğince 10 Kasım 1912 tarihinde savunma bölgesi tahkim edilmeye başlanmıştır⁵⁸¹. Karargâhı Dursunköy'de olan 1. Redif Kolordu'ya 10 Kasım akşamına kadar katılan birlikler ve yerleştikleri mevkiiler şöyledir: Kayseri Tümeni Çilingirköy, Ereğli ve Antalya tümenleri Dursunköy, 29. Nizamiye Tümeni ve 87. Piyade Alayı Yeşikköy⁵⁸². 1. Redif Kolordu Kumandanı Abuk Ahmed Paşa, 11 Kasım 1912 tarihinde Başkumandanlıktan aldığı emir üzerine 1. Redif Kolordusu'na Kurukavak'ta toplanmalarını tebliğ etmiştir. Kayseri Tümeni'nin aynı gün içinde Kurukavak'a hareket etmesi, Dursunköy civarında bulunan diğer tümenlerin ise 12 Kasım sabahı için yürüyüş tertibi almaları emredilmiştir⁵⁸³. Kurukavak bölgesine gelen 1. Redif Kolordu birlikleri 3. Nizamiye Kolordusu'na takviye hazırlığına başlamıştır⁵⁸⁴.

13 Kasım tarihinde Başkumandan Vekili Nazım Paşa tarafından hazırlanan ve oldukça etkili ifadeler içeren bildiri akşam yoklamasından sonra kolordulara tebliğ edilmiştir. Bildiride asker ve subayların dini ve milli duygularına hitap edilmiş, firarın çok kötü bir şey olduğu vurgulanarak şehitlik ve gaziliğe de bir nimet gözüyle bakılmıştır⁵⁸⁵. Türk ordusu tarafından Çatalca mevkiinde yapılan gayretli hazırlıklar komutanlarda hemen bir taarruza kalkmak fikri oluşturmıştır. Ahmed Abuk Paşa, 13 Kasım 1912 tarihinde Başkumandanlığa; Urcunlu-Nakkaş ve Bahşayış bölgelerinde savunmada kalmayı Yazlıkköy ve Dağyenice bölgesinde ise Bulgar kuvvetlerine taarruz

⁵⁷⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt 1. Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 28.

⁵⁸⁰ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt 1. Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 18.

⁵⁸¹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt 1. Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 77.

⁵⁸² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt 1. Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 86.

⁵⁸³ *Balkan Savaşında Mürettep İnci Kolordunun Harekâtı*, s. 63.

⁵⁸⁴ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt 1. Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 100.

⁵⁸⁵ *Balkan Savaşında Mürettep İnci Kolordunun Harekâtı*, s. 79.

etmeyi teklif etmiştir. Fakat bu teklif yeni kurulan Çatalca Ordusu ile taarruzu uygun görmeyen Başkumandanlık tarafından reddedilmiştir⁵⁸⁶.

Bu esnada Osmanlı Hükûmeti mütareke teşebbüsünde bulunmaya karar vermiştir. Osmanlı Ordusu'nun zor durumda olduğunu da anlamış olan Bulgarlar, Osmanlı heyetinin 15 Kasım'da yapmış olduğu mütareke teklifini reddederek 17 Kasım'da taarruza geçmiştir⁵⁸⁷. Bulgarlar beş günlük hazırlıktan sonra 17 Kasım 1912 tarihinde sabah 06.30'da bütün cephede top ateşine başlamıştır. Hadımköy'deki Başkumandanlık karargâhı bu ani saldırı karşısında büyük bir şaşkınlık yaşamış ardından Türk topçusu da ateşe başlamıştır. Saat dokuzda doğru Bulgar piyadeleri ileri harekâta geçmiştir. Güneyde bulunan 1. Kolordu'ya saldıran Bulgarlar Türk direnişiyle karşılaşmış ve daha fazla ilerleyememiştir⁵⁸⁸. Öğleye doğru Bulgar piyadesi Türk savaş gemilerinin de top atışlarıyla durdurulmuştur. Asıl 3. Nizamiye Kolordu ile kanlı bir mücadeleye giren Bulgarlar burada da başarı sağlayamamıştır. Akşama doğru başlayan yağmurla taraflar ateşi kesmiştir. Fakat Bulgarlar gece Dağyenice Köyü bölgesine yaptıkları taarruzla Alanya Taburu'nu süngüden geçirmiştir⁵⁸⁹. Mahmut Muhtar Paşa ileri tabyadaki harekâtı görmek üzere bölgeye geldiğinde Bulgar saldırısına uğramış kendisi, kurmay subayı ve emir subayı yaralanmıştır. Sis in dağılmasıyla Mahmut Muhtar Paşa ve diğer yaralılar kurtarılmıştır. Mahmut Muhtar Paşanın İstanbul'a tedaviye götürülmesiyle 3. Nizamiye Kolordu'nun komutası Ahmed Abuk Paşaya verilmiştir. 18 Kasım günü Bulgarlar tüm güçleriyle taarruza devam etseler de karşılarındaki Türk ordusu tarafından olağanüstü bir taarruzla karşılanmışlardır. Bulgar Generali Dimitriyef bu Türk taarruzu karşısında başarı umudunu kaybetmiş olmalı ki elinde 60 bin kişilik ihtiyatı varken cepheye sürmeden savunmaya geçmiştir. Bulgar kuvvetleri son iki günde 12 binlik bir kayıp verirken Türkler 1.300 kişilik bir kayıp

⁵⁸⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt1. Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 103. Bu şekilde bir taarruz 3. Kolordu komutanlığı tarafından da teklif edilmiştir (*Balkan Savaşında Mürettep İnci Kolordunun Harekâtı*, s. 85).

⁵⁸⁷ Andonyan, *a.g.e.*, s. 487. Balkan devletlerinin ve Osmanlı Devleti'nin temsilcileri 13 Kasım'da Bahçeköy'de görüşmüşler, 14 Kasım'da ise açık görüşmelere başlamışlardır. Bulgarlar Edirne ve Çatalca'nın teslim edilmesini, ayrıca asker sevkiyatının durdurulmasını istemişler, bu istek Osmanlı Devleti temsilcilerince kabul edilmemiştir (Kerimi, *a.g.e.*, s. 26).

⁵⁸⁸ Artuç, *a.g.e.*, s. 169.

⁵⁸⁹ Artuç, *a.g.e.*, s. 170. Bu esnada Ahmed Abuk Paşa, 3. Nizamiye Kolordu ile sıkı irtibattadır. Paşa, muharebenin başlamasıyla 87. Piyade Alayı'nı 3. Nizamiye Kolordu'ya destek olarak Ayvatlı sırtlarına göndermiştir. Mahmut Muhtar Paşa, öğleden sonra 29. Nizamiye Alayı'nın diğer birliklerini de Ayvatlı sırtları gerisine göndermesini istemiştir. Böylece 1. Redif Kolordu'nun emrinde sadece Ereğli Tümeni kalmıştır (*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt1. Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 168).

vermiştir⁵⁹⁰. Askeri mücadelenin dışında, Bulgar ordusunda 4602 kişi koleraya yakalanmış 603'ü ölmüştür. Türk ordusunda ise koleradan 2897 hasta olmuş 970 kişi hayatını kaybetmiştir.

18 Ekim'den itibaren Kırklareli ve Lüleburgaz Muharebelerini kazanarak İstanbul kapılarına kadar gelen Bulgar ordusu 18 Kasım günü Çatalca'da durmak zorunda kalmıştır. Türk ordusunun bu başarısının sevinci Padişah Mehmed Reşad tarafından Nazım Paşaya gönderilen telgrafa da yansımıştır⁵⁹¹. Bir yandan hiç beklemedikleri bu hezimetin şaşkınlığını yaşayan diğer yandan da kolera salgını ile uğraşan Bulgarların Edirne karşısındaki askeri güçleri de ilerleme sağlayamamıştır. Bu arada Balkan İttifakı arasında geçmişte var olan toprak anlaşmazlıkları yeni ele geçirdikleri yerlerin paylaşımı konusunda tekrar gündeme gelmiş, Selanik'i ele geçiren Yunan askerleriyle Bulgar askerleri karşı karşıya gelmiştir. Olayların bu güzergâhta ilerlemesiyle müttefiklerinin de olurlarını alan Bulgarlar 19 Kasım günü, daha evvelden kendilerine yapılmış olan Osmanlı ateşkes çağrısına olumlu cevap vermişlerdir⁵⁹². Bulgarlar, 19-21 Kasım günlerinde kuvvetlerini yavaş yavaş geri çekmiştir. Türk Ordusu ise bu arada küçük çapta keşif hareketlerine girişmiştir⁵⁹³. 22 Kasım tarihinde Genel karargâh tarafından verilen emirde; ileri hatların takviyesi için birbirine karışan birliklerin yeniden düzenlenmesi, tümen ve kolorduların ihtiyat bulundurulması ve birliklerin ilerlemesi için yakın hatlar inşa edilmesi istenmiştir. Verilen emir üzerine Mürettep 1. Redif Kolordu Komutanı Ahmed Abuk Paşa, 3. Nizamiye Kolordu'dan kendine ait olan birliklerin iadesinin imkânını sormuştur. Fakat bu birlikler muharebe hattına sokulmuş olduklarından iadeleri mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Genel karargâha 1. Redif Kolordu tarafından yapılan açıklamada; 1. Redif Kolordu'nun emrinde Muğla Alayı, Bartın Alayı ve 31. Topçu Alayı'nın iki bataryasından başka kuvvet kalmadığı belirtilmiştir. Ayrıca 1. Redif Kolordu'nun kuruluşunda mevcut olan bütün birliklerin iadesi istenmiştir. Çünkü içerisinde bulunan zaman, birliklerin düzenlenmesi için oldukça uygun bir zamandı. Zira etrafta düşman tehlikesi yokken

⁵⁹⁰ Artuç, *a.g.e.*, s. 171. Andonyan, Dimitriyef'in saldırıya geçmemesinin nedenlerinden birinin de Avrupa diplomasisinin sonucu olduğunu ifade etmiştir (Andonyan, *a.g.e.*, s. 490). Ahmed Abuk Paşa'nın Mahmut Muhtar Paşa kolordusuna vekâleti uzun sürmemiş 18 Kasım akşamı Mahmut Muhtar Paşa'nın görevi 2. Mürettep Redif Kolordu Komutanı Çürüksulu Mahmut Paşa'ya verilmiştir (*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt1. Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, s. 208).

⁵⁹¹ Artuç, *a.g.e.*, s. 172.

⁵⁹² Artuç, *a.g.e.*, s. 173.

⁵⁹³ Andonyan, *a.g.e.*, s. 491.

ordu düzenlenmeli ve her tarafa kuvvetli ihtiyatlar sevk ederek gelecek olaylar güven içinde karşılanmalıydı⁵⁹⁴. Bundan sonra 3 Aralık'ta yapılan mütarekeye kadar yaşanan en kayda değer olay, Hamidiye Kruvazörü'nün Karaburun önlerinde Bulgarlar tarafından ağır yaralanması ve İstanbul'a dönmesi olmuştur⁵⁹⁵.

Bulgarların Çatalca'da yenilgiye uğramasıyla Rus Çarı Ferdinand tutum değiştirerek barış yapılması konusunda hükûmeti sıkıştırmaya başlamış, bunun bir sonucu olarak 25 Kasım'da ateşkes görüşmeleri başlamış, 3 Aralık tarihinde görüşmeler sonuçlanmıştır. Yapılan mütarekenin şartları şöyle idi: Osmanlı kuvvetleri Çatalca hattının batısındaki tüm toprakları terk edecektir. Yanya, İşkodra ve Edirne kalelerine hiçbir şekilde ikmal yapmayacaktır. Buna karşın Bulgarlar Çatalca'daki birliklerine ikmal yapabilmek için Edirne'den geçen demiryolunu serbestçe kullanacaklardır. Osmanlı için oldukça ağır ve eşit olmayan bu şartlar ve Bulgarların Edirne'ye sahip olma ihtirası barışa gidecek yolları tıkamış, 16 Aralık'ta Londra Konferansı'na giden süreci de beraberinde getirmiştir⁵⁹⁶.

3 Aralık'ta imzalanan mütareke sonrası 4 Aralık 1912 tarihinde Başkomutanlık tarafından verilen ordu emrinde; Yunanistan haricindeki müttefik devletlerle ateşkes imzalanmış olup bu ateşkesin süresinin belirsiz olduğu, ateşkesin savaşın sonlandırılması anlamına gelmediğinden eksiklerin giderilmesi ve tahkimat yapılarak daima savaşa hazır halde bulunulması bildirilmiştir. Bu esnada birliklerin en üst derecede eğitime tabi tutulması ve bu eğitimlerin kolordu, tümen ve kurmay başkanlıkları tarafından teftiş edilmesi kararlaştırılmıştır. Kolordular için uygun ordugâhlar inşa edilmesine, yapılan taksimata göre 1. Redif Kolordu'nun Arnavutköy, Boğazköy, Boğluca ve Kısıralan bölgeleri dâhilinde ordugâh oluşturup konaklaması kararlaştırılmıştır⁵⁹⁷. 4 Aralık 1912 tarihinde Osmanlı Genel karargâhı İstanbul'a nakledilmiştir. Nazım Paşa, Çatalca Ordusu kumandanlığı vekâletini 1. Redif Kolordusu Kumandanı Abuk Ahmed Paşa'ya bırakmıştır. Abuk Paşa, emrindeki kolordu birliklerinin komutasını 3. Kolordu komutanı Mahmut Muhtar Paşa'ya bırakarak

⁵⁹⁴ *Balkan Savaşında Mürettep İnci Kolordunun Harekâtı*, s. 154. 1. Mürettep Redif Kolordu, Başkomutanlıktan kendisine verilen emirde, bünyesinde mevcut hayvan ve arabaların mevcudunu rapor etmiştir. Bu rapora göre; 1. Redif Kolordu'da 4440 beygir, 380 öküz, 185 çift beygirli araba ile 155 öküz arabası bulunmaktadır (*Balkan Savaşında Mürettep İnci Kolordunun Harekâtı*, s. 155).

⁵⁹⁵ Andonyan, *a.g.e.*, s. 491.

⁵⁹⁶ Richard C. Hall, *Balkan Savaşları*, Çev.: M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 91-92.

⁵⁹⁷ *Balkan Savaşında Mürettep İnci Kolordunun Harekâtı*, s. 184-185.

kurmay başkanı ve karargâh heyetiyle beraber Hadımköy'e gelmiş, 5 Aralık'ta Çatalca Ordusu'nun komutasını üstlenmiştir⁵⁹⁸. Ahmed Abuk Paşa komutasında ve Hadımköy'de bulunan Çatalca Ordusu'nun Kurmay Başkanı Kurmay Albay Mahmut Belig idi. Çatalca Ordusuna bağlı birlikler; 1. Kolordu, 2. Kolordu, 3. Kolordu, Mürettep 1. Kolordu, Mürettep 2. Kolordu, ordu karargâhı ve bağlı birliklerden oluşuyordu⁵⁹⁹.

Çatalca Ordusu Komutan Vekili Ahmed Abuk Paşa 9 Aralık 1912 tarihinde Hadımköy Karargâhı'ndan kıtalara tebliğ ettiği ordu emrinde; Çatalca savunma hattı ilerisinde tarafsız bölgelerin tespit edilmesi ve sınırlandırılması ile ilgili oluşturulan komisyonun görevini tamamladığını, bölgeye ait kroki, şartname ve önerge suretlerinin gönderildiğini belirtmiştir. Ahmed Abuk Paşa ordu emrinde, yapılacak olan çalışmaları şöyle sıralamıştır: Kolordu cephesinin ilerisine ve uygun yerlere bir veya iki giriş yeri yapılacaktır. Bu mıntikalara dirayetli ve dil bilen birer subay atanacaktır. Giriş yerlerine ulaşan tüm yollar ve tarafsız bölge arazisi askere iyice öğretilerek bölgede herhangi bir sıkıntı yaşanmaması sağlanacaktır. Kırmızı bez tedarikinden sonra tarafsız bölgedeki kazıklara kırmızı bez bağlanarak gerekli su tedariki sağlanacaktır⁶⁰⁰.

Çatalca Ordusu Komutan Vekili Ahmed Abuk Paşa, cephede yapılan hazırlıkları ve gelişen önemli olayları Harbiye Nezareti'ne de rapor şeklinde göndermeye devam etmiştir. 20 Aralık 1912 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifreli telgrafta şu hususları dile getirmiştir: Yağmurlu havalarda geçiş yollarında suyun dolmasıyla gidiş ve gelişler zorlaştığından bu sorunun halli için Kurukavak'tan ileriye doğru olan yolun iki kenarına hendekler açtırılarak bu hendeklerdeki su arklar vasıtasıyla boşaltılmıştır. Keşif kuvvetlerinin raporuna göre düşman hareketsiz olup mevzilerde çok az kuvvetleri vardır. Yapılan gözetlemelerde Çanakça, Kestanelik ve kuzeyine doğru araba ve

⁵⁹⁸ *Balkan Savaşında Mürettep İnci Kolordunun Harekâtı*, s. 186; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt II. Kısım1. Kitap İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993 s. 30-62.

Nazım Paşa, yapılan mütareke sebebiyle aleyhinde yapılacak muhalif teşebbüsleri engellemek amacıyla bir an evvel İstanbul'a dönmek istemiştir. Çünkü Nazım Paşa'nın Çatalca'da taarruz yapmayıp mütareke yapması muhaliflerce eleştirilmiştir. 20 gün içinde başlayacak olan barış görüşmeleri de Nazım Paşa'ya bir an önce İstanbul'da bulunma zorunluluğu hissettirmiştir (Fahri Belen, *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973, s. 157).

⁵⁹⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt II. Kısım1. Kitap İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 58.

⁶⁰⁰ *Balkan Savaşında Mürettep İnci Kolordunun Harekâtı*, s. 188.

mekkâre⁶⁰¹ ile nakliyata devam edildiği saptanmıştır. Çanakça'dan ara sıra silah sesleri duyulmakla beraber ilginçtir ki arada müzik sesleri de gelmektedir. Kayıklarla erzak nakliyatı yapılmaktadır. Bu nakliyatın gemilerle yapılmakta olduğu ve bu gemilerle Bulgar zabitanının sivil kıyafetlerle İstanbul'a gidip geldiği bilinmektedir. Ahmed Abuk Paşa, bu bilgilere ilaveten saman ve ot eksikliği nedeniyle ordunun zor duruma düştüğünü, bu eksikliğin giderilmesini talep etmiştir. Orduda mevcut olan kolera hastalığına son yirmi dört saatte rastlanmadığı da Paşa'nın raporuna yansımıştır⁶⁰².

Mütareke günlerinde düşmanın hareketlerinin takibi oldukça önemli bir konu olduğunu düşünen Çatalca Ordusu Kumandan Vekili Ahmed Abuk Paşa, 21 Aralık günü Harbiye Nezareti'ne bir şifreli telgraf göndererek Bulgar kuvvetlerindeki hareketliliği rapor etmiştir. Rapora göre, sabah on buçukta düşman kuvvetlerinden iki tabur piyade askeri Kestanelik mevkiinin kuzeydoğusunda toplanarak bir müddet bekledikten sonra yürüyüş adı altında geri dönmüş, öğle vaktinde ise Kestanelik ve Çanakça'da bulunan dört yüz kadar topçu hayvanı şose yolunu takip ederek Dağyenice gitmiştir. Çanakça'nın doğusundaki meydanlıkta toplanan yüz kadar araba, bir kısmı çift beygirle bir kısmı da öküz ile çekilerek Dağyenice'ye doğru hareket etmiştir. Yirmi dört saattir Türk ordusunda kolera hastalığının belirtilerine rastlanmamıştır fakat dizanteri hastalığı yayılmaya başlamıştır. Bu durum sıhhiye heyetine bildirilmiştir. 3. Redif Kolordusu bünyesindeki bazı kıtalar etraftaki ormanlardan tedarik ettikleri dallarla çatılarını yaptıkları portatif çadırlarda hayvanları barındırmışlardır. Bu sistem uygun görüldüğünden diğer kıtalara da tavsiye edilmiştir⁶⁰³. 23 Aralık 1913 tarihinde öğleden sonra saat 13.00'te üç tane düşman uçağı görülmüş, bu uçaklar daha sonra ortadan kaybolmuştur. Denizli Birliği'nin karşısındaki Bulgar birlikleri makineli tüfek ile atış talimleri yapmıştır. Ayrıca Garaldin'in doğusundaki siperlerin bitirilmesi ve Kestanelik'in batı sırtlarının tahkimatı için kereste nakliyatı yapılmaktadır. Kereste Bulgar ordusu için o kadar önemli olmalı ki civardaki köy evleri yıkılarak kereste elde etmektedirler. 50 kadar üstü örtülü öküz arabalarıyla Subaşı Köyü'nden Kestanelik'e doğru nakliyat yapılmaktadır.

⁶⁰¹ Kiralanarak yük taşımada kullanılan at, deve, katır gibi bir yük hayvanı.

⁶⁰² COA. Y. EE. KP. 35/3490-1, 7 Kânunuevvel 1328 /20 Aralık 1912.

⁶⁰³ COA. Y. EE. KP. 35/3490-2, 8 Kânunuevvel 1328 /21 Aralık 1912

Bulgar kuvvetlerinin hazırlıklarını bu şekilde rapor eden Çatalca Ordusu Kumandanı Vekili Ahmed Abuk Paşa, Türk Ordusunun hazırlık ve talimleri hakkında da önemli bilgileri Harbiye nezaretine bildirmiştir. Buna göre, on beş santimetrelilik topların Hamidiye, Gaziler, Peyker Paşa ve Niğde taburlarında yerleri ayarlanmıştır. 8. Fırka mıntıkasında tekrar yüz metrelik avcı siperi inşasına başlanmış, iki yüz metrelik yer çalılıklardan temizlenmiştir. Nişancı grubunda oluşturulan korunaklı alanlardan beş tanesinin üzerleri örtülmüştür. Diğer gruplar siper ve yeraltı barınağı inşasıyla uğraşmaktadır. 13. Alay mıntıkasında on beş adet korunaklı yer oluşturularak altmış metre uzunluğunda hendek yapılmıştır. Mitralyöz bölükleri hali hazırda muharebe fişekleriyle atış talimleri yapmaktadır. Muharebe fişegi yerine manevra fişegiyle talim yapılması lüzumlu görülmüş olduğundan iki yüz sandık manevra fişeginin gönderilmesi lazımdır. Orduda son yirmi dört saatte Kolera vukuatı olmamış ancak 2. Nizamiye Kolordusu'ndaki eski hastalardan biri vefat etmiştir⁶⁰⁴.

Çatalca Ordusu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa 25 Aralık 1913 günü Harbiye Nezareti'ne bir telgraf daha göndererek Osmanlı Ordusu'ndaki faaliyetler ile ilgili şu bilgileri aktarmıştır. 3. Ordu'ya mensup Selimiye Fırkası 24 Aralık günü karargâhlarını düzenlemiştir. Kasımpaşa Alayı daha muhafazalı yerlere nakledilmiş, bu kuvvetlerin bugünden itibaren normal talimlere ve iki güne kadar da atış talimlerine başlaması kararlaştırılmıştır. Son on günde koşum hayvanatında %8,5 azalma görülmüştür. Bu yüzden hayvanlar için üzeri örtülü ahırlar yapılması lüzumu görülmüştür. Günde üç bin ekmek hazır edebilecek dört fırın yapılarak bu konudaki noksan giderilmeye çalışılmıştır. İleri karakollardan verilen istihbarata göre bir düşman kıtası Dağyenice Köyü'nden Çanakça Köyü'ne gelmiştir. Kolera hastalığıyla alakalı herhangi bir olay yaşanmamış, tafsilatlı sıhhiye cetveli Nezarete gönderilmek üzere postaya verilmiştir⁶⁰⁵.

Özetle, mütareke döneminin ilk zamanlarında Osmanlı Çatalca Ordusu ve Bulgar Ordusu; talimler, mevzi hazırlıkları, istihbarat faaliyetleri ve sağlık şartlarının kontrolü konularında eksikliklerini tahkim etmekle meşgul olup harbin yeniden başlaması ihtimaline karşı teyakkuz halinde bulunmuşlardır.

3 Aralık 1912 tarihinde imzalanan mütareke sonrası sulh görüşmelerinin Londra'da yapılmasına karar verilmiştir. Aynı anda iki konferansın olacağı Londra

⁶⁰⁴ COA. Y. EE. KP. 35/3493-2, 11 Kânunuevvel 1328 /24 Aralık 1912.

⁶⁰⁵ COA. BEO. 4128/309565-3, 12 Kânunuevvel 1328 /25 Aralık 1912.

görüşmelerinden biri, Osmanlı Devleti ve Balkan Devleti temsilcileri arasında diğeri beş büyük devletin büyükelçileri arasında gerçekleşmiştir. 16 Aralık 1912-6 Ocak 1913 tarihleri arasında cereyan Saint James Konferansı'nda yapılan dokuz toplantıda Osmanlı Devleti ile Balkan İttifakı arasındaki toprak ve sınır meseleleri görüşülmüştür. 17 Aralık tarihinde toplanan Büyükelçiler Konferansı'nda ise Arnavutluk ve Ege sorunu ele alınmıştır⁶⁰⁶. Osmanlı Devleti ve Balkan Devletleri arasında yapılan toplantıda uzlaşma sağlanamamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti Makedonya'ya özerklik verirken Edirne ve Trakya'nın kendisinde kalmasını talep etmiştir. Balkan devletleri ise Gelibolu hariç Tekirdağ'ın kuzeyinden Karadeniz'de Midye'ye kadar olan kısmın batısındaki tüm toprakları talep etmişlerdir. Bu şartlar altında anlaşma sağlanamamış olup Londra Konferansı'nın 1 Ocak 1913 tarihindeki oturumunda Osmanlı Devleti tarafından tekrar anlaşma teklifi sunulmuştur. Yapılan teklifte; Osmanlı Devleti, Edirne'nin batısındaki tüm toprakları terk edecektir. Edirne Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olacak fakat sınır konusunda Bulgaristan ile anlaşma sağlanacaktır. Ege Adaları'ndan hiçbirisi Osmanlı Devleti tarafından terk edilmeyecek fakat bu konu büyük devletlerle müzakereye açık olacaktır. Girit konusunda büyük devletlerin kararı kabul edilecektir. Osmanlı Devleti'nin sunduğu bu şartlar Edirne'nin teslim edilmemesi üzerine Balkan devletleri tarafından kabul edilmemiş ve barış görüşmeleri 6 Ocak'ta kesilmiştir⁶⁰⁷.

9 Ocak'ta görüşmeler tekrar başlamıştır. 17 Ocak'ta büyük devletler Osmanlı Devleti'ne verdikleri notada; Ege Denizi'ndeki adaların kaderinin kendilerine bırakılmasını ve Osmanlı'nın Edirne'den vazgeçmesini talep etmişlerdir. Üstü kapalı olarak, eğer bu yapılmazsa Osmanlı Devleti'nin kendi başına kalacağı tehdidi yapılmıştır⁶⁰⁸. Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlayan büyük devletler, savaşın Anadolu'ya sıçrayacağı ve Yunanistan'ın Anadolu'ya asker çıkarma ihtimalini belirterek devletin zor durumda olduğunu iyice kabullendirmeye çalışmışlardır⁶⁰⁹.

⁶⁰⁶ Çavdar, *a.g.e.*, s. 124-125.

⁶⁰⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 656-657.

⁶⁰⁸ Çavdar, *a.g.e.*, s. 127.

⁶⁰⁹ Belen, *a.g.e.*, s. 160. Büyük devletlerin Osmanlı'ya baskısının arttığı o günlerde Başkumandan Vekili Nazım Paşa ve Hariciye Nazırı Gabriyel Noradunkyan Efendi, Hadımköy'deki Ferik Abuk Ahmed Paşa'nın karargâhına gelerek bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Noradukyan Efendi, Abuk Ahmed Paşa'ya "İkinci bir muharebe olsa ordu burada karşı koyabilir mi?" sorusunu yöneltmiştir. Paşa; "Türk askerinin karnı doyar, atacak fişegi ve düşmanın göğsüne saplayacak süngüsü bulunursa değil Bulgar ordusuna, Balkan hükûmetlerinin birleşecek ordularına da karşı koyabilir. Zaman geçtikçe bu gücü de artmaktadır" cevabını vermiştir. Hariciye Nazırı'nın, peki Edirne'nin yardımına gidebilir misiniz sorusuna ise Abuk Paşa, yardıma gidebilmek için askeri kuvvetlerin ve nakil araçlarının eksiklerinin

Osmanlı Devleti gerçekten zor bir durumla karşı karşıya idi. Balkan devletleri askeri ve siyasi yönden daha avantajlı durumdaydı. İstanbul hatta Anadolu'nun istila tehlikesi mevcuttu. Osmanlı Batı Ordusu tamamen bitmiş, Doğu Ordusu ağır yenilgiler alarak çekilmişti. İlâveten maddi açıdan zor durumda olan ülkede siyasi ayrılık ve çekişmeler de ortadaydı⁶¹⁰. Rumeli'nin fiilen elden çıktığının görüldüğü bu günlerde Edirne'nin de kaybedilme ihtimali İttihatçılar tarafından propaganda aracı olarak kullanılmaktaydı. Bu gelişmeler üzerine 20 Ocak 1913 tarihinde Ayan üyelerinin, mülki ve askeri erkândan oluşan hükûmet toplantısında ülkenin maddi durumunun yetersizliği ve savaşın devamı durumunda Rusya'nın da Balkan devletleri lehinde harekete geçeceği gibi önemli mevzular müzakere edilmiştir. Bu şartlar altında barış kararı alan Saltanat Şûrası, dini ve milli hakların muhafazası şartıyla Edirne'nin terk edilmesini kabul etmiştir⁶¹¹.

Saltanat Şûrası'nın bu kararından sonra, 23 Ocak 1913 tarihinde Kâmil Paşa Hükûmeti, şûranın kararını görüştüktan sonra büyük devletlere verilecek cevabı kararlaştırmaya çalışmıştır⁶¹². Toplantıda; Edirne'nin tarafsız ve serbest olması, devletlerin onayıyla Edirne'ye Babiâli tarafından mutasarrıf, kadı ve müftü atanması, idare meclisinin halk tarafından seçilmesi ve yerli polis-jandarma oluşturulması gibi maddelerden teşekkül eden cevabi notanın büyük devletlere verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu esnada Babiâli 30-40 kişilik İttihat ve Terakki mensubu tarafından basılarak Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın da içinde bulunduğu kişilerin öldürüldüğü Babiâli Baskını⁶¹³ denilen olay cereyan etmiştir. Akabinde Sadrazam Kâmil Paşa'dan zoraki bir istifa

tamamlanması ile taarruza da geçilebileceğini bildirmiştir. Çatalca Ordusu Komutan Vekilinin verdiği bu cevaplar Nazım Paşa'yı da Noradunkyan Efendi'yi de tatmin etmiş olduğundan Çatalca Ordusu'nun gerekli araçlarla takviye ve tahkim edilmesi düşüncesi ortaya çıkmıştır (Mahmut Belig Uzdil, *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, Yay. Haz.: Özlem Demireğen-Nurcan Aslan, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 5-6; Gabriyel Noradunkyan hakkında geniş bilgi için bkz.: Ercan Karakoç, "Ermeni Asıllı Osmanlı Nazırlarından Gabriyel Noradunkyan Efendi", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 52, (2015), ss. 85-140; Cengiz Mutlu, *Osmanlı'da Bir Ermeni Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2015.

⁶¹⁰ Artuç, a.g.e., s. 246.

⁶¹¹ Belen, a.g.e., s. 160.

⁶¹² Artuç, a.g.e., s. 247.

⁶¹³ Babiâli Baskını konusunda çok geniş bir literatür mevcuttur. Bazı çalışmalar şunlardır: Fahri Belen, *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973; Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul 1945; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK. Yayınları, Ankara 2010; Samih Nafiz Tansu, *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1960; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, TTK. Basımevi, Ankara 1993; Ender Korkmaz, *Harbiye nazırı Nazım Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.

yazısı alınmış, saraya gidilerek Mahmut Şevket Paşa'nın sadarete getirilmesi talep edilmiş, Padişah bu talebi kabul etmiştir⁶¹⁴.

Babîli Baskını olarak anılan bu olay sonrasında sadarete gelen Mahmut Şevket Paşa Hükûmeti 30 Ocak 1913 tarihinde büyük devletlere verdiği cevapta; Edirne'nin terk edilmesinin mümkün olmadığını, fakat barış adına Edirne'nin Meriç'in sağ kıyısında kalan kısımlarının kaderinin büyük devletler tarafından belirlenebileceğini bildirmiştir. Aynı bildiride, Çanakkale Boğazı ve Anadolu kıyılarının güvenliği açısından önemli olan Ege Adaları'ndan taviz verilmesinin mümkün olmadığı da dile getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu ret cevabı üzerine 3 Aralık'tan beri geçen tam iki ay sonra, 3 Şubat 1913 tarihinde muharebeler tekrar başlamıştır⁶¹⁵.

3.2.5. II. Çatalca Muharebesi

Osmanlı Ordusu 3 Şubat-13 Nisan 1913 tarihleri arasında Ahmed Abuk Paşa komutasında İkinci Çatalca Muharebesi'ni yapmıştır⁶¹⁶. 30 Ocak 1913 tarihinde Bulgarlar mütarekenin yürürlükten kalktığını Osmanlı Başkumandanlığına resmen bildirdikten dört gün sonra Osmanlı Ordusu Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa⁶¹⁷ ordulara gerekli emirleri vermiş bu emirler gereğince Ahmed Abuk Paşa da aynı gün (3 Şubat 1913) Osmanlı Ordusu'na muharebe emri vermiştir. Abuk Ahmed Paşa verdiği emirde iki aydan beri hazırlanan siperlerin asla bırakılmamasını hatta mezarları olacağını bilseler bile Türk erlerinin bu mevzileri terk etmemesini, düşmana bir karış dahi toprak vermemelerini emretmiştir⁶¹⁸.

4 Şubat 1913 tarihinde Bulgar askerleri fazla direnme göstermeden siperlerini terk etmeye başlamıştır. Bunun üzerine 7 Şubat 1913 tarihinde Çatalca Ordusu Komutanı Ahmed Abuk Paşa verdiği emirle; süvari birliklerinin çekilen düşman birliklerini takip etmesini, bu öncü birliklerin piyade kuvvetleriyle desteklenmesini, büyük birliklerin ise şimdilik yerinde kalmasını bildirmiştir. Çekilen düşman askerinin köprülerin altına patlayıcı madde yerleştirdiği anlaşıldığından keşif müfrezelerinin bu

⁶¹⁴ Belen, *a.g.e.*, s. 161.

⁶¹⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 656-657.

⁶¹⁶ Özlem Elif (Polat)Taş, "Kâzım (İnanç) Paşa; Hayatı, Askerî ve Siyasî Faaliyetleri (1880-1938)", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2008, s. 40.

⁶¹⁷ 23 Ocak 1913 tarihinde cereyan eden Babîli Baskını'nda hayatını kaybeden Nazım Paşa'nın yerine, Yemen'den yeni dönmüş olan Ahmet İzzet Paşa Osmanlı Başkumandanlık vekâletine getirilmiştir (*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt II. Kısım I. Kitap İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s.100; Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, TTK. Yayınları, Ankara 2013).

⁶¹⁸ Ayışığı, *a.g.e.*, s. 93.

patlayıcıları yok etmesi istenmiştir⁶¹⁹. 8 Şubat 1913 tarihinde Ahmed Abuk Paşa'nın ordu emrinde şu esasları dile getirmiştir. Önceki gün düşman askerleri tarafından boşaltılan Kalfa Köyü bugün tekrar işgal edilmiş, Gökçeğiz yakınındaki bir taburluk düşman askeri sayısını iki tabura çıkarmıştır. Eski düşman siperlerinden; Kestanelik sırtları, Kuşlar Yaylası, İzzetinköy, Arnavutköy gibi hâkim noktalar keşif müfrezeleri tarafından işgal olunmuş ve bölgedeki keşifler devam etmiştir. Düşman tarafından terk edilen bazı noktaların elde tutulması önemli olduğundan buralara kuvvetli müfrezeler yerleştirilerek elde tutulacak ve bu şekilde düşmanla temas korunmaya çalışılacaktır. Ertesi gün her tümeden kurmay subaylar gönderilerek yolların ve arazinin hareket esnasındaki etkisinin raporlanması istenmiştir⁶²⁰. 9 Şubat günü, düşman ordusu hakkında yeterli bilgi bulunmadığından ertesi gün için çeşitli noktalarda cebri keşif yapılacağı bildirilmiştir. Abuk Paşa, taarruz keşif müfrezelerinin üzerlerine ancak 250 fişek alarak hafif bir şekilde hareket etmesini, bu müfrezelere birer kurmay subay verilmesini tavsiye etmiştir⁶²¹.

Balkan Savaşı'nın bu günlerinde Türk Ordusunun hayat eseri göstermesi ve derhal taarruza geçmesi konusunda Enver Bey başta olmak üzere İttihatçı çevreler kumandanlara baskı yapmaya başlamıştı. Arkadaşları ile cepheleri dolaşan ve kumandanlara adeta emirler veren Enver Bey'in bu tavrı kumandanlar tarafından hoş karşılanmamıştır. Mesele Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya bildirilse de Sadrazam her iki tarafı da kırmadan meseleyi halletmeye çalışması nedeniyle pek etkili olamamasına neden olmuş İttihatçı subaylar, kumandanları sıkıştırmaya devam etmiştir. Bu subaylardan Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın karargahına da giden Enver Bey'in bir an evvel Edirne'yi almak gerektiği düşüncesini emreder şekilde ifade etmesi Ahmed Abuk Paşa'yı rahatsız etse de Mahmut Şevket Paşa'nın tavsiyesine uyarak sakin bir şekilde Enver Beyi ikna etmeye çalışmıştır⁶²². Ordu Kumandalarına istediklerini yaptıramayan İttihatçılar, bu kez de Sadrazamdan ordunun hayat göstermesi adına derhal harekete geçilmesini istemişlerdir. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa ve Ahmet İzzet Paşa şu an için cepheden taarruzun hezimetle sonuçlanacağını bildirerek bu fikirlerinden vazgeçmelerini istese de Enver Bey ve arkadaşları kararından vazgeçmemiş 10.

⁶¹⁹ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 52-53.

⁶²⁰ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 53-54.

⁶²¹ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 55.

⁶²² Çavdar-Sarı, "Dördüncü Kolordu Kumandanı Abuk Ahmet Paşa'nın Balkan Savaşı'ndaki Askerî Vazifeleri ve İcraatı", s. 51.

kolordunun Şarköy'den karaya çıkarak Çatalca'da bulunan Bulgar ordusuna saldırmasını planlamıştır. Sadrazam ve Ahmet İzzet Paşa'nın tüm ikna uğraşlarına rağmen meşhur Ekzamil Harekâtı yapılmış lakin sonuç başarısız olmuştur⁶²³.

Bir an evvel ileri harekât yapılması konusunda komutanlara baskı yapanların başında bu şahısların başında Enver Bey gelmiştir. Enver Bey arkadaşlarıyla sık sık cepheleleri dolaşarak yapılan harekâtı kontrol etmiştir. Enver Bey'in bu tavrı kumandanlar tarafından hoş karşılanmamış, bu konudaki şikâyetler Mahmut Şevket Paşa'ya bildirilmiştir. Mahmut Şevket Paşa her iki tarafı da kırmadan meselenin halline çalışmış, Enver Bey'in heyecanlı ruhundan ve memleket sevdasından bahsederek alttan alma yoluna gitmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın komutanlarla olan bu irtibatından habersiz olan İttihatçılar orduyu harekete geçirmek için askeri erkânı sıkıştırmaya devam etmişlerdir. Enver Bey bir gün Ahmed Abuk Paşa'nın karargâhına giderek *bir an önce Edirne'yi geri almak için harekete geçilmesini* telkin etmiştir. Ahmed Abuk Paşa, daha önceden kendilerini bu konuda uyaran Mahmut Şevket Paşa'nın tavsiyesine uyarak Enver Bey'e yumuşak bir lisan ile şu cevabı vermiştir:

Oğlum, Enver Bey! Siz bir hürriyet kahramanıdır. Milletin bu kadar hürmetini kazanmışsınız. Ben sizin yerinizde olsam, siyasi ve hatta askeri hayattan uzaklaşarak bir köşeye çekilirim. Her işi ehil ve erbabına bırakarak olur olmaz işlere müdahale etmekten vazgeçerim. Ancak tehlikeli zamanlarda milletin fedakâr zümresinin başına geçerim. Sakın bana gücenmeyiniz. Sizi evladımın fazla sevdiğim için böyle bir tavsiyede bulunmaya mecbur oluyorum. Daha doğrusu sizin dedikodulu işlerden uzak bulunmanızı görmek istiyorum”.

Ahmed Abuk Paşa'nın bu yumuşak tavrına ve nasihatine sert bir şekilde karşılık vermeye hazırlanan Enver Bey'i ikna eden Erkân-ı harp binbaşlarından Mahmut Bey ortamdan uzaklaştırmıştır. Bu esnada Ahmed Abuk Paşa ve Enver Bey'in birbirlerine silah çektikleri rivayet edilse de Ziya Şakir, bunun kasten çıkarılmış bir şayiye olduğunu belirtmektedir. Komutanlara istediklerini yaptıramayan Enver Bey ve arkadaşları Mahmut Şevket Paşa'yı sıkıştırarak ordu kumandanlarına “Ordunun derhal hayat eseri

⁶²³ Son Posta, 26 Teşrinisani (Kasım), s. 5. Enver Bey'in acil taarruz için ordu komutanlarına baskı yaptığı sıralarda Çatalca'da bulunan Osmanlı askerinin durumu ancak müdafaa yapabilecek kudrette olup taarruz yapacak gücü bulunmamaktaydı. Ayrıca Bulgar, Sırp ve Yunan askerlerinin birleşerek Çatalca'ya hücum etme ihtimali çok yüksekti. Çanakkale civarında bulunan Bulgar ve Yunan kuvvetleri de bu bölgenin hâlâ risk altında olduğunu göstermekteydi (Kerimi, *a.g.e.*, s. 18).

göstermesi” yönünde emirname göndermesini sağlamışlardır. Aslında ordunun harekete geçmesi gerektiği konusunda komutanlar da hemfikirdirler ancak taarruza geçmek için uygun zamanın beklenmesi gerektiğini düşünmektedirler. Bu gelişmeler, Enver Bey ve arkadaşlarının kamuoyunda itibarlarını yükseltmek ve Babıâli Baskını’nı haklı çıkarmak için Ekzamil harekâtının başarılı olamadığı bu ortamı kendi lehlerine kullanmayı düşündüklerini göstermektedir⁶²⁴.

Çatalca’daki düşman kuvvetleri yer yer ciddi direniş gösterirken bazen de bir siperi bir tabur ile muhafaza ederek hatta bu siperdeki askeri bir o yana bir bu yana kaydırarak Osmanlı askerini aldatmaya çalışmıştır. Bu mücadeleler esnasında düşman ileri hattının yarılması mümkün olmamış, hattın ilerisinde durumun nasıl olduğu da anlaşılamamıştır. Tahminlere göre, muharebenin başladığı 3 Şubat tarihinden itibaren düşman Çorlu ve Muratlı tarafındaki ihtiyat grubunu oynatmamış, Çatalca karşısında oyalama muharebesi yapmıştır⁶²⁵. İki ordunun Çatalca hattında bulunduğu o günlerde Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa, İngiltere Hariciye Nezareti Müsteşarına ve Babıâli’ye “Büyük devletler Türkiye’nin vekili olarak sulh şartlarını son Osmanlı notası esaslarına göre saptamalı ve Balkan devletlerine önermeli” teklifinde bulunmuştur. Babıâli bu öneriyi kabul ederken İngiltere Hariciye Nazırı Edward Grey, bu notanın evvela Balkan devletleri tarafından kabul edilmesi taraftarı olmuştur. Bu mevzu 12 Şubat tarihinde tekrar büyük devletler tarafından görüşülmüş ve reddedilmiştir⁶²⁶.

11-12 Şubat 1913 gecesi Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşa, Çatalca Ordusu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa’ya gönderdiği yazıda; düşman artçı kuvvetlerinin ciddi muharebe olmaksızın çekildiklerini fakat devamlı temas halinde olmaları sebebiyle niyetlerinin Osmanlı askerini mevzilerinden çıkararak uzak mesafeye doğru çekmek olduğunu, Çatalca Ordusu’nun mevzilerini terk etmemesini emretmiştir. Emirnamede, Ormanlı-Sivasköy-Kalfaköy-Çatalca ve Bigados genel hattında uygun görülecek yerlere her kolordudan bir veya iki müfrezenin sevk edilerek konuşlandırılması, piyade ve süvari keşif kolları keşiflerine devam etmesi istenmiştir. Adı geçen mevkihlerin eğer mümkünse tel örgülerle sağlamlaştırılması, Çekmece Köprüsü’nün ilerisinin işgal edilip

⁶²⁴ Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, (t.y.), s. 127-130.

⁶²⁵ *Balkan Savaşı’nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 55-56.

⁶²⁶ Çavdar, *a.g.e.*, s. 128.

iyice tahkim edilmesi de talepler arasında yer almıştır. Verilen bu direktiflerin 12 Şubat'tan itibaren uygulanması ve tahkimata başlanması emredilmiştir⁶²⁷.

Savaşın başlamasından 14 Şubat'a kadar Birinci Hat kolorduları çeşitli siperleri ele geçirmiş ve savunma hattı önündeki 3-5 kilometrelik bir araziye geri almıştır. Bu arada düşman kuvvetleri geri çekilmeye devam etmiş, ciddi bir çarpışmaya girmemiştir. Bulgarların 9. ve 10. tümenleri oyalama muhaberesi yaparak Osmanlı kuvvetlerinin istihbarat elde etmesini zorlaştırmıştır⁶²⁸. Mahmut Belig'in Bulgarların neden taarruza geçmediğine dair anlattıkları oldukça önemlidir. Belig'e göre, düşman kuvvetleri Edirne ve Çatalca'ya aynı anda taarruz yapmak için yeterli değildir. Hastalık, moral bozukluğu Avrupa devletlerinin siyasi anlaşmazlıkları, müttefiklerinden sadece Sırp'ların Edirne'de yardımlarına gelmesi, geriyle olan irtibatsızlık ve iase sıkıntısı Bulgarlar için menfi şartlar oluşturmıştır. Zor durumda olan Bulgarların Çatalca, Bolayır ve Edirne hedeflerinden hepsine birden saldırması mümkün değildi. Bu durumda Çatalca'ya taarruz ederek Türklerin asli ordusunu yok etmek istemişlerdir⁶²⁹. Çatalca'da yapacakları taarruz çok pahalıya patlayacak belki de sonuçsuz kalacaktı. Bu yüzden Türk ordusu Çatalca hattından uzaklaştırılarak meydan savaşına sokulacaktı. Fakat Bulgarlar yine de kesin başarıdan emin olamıyorlardı. Türklerin Edirne, Çatalca ve Bolayır'da taarruza geçerek başarılı olma ihtimalleri de vardı. Bu yüzden Bulgarlar geniş ve esnek bir yayılma tertibi alarak beklemeyi tercih etmişlerdir. Sayılan amaçlarını gerçekleştirebilmek için Türk ordusunun zorlamasıyla çekiliyor ve Türk ordusunun nasıl bir harekâta gireceğini anlamak için de az çok direniş gösteriyorlardı. Bu durumda Türk ordusunun taarruza geçmesi gerekmez miydi? Neden harekâta geçilmediğini anlamak için Aydın Tümeni Komutanı Alman Kurmay Yarbay Von Lossow'un 3. Kolordu'ya ve Çatalca Ordusu Kurmay Başkanlığına gönderdiği mektuplar fikir vermektedir. Lossow bu mektuplarda şu ifadelere yer vermiştir: “Ordunun büyük bir taarruza gücü yoktur. Yapılan bunca çalışmaya, subay ve erlerin iyi niyetine rağmen kendi kendine iş görülememesi, beceriksizlik ve askerin birbirine yardım etmeyi bilmemesi gibi olumsuzluklar mevcuttur. Askerde taarruz bilinci ve isteği olmayıp en ufak ateş sesleriyle korkuya kapılmaktadırlar. Ordudaki on yıllık ihmal birkaç aylık çalışmayla telafi edilemez. Yollar çok kötüdür ve bu yollarda ancak

⁶²⁷ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 56-57.

⁶²⁸ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 58.

⁶²⁹ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 59.

eğitimi mükemmel askerler yürüyebilir. Çatalca hattının batısındaki köyler ve su kaynakları tahrip edildiğinden iâşe mümkün değildir. Seyyar hastanelerin birlikleri takip etmesi çok zordur. Orduda başarı için gerekli olan çalışma ve sürat olması gerektiği kadar değildir⁶³⁰.

Osmanlı Devleti'nin savaşa devam etmesinin risklerini göstermesi açısından Fransız savaş muhabiri Georges Remond ve Abuk Paşa'nın görüşmelerinde dile getirilen ifadeler de önemlidir. Şubat ayında Çatalca Ordusu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa ile görüşen Fransız savaş muhabiri Georges Remond, Balkan Savaşı izlenimlerini aktardığı eserinde, Abuk Paşa'nın şu görüşlerine yer vermiştir: *Ordu hazırdır, yalnız savaşmakta sorun vardır. Karşımızda kış var. Ne fena bataklıkların bizi Bulgarlardan ayırmakta olduğunu bilirsiniz*⁶³¹. Lossow ve Ahmed Abuk Paşa'nın dikkat çektiği iklimsel şartlar ve cephenin fiziki şartları nedeniyle Bulgarların çekimser kaldıkları bir esnada Türk ordusunun taarruza geçmediği anlaşılmaktadır. Çatalca Ordusu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa, Çatalca müstahkem mevkiinde iken Hüsametdin Ertürk, Ahmed Abuk Paşa'yı ziyarete gelmiştir. Paşa, Batı cephesinden gelen Hüsametdin Bey'e cephenin durumunun ne vaziyette olduğunu sormuş, Hüsametdin Bey'in; "Komanova'yı kaybettik, Arnavutlar bizi arkadan vurdu" sözlerine karşı, "desene her taraftan mahvolduk"⁶³² ifadesiyle üzüntüsünü belirtmiştir.

1913 yılı şubat ayının ortalarından itibaren çeşitli keşif ve tahkikatlar yapılmış, lağvedilen 4. Kolordu yerine 4. ve 29. Tümen'den oluşan *Mürettep 4. Kolordu* kurulmuştur. Mart ayı da şubat ayının ikinci yarısı gibi geçmiş, beklemede olan her iki taraf arasında adeta doğal bir ateşkes yaşanmıştır⁶³³. Çatalca hattına 18 Mart tarihinde Bulgarlar tarafından yeni bir taarruz yapılmış, bu taarruz 13 gün sürmüştür⁶³⁴. Bulgarlar, Osmanlı ordusunun ileri müfrezelerine her taraftan taarruz etmiştir. Bu taarruzların artmasıyla 1. ve 2. Kolordu müfrezeleri 25 Mart tarihinde çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu kolordu müfrezelerinin geri mevzilerine dönmesiyle düşman tekrar savunma hattı karşısına gelmiş, aylardır tahkim edilen mevzilerimizde savunma savaşı

⁶³⁰ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 60-61.

⁶³¹ Remond, *a.g.e.*, s. 156.

⁶³² Samih Nafiz Tansu, *a.g.e.*, s. 100. Ahmed Abuk Paşa, Hüsametdin Ertürk'ü Trabzon'dan tanımaktadır. Hatta orada bulundukları bir dönemde Hüsametdin Bey'e 10 altın borç vermiştir. Hüsametdin Bey, Çatalca'ya geldiğinde Paşa'nın yaverine "Paşa Hazretlerinden Trabzon'da ödünç almış olduğum 10 altın lirayı ödemeye gelmiş dersiniz" latifesi yapmıştır (Samih Nafiz Tansu, *a.g.e.*, s. 100).

⁶³³ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 62.

⁶³⁴ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 3503.

başlamıştır. Çatalca Ordusu Kumandan Vekili Ahmed Abuk Paşa 26 Mart tarihli ordu emrinde; birliklerin savunma yaptığı bölgelerde gündüz ve özellikle de geceleri teyakkuzda olmaları gerektiğini, keşiflere devam edilmesini ve düşmanla temasın kesilmemesini emretmiştir⁶³⁵. İlerleyen günlerde Bulgarlarla ateşkes yapılmış ve imzalanan protokolle tarafsız bölge oluşturulmuştur⁶³⁶. Çatalca Muharebesi'nin uzatılmamasının sebepleri şöyle sıralanabilir: Kısa sürede hazırlanan Çatalca mevzileri ağır topların saldırısına karşı koyacak sağlamlıkta değildi. Piyadenin cephanesi yeterli olsa da topçunun cephanesi uzun sürecek bir savaş için yeterli miktarda değildi. Birliklerdeki askerlerin çoğu eğitimsiz askerlerden müteşekkil olup kısa sürede eğitim almaları imkânsızdı. Osmanlı ordusunda hâlâ yeterli ikmal eri bulunmazken Bulgarlar Edirne'nin düşmesiyle Çatalca ve Gelibolu'da daha fazla askere sahip olacaktı. Dolayısıyla savaşın uzaması Osmanlı Devleti'nin aleyhine olacaktı⁶³⁷.

Çatalca Savaşı'nın başından sonuna kadar meydana gelen sıhhi gelişmeleri göstermek için sıhhi istatistik cetveli hazırlamış olan Mahmut Belig, bu cetvellerle yabancı eserlerde yer alan Osmanlı ordusunda sıhhi anlamda hiçbir hazırlık yapılmadığına dair suçlamalara da cevap verilmiştir. Şartlar gereği Balkan Savaşı'nın ilk dönemlerinde sıhhi müdahale yeterli derecede yapılamamış olsa da Çatalca Savaşı'nda sıhhiye işlerinin yoluna girdiği verilen istatistiksel cetvellerde gözler önüne serilmiştir⁶³⁸. Çatalca Ordusu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa, 23 Mart 1913 tarihinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi'ne çektiği telgrafta; “hastanenizi ziyaretim esnasında görevlilerin yaralıları karşı gösterdikleri dikkat ve özenden ve bu vesile ile orduya yaptığı hizmetlerinden dolayı muhterem cemiyetinizi tebrik ederim”⁶³⁹ sözleriyle tebrik ve teşekkürlerini bildirmiştir.

Çatalca Muharebeleri devam ederken kendisine takviye yapılmayan Edirne 26 Mart tarihinde teslim olmak zorunda kalmıştır. Şükrü Paşa'nın 155 gün boyunca gerçekleştirdiği savunma, iaşe ve cephane gibi temel ihtiyaçların kıtlığı şehrin daha fazla dayanamamasına neden olmuştur. Şükrü Paşa'nın direnişi Bulgarlar, Fransızlar ve

⁶³⁵ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 67.

⁶³⁶ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 68.

⁶³⁷ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 70.

⁶³⁸ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 73.

⁶³⁹ *Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yılığ*, Yay. Haz.: Ahmet Zeki İzgöer-Ramazan Tuğ, Türk Kızılayı Yayınları, 2013, s. 105.

tüm dünyada takdir edilmiştir⁶⁴⁰. Edirne ile kuşatma altında bulunan Yanya 6 Mart'ta Yunanlara, İşkodra 23 Nisan'da Karadağlılara teslim olmuştur⁶⁴¹.

Bulgarlar ile Nisan ayı başında Çatalca'da yapılan on günlük ateşkes birkaç kez onar gün uzatılmış ve nihayet 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra Barış Anlaşması'nın imzalanmasıyla I. Balkan Savaşı sona ermiştir⁶⁴². Londra Antlaşması'na göre Edirne Bulgarlara terk olunmuş, Midye-Enez hattı sınır olarak kabul edilmiştir. Arnavutluk sınırları ve bu ülkeyle ilgili tüm meselelerin halli büyük devletlere bırakılmıştır. Osmanlı Devleti Girit üzerindeki bütün haklarından vazgeçerken Ege Denizi'ndeki adaların kaderi büyük devletlere bırakılmıştır. Mali konuların görüşülmesi işi de Paris'te toplanacak komisyona devredilmiştir. Bu şartlardan anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti'nin yeni hükûmeti, kendilerinden önceki Kâmil Paşa Hükûmeti'nin kabul ettiği şartların daha ağırlığını kabul ederek antlaşma yapmaya mecbur kalmıştır⁶⁴³.

3.3. II. Balkan Savaşı'ndaki Görev ve Faaliyetleri

30 Mayıs 1913 tarihinde Sen James Sarayı'nda imzalanan Londra Antlaşması şu şartları ihtiva ediyordu: Antlaşma, taraflar arasında barış ve dostluğu yeniden tesis edecektir. Osmanlı Devleti Midye-Enez hattının batısındaki tüm toprakları müttefik devletlere terk edecektir. Sınırlar, oluşturulacak yeni bir komisyonla belirlenecektir. Arnavutluk ile ilgili meseleler Almanya, Avusturya, Rusya, İngiltere, İtalya ve Fransa'nın ortak takdirine bırakılacaktır. Osmanlı idaresi Girit üzerindeki bütün haklarından vazgeçecek ve Girit hakkında kararı müttefikler verecektir. Ege Denizi'ndeki Osmanlı adalarının geleceği büyük devletler tarafından belirlenecektir. Savaşa giren taraflar ekonomik meselelerin hallini Paris'te toplanacak komisyona bırakacaklardır. Esirler, milliyetler ve ticaret ile ilgili sorunlar için özel sözleşmeler düzenlenecektir⁶⁴⁴.

I. Balkan Savaşı sonunda toprak paylaşımının adaletsiz ve taraflı olduğunu, Bulgaristan'ın fazla toprak aldığını ileri süren diğer devletler Bulgarlara karşı tavır almışlardır. I. Balkan Savaşı'nda yer almayan Romanya bu ortamdan yararlanıp kârlı çıkmak isterken Osmanlı Devleti de kaybettiği toprakları yeniden kazanmayı

⁶⁴⁰ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 3504.

⁶⁴¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 658.

⁶⁴² *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 73.

⁶⁴³ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 3507.

⁶⁴⁴ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 127.

planlamıştır. Dolayısıyla II. Balkan Savaşı'nın hedefi Bulgaristan idi. 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan barış antlaşmasından yaklaşık bir ay sonra, Balkan devletlerinin Bulgarlara saldırmasıyla Balkan Savaşı'nın ikinci evresi başlamıştır⁶⁴⁵.

Sırbistan ve Yunanistan menfaatleri gereği Bulgaristan'a karşı ittifak yapmışlardır. Bulgarlar kısa zaman önce İstanbul'u ele geçirme hayali kurarken bir anda kendi topraklarını Sırlara terk etmeye zorlanır duruma düşmüşlerdir. Bulgar Kralı ve Genelkurmay başkanının emriyle 28 Haziran 1913'te taarruza geçen Bulgar kuvvetleri mağlup olarak altı gün içinde sınırlarına geri çekilmiştir⁶⁴⁶. Osmanlı Devleti'nin çekildiği topraklar bir anda eski hasımların savaş alanına dönüşmüştür⁶⁴⁷.

II. Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mücadelesi ve bu bağlamda Ahmed Abuk Paşa'nın görev ve sorumlulukları bu başlık altında ele alınacaktır. Belirtmemiz gerekir ki, I. Balkan Savaşı'nda olduğu gibi II. Balkan Savaşı'nda da Ahmed Abuk Paşa'nın kendisine verilen görevi hakkıyla yerine getirdiği tespit edilmiştir.

3.3.1. Çatalca Muharebesi Sağ Cenah Kumandanlığı ve Edirne'nin Geri Alınması

Londra Barış Antlaşması gereğince Osmanlı Devleti'ne terk olunması gereken Midye-Enez hattı, üzerinden hayli zaman geçmesine rağmen, Bulgarlar tarafından teslim edilmemişti. Osmanlı ordusunda da henüz terhis hazırlıkları ve barış emareleri görülmemekteydi. Bulgarlar her geçen gün geriye doğru intikal ederken Osmanlı ordusunun Bulgarların bu keşmekeş durumundan faydalanmaya çalışmaması hoşnutsuzluk yaratmaya başlamıştır⁶⁴⁸.

Bir an evvel ileriye atılmak fikrinde olan heyecana rağmen uygun ortamın kollanması da elbette çok mühimdi. Bulgarlar, Sırlar ve Yunanlarla savaştaydı. Bu durumdan faydalanan Romanya ordusu 11 Temmuz'da Tuna üzerinden ilerlemeye başlamıştı. Osmanlı kuvvetleri de fırsattan faydalanarak harekete geçip Edirne'ye doğru ilerlemeye başlamıştır. Londra Antlaşması'nın ihlal edildiğini ileri süren büyük devletlerin tehdit ve itirazları nedeniyle Osmanlı kuvvetleri bir müddet Midye-Enez

⁶⁴⁵ Çavdar, *a.g.e.*, s. 130.

⁶⁴⁶ Belen, *a.g.e.*, s. 171.

⁶⁴⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 662.

⁶⁴⁸ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 73.

hattında beklemiş ancak fırsatın kaçırılmaması amacıyla tekrar hareketine devam etmiştir⁶⁴⁹.

Ordunun Midye-Enez hattına yerleşmesi, orduda, hükûmette ve kamuoyunda Edirne'nin geri alınması gerektiği düşüncesini ve umudunu artırmıştır. Londra Antlaşması'nın ihlal edilmesi yüzünden büyük devletler tarafından bir askeri müdahale ile karşı karşıya kalılabileceği düşüncesi yüzünden Hükûmet üyeleri arasında ayrılıklar çıkmıştır⁶⁵⁰. Uzun tartışmalar sonunda ileri harekâta karar verilmiştir.

Edirne'nin geri alınması için yapılacak bu harekâta Ahmed Abuk Paşa kumandasındaki Sağ Cenah kuvvetlerine Kırklareli, Hurşit Paşa kumandasındaki Sol Cenah kuvvetlerine Edirne, Enez mıntikasında bulunan Fahri Paşa kumandasındaki kuvvetlere ise Dimetoka istikametleri verilmiştir⁶⁵¹. Yapılacak ileri harekâta Sağ Kanat Grubu'nu; 3. Kolordu, 4. Kolordu, Yozgat Tümeni, Cihangir Alayı ve 1. Aşiret Süvari Tugayı oluşturmuştur. Bu grubun komutası Ahmed Abuk Paşa'ya verilmiştir. 3., 5. ve 12. tümenlerden oluşan Merkez Grubu Hasan İzzet Paşa'nın komutasına, 1. Kolordu ve 10. Kolordu'dan oluşan Sol Kanat Grubu da Hurşit Paşa'nın komutasına verilmiştir⁶⁵².

13 Temmuz günü başlayan yürüyüş 20 Temmuz gününe kadar devam etmişti. 20 Temmuz 1913 günü Başkomutanlıktan verilen emirle Midye-Enez hattının geçileceği, Edirne ve Kırklareli'nin işgal edileceği ancak ordunun ileri harekât esnasında tahribat, tecavüzat ve kötü şeyler yapmaması açıkça tembih edilmiştir⁶⁵³. Sağ Kanat Komutanı Ahmed Abuk Paşa tarafından 20 Temmuz 1913 tarihinde saat 17.58'de yayınlanan ve ertesi gün ordu birliklerinin nasıl hareket edeceğini bildiren ordu emrinde; “düşmanın Lüleburgaz bölgesinde yoğun olmak üzere 2-3 alay piyade ve iki alay süvariden ibaret olduğu, tüm ordunun Edirne ve Kırklareli'ni kurtarmak için harekete geçeceği” bildirilmiştir⁶⁵⁴. Sağ Kanat Komutanı Ahmed Abuk Paşa'nın 21 Temmuz 1913 günü uygulanacak ileri harekât için verdiği ordu emri şöyledir:

⁶⁴⁹ Belen, *a.g.e.*, s. 171.

⁶⁵⁰ Muzaffer Albayrak, “100. Yılında Balkan Savaşı ve Babıâli Baskını”, <http://www.geliboluyuanlamak.com>, erişim tarihi: 10.09.2021.

⁶⁵¹ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. 1, Yay. Haz.: İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 171.

⁶⁵² *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 75.

⁶⁵³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt II. Kısım1. Kitap İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 411.

⁶⁵⁴ Necdet Hayta-Togay Seçkin Birbudak, *Balkan Savaşları'nda Edirne*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 119.

Sağ Kanat Ordu Emri (No-9). 21 Temmuz 1913 günü için.

1- Düşmanın genel olarak karşımızdaki kuvvetinin iki üç alay piyade, iki alay süvariden ibaret olduğu ve Lüleburgaz civarında toplandığı haber alınmıştır. Şimdiye kadar düşmanın hiç topçusu görülmemiştir. Vize’de 200, Pinaka’da 20-30 Bulgar piyadesi bulunuyor.

2- 21 Temmuz’da tüm ordu Kırklareli ve Edirne’yi almak üzere ileri hareket edecektir.

3- Müstakil Süvari Tümeni Küçük Karıştıran’dan Edirne üzerine ilerleyecek ve Sol Kanat ordusundan yükü hafif iki piyade alayı bu süvari tugayını takip edecektir. 2. Kolordu 21 Temmuz akşamı Karaağaç Deresi doğu sırtlarına varacaktır.

4- Sağ Kanat Ordusu kol başlarıyla 21 Temmuz akşamı Soğucak Deresi’nin batı sırtlarını tutmuş olacaktır.

5- Sağ Kanat Ordusu’na bağlı Aşiret Süvari Tugayı 21 Temmuz’da, Kırklareli’ni işgal etmek üzere ileri yürüyecektir. 4. Kolordu’dan yükü hafif ve bir bölük makineli tüfekle bir dağ bataryasına sahip bir piyade alayı, 29. Tümen komutanının emrinde gereğinde süvariye dayanak olmak üzere bu akşamdan Kırklareli’ne doğru hareket edecektir. Süvari Tugayına ve Piyade alayına ayrıca talimat verilmiştir.

6- 4. Kolordu Aydın Tümeni’nden bir miktar süvari ile bir alay bıraktıktan sonra geri kalan kuvvetleriyle 21 Temmuz’da en kısa yoldan Vize’ye doğru hareket edecektir. Bu tümen şimdilik Vize’de kalarak düşmanın kuzeyden yapılacak teşebbüslerine karşı Sağ Kanat Ordusu’nun geriyle bağlantısını koruyacaktır. Aydın Tümeni’ne kuvvetli bir süvari bölüğü katılacaktır. 4. Kolordu’nun diğer iki tümeni Vize-Pınarhisar caddesiyle Küçükköy ve Pazarköy yollarından ileri sevk olunacak ve 21 Temmuz akşamı öncülerıyla Soğucak Deresi’nin batı sırtlarını tutmuş olacaktır. Ordu sağ kanadının keşfi ve temini 4. Kolordu’ya aittir. Hareketten itibaren telgraf hattı Saray’dan başlayıp Vize’ye ve daha ileriye doğru tamir edilecek ve yenilenecektir.

7- 3. Kolordu Çongra üzerinden ilerleyecek ve 21 Temmuz akşamı kol başlarıyla Koyukışla’ya varacaktır. 4. Kolordu ile irtibat korunacak, 2. Kolordu ile de irtibat kurulacaktır. Karlıköy-Çövenli-Çongra-Osmancık hattı 3. Kolordu’ya ve bu hattın güneyi 2. Kolordu’ya aittir.

8- Kolordular saat 04.00’te hareket etmiş olacaklar ve herhalde saat 14.00’e kadar dört saat mola vereceklerdir.

9- 21 Temmuz akşamı 3. Kolordu karargâhı Çongra'da olacaktır. Ordu karargâhı yürüyüşte Saray-Vize Caddesi üzerinde bulunur. Ordu Karargâhı 21 Temmuz öğleden itibaren Vize'dedir.

Sağ Kanat Komutanı Abuk Ahmed⁶⁵⁵.

Osmanlı kuvvetlerinin 1912 yılı Ekim ayı sonundan itibaren geri çekildiği bu topraklarda şimdi ileri harekât yaşanmaktadır. Bu ileri harekatta Ahmed Abuk Paşa'nın emrindeki sağ kanat ordusunun; Karadeniz ile Karlıköy, Demalan-Çüverli-Cevizköy-Osmancık-Kavaklı-Süloğlu hattı arasında ilerlemesi kararlaştırılmıştır. Sağ Kanat ordusu ile 2. Kolordu, Sol Kanat Ordusu ve Bolayır Ordusu için de muayyen hatlar belirlenmiştir. Bulgar Kuvvetlerinin Lüleburgaz'daki köprüleri tahrip ederek Kırklareli'ne çekildiğinin haber alınmasıyla Bulgarları etkisiz hale getirmek için Sağ kanat ordusunun Aşiret Süvari Tugayı ve çelik piyade kuvvetleri Kırklareli'ne doğru hareket etti. Sol kanat ordusunun Bağımsız Süvari Tugayı ve çevik piyade birlikleri Edirne istikametine doğru ilerlemeye başladı. Bolayır Ordusu Süvari Tugayı da kendisini destekleyecek çevik piyade kuvvetiyle Edirne'yi batıdan kuşatacak şekilde ilerlemiştir⁶⁵⁶. Osmanlı askeri soğuk hava şartlarında çekildiği vatan topraklarına şimdi sıcak mevsimde girmiş, sıcağa aldırış etmeden şevkle ilerlemesine devam etmiştir. 21 Temmuz akşamı Kırklareli Kasabası Aşiret Süvari Tugayı ve 29. Tümen'den oluşan alay tarafından herhangi bir direnişle karşılaşılmadan ele geçirilmiştir. Ordu karargâhı ise 22 Temmuz günü öğle vakti Kırklareli'ne girmiştir. Bu esnada piyade cephaneliğinde patlamaların devam ediyor olması, kasabanın Bulgarlar tarafından çok kısa süre önce terk edildiğini göstermekteydi. Osmanlı ordusu bu seri yürüyüşleri esnasında Dimetoka ve Mustafa Paşa dâhil Bütün Doğu Trakya kısmını birkaç gün içinde ele geçirmiştir⁶⁵⁷.

⁶⁵⁵ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 76.

⁶⁵⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt II. Kısım1. Kitap İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 412-413.

⁶⁵⁷ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 77. Aşiret Süvari Tugay Komutanı; şehrin vukuatsız olarak alındığını, çevik piyade kuvvetlerinin de gelmesiyle Edirne'ye doğru hareket edileceğini, Bağımsız Süvari tugayına yardımcı olmak istediğini Sağ Kanat Komutanı Abuk Ahmed Abuk Paşa'ya bir raporla iletmıştır. Abuk Paşa, Aşiret Süvari Tugayı'nı başarılarından tebrik etmiş ve Başkomutanlıktan aldığı emir üzerine tugayın Edirne'ye gitmesine gerek olmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Aşiret Süvari Tugayı büyük kısmıyla Petra'daki açık ordugâha geçmiştir (*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt II. Kısım1. Kitap İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 415).

23 Temmuz'da Enver Bey ve İbrahim Bey emrindeki Süvari Tugayı Edirne'yi ele geçirmiştir. Büyük devletler Edirne'nin tahliyesini istedilerse de netice alamamışlar hatta akıncı müfrezesi ve Aşiret Süvari Tugayı'na bağlı birlikler Bulgar sınırını geçmişlerdir. Büyük devletlerin müdahalesi üzerine bölgeye giden Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşa, Enver Bey ve Hacı Adil Bey'in emirleriyle ileri harekâta devam eden Akıncı Müfrezesi geri çekilmiştir⁶⁵⁸.

24 Temmuz 1913 tarihinde Sağ Kanat Komutanı Ahmed Abuk Paşa tarafından verilen ordu emrinde; Sağ Kanat Ordusu'nun 24 Temmuz günü Kırklareli-Kavaklı-Asılbeyli hattında kalması ve 4. Kolordu'nun bulunduğu mevziyi tahkim etmesi istenmiştir. Birlikler önemli keşif görevlerini yerine getirecekti. Düşmanın asker nakliyatı yapıp yapmadığı ve hangi yolları takip ettiği çok önemliydi. Mecburiyet olmadıkça eski Doğu Rumeli sınırı geçilmeyecekti. Kolorduların emir subayları saat 18.00'de gerekli emirleri almak için Kırklareli'nin Asılbeyli girişindeki Aşağıpınar'da bulunan ordu karargâhında hazır bulunmuşlardır⁶⁵⁹. Ahmed Abuk Paşa, 25 Temmuz 1913 tarihli ordu emrinde; yine gerekli tahkimat ve keşiflerin ilgili birlik ve kolordularca yapılması emrini vermiştir. Tekrarlanan diğer bir emir ise keşif kollarının karargâhtan emir gelmedikçe eski Bulgaristan sınırını geçmemeleri olmuştur⁶⁶⁰.

Edirne ve Kırklareli'ne ele geçiren Türk ordusu bundan sonra iki türlü hareket seçeneğine sahipti. Ya Bulgarların içinde bulunduğu zor durumdan yararlanıp Bulgar arazisine kadar genişleyecek ya da batıya yönelerek Batı Trakya'yı da ele geçirecekti. Fakat bu ileri hareketlerin Rusya'nın müdahalesine neden olabileceği gibi barış isteyen ve anlaşma imzalayan bir devletin düşüncelerini yansıtmayacağı şeklinde değerlendirilmiştir. Ayrıca Avrupa devletlerinin bu ileri harekâtlara izin vermeyeceği de aşikârdı. Zaten Dimetoka ve Ferecik'in işgaline karşı çıkmışlardı. Bu durumda Bulgarlarla yeni bir anlaşma yapılana kadar ordunun yerinde beklemesine ve bulunulan mevkiinin tahkimine karar verilmiştir. Bundan dolayı Sağ Kanat Grubu Kırklareli'ne gelir gelmez kasabayı kuşatmak için iki kolordudan müteşekkil bir kuşatma kuvveti

⁶⁵⁸ Özer Özbozdağı, *İttihat ve Terakkinin Balkan Siyaseti (1908-1914)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2005, s. 146-147.

⁶⁵⁹ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 78.

⁶⁶⁰ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 79.

meydana getirmeye ve önemli istikametleri karşılayabilecek ileri hatlar oluşturmaya çalışmıştır⁶⁶¹.

Edirne'nin alınışı Türk basınında coşkulu satırlarla yurda duyurulmuştur. Tanin gazetesi "Edirne'ye!" başlığını atarken "Ordu Edirne Yollarında" şiiriyle Türk halkının duygularına tercüman olmuştur⁶⁶². Edirne'nin geri alınmasıyla bölgeye ulaşan muhabirler Bulgarların şehirde yapmış olduğu mezalimin ve katliamı fotoğraflarla yansıtmışlardır. Zira geri çekilen Bulgarlar halk ve askerden pek çok çok kişiyi feci şekilde şehit etmişlerdir⁶⁶³. Edirne'nin alınışı dış basında da yer almıştır. Petersburg'da 1912-1918 yılları arasında günlük çıkarılan Den Gazetesi; Edirne'nin alınışını diğer Rus gazeteleri gibi ufak puntolarla vermiştir. "Edirne'ye Geri Dönüş" başlığı altındaki haberde; "Ahmed Abuk Paşa'nın ve İzzet Paşa'nın ortak karar alarak Osmanlı askerlerine Edirne'ye yürüme emri verdiği, Osmanlı kuvvetlerinin savunmasız Edirne'yi kurşun dahi atmadan geri aldığı" bildirmiştir. Gazeteye göre; Avrupalılar Osmanlı ve Bulgarları savaştırmıştır. Almanya ve Avusturya, önce Bulgarların Osmanlı Devleti'ni etkisiz hale getirmesini beklemiş sonra da Bulgarları kendileri ortadan kaldırmıştır. Neticede Balkanlarda onların istedikleri düzen oluşmuştur⁶⁶⁴.

Büyük devletlerin tümü Edirne'nin Osmanlı Devleti tarafından tekrar alınmasına razı olmadıklarını bildirmişlerdir. Balkan Savaşı öncesi toprak statüsünde bir değişiklik olmayacağını taahhüt eden devletler sözünde durmamış ağız değiştirmiştir. Aslında Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi ele geçirmesi haklı bir istirdat sayılmalıdır bundan dolayı sonraki süreçte de Edirne'nin terki asla kabul edilmemiştir⁶⁶⁵. Batılı devletlerin Edirne ve Kırklareli'nin terk edilmesi yönündeki baskılarına Osmanlı idaresi askeri ve siyasi olarak gereken cevabı vermiştir. Anayurtlarının ellerinden alınmasını istemeyen Trakyalılar da yurt dışında ve Trakya'da tepkilerini göstermişlerdir. Edirne'de üçü Türk, ikisi Rum, ikisi Musevi ve biri Ermeni olan sekiz aydın Avrupa'da devlet ileri

⁶⁶¹ *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, s. 82-83.

⁶⁶² Hayta-Birbudak, *a.g.e.*, s. 120.

⁶⁶³ Tekinsoy, *a.g.t.*, s. 418. Geri çekilen Bulgarların bölgede bulunan Müslüman ve gayrimüslimlere yaptığı vahşetin resminin basında verilmesinin sebebi Edirne'nin yeniden ele geçirilmesine karşı Avrupa'da oluşacak tepkiyi azaltmaktır. Bu şekilde Hem Avrupa kamuoyunda Bulgarlara karşı olumsuz bir imaj yaratılırken hem de bölgede yaşayan halk Osmanlı idaresinin daha iyi olduğuna ikna edilmek istenmiştir (Tekinsoy, *a.g.t.*, s. 422).

⁶⁶⁴ Hasan Demiroğlu, "Balkan Savaşlarında Edirne'nin İşgali ve Geri Alınışının Rus Gazetelerine Yansıması", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 1, Haziran 2016, s. 265.

⁶⁶⁵ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 3513.

gelenlerine Trakya davasını anlatmışlardır⁶⁶⁶. Lüleburgaz ahalisi Trakya'nın Bulgaristan'a verilmemesi için harekete geçmişler ve geneli Rumlardan oluşan heyet İstanbul'a gelerek Düvel-i Muazzama elçileriyle görüşmüşlerdir. 12 Ağustos 1913 tarihinde Midye'de büyük bir miting yapılmış, ileri harekâtla alınan yerlerin Bulgaristan'a iadesi talepleri protesto edilmiştir. Kırklareli'ndeki ilk tepki ise Rumlardan gelmiştir. Kırklareli Rum Metropolitliği 12 Ağustos 1913 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne çektikleri telgrafta; Bulgaristan idaresini asla kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir. On gün sonra ise büyük bir miting yapılmış Hristiyan, Musevi ve Türklerden oluşan binlerce kişilik grup Kırklareli şehir meydanında toplanarak Trakya'nın Bulgaristan'a iadesini protesto etmişlerdir. Şehir meydanında hatipler önemli konuşmalar icra etmişler daha sonra bu büyük kalabalık hep birlikte Kolordu Karargâhına gitmişlerdir. Kumandan Ahmed Abuk Paşa tarafından ayakta karşılanan halk, Osmanlı ülkesinin haklarını korumak için her türlü fedakârlığı yapabileceklerini, hatta gönüllü olarak asker olacaklarını samimi ve kesin bir üslupla bildirmişlerdir. Miting katılımcıları Osmanlı vatanına olan bağlılıklarını gözlemlemek için uluslararası bir heyetin bölgeye gönderilmesi yönünde Ahmed Abuk Paşa'nın hükûmete başvuruda bulunmasını istemişlerdir. Bu vatanperver halkın samimi ve coşkulu duyguları karşısında gözleri yaşaran Ahmed Abuk Paşa, öncelikle halka teşekkür etmiş sonra da bu güzide topluluğa “ordunun son damlasına varıncaya kadar kanını akıtmaya hazır olduğunu ve ordunun bütün imkân ve vasıtalarıyla bu milli arzuyu yerine getireceği” teminatını vermiştir⁶⁶⁷.

Balkan devletleri cephesinde ise daha fazla savaşa devam edemeyecek olan Bulgaristan savaşı sonlandırmak için 10 Ağustos 1913 tarihinde; Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ ile Bükreş Antlaşması'nı imzalamıştır. Osmanlı Devleti ve Bulgaristan antlaşması ise 29 Eylül'de İstanbul'da imzalanmıştır. 20 maddeden oluşan İstanbul Antlaşması'na göre Edirne ile batı tarafındaki 30 kilometrelik yarım daire şeklindeki toprak parçası Osmanlı Devleti'nde kalmıştır. Meriç Nehri iki ülkeyi ayıran sınır olurken Batı Trakya Bulgaristan'a iade edilmiştir⁶⁶⁸. 14 Kasım'da Atina'da Yunanlarla yapılan antlaşmada Osmanlı Hükûmeti İmroz ve Bozcaada dışındaki adaları Yunanlara

⁶⁶⁶ Hüseyin Salman, “II. Balkan Savaşı'nda Geri Alınan Edirne ve Kırklareli'nin Bulgaristan'a Tekrar İade Baskılarına Karşı Trakyalıların Tepkileri”, *90. Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri Ulusal Sempozyumu*, 26 Ekim 2002, Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yayınları, 2004, s. 81.

⁶⁶⁷ Salman, a.g.m., s. 82-83.

⁶⁶⁸ Küçük, “Balkan Savaşı”, s. 24.

bırakırken On İki Ada'yı İtalyanlara bırakmak zorunda kalmıştır⁶⁶⁹. 13 Mart 1914 tarihinde Sırbistan ve Osmanlı Devleti arasında İstanbul'da yapılan antlaşma sınır komşuluğu olmaması sebebiyle sınırlarla ilgili herhangi bir madde ihtiva etmemektedir. Ancak Sırbistan ve Macaristan'da kalan Türklerin hukuki statüleri tespit edilmiştir. Yapılan bu son anlaşmayla Osmanlı ülkesi asırlardır hâkim olduğu coğrafyayı boşaltarak sınırlarını Meriç Nehrine kadar çekmiştir⁶⁷⁰.

Netice olarak; Osmanlı Doğu Ordusu, Balkan Savaşı'nın başlarında Kırklareli ve Lüleburgaz yenilgisini yaşamış Çatalca'ya kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Çok sayıda asker, hayvan ve mühimmatın kaybedildiği savaşta panik, yanlış anlaşılma ve irtibatsızlık savaşın mağlubiyet nedenlerinin en önemlileridir. Bulgar Ordusu Çatalca'ya kadar gelmiş İstanbul'u tehdit etmeye başlamıştır. Türk Ordusunun gayreti ve Bulgaristan'ın müttefikleri ile anlaşmazlığa düşmesi Osmanlı Ordusunun lehine olmuş Edirne ve Kırklareli Bulgarlardan geri alınmıştır.

Osmanlı Batı Ordusu 188 bin kişiyle başladığı savaşı %85 kayıpla, 29.754 kişi ile tamamlamıştır. Balkan devletleri ordularındaki kayıpları daha azdır. 19 Haziran 1913 tarihinde Arnavutluk'tan Gülcemal Vapuru ile hareket eden Kurmay Yarbay Fevzi Çakmak anılarında bu topraklardan ayrılışını şu hüznü satırlarla not etmiştir: "Batı Rumeli'de 500 yıllık Türk egemenliğine veda ettik. Güneş batarken Arnavutluk sahilleri de yavaş yavaş gözümüzün önünden siliniyordu. Atalarımızın yüzlerce sene kanları ile suladığı vatan parçasının bırakılması gönüllerimizde giderilmesi imkânsız acılar ve hasretler yaratıyordu"⁶⁷¹. Batı Cephesi komutanı Ali Rıza Paşa, savaş sonrası yaşanan mağlubiyetin sebeplerini şu şekilde açıklamıştır: Harbin ani olarak çıkması, bölgedeki Hristiyan ve Müslüman unsurun kaynaşmaması, Arnavutların savaş sırasında kitle halinde orduyu terk etmesi, bulaşıcı hastalıklar ve Yunan donanması sebebiyle asker nakledilememesi⁶⁷².

İtalya'nın Secola Gazetesi muhabiri, gazetenin 21 Mayıs 1913 tarihli nüshasında Batı Ordusu kumandanları ve askerleri hakkında övgü dolu şu satırları kaleme almıştır:

2000 yıl önce Pompeus'a karşı yürüyen Sezar'ın 20 bin kişilik ordusu bu tepelerde aç ve susuz kalmış, perişan olmuştu. 2000 yıl sonra Türk ordusu aynı

⁶⁶⁹ Belen, *a.g.e.*, s. 172.

⁶⁷⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 671.

⁶⁷¹ Artuç, *a.g.e.*, s. 307.

⁶⁷² Artuç, *a.g.e.*, s. 306.

durumda. Birkaç çadırı var ancak. Bunların altına yüksek rütbeli subaylar sığınmışlar. Askerler göçebe çingeneler gibi çamur ve ağaç dallarından yapılmış kulübelerde, yer altında köstebek gibi kazdıkları sığınaklarda barınıyorlar. On beş Paşa, dağınık kuvvetlerini sıkı bağlantı halinde tutmak için civardaki köylerden birinde az çok rahat bir evde oturacaklarına, askerlerinin yanında paramparça çadırlar altında yaşıyor, askerliğin mahrumiyetlerini paylaşıyor, varlıklarıyla onlara cesaret veriyorlar. Her tarafta paçavralar giymiş askerlere rastlıyoruz. Açlık ve soğuğa rağmen Türk askerleri örnek bir davranış göstermişler. Ne hırsızlık yapmışlar ne de ırza geçmişler. Valona ve Fiyeri’de Arnavut ve Rum ileri gelenlerine sordum; hepsi övgüyle bahsettiler onlardan. Hiç kimse şikâyet etmedi”⁶⁷³.

3.3.2. Halaskâr Zabitan Grubu ile İlişkisi

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra ordunun siyasete karışması temel bir sorun olarak kabul edilmiş, İttihat ve Terakki karşıtları askerin kışlalarına yani asıl işinin başına dönmesi gerektiğini savunmuşlardır⁶⁷⁴. 1912 seçimlerinde İttihat ve Terakki Fırkasının askeri gücünü lehlerinde baskı unsuru olarak kullanması, muhalif subayların terfiinin engellenmesi ve uzak bölgelerde görevlendirilmesi gibi gelişmelerin meydana getirdiği rahatsızlık nedeniyle orduda muhalif subaylar arasında bir gruplaşmaya zemin hazırlamıştır⁶⁷⁵. Bu muhalif subayların oluşturduğu Halaskâr Zabitan (Kurtarıcı Subaylar) Grubu’nun temel düşüncesi, ordunun dışardan gelecek tehlikelere karşı hazırlanması ve siyasete karışmaması yönündeydi. Fakat İttihat ve Terakki Fırkası, dayandığı ordudan vazgeçmeyi asla düşünmemiştir⁶⁷⁶. İttihatçılar orduya dayanmasına rağmen Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, subayların siyasetle uğraşmaması ve partilerin ordudan ellerini çekmesi düşüncesindeydi. Paşa, bu konuda İttihat ve Terakki ile fikir ayrılığına düştüğünden istifa etmiştir⁶⁷⁷.

18 Ocak 1912 sonrasında İttihat ve Terakki’nin meclisteki çoğunluğu ele geçirmesi sonucu Arnavut mebusların meclis dışında kalması Arnavutluk isyanına neden olmuştur. Seçimler Arnavutluk isyanının görünen sebebi olsa da Arnavutların talepleri, seçim sürecinde yaşanan olaylar, Hristiyan Arnavutlara Müslüman Arnavutlardan daha fazla önem verilmesi ve bu hükûmet döneminde vergiye mecbur edilmeleri diğer önemli etkenler olarak bilinmektedir. Müslüman Arnavutlar, geçmişte

⁶⁷³ Artuç, *a.g.e.*, s. 305.

⁶⁷⁴ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 178

⁶⁷⁵ Kenan Olgun, “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 7, İstanbul 1999, s. 159-160.

⁶⁷⁶ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 178.

⁶⁷⁷ Tunaya, *a.g.e.*, s. 354.

yaptıkları hizmetler nedeniyle kendilerinin bu muameleyi hak etmediklerini düşünmekteydiler. Sonunda Arnavutluk'taki İttihat ve Terakki karşıtı subayların bir kısmı ayaklanarak dağa çıkmıştır⁶⁷⁸. Bu subayların hareketi yalnız kalmamış Arnavutluk isyanını bastırmak için gönderilen bazı İttihatçı karşıtı subaylar da Halaskâr Zabitan Grubu'nu kurarak dağa çıkmıştır. Grubun İstanbul temsilcileri de 16 Temmuz 1912 tarihinde hükûmete verdikleri muhtıra ile Sait Paşa Hükûmeti'nin düşmesine neden olmuşlardır⁶⁷⁹.

Halaskâr Zabitan Grubu'nun kuruluş tarihi kesin olmamakla beraber 1912 Mayıs ve haziran ayları olarak kabul edilmektedir. II. Meşrutiyet'in en bunalımlı dönemi olan 18 Ocak 1912-12 Haziran 1913 tarihleri arasında oldukça yoğun bir faaliyet içerisinde olmuştur. Bu kısa süreç içerisinde Osmanlı siyasal hayatında iki defa Meclis-i Mebussan feshi, dört defa hükûmet değişikliği ve iki savaş yaşanmıştır. İttihat ve Terakki'nin siyasi dayanağı olan ordunun siyasi hayattaki varlığının sorgulandığı bu süreç içerisinde Halaskâr Zabitan Grubu ortaya çıkmıştır⁶⁸⁰. Halaskâr Zabitan Grubu olarak da adlandırılan bu oluşum Gelibolulu Kemal Şenkıl liderliğinde; Erkân-ı Harp Kolağası Kastamonulu Hilmi, Süvari Kaymakamı Manastırlı Recep, Bahriye Binbaşısı İbrahim Aşkî, Yüzbaşı Kudret, Razinyol Hüsnü, Hasan Ali ve Tevfik Beyler tarafından teşkil edilmiştir. Prens Sabahattin Halaskâran grubunu manen desteklerken Saffet Bey de her türlü maddi yardımda bulunmuştur. Burunsuz Tevfik, Dr. Rıza Nur, Mahir Said, Kemal Mithat, Mülazım Boşnak Salih ve Erkânıharp Kaymakamı Yusuf Rasih Beyler de bu grupta aktif rol almışlardır⁶⁸¹. Diğer taraftan Halaskâr Zabitan Grubu'nun, II. Meşrutiyet'in ilanında emeği geçen fakat sonradan saf dışı edilen Mirliya Ferit Paşa, Erkân-ı Harp Mirlivası Nazif Paşa, Zeki Paşa, Yaver Paşa gibi şöhretli askerlerden destek gördüğü, Ahmed Abuk Paşa'nın da bu gruba dâhil olan yüksek rütbeli subaylar

⁶⁷⁸ Ayşe Petek Yörüköğlu, "İttihat Terakki İktidarı ve Halaskâran-ı Zabitan Grubu (1908-1913)", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2014, s. 78.

⁶⁷⁹ Cevdet Küçük, "Bâbîâli Baskını", *TDVİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 389. Manastırda isyan eden zabıtların isteklerine Selanik ve İzmir'den de katılım istekleri olunca Halaskâr Zabitan Grubu, İstanbul Bostancı'da dolanarak bir beyanname neşretmişlerdir. Bu beyanname ve meclis başkanının evine gönderilen tehditkâr mektup hükûmeti istifa için mecbur bırakmıştır (Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, s. 566).

⁶⁸⁰ Tunaya, *a.g.e.*, s. 344-345.

⁶⁸¹ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, s. 566.

arasında olduğu zikredilmektedir⁶⁸². Asaf Tugay ise Halaskâr Zabitan Grubu'nun Nazım, Nazif, Yaver ve Ahmed Abuk Paşalar tarafından yönlendirildiğini ifade etmektedir⁶⁸³.

Halaskâr Zabitan Grubu'nun önderleri, İttihat ve Terakki karşısında bağımsız olarak gördükleri Nazım Paşa ile yakınlaşmış ve destek de görmüşlerdir. Fakat Nazım Paşa, Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi'nde Harbiye Nazırı olduktan sonra grupla ilişkisini kesmiştir⁶⁸⁴. Nazım Paşa'nın Halaskâr Zabitan Grubu ile ilişkisini kesmiş olsa da İttihatçı subaylar ve muhalif subaylar arasındaki çatışma, Balkan Savaşı esnasında oldukça şiddetli bir hal almıştır. Hatta Nazım Paşa'nın başkumandan olduğu ordudaki İttihatçı subayların, Hükûmet'in muvaffak olamayıp zor duruma düşmesi adına yeterince gayret göstermedikleri bile iddia edilmiştir⁶⁸⁵.

İlerleyen süreçte Enver ve Cemal Beyler, Nazım Paşa'yı sadrazam yapma vaadi ile elde ederek kendilerinin de siyasete karışmayacaklarına dair teminat vermişlerdir. Sadrazam Kâmil Paşa'nın Nazım Paşa'yı Divan-ı Harbe vereceği şeklindeki beyanatların da etkisiyle Nazım Paşa'yı avuçlarına alan Cemal Bey Menzil Müfettiş-i Umumisi, Enver Bey ise Kolordu Kurmay Başkanlığı gibi önemli stratejik mevkilere

⁶⁸² Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK. Basımevi, Ankara 2001, s. 181.

⁶⁸³ Ender Korkmaz, *a.g.t.*, s. 242. Nazım Paşa ve Abuk Ahmed Paşa arasındaki münasebeti açıklamak adına Ahmed Abuk Paşa ve Nazım Paşa arasında geçen iki olay anlatılır. Bayur, Ahmed Abuk Paşa ve Nazım Paşa'nın önceden beri iyi tanıştıklarını, birbirlerini sevdiklerini ve birbirlerine dayandıklarını belirtir. Fakat Cavit Bey'in hatıralarında yer alan iki anlatım tereddütlere yol açmıştır. 16-29 Temmuz 1912 tarihlerine ait olan anlatımda; Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın Abuk Ahmed Paşa'yı azletmek istediğini fakat zabitanın müdahalesi sebebiyle muvaffak olamadığı ifade edilmektedir. Bu olayı analiz eden Bayur, bu işte ya danişıklı dövüş olduğunu ya da Nazım Paşa'nın Halaskâran hareketinin kuvvetini ve kendisinin de onlara siper olmaya çalıştığını anlatmak istemiştir. 6 Ağustos tarihli diğer anlatımda ise Cavit Bey'in 24 Temmuz'da Selanik'e gitmek üzere Kuleli Burgaz'a geldiğinde, Vagonlarına Ahmed Abuk Paşa tarafından gönderilen bir zabitin gelerek yapacakları konuşmalarda tedbirli olmaları konusunda Cavit Bey'e nasihatte bulunduğu ifade edilmektedir (Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım IV, TTK. Yayınları, Ankara 1991. s. 238).

⁶⁸⁴ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 181. Nazım Paşa'nın Halaskâr Zabitan ile ilişkisini ne derecede kestiği tartışmaya açıktır. Çünkü 3 Ağustos 1912 tarihinde İstanbul Mebusu Bedros Halaçyan tarafından Harbiye Nazırı Nazım Paşa hakkında Halaskâr Zabitan Hareketi'ni koruyup kollamak, onlara karşı tedbir almamak, bu gruba mensup askerleri meclise almak, Manastır'da tutuklanan askerleri salıvermek gibi suçlamaları nedeniyle gensoru önergesi verdiği Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi'nden tespit edilmektedir. 11 Ağustos'ta bir tamim yayınlayan Nazım Paşa ise ordunun vatanın savunması dışındaki işlere karışmaması ve başka işlerle uğraşmamasını bildirirken siyasi meselelere bulaşan veya bulaşmayı düşünen erleri de uyarılmıştır (Hamza Dülger, *1912 seçimlerinden Bab-ı Âli Baskını'na Osmanlı Devleti'nde İktidar Mücadelesi (1912-1913)*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 55-59.)

⁶⁸⁵ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 3495.

yerleşmişlerdir⁶⁸⁶. Balkan Harbi Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı olan Nazım Paşa, Halaskârların reisi durumunda olmasına rağmen İttihatçılar tarafından kandırılmış ve kendi saflarına çekilmiş, daha sonra da İttihatçılar tarafından gözden çıkarılarak Babîâli Baskını ile ortadan kaldırılmıştır. Nazım Paşa'nın öldürülmesi Halaskâr Zabitan Grubu'na bir darbe olmuştur⁶⁸⁷. Buna rağmen halen kuvvetli olan Halaskâr Zabitan Grubu, İttihat ve Terakki iktidarına son verme planından vazgeçmemiştir. Lakin hesapları tutmamış, Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında Halaskâr Zabitan Grubu zayıflarken Sait Halim Paşa sadaretinde kurulan İttihatçı hükûmet daha sağlam bir şekilde iktidara gelmiştir⁶⁸⁸.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Halaskâr Zabitan Grubu; İttihat ve Terakki Fırkası'na olan karşıtlıkları, siyaset ve ordu konusundaki düşünceleri, Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında İttihat Terakki tarafından zayıflatılmaları gibi yönlerden ortak kaderi paylaşmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Halaskâr Zabitan Grubu'na doğrudan katılmamış, zabitler de bir fırkanın güdümünde olamamayı amaç edinmişlerdir. Fakat Kemal Midhat, Mahir Said ve Rıza Nur'un Hürriyet ve İtilaf Fırkası'dan bağımsız olarak Halaskâran Zabitan Grubu'na katkıda bulunma çabalarının olduğu ancak kabul olunmadıkları iddialar arasındadır⁶⁸⁹. Bu iki zümreyi idare eden ve destekleyen kişilerin başında Nazım Paşa'nın geldiği, hatta Nazım Paşa'nın 1912 ortalarında Halaskâr Zabitan Grubu'nun başındaki isim olduğu, Paşa'nın aynı zamanda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı da yönlendirdiği iddia edilmiştir⁶⁹⁰.

Elde edebildiğimiz verilerden anlaşıldığı üzere, Ahmed Abuk Paşa ve Halaskâran Zabitan Grubu'nun bağlantısı aşîkârdır. İttihat ve Terakki karşıtlarınca kurulan bu oluşuma Ahmed Abuk Paşa'nın da dönemin siyasal ortamı gereğince destek vermiş olduğu muhtemeldir. Ordunun ve siyasetin kutuplaştığı bu dönemde İttihatçı karşıtlığı ile bilinen Ahmed Abuk Paşa'nın, Halaskâran Zabitan Grubunda doğrudan faaliyette bulunduğuna dair verilere ulaşılamamış olsa da bu oluşumu destekleyip yönlendirmiş olması ihtimal dâhilindedir.

⁶⁸⁶ Alâeddin Korkmaz, *Ziya Gökalp*, MEB. Yayınları, İstanbul 2005, s. 148.

⁶⁸⁷ Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi 1700-1958*, Emel Yayınları, Ankara, s. 392.

⁶⁸⁸ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 152.

⁶⁸⁹ Birinci, *a.g.e.*, s. 181-182.

⁶⁹⁰ Yeşim Küreli, *1908-1914 Yılları arasında Osmanlıda Hükümet Darbeleri ve Sonuçları*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 147.

3.3.3. Mahmut Şevket Paşa Suikastı ile İlgisi

Balkan topraklarında iktidar mücadeleleri devam ederken Osmanlı payitahtında da Babiâli baskını ile iktidara gelmiş olan İttihat ve Terakki idaresi muhalif çevrelerce tenkide başlanmıştı. Tenkidin temelinde, İttihat ve Terakki idaresinin kısa zaman içerisinde Rumeli, Adalar ve Osmanlı Devleti için bir zamanlar payitaht görevi yapmış olan Edirne'yi kaybetmesi yer alıyordu. Londra Barış Antlaşması'nın üzerinden iki hafta geçmeden İttihat ve Terakki Hükûmeti'nde Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Merhum Nazım Paşa'nın kaderini yaşamak zorunda kalmış ve bir suikasta kurban gitmiştir⁶⁹¹.

Mahmut Şevket Paşa, 1856 yılında Bağdat'ta doğmuş askeri tahsil için İstanbul'a gelene kadar Bağdat'ta kalmıştır. Bu sebeple olmalı ki kendisine Arap lakabı verilmiştir. Sultan Abdülmecid dönemi mutasarrıflarından Çeçen asıllı Kethüdazade Süleyman Bey'in oğludur. Erkân-ı Harbiye'den mezun olduktan sonra çeşitli görevler almış, 1890 yılında Miralay, 1895 yılında Mirliya ve 1901 yılında Ferik rütbesine yükseltilmiştir. Aynı yıl Mekke-Medine telgraf hattının yapılmasına memur edilen Mahmut Şevket Paşa, bu vazifeyi sürgün gibi algılamış II. Abdülhamid'e karşı olumsuz duygular beslemeye başlamıştır. 1905 yılında Kosova Valiliğine getirildiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişki kurmuş, 1908 yılında Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na tayin edilmiştir. 31 Mart Vakası üzerine Hareket Ordusu'nun başında İstanbul'a gelmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde ve saltanat değişiminde etkili olmuştur. 1909 yılında Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu Müfettişliği ile görevlendirilmiş fakat zamanla İttihat ve Terakki idarecileri ile ters düşmeye başlamıştır. 1910 yılının ocak ayında İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi'nde Harbiye Nazırı olmuştur. Daha sonraki Said Paşa Kabinesi'nde de Harbiye Nazırlığı'na devam etmiş fakat Temmuz 1912 tarihinde istifa etmek zorunda kalmıştır. Ahmet Muhtar Paşa'nın hükûmeti döneminde Alasonya Kumandanlığına getirilmek istendiyse de Balkan Savaşı'nı kazanma ümidi görmediği için görevi kabul etmemiştir. I. Balkan Savaşı'nda görev almayan Paşa, İttihatçılar tarafından yapılan Babiâli baskınından sonra Sadrazam ve Harbiye Nazırlığı görevi ile

⁶⁹¹ Artuç, *a.g.e.*, s. 309-310.

vazifelendirilmiştir. Zamanla İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle sürtüşmeler yaşamaya başlamış ve cemiyet tarafından bir tehdit olarak görülmüştür⁶⁹².

Babîâli baskınında Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın öldürülmesi üzerine Sadrazam ve Harbiye Nazırı olan Mahmut Şevket Paşa, bundan 4,5 ay sonra, 11 Haziran 1913 günü saat 11.00 civarında Harbiye Nezareti'nden Babîâli'ye giderken uğradığı bir suikast ile arabasının içerisinde öldürülmüştür. Bu suikast üzerine İttihat ve Terakki idaresi suikastçıları ele geçirip gerekli cezayı verirken 350 kadar muhalifi tevkif ederek Sinop'a göndermiştir⁶⁹³.

Halen müphemliğini koruyan bu suikastın tertipçileri arasında Ahmed Abuk Paşa'nın da ismi geçmiştir. Suikast konusunda çok sayıda rivayet ve iddia mevcuttur. Said Paşa'nın iddiasına göre; Prens Sabahattin ve Damat Salih Paşa Gümölcineli İsmail aracılığıyla ordu ile bağlantı kurmuş hatta Ahmed Abuk Paşa'dan da yardım konusunda söz almışlardır. Olay vuku bulunca Müşir Şakir Paşa, Sadrazam kaymakamlığına getirilecek, kurulacak geçici hükûmet İttihatçıları temizleyecek ve sonunda Kâmil Paşa veya Prens Sabahattin başkanlığında yeni hükûmet vücuda getirilecekti. Diğer ihtimal ise İttihat ve Terakki'nin haberi olduğu halde suikasta göz yummasıdır. Çünkü o sırada İstanbul'da bulunan ve cinayetin tertipçilerinden kabul edilen Sabahattin Bey, Talat Paşa tarafından Avrupa'ya kaçırılmış, aynı şekilde Cemal Paşa da o esnada Damat Salih Paşa'nın Avrupa'ya gitmesi yönünde tavsiyede bulunmuştur. Bu iddialara bakılacak olursa; İttihat ve Terakki idaresi takip etmek istedikleri politikaya alet olmayan Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'dan bu suikast ile kurtulmuş, muhalifler için uygulayacakları tutuklama ve sindirme politikasına da kılıf bulmuştur. İddiaya göre, Ahmed Abuk Paşa ise bu olayda danışıklı dövüş sergilemiştir. Çünkü olaydan sonra harekete geçmemiş ve adı suikastçılar listesinde anılmasına rağmen hakkında takibat bile yapılmamıştır.

Yusuf Hikmet Bayur; bu suikast olayının tek bir kişiyi öldürmek için yapılmadığını, mevcut ortamın daha büyük işleri yapmaya özendirici bir ortam haline getirmeye zemin hazırlamak için yapıldığını ifade etmektedir. Bayur'a göre; Prens Sabahattin ve Damat Salih Paşa'nın başı çektiği bazı kişiler, Ahmed Abuk Paşa başta

⁶⁹² Zekeriya Türkmen, "Mahmut Şevket Paşa", *TDVİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları s. 384-385. Mahmut Şevket Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz.: Kemal Yakut, *Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 1998.

⁶⁹³ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 3508.

olmak üzere Çatalca Ordusu'nun ileri gelen komutanlarıyla Mahmut Şevket Paşa'yı öldürmek ve hükûmeti devirmek konusunda görüşmüşlerdir. Komutanlar güya Sadrazam öldürüldükten sonrasını bize bırakın şeklinde söylemde bulunmuşlar fakat suikast sonrası kendilerinde hükûmeti devirecek güç ve yürek bulamamışlardır⁶⁹⁴.

Mithat Sertoğlu bu cinayetin iki yönü olduğunu iddia etmektedir. Evvela; bu suikast Babîâli Baskını'na karşı yapılmıştır. Tertipçiler, Çatalca Ordusu Kumandanı Abuk Paşa ve bazı önemli komutanlarla anlaşmışlardır. Suikast sonrasında Abuk Paşa ordusuyla İstanbul'a yürüyecek ve o sıralarda siyasi ve askeri alanda başarısızlıkla suçlanan İttihat ve Terakki Hükûmeti'ni devirecekti. Fakat suikast sonrasında Abuk Paşa ve diğer komutanlar cesaretsizliklerinden harekete geçememiş ve iş yarım kalmıştır. Sertoğlu, Divan-ı Harb hüküm mazbatasında Gümülcineli İsmail Bey aracılığıyla ordu ile bağlantı kurulduğu bilgisinin yer aldığını ileri sürmüştür⁶⁹⁵.

Suikasta giden süreç şöyle gelişmiştir. İttihatçılar, yaptıkları Babîâli baskınından sonra Halaskâran Zabitan grubundan bir karşılık geleceğini tahmin ediyorlardı. Çünkü Halaskâr Zabitan grubunun önderi olduğu iddia edilen Nazım Paşa bu baskınla ortadan kaldırılmıştı. Halaskâr Zabitan grubunun hedefinin Mahmut Şevket Paşa olduğunun ortaya çıkmasıyla İttihat Terakki idarecilerinin suikast hazırlıklarını görmezden geldikleri iddialar arasındadır. Çünkü Sadrazam ve Harbiye Nazırı olan Mahmut Şevket Paşa, İttihat Terakki üzerinde hükmeder olmuştu. Dolayısıyla bu suikast sayesinde İttihatçılar bir taraftan tahakkümden kurtulacaklar aynı zamanda da muhaliflerin üzerine gitmek için fırsat yakalayacaklardı. Suikastı tertip edenlerin Halaskâr Zabitan grubuna dahil olan Prens Sabahattin, Damat Salih Paşa, Eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey, Çatalca Ordusu Kumandanı Ahmed Abuk Paşa, Gümülcineli İsmail gibi kişiler olduğu iddia edilmiştir. Plana göre suikast gerçekleşince Ahmed Abuk Paşa askeri baskın ile İttihat ve Terakki Hükûmetinin düşmesini sağlayacaktı. İlginçtir ki suikasta dair ihbarlar alan ve suikast olana kadar hiçbir tedbir almayan İttihatçılar suikast sonrası hemen suçluları yakalamış ve gerekli cezaları vermiştir. Bu olay sonrasında da Talat, Enver ve Cemal Paşalardan müteşekkil İttihatçı triumviranın idaresi başlamıştır⁶⁹⁶.

⁶⁹⁴ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II. Kısım II, TTK. Yayınları, Ankara 1991, s. 317.

⁶⁹⁵ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 3509.

⁶⁹⁶ Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 392-393.

Yapılan yargılamalar sonrasında oluşan Divan-ı Harb Mazbatasına göre, suikast tertipçileri; Prens Sabahattin, Dâhiliye eski Nazırı Reşit Bey, eski sefirlerden Kürt Şerif Paşa, eski mebuslardan Gümülcineli İsmail, siyasi kısım müdürü Muhip, Miralay Fuad, Yüzbaşı Çerkes Kazım, Pertev, Tevfik ve Kemal Midhat Beylerdir. Mazbataya göre Damat Salih Paşa sonradan katılmıştır. İsmail Hami Danişmend, Cemal Paşa'dan naklen “Abuk Ahmed Paşa hakkında ihbarlar olduğunu bildirmesine rağmen Paşa'nın olayla ilgisi bulunduğu inanmadığını” belirtir. Hâlbuki Gümülcineli İsmail Bey, ordu ile irtibatta olduğunu ifadesinde söylemiştir. Danişmend'e göre, Cemal Bey'in bu şekilde konuşması anlamsızdır. Danişmend, İstanbul Muhafızlığı ve Polis Müdüriyeti'nin suikast hazırlığı haberini almasına rağmen tedbir almadıklarını hatta Cemal Paşa'nın hatıratında bütün tertibattan haberi olduğunu ve tertipçiler arasında muhbirinin olduğunu açıkça söylediğini belirtmiştir⁶⁹⁷. Cemal Paşa'nın tertibatı bildiği halde niçin tutuklamadığı konusundaki suçlamalara Nevzat Artuç; Cemal Paşa'nın tutuklamaları haklı gösterecek kanıtları toplamadan tutuklama yapması mümkün olmadığını belirtmektedir⁶⁹⁸.

Sebebinin ve tertipçilerinin tam olarak aydınlatılamadığı bu suikast hakkında o esnada İstanbul Muhafızı olan Cemal Paşa'nın hatıratında çok sayıda açıklama vardır. Bugün bu olay hakkında yazılanların çoğu ya buradan alıntı yapmış veya buradan yola çıkarak yorum yapmıştır. Aslında olayların iç yüzünü bilen kişilerin başında gelen Cemal Paşa pek çok bilinmezi de beraberinde götürmüştür. Olayın mevzumuzla asıl ilgili olan tarafı ve burada zikredilmesi elzem olan hayatını kaleme aldığımız Ahmed Abuk Paşa'nın suikastla olan alakasını veya tam tersi durumu ortaya koymaktır. Bu minvalde Cemal Paşa'nın Abuk Paşa ile ilgili söylediklerini aynen aktarmak yerinde olacaktır:

Yeni darbe-i hükümet teşebbüsü hakkındaki takiplerim esnasında takip vasıtalarım, bu işte o zaman Çatalca Ordusu Kumandanı olan Abuk Ahmed Paşa'nın da iştiraki olduğunu ısrarla ihbar ediyorlar ve biraderzadeleri vasıtasıyla müşarünileyhin Prens Sabahattin Bey ve arkadaşlarına pek büyük yardımlar vaat ettiğini bildiriyorlardı. Abuk Ahmed Paşa'yı evvela mert bilirim. İkincisi budala zannetmem. Üçüncüsü, Osmanlı'nın pek çok nimet ve ihsanlarına mazhar olduğundan ona ifrat ve sadakat lazım geleceğini takdir eder ümit ve kanaatindeyim. Binaenaleyh, muhbirlerimin devam eden musırrâne ihbarına

⁶⁹⁷ İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 402-403

⁶⁹⁸ Nevzat Artuç, *Cemal Paşa*, TTK. Yayınları, Ankara 2008, s. 116.

rağmen buna o zaman inanmamıştım. Enver Paşa'nın Harbiye Nezaretine tayininden sonra tekaüt edilerek Şam'da ikamete memur edildikten sonra bu kanaatimde sebat ettim. Hatta bu defa teşekkül eden Damat Ferit Paşa kabinesine-ki Mahmut Şevket Paşa suikastının mürettibi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın erkânından Müşir Şakir Paşa, Hoca Sabri vesairenden terekkep ediyor- nazır olarak dâhil olduğunu öğrendiğim halde dahi kanaatimi değiştirmiyorum. Yani Mahmut Şevket Paşa suikastına Abuk Ahmed Paşa'nın iştirak edip dâhil olduğunu bir türlü kabul edemiyorum⁶⁹⁹.

Mahmut Şevket Paşa suikastıyla ilgili Ahmet Bedevi Kuran, Ahmed Abuk Paşa ve Gelibolu'da bulunan Nâtık Paşa'nın İttihat ve Terakki Hükûmeti'ne karşı olduklarını ve darbe için hazırlık yaptıklarının rivayet edildiğini söylemektedir. Sabahattin Bey ise istemeden girdiği bu işten kurtulmuş ve diğerleriyle olan ilişkisini kesmiştir⁷⁰⁰. Bu bilgilerden yola çıkan M. Naim Turfan, Kuran tarafından yapılan anlatımda Ahmed Abuk Paşa'nın olaya dahilinde rivayet kelimesi kullanıldığını ama Sabahattin Bey için “istemeden girdiği bu işten kurtuldu” ibarelerini kullandığına dikkat çeker. Dolayısıyla Ahmed Abuk Paşa'nın olaya dâhil olduğunun rivayetten öte olmadığı ortadadır. Yine Turfan'a göre hatıratlarda Paşa'nın olayla ilgili olarak sadece adının geçtiği fakat “Çatalca ordusundan aralarında Abuk Ahmed Paşa'nın da bulunduğu bazı subaylar” ibaresinin geçmediğini bildirir. Hatta Cemal Paşa'da hatıratında Abuk Ahmed Paşa ile ilgili ihbarlar gelse bile o zaman Paşa'nın Prens Sabahattin grubuyla ilişkisi olduğuna inanmadığını belirtir. Turfan'a göre Ahmed Abuk Paşa'nın adı olayla ilgisi olmamasına rağmen olaylara karıştırılmış ve zihinlerde böyle bir intiba bırakıldıktan sonra da aynı sene içinde emekli edilmiştir⁷⁰¹.

Sina Akşin de Ahmed Bedevi Kuran'ın *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler* eserinde; Ahmed Abuk Paşa'nın olaya dahil için *rivayet* kelimesi kullandığına ama Sabahattin Bey için “istemeden girdiği bu işten kurtuldu” şeklinde kesinlik ibarelerini kullandığına dikkat çekmiştir. Akşin, Ahmet Bedevi Kuran'ın daha sonra yazdığı *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele* adlı eserinde konuyu tekrar ele almasına hatta ilk kitabındaki konuyla ilgili paragrafları aynen almasına

⁶⁹⁹ *Hatıralar-Cemal Paşa Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Komutanı*, s. 34; Alpay Kabacalı, Cemal Paşa'nın Çatalca Ordusu Kumandanı Abuk Ahmed Paşa'nın muhalefetin önde gelenlerinden Gümülcineli İsmail'in hükûmeti devirme girişiminde olduklarını saptadığını ifade ettiğini bildirmiştir (Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Siyasal Cinayetler, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1993*, s. 157).

⁷⁰⁰ Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 207.

⁷⁰¹ Turfan, *a.g.e.*, s. 426.

rağmen Ahmed Abuk Paşa kısmını atlamasını oldukça anlamlı bulmuştur⁷⁰². Sina Akşin'e göre; İttihat ve Terakki'ye zarar vermiş gibi görünen bu olayın İttihat ve Terakki'yi güçlendirmesinin suikastın aslında onların bir düzeneği olacağını akla getirmiştir. Bayur ise bu tür olayların sonradan nasıl gelişeceği bilinemeyeceği için İttihat ve Terakki'nin kendilerini riske atacak olan bu tertibe bilerek müsaade etmeyeceklerini savunmuştur⁷⁰³.

Ali Birinci, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi konusunda kesin bir hüküm vermenin zor olduğu görüşündedir. Elde ettiği bilgilere göre, bu organizasyonun maddi kaynağı Sabahattin Bey ve Damat Salih Paşa tarafından karşılanmış Çerkes Kazım ve Sabahattin Bey ile iş birliği yapmışlardır. Fakat işin içine öldürme meselesinin girmesiyle Sabahattin Bey bu işten vazgeçmiştir. Mazbata-i Hükmiye'ye göre; Sabahattin Bey, Ahmet Reşit Bey, Şerif Paşa, Kemal Midhat, Pertev Tevfik, Gümülcineli İsmail, Muhip, Çerkes Kazım, Miralay Fuat Bey ve Damat Salih Paşa hareketin asıl tertipçileridir. Yaptıkları planlarının başarıya ulaşması durumunda Kâmil Paşa Sadrazam, Sabahattin Bey Hariciye, Ahmet Reşit Bey veya Gümülcineli İsmail Dâhiliye Nezareti koltuğuna oturacaklardı. Ali Birinci, Kâmil Paşa'nın olaydan kısa süre önce İstanbul'a gelmesini hakkındaki söylentileri doğrular mahiyette bulmaktadır. Miralay Fuat Bey ve Ahmed Abuk Paşa'nın olaya katılmasının ise bu tertibin askerler arasında geniş taraftarları olduğunu gösterdiği düşüncesindedir⁷⁰⁴. Hanefi Bostan *Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa* adlı eserinde; Mahmut Şevket Paşa Hükûmetinin göreve başlamasıyla Kâmil Paşa, Prens Sabahattin ve taraftarlarının İttihat ve Terakki mensuplarının ağırlıkta olduğu bu hükûmeti düşürmek için komplo girişiminde bulunduklarını belirtmiştir. Bostan'a göre, ilk komplo girişiminde Sabahattin Bey'in kâtabi Saffet Lütfü Bey ve Sabahattin'in amcası Ahmed Abuk Paşa'nın dâhil olduğu bazı subaylar yer almışlardır. İstanbul Muhafızı Komutanı Cemal Paşa Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın darbe hazırlıklarını önceden müdahale ile bertaraf etmiştir. Fakat Hürriyet ve İtilafçılar 11 Haziran 1913 tarihinde harekete geçerek Mahmut Şevket Paşa'yı öldürmüşlerdir. Lütfi Fikri Bey'in 20 Haziran 1913 tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa'dan Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle Nazım Paşa'nın intikamının

⁷⁰² Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 238.

⁷⁰³ Akşin, *a.g.e.*, s. 240.

⁷⁰⁴ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 224-225.

alındığını ve meselenin kapatılarak katillerinin cezalandırılmamasını istemesi cinayetle Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ilişkilendirilmesine neden olmuştur⁷⁰⁵.

Ali Birinci, bu sıralarda Hürriyet ve İtilaf Fırkasının varlığından söz edilmesinin mümkün olmadığını, hadiseye adı karışanların hepsinin fırkayla alakasının olmadığını ifade ederek fırka mensuplarından birkaç kişinin katıldığı bu olayın tüm fırkaya mal edilmesini doğru bulmamaktadır. İttihatçıların “Taklibi Hükûmet” hadisesinin devamı olan bu olay öncesinde pasif davrandığını, hadisenin olacağı günü bile öğrenen Cemal Paşa’nın olaylara müdahale etmediğine dikkat çekerek Mahmut Şevket Paşa’nın hatıratından yola çıkarak Paşa’nın İttihat ve Terakki uygulamaları önündeki en büyük engel olduğunu belirtmiştir⁷⁰⁶. Akşin; İttihat ve Terakki’ye zarar vermek için düzenlenmiş görünen bu hadisenin sonunda en çok onların işine yaramasından yola çıkarak Mahmut Şevket Paşa suikastından haberdar olduklarını düşünür. İttihat ve Terakki mensuplarının bu olayda alakası bulunmasa dahi bu suikastın onları memnun ettiği kesindir çünkü cinayet sonrası Talat Bey, “her şeyde bir hayır vardır” cümlesini kullanmıştır. Ayrıca Edirne’nin geri alınması konusunda fikir ayrılığı yaşadığı fırkanın askeri kanadı için de önlerindeki engel kalkmıştır⁷⁰⁷. Farklı bir iddiada ise suikastın Nazım Paşa taraftarlarınca işlendiği ve cinayeti işleyenlerin çoğunun Çerkes asıllı olduğuna dikkat çekilmiştir. Mahmut Şevket Paşa’nın Beyoğlu mensuplarınca öldürüldüğü de diğer bir iddiadır. Kumarhane ve kahvehanelerin faaliyetlerinin sınırlandırılmak istenmesi kumarbazları şahsi bir karşıtlığa itmiş bu karşıtlıktan da Şerif Paşa ve çevresindeki muhalifler faydalanmıştır⁷⁰⁸.

Balkan Savaşı’nın başından sonuna kadar savaşı gözlemleyen ve Türk cephelelerinde bulunan Fransız savaş muhabiri Georges Remond, Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesi ve Ahmed Abuk Paşa’nın olayla alakası hakkında birebir olmasa da bundan daha öncesinde Paşa hakkında ortaya çıkarılan söylentiler ile ilgili açıklayıcı bilgiler sunmuştur. Remond, suikast hadisesinde ortaya çıkan söylentiler gibi 23 Ocak 1913 tarihinden sonra Ahmed Abuk Paşa’nın ordusuyla İstanbul’a yürüyeceği konusunda dedikodular çıktığını bildirmektedir. 23 Ocak günü Harbiye Nazırı Nazım Paşa’nın öldürülmesinden hemen sonra onun intikamını almak isteyen Çerkesler veya

⁷⁰⁵ Bostan, *a.g.e.*, s. 30-31.

⁷⁰⁶ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 227-228.

⁷⁰⁷ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 240.

⁷⁰⁸ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 226.

Binbaşı Nafiz Bey'in ailesine mensup Arnavutlar tarafından Enver Bey'in öldürüldüğüne dair söylentiler çıktığından da bahsetmektedir. Hadımköy Komutanı Abuk Ahmed Paşa'nın ihtilal yapacağına dair birkaç kez söylenti çıkmıştır. Fakat Remond bu söylentilere inanmadığını belirterek böyle bir ihtilalin ancak yeni hükûmet mensuplarının büyük bir hatası sonrasında meydana gelebileceğini dile getirmiştir⁷⁰⁹.

Georges Remond, 14 Şubat tarihli notlarında, daha önceden Bulgar sınırlarına gitmek istediğinde görüştüğü ve yardım aldığı kumandan Ahmed Abuk Paşa ile görüşmesinden bahsetmiştir. Remond'un bu konudaki ifadeleri şöyledir:

İttihatçıların yapmış olduğu 23 Ocak tarihli baskından sonra Çerkes asıllı olduğu ve Nazım Paşa ile dostluğu bulunduğu için intikam hırsıyla ordunun başında İstanbul'a yürüyeceği söylentileri olan Abuk Ahmed Paşa, söylentilerin aksine vazifesinin başındadır ve oldukça sakin bir şekilde savaş hakkında konuşmaktadır. Ordunun hazır olduğunu fakat kış şartlarından ötürü bulunulan coğrafyanın zorlu şartlarının bahsetmektedir yani ortada Abuk Paşa'nın ordusuyla ihtilal yapacağı emareleri yoktur. Ahmed Abuk, âlim ve fikir dengesine sahip bir zattır. Avrupa gazetelerinin yazdıkları gibi İstanbul'a hücum etmek için düşman karşısındaki yerini terk etmiş boş bir adam değildir⁷¹⁰.

Mahmut Şevket Paşa'nın katillerinin idam edilmesi halkta büyük tepkiye yol açmıştır. Hükümet olayların üstünü kapatmak ve halkın tepkisini dindirmek için bu konuda gazetelerin haber yapmasını yasaklamış idam resimlerinin yer aldığı gazeteleri toplattırmıştır. Pravda Gazetesinde yapılan bu haberlere göre İstanbul Muhafızı Cemal Paşa, idam edilenlerin infaz öncesi yaptıkları konuşmaların yayınlanmasını yasaklamıştır. Çünkü idam edilenlerin cesaretinin halk arasında yayılmasını istememektedir. Padişahın damadının idam edilmesinin ordudaki ittihatçı olmayan subaylar arasında rahatsızlık yarattığı, hükûmetle karşı karşıya geldikleri ve Ahmed Abuk Paşa komutasındaki 48. Askeri Birliğin İstanbul yakınına konuşlandığı haberleri yabacı basında yer almıştır. Pravda, 5/5/1913 tarihinde Enver Bey'in Abuk Ahmed Paşa tarafından 45 gün hapsedildiğini de satırlarına eklemiştir. Bu tutuklamanın nedeninin Abuk Paşa komutasındaki askerlere Enver Bey tarafından siyasi propaganda yapıldığı iddiasıdır⁷¹¹.

⁷⁰⁹ Remond, *a.g.e.*, s. 144.

⁷¹⁰ Remond, *a.g.e.*, s. 156.

⁷¹¹ Levent Şarlak, "The Balkan Wars According to the Pravda Newspaper", *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2012, s. 133. Pravda Gazetesi

Netice olarak; Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayıyla ilgili kaleme alınan eserlerde görüldüğü üzere genelde Sabahattin Bey, Gümülcineli İsmail Bey, Kâmil Paşa, Damat Salih Paşa ve Abuk Ahmed Paşa'nın isimleri geçmiştir. Bununla beraber İttihat ve Terakki, bu suikast tertibinden haberdar olmasına rağmen tedbir almamak ile suçlanmıştır. İşlenen cinayetin sonuçta İttihat ve Terakki'nin işine yaradığı düşünüldüğünde de bu cinayete bilerek tedbir almamak bakımından dâhil oldukları muhtemeldir. Ahmed Abuk Paşa'nın bu suikast ile ilgisi konusunda; onun işin askeri darbe kısmını yüklendiği fakat sonrasında cesaret edemediği için buna kalkışmadığı veya önce suikast tertipçilerinden yana olduğu fakat sonrasında yapılan anlaşmaya uymadığı iddia edilmiştir. Cemal Paşa ise yıllar sonra yazdığı hatıratında; Abuk Paşa hakkında ihbarlar gelse de Ahmed Abuk Paşa'nın olaya dahil olduğuna inanmadığını belirtir. Remond'un hatıratındaki beyanında da ifade edildiği gibi Ahmed Abuk Paşa'nın bu olay öncesinde de birkaç kez ordusuyla İstanbul'a gelip darbe yapacağı konusunda söylentiler olmuş bu söylentiler Avrupa'da dahi duyulmuş fakat tüm bu söylentilerin aksine Paşa görevinin başından ayrılmamış, Balkan Savaşı muharebelerini yürütmüştür. Ayrıca Ahmed Abuk Paşa'nın Mahmut Şevket Paşa ile şahsi bir husumeti de olmamıştır. Abuk Ahmed Paşa'nın ismi bu suikastta geçmiş fakat dâhil olduğuna dair herhangi bir kanıt ortaya konulamamıştır. Nazım Paşa ile olan dostluğu hasebiyle olmalıdır ki yapılacak bir karşı darbenin askeri kanadını oluşturacak kişiler listesinde Ahmed Abuk Paşa'nın muhakkak olacağı düşünülmüş ve hafızalara bu şekilde nakşedilmiştir.

3.3.4. Ahmed Abuk Paşa'nın Zorunlu Emekliliğe Ayrılarak Ordudan

Terhis Edilmesi

Balkan Savaşları'nda Ahmed Abuk Paşa'nın vazifeleri ile ilgi nihai olarak şu değerlendirmeyi yapmak yerinde olacaktır. Ahmed Abuk Paşa, Balkan Savaşı'nın başından sonuna kadar bilfiil kendine verilen komuta görevini icra etmiştir. Savaşın başlangıcında 4. Kolordu Kumandanlığı görevini üstlenen Paşa Kırklareli Muharebesi'nde yaşanan mağlubiyet neticesinde Kolordusundaki birliklerden çoğu dağılmış bir vaziyette geriye çekilmiştir. Genel Karargâhtan ve Şark Ordusu

Enver Bey'in 45 gün hapisanede kaldığının kesin olmadığını da satırlarına eklerken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olan Abuk Paşa ile Enver Bey arasında bir gerilim olduğunu da vurgulamıştır (Şarlak, *a.g.t.*, s. 155).

Komutanlığı'ndan yapılan Ergene gerisine çekilme emri, askerin aç, yorgun ve panik halde olması sebebiyle Ahmed Abuk Paşa, Ömer Yaver Paşa ve Şevket Turgut Paşa tarafından uygun görülmemiştir. Komutanların Lüleburgaz hattında kalma talepleri Abdullah Paşa'nın muhalefetine rağmen Başkumandan Vekili Nazım Paşa tarafından kabul görmüş ve bulundukları bölgeyi sonuna kadar savunmaları emri verilmiştir. Lüleburgaz bölgesinde bulundukları esnada Nazım Paşa tarafından yapılan yeni düzenlemeyle 4., 2. ve 1. kolordulardan oluşan Birinci Şark Ordusu kumandanlığına Ahmed Abuk Ahmed Paşa getirilse de bu görevi uzun sürmemiş, tekrar Abdullah Paşa Şark Ordusu Kumandanlığı görevini üstlenmiştir. Lüleburgaz'da Bulgarlar karşısında bir kez daha yenilgiye uğrayan ordu bu toprakları Bulgarlara terk ederek Çatalca hattına çekilmek zorunda kalmıştır. Ordunun Çatalca'ya çekilmesinden sonra 4. Kolordu birlikleri dağıtılmış Ahmed Abuk Paşa, Çatalca Ordusu Kumandan Vekilliği göreviyle vazifelendirilmiştir. Her ne kadar resmîyette Çatalca Ordusu Kumandan Vekili olarak görünse de fiiliyatta Çatalca Ordusu Kumandanı olarak vazifesini sürdürmüştür. Çünkü bu esnada Kumandan tayin edilmemiştir. Çatalca hattında Bulgar ordusunun durdurulması sağlanmış barış müzakerelerine başlanmıştır. İmzalanan Londra Barış Anlaşması ile Osmanlı Devleti Edirne, Kırklareli ve Balkan coğrafyasındaki pek çok toprağını kaybetmiştir. Fakat bu arada Balkan Devletlerinin kendi aralarındaki toprak paylaşım kavgaları sebebiyle II. Balkan Savaşı patlak vermiştir. Bu durumdan faydalanan Türk Ordusu kaybettiği yerleri geri almak için harekete geçmiştir. Bu ileri harekât esnasında ise Sağ Kanat Kumandanı olarak görev yapan Paşa'nın bulunduğu kuvvetler Kırklareli'nin geri alınmasını sağlamıştır. Edirne'nin de alınmasıyla Osmanlı Devleti bir nebze olsun huzura kavuşmuştur. Yapılan anlaşmalarla yeni sınırlar ve haklar belirlenmiş ve Balkan Savaşı sona ermiştir.

Savaş sona erdikten sonra ortaya çıkan bir söylentiye göre; Ahmed Abuk Paşa ve Enver Bey arasında bir yaralama hadisesi meydana gelmiştir. 1 Ekim 1913 tarihinde Diyarbakır Valisi Hakkı Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafta; "Enver Bey ile Ahmed Abuk Paşa arasında vuku bulduğu Suriye'den buralara akseden yaralamanın ve diğer hadiselerin aslı olup olmadığının bildirilmesi rica olunur"⁷¹² denilmektedir. Dâhiliye Nezareti'nden Diyarbakır Valiliğine ertesi gün gönderilen cevabi telgrafta Enver Bey ile Ahmed Abuk Paşa hakkında akseden şayanın katiyen

⁷¹² COA. DH. KMS. 1/19/2, 18 Eylül 1329/1 Ekim 1913.

aslı olmadığı bildirilmiştir⁷¹³. Vali Hakkı Bey aldığı bu cevaptan tatmin olmamış veya söylentiler devam etmiş olacak ki 17 Ekim 1913 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne tekrar şifreli bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta Enver Bey'in Ahmed Abuk Paşa tarafından yaralandığı şayiası ve Enver Bey'in ameliyat meselesi tekrar sorulmuştur. Ahmed Abuk Paşa'nın İstanbul'a celp edilmesinin bu konuda duyduğu şüphelerini artırdığını belirten Vali Bey, Enver Bey hakkında daha sıhhatli haber verilmesini rica etmiş, ayrıca Ahmed Abuk Paşa hakkında ne gibi muamele yapıldığından da haberdar olmak istemiştir⁷¹⁴. 18 Ekim günü Dâhiliye Nezareti gönderdiği cevabi telgrafında bir kez daha yaralama hadisesinin doğru olmadığını, Enver Bey'in apandisit ameliyatı olduğunu vurgulamıştır. “Şu an Enver Bey nekahet döneminde olup Abuk Paşa da vazifesinin başındadır”⁷¹⁵ şeklinde mevcut durumu bildirmiştir. Anlaşılağı üzere Enver Paşa'nın apandisit ameliyatı olması, onun Ahmed Abuk Paşa tarafından yaralanmış olduğı şeklinde yayılmıştır. Daha evvel Çatalca Cephesi'nde bu iki şahsın tartışması⁷¹⁶, hatta birbirlerine silah çektikleri yönündeki söylentiler ve Ahmed Abuk Paşa'nın Nazım Paşa ile olan dostluğuna binaen, Babîâli baskınından sonra her an ordusuyla İstanbul'a gelecek olduğı söylentileri Ahmed Abuk Paşa'yı muhalifler listesinin başlarına taşırken böyle bir şayanın da baş karakteri haline getirmiş olmalıdır.

Enver Bey ve Ahmed Abuk Paşa ilişkilerinin Balkan Savaşı esnasında iyice bozuk olduğı ve pek çok karşıtlığın yaşandığı anlaşılmaktadır. Fakat bazı dönemlerde

⁷¹³ COA. DH. KMS. 1/19/1, 19 Eylül 1329/2 Ekim 1913.

⁷¹⁴ COA. DH. KMS.1/ 19/4, 4 Teşrinievvel 1329/17 Ekim 1913.

⁷¹⁵ COA. DH. KMS.1/ 19/3, 5 Teşrinievvel 1329/18 Ekim 1913. Bu esnada Enver Bey gerçekten de apandisit ameliyatı olmuştur. Bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 607. Enver Bey, Edirne üzerine yürümeden evvel karnında ve bağırsaklarında ağrı hissetmekteydi. Edirne'den İstanbul'a döndüğünde ağrılar iyice çoğalmış ve yatağa düşecek hale gelmiştir. Doktorların muayenesinde, Enver Bey'in daha evvel operasyon geçirmiş olduğı apandisit sancılarının nüksettiğı görülmüştür (Mustafa Ragıp, *İttihat Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s. 182). Talat ve Cemal Beyler Enver Bey'in Almanya'da ameliyat olmasından yana olmuşlar fakat Enver Bey ameliyat için Almanya'ya gittiğinde aleyhine birtakım hesaplar yapılacağından şüphelendiğı için İstanbul'da Alman Hastanesi'nde ameliyat olmayı tercih etmiştir (Mustafa Ragıp, *a.g.e.*, s. 197).

⁷¹⁶ Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın öldürülmesinden sonra cephedeki İttihat ve Terakki yandaşları ve karşıtları arasındaki tartışmalar alevlenmiş, her iki taraftan da kayıplar verilmiştir. Çatalca'da bulunup sonra İstanbul'a gelen Ahmet İzzet Paşa, ordunun Nazım Paşa'nın katillerinin askeri mahkemeye verilmesini talebini İttihat ve Terakki Cemiyetine iletmesi işe yaramamış aksine Hükûmet Gelibolu ve Çatalca'daki Nazım Paşa yandaşlarının tutuklanması için emir vermiştir. Enver Bey de Çatalca'da konuşlanmış birliklerin başına bizzat geçmek niyetiyle yola çıkmıştır. Fakat birliklere ulaşmadan Çatalca Komutanı Abuk Ahmed Paşa ve Garnizon Komutanı Yaver Paşa tarafından yolu kesilmiş Paşalar kendisine “katillerle ortak hiçbir işleri olamayacağı ve ordunun yakın zamanda şanlı adını lekeleyenlerden temizleneceğinden emin olduklarını” bildirmişlerdir. Ayrıca kendilerinin de rahmetli Nazım Paşa gibi Çerkes asıllı olduklarını hatırlatarak Çatalca mevzilerini terk etmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Enver Bey aynı gece İstanbul'a dönmüştür (Avagyan, *a.g.e.*, s. 143).

her iki şahsın ortak paydalarda buluştuğu da olmuştur. Cerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti'nin en önemli amacı olan “Anavatanın Özgürleştirilmesi”, dernek ile iktidardaki İttihat ve Terakki Partisi liderlerini bir araya getirmiştir. Bu Cerkes kuruluşlarının üyelerinin çoğunun aynı zamanda İttihat ve Terakki Partisi mensubu olduğu belirtilmektedir. Bu isimler arasında Hüseyin Tosun, Mareşal Fuat Paşa, Rauf Orbay, Ahmed Abuk Paşa, Aziz Meker, Bekir Sami Kunduh ve Dr. İsa Ruhi Paşa bulunmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı esnasında sürgündeki Kuzey Kafkasyalı Paşaların Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında bir tampon ülke olarak Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya'yı içine alan konfederatif devlet tasarıları Enver Paşa tarafından hararetle desteklenmiştir⁷¹⁷.

Balkan Savaşı'nın sona ermesiyle ordu terhis edilmiş ve Ahmed Abuk Paşa İstanbul'a dönmüştür. 6 Kasım 1913 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti tarafından halen 4. Kolordu kumandanı olan Ahmed Abuk Paşa Şûra-yı Askeri azalığına tayin edilmiştir⁷¹⁸. Enver Paşa 5 Ocak 1914 tarihinde Harbiye Nazırlığı görevine geldikten sonra yeni reformlara gireceğini açıklamıştır. Alman generallerle dayanışma içinde olacağını ifade eden Enver Paşa 280 yüksek rütbeli subayı emekliye ayırmıştır. Orduyu gençleştirmek adına yapılan bu faaliyet vesilesiyle orduda bulunması istenmeyen yüksek rütbeli subayların da emekliye sevk edilmiş olduğu bilinmektedir. Bu gelişme dönemin bazı gazetelerine “Enver Paşa ve kıyım” ifadeleriyle yansımıştır. Haber dış basında oldukça geniş yer bulmuştur. 9 Ocak 1914 tarihli *Le Matin* isimli Fransız gazetesi “Enver'in Fırça Darbesi” başlıklı haberinde Osmanlı Devleti'nde hemen hiç paşa kalmadığını dile getirmiştir. Emekliye ayrılan Paşaları ve görevlerini veren gazete; Edirne Müdâfii Şükrü Paşa, Mareşal Zeki ve İbrahim Paşalar, Şevket Turgut Paşa, Osman Nizami Paşa, Ahmed Abuk Paşa, Balkan Savaşı Doğu Cephesi Komutanı Abdullah Paşa'nın ve pek çok paşanın emekliye ayrılmasını kıyım olarak tasvir etmiştir. 10 Ocak tarihli *Le Figaro Gazetesi* ise 285 Osmanlı askerinin emekliye sevk

⁷¹⁷ Mitat Çelikpala, “Search for a common North Caucasian Identity: The Mountaineers attempts for survival and unity in response to the Russian rule”, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002. s. 84.

⁷¹⁸ COA. İ. HB. 144/ 40/1, 6 Zilhicce 1331/ 6 Kasım 1913.

edildiğini, ikisi Mareşal, doksanı Paşa olan bu askerlerin doğdukları yerlere geri dönmelerinin emredildiğini satırlarına taşımıştır⁷¹⁹.

Birinci Ferik Ahmed Abuk Paşa da bu cümleden olarak 6 Ocak 1914 tarihinde emekliye sevk edilmiştir⁷²⁰. Paşa, daha sonra da Şam'da ikamet etmeye mecbur edilmiştir⁷²¹. Ragıp Akyavaş Ahmed Abuk Paşa ve Ömer Yaver Paşa'nın Enver Paşa'nın hışmına uğradıkları ve neslen Çerkes asıllı oldukları için İstanbul'dan Şam'a uzaklaştırıldıklarını ifade etmektedir⁷²². Ahmed Abuk Paşa'nın Şark Ordusu Kumandan Vekili olduğu esnasındaki bazı hareketlerinin İttihat ve Terakki tarafından uygun görülmemesi nedeniyle Enver Paşa tarafından emekli edildiği de rivayetler arasındadır. Paşa, emekli olduktan sonra oldukça zor şartlarda Şam'da ikamet etmiştir⁷²³. Şam'a ne zaman gittiği ve orada ne kadar kaldığı hakkında bir malumata ulaşılammıştır. Fakat bir resmî belgeye yansıdığı kadarıyla 3 Temmuz 1914 tarihinde Ahmed Abuk Paşa Beyrut'a gitmiştir. Remzi Paşa'nın bitişiğinde bir ev kiralayan Ahmed Abuk Paşa, Yaver Paşa ve Remzi Paşa üçlüsü bir arada bulunmuşlardır. İstihbarat türünden bu belgenin kaynağı olan kişiye göre bu üçlü grup şimdilik sadece mevcut hükûmetin gücendirdiği, kırdığı büyük memurlarla irtibat halindedirler. Ahmed Abuk Paşa ve arkadaşları Beyrut ahalisi ile fazla içli dışlı olmayıp sadece Türkler ve Çerkeslerle görüşmektedirler⁷²⁴. Emekliliğe sevkinin üzerinden yaklaşık olarak altı ay geçmesinin ardından da Beyrut'a sürgüne gönderilen⁷²⁵ Paşa, sonra da Şam'da ikamete memur olmuştur. Sürgün sonrası Eskişehir'e gelerek orada ikamet eylemiş⁷²⁶ 24 Şubat 1919 tarihinde Çerkes kumandan ve siyasilerinin oluşturduğu bir grup zevat ile *Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti*'nde toplanmışlardır⁷²⁷.

⁷¹⁹ Mustafa Kırışman, "I. Dünya Savaşı Başlarında Fransız Basınında Enver Paşa Algısı", *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, C. 3, S. 12, 2017, s. 1910. Fransız medyasının bu olaya oldukça ilgili olması Osmanlı ordusunda Alman askerlerin yerleştirilmesi ile alakalıdır. Çünkü bu durumda Fransa ile Almanya arasında çıkacak bir savaşta Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak yapacağı kesin gözüküyordu (Kırışman, a.g.e., s. 1910).

⁷²⁰ Bkz. Ek.1. Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Hizmetleri Şube Müdürlüğünden alınmış Emeklilik Belgesi

⁷²¹ Pakalın, a.g.e., C. 2, s. 1.

⁷²² Akyavaş, a.g.e., s. 402.

⁷²³ Örik, *150 Yılın Türk Meşhurları Ansiklopedisi*.

⁷²⁴ COA. DH. EUM. EMN. 116/ 32/2, 20 Haziran 1330/3 Temmuz 1914.

⁷²⁵ COA. DH. EUM. EMN. 116/ 32/2, 20 Haziran 1330/3 Temmuz 1914.

⁷²⁶ *Tasvir-i Efkâr*, 9 Mart 1935/9 Mart 1919, nr. 2675, s. 1; İbnülemin, "Damad Mehmed Ferid Paşa", *Son Sadrazamlar*, C. IV, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 2038.

⁷²⁷ Avagyan, a.g.e., s. 170-171.

BÖLÜM-4

AHMED HAMDİ ABUK PAŞA’NIN SİYASİ GÖREVLERİ

19. yüzyıl, yaşadığı toprak kayıpları sebebiyle dünya siyasetinde etkili olamayan Osmanlı Devleti’nin hâkimiyet sahasını korumak konusunda da yetersiz kaldığı bir süreç olmuştur. Buna karşın Avrupa devletleri siyasi ve ekonomik alanda ilerlemeye ve güçlenmeye devam etmiştir. Bu güçlenme ve gelişme Avrupa devletlerinin takip edecekleri politikayı da şekillendirmiştir. Coğrafi keşiflerden itibaren Fransız İhtilali’ne kadar geçen süreçteki siyasal ve ekonomik gelişmeler neticesinde Osmanlı Devleti ekonomik alanda oldukça hasar almıştır⁷²⁸. 19. ve 20. yüzyıllarda Sanayi Devrimini tamamlamış olan ülkeler, kendileri için gerekli olan hammadde ve pazar arayışı için Avrupa kıtası dışına yönelmişlerdir. Bu yönelme politikasından ortaya çıkan rekabet sadece Avrupa kıtasını değil bütün dünyayı etkileyecek olaylara ön ayak olmuştur. Avrupalı devletler sanayileşme gereksinimlerini karşılamak için siyasi denetime ihtiyaç duymuştur. Bunun için de toplumsal sistem ve yönetsel sistemin kontrol altına alınması gerekmiştir. Ayrıca yatırım için hedef alınan ülkelerde diğer devletlerle rekabet edebilmek için askeri alanda güçlü olmak oldukça önemli hale gelmiştir⁷²⁹. Sanayileşmiş ülkeler için iktisadi ve siyasi hâkimiyetin önemli hale gelmesiyle ülkeler arası mücadelede önemli olan ittifaklar da zamanla oluşmaya başlamıştır. 1882 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya üçlü ittifak oluştururken 1907 yılında Fransa, İngiltere ve Rusya arasında üçlü itilaf oluşturulmuştur. Müttefiklerin hızla silahlanmaya başlamasıyla savaşın ayak sesleri zuhur etmiştir. Büyük devletlerin oluşturduğu bu ittifaklar ve hazırlıkların faaliyete dökülmesi 28 Haziran 1914 tarihinde I. Dünya Savaşı’na dönüşmüştür⁷³⁰.

Osmanlı Devleti başlarda tarafsızlığını ilan etse neticede İttifak bloğunda fiilen savaşa girmiştir⁷³¹. 11 Kasım’da savaş, 23 Kasım’da Cihad-ı Ekber ilan eden Osmanlı Devleti tüm İslam âlemini İtilaf devletlerine karşı yapılacak savaşa davet etse de bu

⁷²⁸ Mustafa Turan, “I. Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa Devletlerinin Siyaset Stratejileri ve Osmanlı Devleti”, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu 03-05 Kasım 2014 Budapeşte*, Ankara 2015, s. 59.

⁷²⁹ Turan, *a.g.m.*, s. 62.

⁷³⁰ERCÜMENT Kuran, “Birinci Dünya Savaşı”, *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 196; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, C. 1, s. 100.

⁷³¹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, C. 1, s.109-110.

davet istenilen karşılığı bulamamıştır⁷³². Osmanlı Devleti'nin çok boyutlu bir mücadele verdiği savaş bütün acılarıyla devam ederken Rusya'da Bolşevikler 7 Kasım 1917'de ihtilal ile iktidara gelmiş 15 Aralık'ta 1917'de Brest-Litovsk'da yapılan mütarekeyle Rusya savaştan çekilmiştir. Bu arada Almanya'da Nisan 1917 tarihinden itibaren savaş bıkkınlığı ve grevler başlamıştır⁷³³. Osmanlı Devleti güneyde başarı sağlayamamış ve topraklarını İngilizlere bırakmak zorunda kalmıştır. Buna karşılık Rusya'nın savaştan çekilmesiyle Doğu Anadolu toprakları tekrar ele geçirilmiş Osmanlı Devleti sınırları içerisine dâhil edilmiştir⁷³⁴. Osmanlı Devleti'nde, Filistin ve Irak cephesinde yenilgiler alınmış olması ve Bulgaristan'ın savaştan ayrılması sebebiyle 1918 Ekim ayında Talat Paşa Kabinesi istifa etmiş, yerine gelen Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır⁷³⁵. Mondros Mütarekesi, Osmanlı egemenliğine son vererek topraklarını paylaşımına açan bir antlaşma olmuştur⁷³⁶.

Mütareke döneminde sıkça yaşanacak olan hükûmet değişikliklerinin ilki Ahmet İzzet Paşa Hükûmetinin istifası ile husule gelmiştir. Ahmet İzzet Paşa, 9 Kasım 1918 tarihinde Padişahın Kanun-i Esasiye aykırı olarak değişikliğe gitmesini istifa gerekçesi olarak göstermiş ve hükûmet toptan istifa etmiştir⁷³⁷. Bunun üzerine Sultan Mehmet Vahdettin 11 Kasım 1918 tarihinde Tevfik Paşa'ya sadaret görevini vermiştir⁷³⁸. Bu dönemde Meclis-i Mebusan'ın feshi gündeme gelmiş, 21 Aralık 1918 tarihinde meclis feshedilmiştir⁷³⁹. Meclisin feshinden sonra Tevfik Paşa Hükûmeti'nde pek çok siyasi karışıklık yaşanmıştır. Bunun yanı sıra Sultan Vahdettin'in hükûmette değişiklik yapılması yönündeki baskıları Tevfik Paşa Hükûmeti'nin 12 Ocak 1919 yılında istifa etmesine neden olmuştur⁷⁴⁰. 13 Ocak 1919 tarihinde Sultan tekrar Sadaret makamına Tevfik Paşa'yı getirmiştir⁷⁴¹. Tevfik Paşa 24 Şubat günü hükûmet üyelerinde

⁷³² Sina Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, C. 1, Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık, 1997, s. 112.

⁷³³ Akşin, *a.g.e.*, s. 122-123.

⁷³⁴ Kuran, *a.g.m.*, s. 199.

⁷³⁵ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, s. 142-143. İtilaf Devletleri ile yapılan mütareke akdi Takvim-i Vekayi'nin 3 Kasım 1918 (3 Teşrin-i Sani 1334) tarihli nüshasında yayınlanmıştır (*Takvim-i Vekayi*, nr. 3384, 3 Teşrin-i Sani 1334/3 Kasım 1918, s. 2-3; *COA, Şura-yı Devlet (ŞD.)*, 2841/6, 6 Teşrin-i Sani 1334/ 6 Kasım 1918).

⁷³⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 559-561.

⁷³⁷ Çavdar, *a.g.e.*, s. 280.

⁷³⁸ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, C. 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 325.

⁷³⁹ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s. 525.

⁷⁴⁰ Çavdar, *a.g.e.*, s. 358.

⁷⁴¹ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, C. 1, s. 327.

değişikliğe giderek hükûmet bunalımını sonlandırmıştır⁷⁴². Fakat aradan fazla bir zaman geçmeden, yaklaşık on gün sonra 4 Mart 1919 tarihinde Sultan Vahdettin tarafından Sadaret makamı Damat Ferit Paşa'ya tevcih edilmiştir. Çalışma konumuzu teşkil eden Abuk Ahmed Paşa'nın ilk siyasi görevi de yeni kurulan bu Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nde aldığı Harbiye Nazırlığı ile başlamıştır.

4.1.NAZIRLIKLARI

4.1.1 Birinci Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nde Harbiye Nazırlığı

Sultan II. Mahmut'un 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasıyla askeri işlerin yürütüldüğü en üst makam Bab-ı Seraskeri olmuştur. I. Meşrutiyet'in ilanına kadar gelişip teşkilatlanamayan Bab-ı Seraskeri 1879 yılında gerçek anlamda nezarete dönüştürülmüş, Harbiye Nazırı da Serasker'in yetki ve sorumluluklarını üstlenmiştir. Fakat bu kurumun ömrü uzun olmamış 1884 yılında eski şekline çevrilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından bir gün önce (22 Temmuz 1908) tekrar kurulan Harbiye Nezareti, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını devam ettirmiştir⁷⁴³.

Ahmed Abuk Paşa 1914 yılının ocak ayında Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasıyla emekliye sevk edilmişti⁷⁴⁴. Emekliliğe sevkinin üzerinden yaklaşık olarak altı ay geçmesinin ardından da Beyrut'a sürgüne gönderilmiştir⁷⁴⁵. Paşa'nın sürgüne gönderilme sebebi; o dönemde Harbiye Nazırı olan Enver Paşa'ya ve Dâhiliye Nazırı olan Talat Bey'e gönderilen mektupların kaybolması veya yok edilmesi meselesinde Ahmed Abuk Paşa da zanlılar arasında yer almasıdır. Adı geçen zatlara gönderilen kayıp mektupların Paris'te Şerif Paşa tarafından bir kitapta neşredilmesi üzerine yapılan tahkikatta iki postane görevlisinin olayla ilişkisi ortaya çıkarılmıştır. Bu memurlardan biri olan Talat Bey'in evinde bulunan evrakın Ahmed Abuk Paşa'nın el yazısıyla yazılmış olması Ahmed Abuk Paşa'yı da zanlılar arasına dâhil etmiştir. Yapılan araştırmada elde edilen belgelerin bir hükûmet darbesine işaret etmesiyle iki memurun ve Ahmed Abuk Paşa'nın tutuklanmasına karar verilmiştir. İki postane memurunun tutuklanmasının ardından Ahmed Abuk Paşa, Erenköy'deki köşküne gelen sivil komiser tarafından Harbiye Nezareti'nde yapılacak meclise katılma gerekçesiyle Harbiye

⁷⁴² Çavdar, a. g. e., s. 401-402.

⁷⁴³ Abdülkadir Özcan, "Harbiye Nezareti", *TDVA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 119-120.

⁷⁴⁴ *Tasvir-i Efkâr*, 9 Mart 1935/9 Mart 1919, nr. 2675, s. 1; Pakalın, "Abuk Ahmet Paşa", *Sicilli Osmani Zeyli*, C. 2, s. 2.

⁷⁴⁵ *COA. DH. EUM. EMN. 116/ 32/2*, 20 Haziran 1330/3 Temmuz 1914.

Nezaretî'ne götürülmüş ve orada tutuklanmıştır. Divan-ı Harpte yapılan mahkeme neticesinde kürek cezasına çarptırılan Ahmed Abuk Paşa, Beyrut valisi Bekir Sami Bey'in yardımıyla bu cezadan kurtulmuştur. Kürek cezası sürgüne çevrilen Paşa, Bekir Sami Bey'in kefaleti altında olmak üzere Beyrut'a sürgüne gönderilmiştir⁷⁴⁶. Birinci Dünya Savaşı boyunca sürgünde olan Paşa sürgün dönüşü bir süre Eskişehir'de ikamet etmiştir⁷⁴⁷. Damat Ferit Paşa kabinesinde Nafia Nazırı olan Avni Paşa'nın beyanatına göre Ahmed Abuk Paşa savaş süresince Şam'da sürgünde kalmış savaşın ardından Eskişehir'e dönmüş ve burada Hürriyet ve İtilaf Fırkasının şubelerini tesis etmiştir⁷⁴⁸. Tasvir-i Efkâr gazetesi de Paşa'nın emekli edildikten sonra Şam'da ikamete memur olduğunu beyan ederken sonradan Eskişehir'e gelerek orada ikamet eylediğini belirtmektedir⁷⁴⁹. Bu bilgileri teyit eden bir diğer kişi Nahid Sırrı Örik'dir⁷⁵⁰. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Ahmed Abuk Paşa, sürgünde olduğu sürenin bir kısmını Beyrut'ta bir kısmını da Şam'da geçirmiş dönüş zamanı kesin olarak bilinmemekle beraber sürgün sonrası geldiği yer Eskişehir olmuştur.

Ahmed Abuk Paşa sürgünden döndükten sonra ve henüz Harbiye Nazırlığı görevini almadan önce ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı döneme çareler aramak ve ülkeye faydalı olabilmek düşüncesiyle bazı girişimlerde bulunmuştur. 24 Şubat 1919 tarihinde Çerkes kumandan ve siyasilerinin oluşturduğu bir grup zevat *Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti*'nde toplanmışlar, Deli Fuad Paşa'nın başkanlığını yaptığı toplantıda ülkenin içinde bulunduğu durumu müzakere etmişlerdir. Yapılan toplantı sonrası ülkeyi kurtarmak adına tasarladıkları önlemleri beş paşadan oluşan bir heyet vasıtasıyla padişaha sunmaya karar vermişlerdir. Bu heyeti oluşturan şahıslar; Mareşal Deli Fuad Paşa, Mareşal Mehmet Zeki Paşa, Ahmed Abuk Paşa, Karzek Süleyman Paşa ve Kazak Süleyman Paşa'dır. Üst düzey rütbedeki bu Çerkes asıllı paşaların ülke lehine yapmış oldukları bu toplantı İtilaf Devletleri'nin tepkisini çekmiş ve *Çerkes İttihat Teavün Cemiyeti*'nin faaliyetleri İstanbul'daki İngiliz komiseri tarafından yasaklanırken çok sayıda cemiyet üyesi de tutuklanmıştır⁷⁵¹.

⁷⁴⁶ *Son Posta*, 11 Teşrin-i Sani 1334/11 Kasım 1934, s.9.

⁷⁴⁷ İbnülemin, "Damad Mehmed Ferid Paşa", *Son Sadrazamlar*, C. IV, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 2038; *Tasvir-i Efkâr*, 9 Mart 1335/ 9 Mart 1919, nr. 2675, s.1; Örik, *150 Yılın Türk Meşhurları Ansiklopedisi*.

⁷⁴⁸ Öndeş, *a.g.e.*, s. 151.

⁷⁴⁹ *Tasvir-i Efkâr*, 9 Mart 1335/9 Mart 1919, nr. 2675, s. 1.

⁷⁵⁰ Örik, *150 Yılın Türk Meşhurları Ansiklopedisi*.

⁷⁵¹ Avagyan, *a.g.e.*, s. 170-171.

Ahmed Abuk Paşa'nın Mütareke Dönemi hükûmetlerindeki siyasi görevi Ahmet İzzet Paşa ve Tevfik Paşa hükûmetlerinden sonra 4 Mart 1919 tarihinde kurulan Damat Ferit Paşa Kabinesi'nde başlamıştır. I. Damat Ferit Paşa Hükûmeti şu bakanlardan müteşekkildi: Sadrazam ve Hariciye Nazırı Damat Ferit Paşa, Şeyhülislam Hoca Sabri Efendi, Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa, Bahriye Nazırı Müşir Şakir Paşa, Dahiliye Nazırı Konya eski Valisi Cemal Bey, Adliye Nazırı İsmail Sıtkı Bey, Şura-yı Devlet Reisi Seyyit Abdülkadir Efendi, Maliye Nazırı Tevfik Bey, Maarif Nazırı Ali Kemal Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırı Ethem Bey, Nafia Nazırı Avni Paşa, Posta Nazırı Mehmet Ali Kamil Bey, Evkaf Nazırı Vasfi Efendi. Abuk Ahmed Paşa, senelerce icra ettiği muhtelif askeri görevlerinin ardından Damat Ferit Paşa'nın ilk kabinesinde Harbiye Nazırlığı görevine layık görülmüş böylece siyasi hayata adım atmıştır. Ahmed Abuk Paşa'nın gelmesine kadar nezarete Nafia Nazırı Avni Paşa vekalet etmiştir⁷⁵².

Harbiye Nazırı olan Ahmed Abuk Paşa o anda İstanbul'da bulunmayıp Eskişehir'de ikamet etmekteydi. Paşa, 7 Mart 1919 sabahı sabah beş buçukta trenle Eskişehir'den İstanbul'a gelmiş Haydar Paşa istasyonunda Nafia Nazırı ve Harbiye Nazırı Vekili Avni Paşa, İstanbul Muhafızı Ahmet Fevzi Paşa, Harbiye Nezareti Müsteşarı Hilmi Paşa, ümera-i askeriye ve bir müfreze asker tarafından karşılanmıştır. Ahmed Abuk Paşa, daha sonra istimbotla Beşiktaş'a çıkarak eski Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'nın Yeni Mahalle civarındaki evine misafir olmuştur⁷⁵³. 8 Mart 1919 tarihinde Padişah Sultan Vahdettin'in huzuruna çıkmıştır⁷⁵⁴.

10 Mart 1919 tarihinde Cenova'daki Amerikan Yakın Doğu istihbaratı adına Samuel Edelman tarafından hazırlanarak Washington'a gönderilmiş olan Damat Ferit Paşa hükûmeti üyelerinin biyografilerini analiz eden bir raporda Ahmed Abuk Paşa için şu açıklamaya yer verilmiştir: "Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa Çerkes asıllı olup emekli bir generaldi. Mahmut Şevket Paşa'nın İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı tertibi

⁷⁵² *Alemdar*, 5 Mart 1335/1919, nr. 1385-75. İbnülemin, *a.g.e.*, C. 4, s. 2038. Abuk Ahmed Paşa'nın ismi Balkan savaşı henüz başlamadan önce Harbiye Nazırlığı için geçmiştir. Mehmet Sait Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı olan Mahmut Şevket Paşa'nın görevden ayrılması gündeme gelmiş, bunun üzerine İttihatçı grubun Mahmut Şevket Paşa'nın yerine gelecek zatı belirlemek üzere fikir teatisi yaptıkları görüşmelerde Mahmut Şevket Paşa kendi yerine Abuk Ahmed Paşa'yı uygun gördüğünü belirtmiş ve bu fikir o esnada orada bulunan kişilerce de uygun görülmüştür. Bu malumatı hatıratında kaydeden Mustafa Hayri Efendi, Abuk Paşa'yı yeterince tanımaması nedeniyle kendisinin bu karara muhalif kaldığını dile getirmiştir (Ürgüplü, *a.g.t.*, s. 115).

⁷⁵³ *Tasvir-i Efkar*, 8 Mart 1335/8 Mart 1919, nr. 2674. *COA. DH. EUM. Seyrû Sefer Kalemi (SSB)*. 36/56, 8 Mart 1335/8 Mart 1919, *Alemdar*, 8 Mart 1335/1919, s. 2, nr. 1388-78.

⁷⁵⁴ *İstiklal*, 9 Mart 1335/1919, nr. 77. Tahlif için bkz. Güler Yarcı, "Osmanlı'da Yemin ve Tahlif", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl V, S.2, Temmuz 2013.

sırasında Çatalca'da komutandı ve İstanbul'a yürüyecekti. Kritik zamanlarda soğukkanlılığını kaybetme gibi bir zaafı vardı. Suriye'de sürgünde yaşamaktaydı"⁷⁵⁵.

4.1.1.1 Harbiye Nazırlığı Döneminde Divan-ı Harp Yargılamaları

4 Mart 1919 tarihinde sadarete getirilen Damat Ferit Paşa, Osmanlı Devleti adına I. Dünya Savaşı'nı idare edenlerle aynı fikirde olmadığını dâhili ve harici kamuoyuna ispat etmek ve onlarla hesaplaşmak istemiştir. Sadrazam Ferit Paşa, selefi Tevfik Paşa Kabinesi döneminde başlayan bu tarz icraatları kendi döneminde de devam ettirmiştir. Tevfik Paşa'nın sadaretinde Enver, Cemal ve İsmail Hakkı Paşalar görevlerinden izinsiz uzaklaşmak ve yurtdışına kaçmak ile suçlanmış, askerlikten uzaklaştırma, birer yıl hapis ve bazı haklarının iptali ile cezalandırılmışlardır. Damat Ferit Paşa da bu doğrultuda ilerleyerek Balkan Harbi'nde ve I. Dünya Harbi'nde suçlu olanları kovuşturmak için yeni bir Divan-ı Harb oluşturmuştur. Ayrıca vurguncular ve aşırı kazanç sağlayanlar için de kanuni soruşturma yapılması kararı alınmıştır. Bu karar uyarınca suçlu görülen pek çok vatandaş ve harp kabinesinde olup halen ülkede bulunanlar yakalanıp hapse atılmıştır. 8 Mart 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa, Ahmed Abuk Paşa, Ali Kemal Bey, Avni Paşa, İsmail Sıtkı Bey, Ethem Bey ve Mehmet Ali Bey'in imzasıyla aşağıdaki karar alınmıştır:

“İnkılâbın başından beri memlekette yapılan ve sıkıyönetim kararnamesinin tayin ettiği cürüm ve cinayetlerle beraber Birinci Dünya Harbi'ne girmek emrinin verilmesinden sonra, Ermeni ve Rum tehcir işini ve memleket halkını birbirini aleyhine düşürmeye sevk ve teşvik ile askerî ve sivil araçları kendi menfaatlerinde kullanarak, halkın zarurî ihtiyaç maddelerini tazyik ve sonuçta büyük ihtikârlar ve sonsuz kârlar sağlamak ve bu yüzden yüz binlerce nüfusun ölmesine meydan vermek gibi cinayet fiilleriyle suçlu olanlardan, memuriyet sıfatına bakılmayarak, her kim aleyhine olursa olsun, kanunî takibatta bulunmak lüzumlu olduğunun Bakanlar Kurulu kararıyla tebliği tespit olunmuştur”⁷⁵⁶.

Damat Ferit Paşa hükûmeti kurduktan sonra ilk ele aldığı mevzulardan biri cinayet suçluları hakkında çabucak bir karara ulaşılmasıdır. Bu kararı almasında kuşkusuz Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ve İtilaf Devletleri'nin beklentileri etkili olmuştur⁷⁵⁷. Kanun-i Esasi hükümlerine göre nazırlık yapanlar ancak Divan-ı Âli'de

⁷⁵⁵ Melek Öksüz, “Amerikan Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı Hükümetleri”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/1, Winter 2010, s. 1247-1270).

⁷⁵⁶ *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, TC. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 282.

⁷⁵⁷ Feridun Ata, *a.g.e.*, s. 123.

yargılanabilirdi. Ancak Meclis-i Mebusan'ın kapalı olması Divan-ı Âli'nin toplanmasına engel teşkil etmiş ayrıca İttihatçılardan oluşacak meclisin kuracağı Divan-ı Âli'nin zanlıları koruyacağı düşünülmüştür. Bu durum karşısında 1877 tarihli İdare-i Örfiye Kararnamesi'nin "Devletin iç ve dış emniyetini ihlal edenlerin ve bu konuda iştiraki bulunanların ne sıfat ve hüviyette bulunursa bulunsun Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanabilecekleri" maddesi devreye sokulmuş ve ülkede halen İdare-i Örfiye uygulanmakta olduğu belirtilerek bu zanlıların Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanabileceği savunulmuştur⁷⁵⁸. Hükûmetin hazırlayıp Sultan Vahdettin'e sunduğu 5 maddelik kararname 8 Mart 1919 tarihinde Padişah tarafından imzalanmıştır. Bu kararnameye göre Fevkalade Divan-ı Harb lağvedilmiş ve Divan-ı Harb-i Örfi kurulmuştur⁷⁵⁹.

Hükûmetin 8 Mart tarihinde hazırlayıp tüm nazırlara imzalattığı zabıtnamede yeni Divan-ı Harb-i Örfi'nin görevlerini belirlemiştir. "İnkılabın başlangıcından beri İdare-i Örfiye kapsamındaki suç ve cinayetlerin, I. Dünya Savaşı'na girme kararı alındıktan sonraki İslâm, Ermeni ve Rum tehciri ve kıtallerinin tertipçileri ve memleket ahalisini diğerleri aleyhine öldürmeye teşvik edenlerin, devletin umumi nakliye araçlarını ve askeri araçlarını özel işleri için kullananların, büyük vurgunculuk ve büyük kar amacıyla binlerce nüfusun telefne sebep olmak gibi suçlardan zanlı olanların memuriyet sıfatlarına bakılmayarak kanun karşısına çıkarılacağı"nı ihtiva eden hükûmet kararı tebliğ edilmiştir⁷⁶⁰. Bu kararla daha evvelden Sultan Vahdettin'in Kanun-i Esasiye aykırı bularak imzalamadığı eski nazırların yargılanması yetkisi Divan-ı Harb'e verilmiştir⁷⁶¹.

Ahmed Abuk Paşa'nın görevine başlamadan önce yerine vekaleten bakan Avni Paşa'nın bildirdiğine göre, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ve bazı arkadaşları Divanı Harb'e İttihatçı karşıtı olan kendi adamlarının seçilmesini istemişler ve davaların kapalı olarak sürdürülmesi konusunda Harbiye Nazırı Vekili Avni Paşa'ya baskı yapmışlardır. Fakat kabine tartışmaları sonrasında adil bir yargılama yapılması ve intikam hisleriyle hareket edilmemesi yönünde karar alınmıştır. Sadrazam Ferit Paşa, Maliye Nazırı Tevfik Bey, Adliye Nazırı Mehmet Ali Sıdkı Bey ve Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa

⁷⁵⁸ *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları 2*, Haz. F. Rezan Hürmen, Arma Yayınları, İstanbul 1993, s. 151.

⁷⁵⁹ COA. DH. UMVM. 159/53/1, 16 Recep 1337/17 Nisan 1919; COA., DH. EUM. AYŞ. 4/20/1, 8 Mart 1335/ 8 Mart 1919.

⁷⁶⁰ COA. MV. 214/120, 8 Mart 1335/8 Mart 1919.

⁷⁶¹ Ata, a.g.e., s. 125.

Divan-ı Harp mahkemelerinin açık bir şekilde yapılması ve aza reisinin ılımlı kimselerden seçilmesine karar vermişlerdir⁷⁶².

Bu gelişmeden sonra İttihatçı nazırları ve diğer muhtelif suçluları yargılayacak olan Divan-ı Harp mahkemesinde önemli istifalar gündeme gelmiştir. Mahkeme reisi Ali Fevzi Paşa görevine başladıktan bir hafta sonra⁷⁶³ ve İstanbul Muhafızı Ahmed Fevzi Paşa 16 Mart 1919 tarihinde istifa etmiştir⁷⁶⁴. Bu istifalar hiç beklenmeyen bir zamanda vuku olmuş olmalı ki 17 Mart 1919 tarihinde Divan-ı Harp azası Mustafa Paşa'nın gazeteye verdiği beyanatta İstanbul Muhafızı Fevzi Paşa'nın istifası hakkında hiçbir fikri olmadığı dile getirilmiştir. Divan-ı Harp Reisi Ali Fevzi Paşa'nın istifası hakkında bir değerlendirme yapan Mustafa Paşa, Fevzi Paşa'nın göreve başladığında durumdan memnun olduğunu istifasına ise bir anlam veremediğini belirtmiştir⁷⁶⁵. Ertesi gün gazeteciler tarafından Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa'ya Divan-ı Harp Reisliğinin kime verileceği sorusu yöneltilmiştir. Ahmed Abuk Paşa, boşalan reislik makamına kimin geleceği hakkında bir şey söyleyemeyeceğini belirterek Mustafa veyahut Tefvîk Paşa'nın Divan-ı Harp riyasetine getirileceği yönündeki haberinin asılsız olduğunu dile getirmiştir⁷⁶⁶. Hükûmet, Divan-ı Harp Reisi Ali Fevzi Paşa'nın sağlık sorunları nedeniyle istifa ettiğini açıklamış fakat bu inandırıcı bulunmamış Paşa'nın fikir ayrılığı sebebiyle istifa ettiği ve bir anda istifasını Harbiye Nezareti'ne sunduğu bildirilmiştir. Bu istifanın nedeni Divan-ı Harp Reisine vazifesi esnasında dışarıdan yapılan müdahaleler olarak düşünülürken aynı şekilde Divan-ı Harb-i Örfilerin bağlı olduğu İstanbul Muhafızı'nın istifasının da bu sebepten kaynaklandığı iddia edilmiştir⁷⁶⁷. Müdde-i Umumi Yusuf Ziya Bey, İstanbul Muhafızı'nın istifa sebebini Ahmed Emin Bey ve Celal Nuri Bey haklarındaki uzaklaştırma kararının İstanbul Muhafızı Fevzi Paşa'ya bildirilmemesi olarak açıklamıştır⁷⁶⁸. İstifa nedeni farklı farklı sebepler olarak beyan edilen Divan-ı Harb-i Reisi Ali Fevzi Paşa'nın

⁷⁶² Öndeş, *a.g.e.*, s. 158-159.

⁷⁶³ Ata, *a.g.e.*, s. 126.

⁷⁶⁴ *Tasvir-i Efkar*, 16 Mart 1335 /16 Mart 1919, nr. 2682.

⁷⁶⁵ *Tasvir-i Efkar*, 17 Mart 1335 /17 Mart 1919, nr. 2683.

⁷⁶⁶ *Tasvir-i Efkar*, 18 Mart 1335 /18 Mart 1919, nr. 2684.

⁷⁶⁷ Ata, *a.g.e.*, s. 127.

⁷⁶⁸ *Tasvir-i Efkar*, 17 Mart 1335/17 Mart 1919, nr. 2683.

istifasının ardından 19 Mart 1919 tarihinde Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetine Nazım Paşa tayin edilmiştir⁷⁶⁹.

Divan-ı Harb-i Örfi; İtilaf Devletleri'ni memnun etme düşüncesiyle ittihatçıların tutuklanmaları ve yargılanmaları hususunda oldukça hızlı hareket etmeye çalışmıştır. 10 Mart günü eski devlet adamlarından Sadrazam Said Halim Paşa, Şeyhülislam Musa Kâzım ve Hayri Efendi, Ayan Reisi Rıfat Bey, Meclisi Mebusan Reisi Halil Bey, Adliye Nazırı İbrahim Bey, Dâhiliye Nazırı Fethi Bey, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Maarif Nazırı Şükrü Bey, pek çok mebus ve önemli vazifelerde bulunmuş zevat tutuklanmıştır⁷⁷⁰. Talat, Enver ve Cemal Paşalar, Maarif Nazırı Bahaeddin Şakir, Dr. Rusuhi ve Emniyet-i Umumiye eski müdürü Aziz Bey'in firarda olmaları ve teslim olmaları için verilen sürenin 14 Nisan 1919 tarihinde dolmasıyla gıyaben yargılanmalarına karar verilmiştir⁷⁷¹. Divan-ı Harb-i Örfide Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda yaşanan mağlubiyetin sorumluları olarak İttihat Terakki fırkası görülmüş fırkanın takip ettiği milliyet ve kavmiyet politikalarının Osmanlı unsurları arasında ayrılığa sebep olduğu bildirilmiştir. Trabzon, Yozgat ve Boğazlıyan tehcirinin yine fırka ileri gelenlerince yapıldığı iddia edilmiştir⁷⁷².

Divan-ı Harb-i Örfi mahkemelerinde ilginç zıtlıkların yaşandığı yargılamalar ve hüküm vermeler de yaşanmıştır. Bunlardan biri eski Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin yargılanmasıdır. İddia makamı ve savunma avukatının “erbab-ı fazl” diye övdüğü eski şeyhülislam hakkında mahkeme heyeti aynı düşüncede olmamıştır. Mahkeme heyetine göre Musa Kâzım Efendi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilmi ve dini şubesini idare etmiş ve sorgusu esnasında İttihat ve Terakki'den ayrılmayı dinden çıkmaya benzetmiştir. Dolayısıyla bu tavrı ve düşünceleri sebebiyle fazilet ve kemale sahip bir kimse olarak görülmezken Musa Kâzım Efendi işlenen cinayetlerden ikinci derecede suçlu olarak kabul edilmiştir. Yapılan mahkeme neticesinde de 15 sene kürek cezasına çarptırılmıştır. Fakat bu ceza hüküm veren zevat arasında ihtilafa neden olmuş verilen ceza bazılarınca az bulunurken bazılarınca da fazla bulunmuştur. Mahkeme azasından Mustafa (Nemrut) Paşa, Musa Kâzım Efendi'nin idamla yargılanması için kürek cezası kararnamesini idam şerhiyle imzalamıştır. Çünkü sanık şahsın

⁷⁶⁹ *Tasvir-i Efkar*, 20 Mart 1335/20 Mart 1919, nr. 2686.

⁷⁷⁰ *Tasvir-i Efkar*, 11 Mart 1335/11 Mart 1919, nr. 2677.

⁷⁷¹ Ata, *a.g.e.*, s. 182.

⁷⁷² Ata, *a.g.e.*, s. 208.

yayımlandığı eseriyle İslam milletleri arasına nifak soktuğunu iddia etmiştir. Sultan Vahdettin ise kürek cezasını dahi ağır bulmuş Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Ayan Reisi Asım Efendi ve Nazır Abdurrahman Şeref Efendi ile yaptığı istişare sonunda kürek cezasını geçici sürgüne dönüştürmüştür. Bu karar Meclis-i Vükelâ'da da görüşülmüş verilen sürgün kararı bazı nazırlarca kabul edilmemiştir. Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa'da hükmün affını doğru bulmamıştır. Çünkü Musa Kâzım Efendi'nin ulemanın önde gelenlerinden olması sebebiyle İttihatçıların itibarı artmıştır dolayısıyla cezası hafifletilmemelidir. Tüm bu karşı çıkışlara rağmen Sultan Vahdettin on beş sene kürek cezasını geçici sürgüne çevirmiştir. Bu karar değişikliği, hükmün verildiği esnada Paris Konferansı için yurtdışında bulunan Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından da eleştirilmiştir. Sadrazam, Musa Kâzım Efendi'nin cezasının hafifletilmesini uygun bulmamış bunun fena tesir yaptığını padişaha bizzat bildirmiştir⁷⁷³. Divan-i Harb-i Örfi'de yargılanan bir diğer Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin bizzat beyan ettiği üzere Damat Ferit Paşa iktidara gelir gelmez muhalifleri ortadan kaldırmak kastıyla Divan-ı Harpler teşkil etmiş ve pek çok kişinin idam edilmesini istemiştir. Fakat Harbiye Nazırı Şakir Paşa ve Ahmed Abuk Paşa bu duruma karşı çıkmışlardır⁷⁷⁴.

Mütareke Dönemi'nin önemli konularından birisi, daha önceden askeri sahada yapılmış olan emekliye ayırmalar ve askerlik mesleğinden uzaklaştırmalardır. Tevfik Paşa Hükûmeti'nde Harbiye Nazırı olan Topçu Livası Ferit Paşa, 24 Şubat 1919 tarihinde Tetkik-i Seyyiat Komisyonu hakkında bir mazbata hazırlayarak meclise sunmuştur. Ferit Paşa mazbatasında; Tetkik-i Seyyiat Komisyonu'nun 2 Ağustos 1914'te yani seferberliğin ilanından önce yapılan emekliye sevkler ve nisbet-i

⁷⁷³ Ata, *a.g.e.*, s. 209-210. Ahmed Abuk Paşa, Musa Kazım Efendinin hakkında verilen kararın değiştirilmesine tepki gösterdiği esnada Harbiye Nazırı değildir. Bu olay daha sonra gerçekleşmiştir.

⁷⁷⁴ Ürgüplü, *a.g.t.*, s. 494-495. Ahmed Abuk Paşa'nın Harbiye Nazırlığı sonrasında Divan-ı Harp yargılamaları devam etmiştir. Enver Paşa, Cemal Paşa, Talat Paşa, Dr. Nazım, Dr. Bahaettin Şakir, Rusuhi ve Aziz Beyler ülke dışında oldukları için gıyaben yargılanmışlardır. 10 Nisan 1919 günü Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, 22 Temmuz 1920 tarihinde Erzincan Jandarma teşkilatından sorumlu Abdullah Avni Bey, 5 Ağustos 1920 tarihinde ise Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey Divan-ı Harp kararlarıncı idam edilmişlerdir. 30 Ekim 1919 tarihli Meclis-i Vükela toplantısı Divan-ı Harplerin faaliyetleri hakkında karar alınmış Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Şura-yı Devlet Reisi Abdurrahman Şeref Bey, Adliye Nazırı Mustafa Bey ve Nafia Nazırı Abuk Ahmed Paşa'dan oluşan bir encümen kurulmuştur (Hikmet Özdemir, *Amasya Belgelerini Yeniden Okumak*, Amasya valiliği Kültür Yayınları, Haziran 2004, s. 27.)

askeriyeyi kat' ile ilgilenmediklerini ve pek çok evrak biriktiği için acilen konunun ele alınmasını beyan etmiştir⁷⁷⁵.

12 Mart 1919 tarihli İstiklal gazetesinde çıkan haberde; “Harbiye Nezareti’nin idare, muhasebe ve muamelede suiistimali ortaya çıkarmak üzere teşkil ettiği Tetkik-i Seyyiat Komisyonu’nun müdekkik ve sahib-i vukuf kişilerce takviye edilerek bütün dairelerin inceleme ve teftişten geçirileceği” bildirilmiştir. Tespit edilen suiistimallerin müsebbiplerinin Harbiye Nezareti’nden tasfiye edilmesine ve cezalandırılmasına karar verilmiştir. Ayrıca Harb-i Umumi esnasında suiistimal ocağı haline gelen Levazımat-ı Umumiyye-i Askeriye Dairesi’nin ciddi bir şekilde tasfiyesi ve düzenlenmesi alınan önemli kararlardandır. Bu dairenin bütün şube müdürleri ve müstakil görev sahiplerinde görev değişikliklerine gidileceği, bu sebepten ötürü de bütün şube müdürlerinin azledilerek yerlerine başkalarının tayin edileceği beyan edilmiştir⁷⁷⁶.

Damat Ferit Paşa Hükûmeti görev başına gelir gelmez orduda görevli subayların kıdem zamları ve terfilerin yeniden düzenlenmesi gündeme gelmiştir. 11 Mart 1919 tarihli meclis görüşmelerinde 1325 (M.1909) tarihli Tasfiye-i Rütüb kanunu gereğince 25 Temmuz 1325(M. 7 Ağustos 1909) tarihinden 1 Mart 1335 (M. 1 Mart 1919) tarihine kadar ki Harbiye, Sıhhiye, Baytariye, Jandarma Erkân ve Zabitanının fevkalade terfilerinin aslı, hizmetleri ve yararlılıkları görülmediği halde bunların yeni kumandanlıklara ve üst mevkilere getirilmesi görüşülmüş ve kanunsuz olarak yapılan terfilerin düzenlenmesi için yeni bir kanun layihası düzenlenmiştir⁷⁷⁷. 11 Mart 1919 tarihinde Meclis-i Vükela ’ya sunulan Sadrazam Damat Ferit Paşa, Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa ve diğer nazırların imzasını taşıyan 10 maddeden müteşekkil layihasının muhtevası şu şekildedir⁷⁷⁸:

⁷⁷⁵ COA. DUİT. 175/114, 26 Cemaziyelevvel 1337/27 Şubat 1919. 26 Kasım 1918 tarihinde kurulan Harbiye Nezareti Tetkikat Komisyonu; ilk kurulduğunda 1914 sonrası ordudaki suiistimalleri ve sorumlularını ortaya çıkarıp cezalandırılmalarını sağlamakla görevliyken sonradan ittihatçılar tarafından emekliye sevk edilenlerin veya uzaklaştırılanların talepleriyle ilgilenmeye başlamıştır. Zamanla Komisyonun yetkileri artırılmış seferberlikten evvelki yolsuzlukları inceleyecek bir özellik kazanmıştır (Necati Çavdar, “Tevfik Paşa Hükûmeti’nin Sulh Hazırlıkları ve Paris Sulh Konferansı’na Sunduğu Ermeni Meselesine Dair Bir Çözüm Önerisi”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, I, 2011, s. 25; Asaf Özkan, *Yakın Tarihimizde Askerî ve Mülkî Bürokraside Tasfiyeler, Askerî Ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s. 272-273).

⁷⁷⁶ *İstiklal*, 12 Mart 1335/1919, nr. 80.

⁷⁷⁷ COA. MV. 250 / 48/2, 11 Mart 1335/11 Mart 1919.

⁷⁷⁸ COA. MV. 250 / 48/1, 11 Mart 1335/11 Mart 1919.

Üç Yüz Yirmi Beş Tasfiye-i Rütüb-i Askeriye Layiha-i Kanuniyesi'nin Tatbikinden Sonra Ordu-yu Hümayûnda İcra Edilmiş Kıdem Zemâimi ile Fevkalâde Terfilerin Tashihine Ait Kanun Layihasıdır.

Madde 1- Üç Yüz Yirmi Beş Tasfiye-i Rütüb-i Askeriye Layiha-i Kanuniyesi'nin tarih-i tatbiki olan 25 Temmuz 325 (7 Ağustos 1910) tarihinden itibaren 1 Mart 335 (1 Mart 1919) tarihine kadar Harbiye ve Sıhhiye ve Baytariye ve Jandarma erkân ve ümerâ ve zabitanı ile bilumûm mensûbîn-i askeriye'nin kıdemlerine yapılan zamlarla fevkalâde terfiler işbu kanun ahkâmına tevfikân bilâ istisna tashih edilecektir. Şehzadegân hazerâtı ve bil-mukavele hizmet-i devlete alınan ecnebi zabitan bu tashihten müstesnadır.

Madde 2- Müddet-i asgariye-yi kanuniye ikmal edilmeksizin vakt-i harpte fevkalâde terfi icrasına ait 25 Teşrîn-i Sani 330 (8 Aralık 1914) ve tahsil-i âli görmüş zabitanın terfileriyle bilumûm zabitanâ kıdem zammı hakkında 8 Mart 330 (21 Mart 1914) tarihli muvakkat kanunların ahkâmı işbu kanun ile feshedilmiştir.

Madde 3- Erkân-ı Harbiye Mektebi nizamname-i dâhilisinin altmış üçüncü maddesi ile üç yüz yirmi yedi tarihli Yemen, Hicaz, Necid ve Fizandaki Kolordu ve fırka ve kıtaât-ı askeriyede istihdam edilen ümerâ ve zâbitânın sûret-i tayini ve müddet-i istihdamlarına dair olan kanun ve üç yüz yirmi beş tarihli Tasfiye-i Rütüb-i Askeriye Kanununun üçüncü maddesi ahkâmı tashihte nazar-ı dikkate alınacaktır.

Madde 4- Rütbelerin tashihâtında esas ittihaz edilen müddet-i asgarileri mübeyyin iki cetvel işbu kanuna merbuttur. Üç yüz yirmi beş tarihli Tasfiye-i Rütüb-i Askeriye Kanunu'nun tatbikinden sonra vücuda gelen kıdem sırasına nazaran sene ay ve gün hesabıyla işbu cetvele tatbiken sene-i hâliye Mart'ı gayesinde nihayeti alınmak üzere derhal tashihât icra edilecektir.

Madde 5- İşbu kanunun şamil olduğu geçen on sene zarfında vukubulan muharebât ve nüsademâtın müddet-i asgariye-yi kanuniyeyi bil-ikmal emsaline takdîmen terfi etmiş olanlardan bizzat kıta başında kumanda etmekte ve iştirak ettiği muharebede fevkalâde yararlık etmiş olmak suretiyle maksadı temin eylemiş ve bu hizmeti zaman ve mekana varaka tasrihiyle müteselsilen kumandanlar tarafından inha edilmiş bulunmak ve hazari ve seferde işbu yararlıklarına muhalif bir hareketi kayden sabit olmamak şartıyla terfi edenlerin yalnız bir rütbeleri ve aynı şerâit tahtında olarak

yalnız -yüzbaşılar dahi dahil olduğu mahalde- küçük rütbeli zâbitânın Trablusgarp, Balkan Harpleriyle Harb-i Umûmi'de kazandıkları kıdem zemâiminde azami iki senelik kıdemleri “rütbelerinin tashihinden sonra zammedilmek üzere” mahfûz kılınacaktır. İşbu tashihât halen mütekâidîn hakkında da tatbik edilecekse de vefat etmiş olanların eytâm ve erâmiline şamil olmayacaktır.

Madde 6- Hânedan-ı Saltanat-ı Seniyye'ye tevcih buyurulanlar müstesna olarak alelumûm fahrî askeri rütbeler mülğadır.

Madde 7- Bir Dîvân-ı Harp hükmüyle haps ile mücazat olanların müddet-i mahbusiyetleri hizmet-i askeriyelerinden mahsup edilmez.

Madde 8- Bade'l tashîh haiz olacağı rütbe ile istihdamını arzu etmeyenlerden hakk-ı istifaya malik olamayanların istifaları emr-ü tashihin tarih-i tebliğinden itibaren ancak Mart 335 tarihi gagesine kadar vuku bulmak şartıyla makbuldür.

Madde 9- İşbu Kanunname tarih-i neşrinden muteberdir.

Madde 10- İşbu Kanunun tatbiki ahkâmına Harbiye Nezâreti memurdur.”

Bu layiha Meclis-i Vükelada görüşülmüş fakat kanunlaşmamıştır. İkdâm gazetesini bunun sebebini; Harbiye Nezaretinin layihayı tekrar incelemek istemesine bağlar çünkü uygulama esnasında ortaya çıkacak esaslar tam olarak dikkate alınmamıştır⁷⁷⁹. Bu yaşananlardan birkaç gün sonra Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa istifa etmiştir. İstifasının nedeni Fevzi Çakmak Paşa tarafından bildirildiğine göre; Divan-ı Harp azalıkları, Tetkik-i Seyyat Komisyonu, Muamelat-ı Zatiye Müsteşarlığı ve İstanbul Muhafızlığı gibi mevkilere Hürriyet ve İtilafçıların getirilmek istenmesini kabul etmemesidir⁷⁸⁰. Ahmed Abuk Paşa'dan sonra Harbiye Nazırı olan Şakir Paşa, 16 Nisan 1919 tarihinde Alemdar gazetesine verdiği demeçte; haksızlığa uğrayarak emekliye sevk edildiğini düşünen kişilerin Harbiye Nezaretine başvurabileceklerini açıklamış bu şahısların vermiş olduğu istidaların Tetkik-i Seyyât Komisyonu tarafından incelenerek halen hizmet edebilecek durumdakilerin tekrar muvazzafa geçirileceği

⁷⁷⁹ Özkan, *a.g.t.*, s. 277.

⁷⁸⁰ Hatemi, *a.g.e.*, s. 644. Fevzi Paşa, Ahmed Abuk Paşa'nın Harbiye Nazırlığı esnasında Genel Kurmay başkanıdır. Fakat daha sonraki günlerde Ege'nin işgaline karşı silahlı savunma taraftarı olduğu için Harbiye Nazırı ile arası açılmış ve işgalden bir gün önce görevinden ayrılarak Birinci Ordu Müfettişlikleri'ne atanmıştır (Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşında İkili İktidar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 33).

teminatını vermiştir⁷⁸¹. Bu komisyon Ali Rıza Paşa hükümeti döneminde 8 Ocak 1920 tarihinde yapılan Askeri Şûra'da emeklilerin muvazzafa alınmasını oylamış Fevzi, Zeki ve Abuk Ahmed paşaların müspet oyuna karşı Cemal, Cevat, Abdullah, Şevki ve Şevket paşaların menfi oyuyla emekli askerler muvazzafa alınmamıştır⁷⁸².

4.1.1.2. Harbiye Nazırlığı Döneminde Asayiş Sorunları

Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti, Mütareke Dönemi'nde çok sayıda sorunla karşılaşmıştır. Bunların başında Osmanlı topraklarında yaşayan farklı etnik kökenlilerin ayrılıkçı hareketleri olmuştur. Bu sorunların halli ve asayişin sağlanması için gerekli önlemler yetkililerce tespit edilmiş ve tutulan raporlar ilgili birimlere verilerek tedbir alınmaya çalışılmıştır. Asayiş ile ilgili konular Dâhiliye Nezareti'ne, askeri konular Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine, Rum Patrikhanesi ve faaliyetleriyle ilgili konular Adliye ve Mezahip Nezareti'ne, Yunanistan ile ilgili konular Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir. Nezaretler, ilgili konularda üzerine düşeni yapmış yetkisinin aştığı konularda ise Meclis-i Vükelâ'ya müracaat ederek buradan çıkan karara göre hareket etmişlerdir⁷⁸³.

Savaş sonrasında Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor durum Yunanların İstanbul, İzmir ve Batı Anadolu'yu ele geçirme umutlarını tekrar yeşertmiş, Patrikhane ve onun desteklediği Mavri Mira, Yunan Kızılhaç'ı ve Rum Göçmenler Cemiyeti gibi pek çok cemiyet ayrılıkçı faaliyetlere başlamıştır⁷⁸⁴. Rumların Osmanlı topraklarında meydana getirdiği ayrılıkçı faaliyetlerden biri Erkân-ı Harp Kaymakamı Kemal Bey'in tuttuğu ve Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderdiği raporunda ortaya konulmuştur. Kemal Bey'in raporuna göre; adalardaki Rumlar istiklallerini ilan etmek fikrindedirler ve adalardaki müfrezelerin azlığı, İstanbul ile olan irtibatsızlık gibi olumsuz şartlar adalardaki Rumlara her türlü fenalığı yapabilecek bir ortam sağlamıştır. Tedbir ve savunma amaçlı Büyükkada'da üç yüz kişilik, Heybeliada'da yüz elli kişilik, boğazda elli kişilik ve Kınalı Ada'da en az otuz kişilik bir müfreze bulundurulmasının lüzumunu beyan eden Kaymakam Bey, netice olarak askeri kuvvetin yetersizliğine dikkat çekmiştir. Ülkenin hayat memat arasında kaldığı bu günlerde kesin tedbirler alabilecek becerikli bir

⁷⁸¹ Özkan, *a.g.t.*, s. 277-278.

⁷⁸² Hatemi, *a.g.e.*, s. 681.

⁷⁸³ Hülya Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 184.

⁷⁸⁴ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 182.

kumandana bütün salâhiyetlerin verilmesi gerekliliğinin de altı çizilen raporda, Heybeliada'da polis ve askere yapılan saldırılara değinilmiş bu nahoş saldırılar esnasında Osmanlı Devleti Bahriye askerlerinin tarafsız bir devlet askeri gibi davranmasını polis ve askere yapılan saldırılara karşı kayıtsız kalmasını eleştirilmiştir. Böyle bir olay karşısında Bahriye'ye mensup askerlerin de Osmanlı Müfreze Kumandanlığı emrinde olacağını ve yardıma mecbur olduğunu belirten Kaymakam Bey, bu önemli durumun Bahriye askerlerine kesin olarak bildirilmesini raporuna eklemiştir⁷⁸⁵.

Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne bildirilen Adalar Rum efradının çıkardığı fesadın raporunu alan Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa, belgeyi aynen Dâhiliye Nezaretine yönlendirmiş, adalardaki kuvvetin fazlaştırılmasını gerekli gördüğünü ve bununla ilgili İstanbul Muhafızlığı'na gereken emrin verildiğini Dâhiliye Nezaretine beyan etmiştir. Ahmed Abuk Paşa, deniz asayişinin sağlanması için içine makineli tüfek konulabilecek büyüklükte Bahriye deniz kayığının Adalar Deniz Müfrezesi Kumandanlığı emrine verilmesini Bahriye Nezaretine bildirmiştir. Paşa'nın tespit ettiği diğer bir önemli tedbir ise adalarda görev yapacak olan mülki memur, polis ve jandarmanın birimlerinin kurum bünyesinden en iyi olanlardan seçilmesidir ki bu talebini de Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir⁷⁸⁶.

Adalar Rum efradının çıkardığı fesat zamanla daha da ilerlemiş Rumlar adalardaki Almanlara ve zabıta kuvvetlerine karşı tecavüzkar davranışlara devam ederken hükûmet emirlerini de hiçe sayar hale gelmişlerdir. Devlet tarafından Rumlara silahlarını teslim etmeleri emredilse de Rumlar silahlarını teslim etmemişler üstelik gizlice silahlanmaya devam etmişlerdir. Gelecek günlerde büyük bir olay için hazırlandıkları tahmin edilen Rumlar zabıta kuvvetlerini ve devriye askerlerini tahkir etmekten de geri kalmamışlardır. Adalarda asayişin sağlanabilmesi adına askeri güce yapılan takviyeler İngilizlerin bu kuvvetleri sorgulamasına yol açmış böylece Rum ahali daha da cesaretlenmiştir. Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa, yaşanan bu sorunların ve gelecek günlerde ortaya çıkabilecek sorunların önüne geçilebilmesi için askeri ve mülki görevlilerin birlikte hareket ederek adaların abluka altına alınmasının gerekliliğine işaret etmiştir. Ablukaya alınan adalardaki silahların toplanılması ve mütecavizlerin Divan-ı

⁷⁸⁵ COA. KMS. 49-2/4-2, 6 Mart 1919.

⁷⁸⁶ COA. DH. KMS. 49-2/4- 4, 9 Mart 1335/ 9 Mart 1919.

Harbe sevki gibi caydırıcı tedbirlerin alınması Paşa tarafından Dâhiliye Nezareti'ne ibraz edilen diğer hayati önlemlerdir⁷⁸⁷.

Dâhiliye Nezareti, Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa'nın adalardaki Rumlara karşı alınmasını istediği önlemleri uygun bulmuştur. Fakat alınılacak tedbirler konusunda İtilaf Devletleri'nin müdahalesinin önüne geçebilmek adına alınan kararların İtilaf Devletleri'nin bu işlere memur subaylarıyla görüşülmesini belirtmiştir. Çünkü alınan tedbirlerin uygulanması bu şekilde daha etkili olacak ve İtilaf Devletleri'nin alınan tedbirlere müdahalesi olmayacaktır.

Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa'nın hazırlayıp İstanbul Muhafızlığı'na gönderdiği diğer öneriler paketinin içeriği şu şekildedir: “Bütün müessese ve dairelerdeki görevliler ve güvenilir hademeler silahlandırılacak, her daire ve müessese en geç 25 Mart 1919 akşamına kadar eksiksiz olarak silah bulunduracak, her müstakil daire ve müessese bulundukları veya civarında oldukları resmi daire ve dini müesseselere karşı bir saldırı halinde derhal karşı koyacak ve yardıma yetişebilmek için küçük de olsa ufak bir hazır kıta bulunduracak ve ikinci bir emir verilinceye kadar her daire ve müessesede nöbetçi subay kalacaktır”⁷⁸⁸. Harbiye Nazırı'nın belirlediği bu maddeler muhteviyatına baktığımızda alınması istenen önlemlerin kurum ve müesseselerin muhafazası, silahlanması ve gelecek saldırılara karşı teyakkuzda olunması adına belirlendiği görülmüştür. Buradan anlaşıldığına göre mevzu bahis olan yerler her an tehlike altındadır ve saldırı tehdidi vardır.

Rumların çıkardığı sorunlar sadece adalar bölgesiyle sınırlı kalmamış pek çok bölgede benzer sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti 1918 yılı Kasım ayı sonunda Fener ve Balat'ta da kontrolü kaybetmiş, Rumlar bölgeyi ele geçirmiştir. Osmanlı polisi, yerel kuruluşlar ve pek çok Yahudi bölgeden çıkarılarak bölgede Rum Patriği'nin

⁷⁸⁷ COA. DH. KMS. 49-2/4-9, 23 Mart 1335/23 Mart 1919.

⁷⁸⁸ Toker, *a.g.e.*, s. 185. Harbiye Nezaretinin 21 Mart 1919 tarihinde 13. Kolordu Kumandanlığına verdiği emirde “Kama, nişangah, süngü kolu ve makineli tüfeklerin demiryolu ile sevk edilmek üzere İzzet Paşa İstasyonunda toplanması” istenmiştir. Bu malzemenin daha sonra Samsun üzerinden İstanbul'a sevki emredilse de bu malzemelerin sevk edilmesi geciktirilmiş ve daha sonra milli kuvvetler tarafından kullanılmıştır (Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, TTK. Yayınevi, XVI. Dizi, 1988, s. 29) Harbiye Nezareti tarafından verilen bu emir, itilaf devletlerine ülkeyi silahsızlandırıyor gibi görünmek amacıyla verildiği aşikârdır. Aksi takdirde beyan ettiğimiz üzere Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa'nın daire ve müesseselerin silahlandırılması ve ilave birliklerle takviye edilmesi emriyle bu emir çelişmiş olacaktır.

kontrolü altında “Kurtarılmış Yunanistan” adı altında bir hükûmet kurulmuştur⁷⁸⁹. Rum okullarında okutulan Türkçe derslerine de son verilmiştir⁷⁹⁰. Patrikhane 16 Mart 1919 tarihinde ayrılıkçı ve isyankâr tutumlarında bir adım daha ileriye gitmiş ve Yunanistan ile birleşme kararı almıştır. Hatta bu kararı İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika, Yunanistan devletleri ile Milletler Cemiyeti’ne de bildirmiştir⁷⁹¹.

18 Mart 1919 tarihinde Edirne Vali Vekili Salim Bey’den Dâhiliye Nezaretine gönderilen tezkirede; Doğu ve Batı Trakya’da kendi lehlerine hüküm verilmesini isteyen Rumların İtilaf Devletleri temsilcilerine; Rum ve Ermeni muhacirlerin sefaletle maruz bırakıldıkları şeklinde yalan beyanatta bulundukları bildirilmiştir. Ayrıca bu fesat ehlinin Bulgar ve Müslümanlara karşı son derece rencide edici hareketlere cesaret ettiklerini dile getirmiştir⁷⁹². Yine Vali vekilinin ifadesine göre fitneciler Venezilos ve Yunan bayrağının bulunduğu yayınlar çıkarmış, Rumları isyan ve uyanışa teşvik etmişlerdir. Yaydıkları fikirlerle de İstanbul ve Ayasofya hakkında Rumları cesaretlendirmişlerdir⁷⁹³.

Mütareke Dönemi aynı zamanda ülkede işgallerin başladığı bir dönem olmuştur. Mütareke’nin güvenlik ve asayiş maddelerinden istifade edilerek Musul, İskenderun, Antep, Urfa, Maraş, Muğla ve Antalya bölgeleri işgal edilmiştir. Mondros Mütarekesi’nin pek çok maddesinde asayişin sağlanmasına dikkat çekilirken güvenliğin sağlanamadığı bölgelerde İtilaf Devletleri’nin bölgeyi işgal edeceği belirtilmiştir. Aslında meydana gelen asayişsizliğin yegâne sebebi gayrimüslimlerin kasten çıkardıkları olaylardır. Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa bu konu ile ilgili 25 Mart 1919 tarihinde sadarete müracaatta bulunmuştur. Nazır Ahmed Abuk Paşa, “Rumların son zamanlarda İzmir’de, Şile civarında ve İstanbul’un sınırları içinde şikâyetlerinin bütün açıklığıyla meydana çıktığı halde gördükleri her itilaf askerine Türkleri şikâyet ettiklerinden” bahsetmiş ve buna karşı önlem alınmasını istemiştir⁷⁹⁴. 15 Mart 1919 tarihinde Rumlar İstanbul’un yanı başındaki Karakiraz’ı basarak köy halkını

⁷⁸⁹ Bozkurt, *a.g.t.*, s. 183.

⁷⁹⁰ COA. MV. 216/ 57, 25 Haziran 1335/25 Haziran 1919. Meclis-i Vükelâ’da alınan kararla evvelce Rum Cemaat Mekteplerinde Türkçe dersi veren fakat şimdi görevini yapamayan muallimlere yarım maaş verilmesi kararlaştırılmıştır (COA. MV. 216/ 57, 25 Haziran 1335/25 Haziran 1919).

⁷⁹¹ Bozkurt, *a.g.t.*, s.185.

⁷⁹² COA. DH. KMS. 49-2/1-2, 18 Mart 1335/18 Mart 1919.

⁷⁹³ COA. DH. KMS. 49-2/ 1, 18 Mart 1335/18 Mart 1919.

⁷⁹⁴ Haluk Selvi, “Milli Mücadele başlarında Anadolu’da Asayiş Sorunu ve Samsun”, *İlk Adımdan Cumhuriyet’e Milli Mücadele*, Ed: Osman Köse, Mavi Yayıncılık, s. 109.

soymuşlardır. Fevzi Çakmak Paşa, Karakiraz'ın boşaltılmasında yaşanan gecikmeyi ve meydana gelen eksiklikleri amiri olan Ahmed Abuk Paşa'ya bildirdiğini günlüğüne not düşmüştür⁷⁹⁵.

Rumların Adalar, İstanbul, Şile İzmir ve Edirne'de çıkarmış oldukları bozgunculuk ve isyan faaliyetlerine ülkenin diğer bölgelerinde de rastlanmıştır. 20 Mart 1919 tarihinde Dâhiliye Nazırı Cemal Bey tarafından Hariciye Nazırı Ferit Bey ve Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa'ya gönderilen dilekçede; Sohum'da bulunan Rumlar tarafından oluşturulan 100 kadar komite efradının Trabzon ve Canik sahillerine çıkarak ecnebi devletlerin müdahalesini sağlamak amacıyla asayiş ihlal edecekleri bildirilmiştir. Fatsa Kaymakamlığının tüm tedbirleri almasına rağmen Rum eşkıyasının motorla gelerek sahile çıktığı ve maalesef nereye gittiklerinin takip edilemediği ibraz edilmiştir. Terme ve Fatsa kaymakamlıklarından beyan edildiğine göre her iki kazadaki jandarma kuvvetleri bu eşkıyayı takip ve uzaklaştırmaya muktedir değildir. Bu nedenle birer nizamiye müfrezesinin gönderilmesi için Üçüncü Kolordu ve On Beşinci Fırka kumandanlıklarına müracaat edilmiştir. Rum eşkıyasının durdurulması ve etkisiz hale getirilmesi için durum Harbiye Nezaretine ve Hariciye Nezaretine de bildirilerek gerekli askeri sevkın yapılması istenmiştir⁷⁹⁶. 25 Mart 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa tarafından Dâhiliye Nezaretine yazılan cevabi arizada; Üçüncü Kolordu'dan gelen habere göre Çangerin Köyü'ne gelen eşkıyanın uzaklaştırılmasına dair gerekli tedbirlerin alındığı bildirilmiştir. Ahmed Abuk Paşa raporunda; eşkıyaya fırsat verilmemesi ve bir an önce uzaklaştırılması konusunda daha süratli hareket edilmesi hususunun Üçüncü Kolordu kumandanlığına bir kez daha emredilmiş olduğunu beyan ederek raporunu sonlandırmıştır⁷⁹⁷.

Karadeniz Bölgesi Mütareke Dönemi'nde asayiş sıkıntısı yaşanan bölgelerin başında gelmiştir. Karadeniz Bölgesi'ndeki Rumların önceden beri bölgede Pontus Rum Devleti oluşturmak fikri Savaş sonrası Yunan ve İngiliz basınında da yer almaya başlamıştır. Rumlar, 2 Aralık 1918 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığına müracaat ederek bir milyon beş yüz bin Rum'un İngiltere tarafından himaye edilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca çeşitli Rum komiteleri Avrupa başkentlerine gönderdikleri

⁷⁹⁵ Hatemi, *a.g.e.*, C. 2, s. 642.

⁷⁹⁶ COA. DH. KMS. 49-2/ 2-1, 20 Mart 1335/20 Mart 1919.

⁷⁹⁷ COA. DH. KMS. 49-2/ 2-4, 25 Mart 1335/25 Mart 1919.

temsilcileriyle destek bulmaya çalışmışlardır. 4 Mart 1919 tarihinde ise Trabzon'da Rum Cumhuriyeti kurulması yönünde çalışacak olan Pontus gazetesi kurulmuştur. Bu çalışmalarının amaçlarına ulaşmak için yeterli gelmeyeceğini gören Rumlar, Trabzon, Samsun ve çevresinde silahlı faaliyetlere ve isyanlara kalkışmışlardır. Osmanlı Devleti'nin ve Müslümanlarının tepki vermesiyle de kendilerine karşı katliam yapıldığını iddia ederek İtilaf Devletleri'nin ilgisini ve desteğini almaya çalışmışlardır⁷⁹⁸.

Mütareke Dönemi'nde Osmanlı topraklarında muhtelif asayişsizlikler ve başkaldırmaların açıktan, devleti ve Müslüman halkı tahrik edici güdülerle yapılmış olduğu muhakkaktır. Bu tür illegal davranışlarla mücadele etmek Harbiye Nezaretinin ve Dâhiliye Nezaretinin asli görevi olmuştur. Fakat yaşanan olağanüstü şartlar Harbiye Nezaretinin gücünü ve yetkilerini sınırlamıştır. Savaşın bitmesi ve sonucun mağlubiyet olması sebebiyle ordu iyice zayıflarken Jandarma Dâhiliye Nezaretine bağlanmış, Harbiye Nezaretinin bütçesinde tenzilata gidilmiştir. Askeri muafiyet vergisi kaldırılmış, Harbiye Nezaretinin telefon adetlerinde dahi azaltılmaya gidilmiş, savaşta düşman tarafına kaçan veya yurtdışına kaçan subay ve erlerin cezaları ertelenmiştir. Bu gelişmelerin yarattığı olumsuz ortamda Nigehban Cemiyeti'nin kurmaylar hakkında hakarete varan yazıları husule gelmiştir. Yine buna benzer olarak Hukuk-u Beşer gazetesi 24 Mart günkü sayısında ordu komutanlarını “âli başılar daha doğrusu haytu başılar” şeklinde bir tanımlamaya tabi tutmuştur. Mustafa Kemal bu olaylar üzerine 24 Mart gününde Harbiye Nezaretine yazdığı dilekçede yapılan iftirayı reddederken hakkında kovuşturma yapılmasını istemiştir. Mustafa Kemal dilekçesinde ayrıca “namus ve istikametlerinden asla şüphe edilmeyecek olan ordu komutanlarından Fevzi, Nihat, Yakup Şevki, İhsan ve Cevat Paşalara da değinmiştir⁷⁹⁹. Mustafa Kemal 14 Mart 1919 tarihinde Hukuk-u Beşer gazetesinde ordu komutanlarına yönelik rüşvet iddialarının yer aldığı iftiraları tenkit ettiği dilekçesini Harbiye Nezaretine sunmuştur. Bu dilekçe iddialara göre Harbiye Nezareti tarafından gazetelere verilmiş ve 25 Mart günü Vakit gazetesinde yer almıştır. Mustafa Kemal'in tenkit ettiği yazıyı kaleme almış olan Mevlanazâde Rıfat bu dilekçenin yayımlanması üzerine şahsına hakaret edildiği

⁷⁹⁸ Selvi, a.g.m., s. 109.

⁷⁹⁹ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C.1, s. 195. Akşin'in “âli başılar daha doğrusu haytu başılar” şeklindeki açıklaması Mustafa Kemal'in dilekçesinde “ali sefillere, daha doğrusu haydut başılara” şeklinde geçmektedir. Harbiye Nezareti'nin 1335 yılı bütçesi alınan kararla 1330 yılındaki bütçesine indirilmiştir (*İstiklal*, 24 Mart 1335/1919, nr. 92).

iddiasıyla Mustafa Kemal'e dava açmıştır. Mustafa Kemal Samsun'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılırken dava halen sürmektedir. Mustafa Kemal, "Kaldırılan Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Padişahın Fahri Yaveri" sıfatını kullanarak Harbiye Nezaretine bu iddiayı tektzip yazısı göndermiştir.

Osmanlı Devleti için oldukça zor günlerin yaşandığı bu mütareke günlerinde Harbiye Nazırlığı yapan Ahmed Abuk Paşa, görevi esnasında 15 Mart günü Huzur-ı Hümayuna çıkararak Padişah Sultan Vahdettin ile görüşmüş⁸⁰⁰ yine aynı gün Dolmabahçe Sarayı'nda Veliaht Abdülmecid Efendi'yi ziyaret etmiştir⁸⁰¹. Bu ziyaretlerin sebepleri araştırmamız esnasında tespit edilemese de bu ziyaretlerin, Harbiye Nezaretinin sorumluluk alanındaki önemli olaylar hakkında Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa ve ilgili kişiler arasında fikir alışverişinde bulunmak veya rapor sunmak amacıyla yapıldığı muhakkaktır.

Netice olarak, Ahmed Abuk Paşa, yaklaşık bir ay süren Harbiye Nazırlığı esnasında ülke Rumların çıkardığı asayişsizlik olaylarına maruz kalmış bunlarla mücadelede Harbiye Nazırlığı ve Dahiliye Nazırlığı ortak çalışma yürütmüştür. Yine Harbiye Nezaretinin sorumluluk alanında olan Divan-ı Harp yargılamaları ve kararları Ahmed Abuk Paşa'nın nezaretinde belirlenmiştir.

4.1.1.3 Harbiye Nazırlığından İstifası

Tarihler 19 Mart 1919'u gösterdiğinde gazetelerin dâhili haberlerinde kabine buhranı başlıklı haberler yer almıştır. Bu hususta Maarif Nazırı Ali Kemal Bey ile yapılan söyleşide Ali Kemal Bey, bahis konusu olan buhranın aslı esası olmadığını, hükûmet erkânı arasında böyle bir durumun söz konusu olmadığını beyan etmiştir⁸⁰². Ertesi gün Tasvir-i Efkâr gazetesinde "kabinede buhran var mı?" başlıklı bir haber yapılmıştır. Bir iki gündür Dâhiliye Nazırı, Harbiye Nazırı ve Şûra-yı Devlet Reisi'nin istifa edeceklerine veya tebdil olunacaklarına dair resmi ve gayri resmi mahfillerde birtakım şayiaların dolandığı belirtilmiştir. Gazete yazarlarının Adliye ve Dâhiliye nazırlarına konunun açıklığa kavuşturulması adına yönelttiği soruya Adliye Nazırı Sadık Bey şu cevabı vermiştir: "Filhakika, dediğiniz gibi kabinede müstakil üç nazır vardır. Bunlar da Maliye Nazırı Tevfik Bey, Nafia Nazırı ve Harbiye Nazırı paşalardır.

⁸⁰⁰ *Tasvir-i Efkâr*, 15 Mart 1335/1919, nr. 2681.

⁸⁰¹ Ruhat Alp, *Osmanlı Devleti'nde Veliahtlık Kurumu (1908-1922)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018, s. 179.

⁸⁰² *İstiklal*, 19 Mart 1335/1919, nr. 87.

Esasen Harbiye ve Nafia Nazırı paşalar asker oldukları için siyasetle iştigal edemezler. Mamafih her kabinede müstakil nazır bulunabilir. Bir nazırın müstakil olması, kabinenin veya fırkanın programını kabul etmemesi vükela arasında buhran mevcut olduğu anlamına gelmez. Nazırların her üçü de hükûmetin programını kabul etmişlerdir. Binaenaleyh kabine azası meyanında tam bir tecanüs vardır. İstifa keyfiyeti gayrivaki değildir”. Adliye Nazırı verdiği beyanatla adeta istifa veya buhran haberlerini yalanlamıştır. Aynı şekilde Dâhiliye Nazırı Cemal Bey konuya ilişkin olarak; “Bahsettiğiniz nazırlar arasında ihtilaf olmadığı için istifalarına da sebep yoktur”⁸⁰³ şeklinde beyanatta bulunmuştur.

19-20 Mart 1919 tarihinde çıkan bu kabine buhranı haberleri sonrasında 2 Nisan 1919 tarihli gazetelerde Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa’nın istifa haberi ilan edilmiştir. Alemdar gazetesi bu istifanın sebebini Abuk Paşa ile Maliye Nazırı arasında zuhur eden ihtilaf olarak açıklamıştır. Bu görevin şimdilik vekâleten Şakir Paşa tarafından icra edileceğini bildirmiş ancak asaleten kimin tayin edileceği konusunda henüz bir bilgi alınamadığını belirtilmiştir⁸⁰⁴. İstiklal gazetesi 3 Nisan 1919 günkü “Kabine Buhranı” başlıklı yazısında Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa’nın istifası sebebiyle kabinede ufak çapta değişiklik yaşandığını bildirmiştir. Bu değişiklik çerçevesinde Harbiye Nezaretine Bahriye Nazırı Şakir Paşa, Bahriye Nezaretine Nafia Nazırı Avni Paşa, Nafia Nezaretine ise eski Nafia Nazırı Şevket Turgut Paşa getirilmiştir. İstiklal gazetesine göre Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa’nın istifasının sebebi İstanbul Muhafızlığına tayin edilecek şahıs hakkındaki uzlaşmazlıktır. Gazete muhabirine göre salahiyet ve özel görüşlerdeki ihtilaf, ordu erkânından bazı şahısların tevkifi ve Harbiye Nezaretine ayrılan dokuz yüz bin liranın maliye veznesinden verilmemesi Ahmed Abuk Paşa’nın istifasına sebep olan amillerdir⁸⁰⁵.

19-20 Mart 1919 tarihlerinde gazetelerde yer alan buhran haberleri hükûmet içinde birtakım anlaşmazlıkların veya fikir ayrılıklarının husule geldiği intibamı

⁸⁰³ *Tasvir-i Efkar*, 20 Mart 1335/ 1919, nr. 2686, s. 2.

⁸⁰⁴ *Alemdar*, 2 Nisan 1335/1919, nr. 1412-102. 24 Mart 1919 tarihli İstiklal Gazetesinde *Harbiye Bütçesi* yer almıştır. Bu habere göre savaşın sonlanması sebebiyle harp zamanındaki fevkalade masraflar yapılmamaktadır. Bu sebepten dolayı Harbiye Nezareti’nin 1335 senesi (1919) bütçesi, 1330 (1914-1915) senesi hazari bütçesi esas alınarak yapılmıştır (*İstiklal*, 24 Mart 1335/24 Mart 1919, nr. 92, s. 1).

⁸⁰⁵ *İstiklal*, 3 Nisan 1335/1919, nr. 101. *Kabinedeki değişiklik için ayrıca bkz. COA. MV. 260/23*, 2 Nisan 1335/2 Nisan 1919. Avni Paşa hatıratında; Abuk Ahmed Paşa’nın istifasından sonra Sadrazam Damat Ferit Paşa’nın Harbiye Nazırlığı görevine kendisini getirmek istediğini dile getirmiştir. Avni Paşa, İtilaf Devletleri tarafından adı verilen ve çoğunun suçsuz olduğuna inandığı silah arkadaşlarına karşı silah kullanamayacağını belirterek bu görevi kabul etmediğini belirtmiştir (Öndeş, *a.g.e.*, s.172).

uyandırmaktadır. Nitekim bazı nazırların ve dönemin tanıklarının o günlere ait hatıratlarında Ahmed Abuk Paşa ile ilgili olan ibareler fikir ayrılıkları ve buhran haberlerini doğrulamaktadır. Bu minvalde Nafia Nazırı Avni Paşa, Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa'nın sürgünde ordudan uzak kalması sebebiyle Harbiye Nezaretine bir türlü ısınmadığı görüşündedir. Ahmed Abuk Paşa Harbiye Nazırlığı makamında iken bulunduğu ortamın yabancısı kalmış ve yeri boşalan memuriyetlere uygun kişileri tayin etmekte zorlanmıştır. Bu durum mecliste arkadaşlarıyla özellikle de Mustafa Sabri Efendi ile sorun yaşamasına neden olmuştur. Abuk Paşa kendisine tayin etmesi için önerilen ümera ve erkânı kabul etmezken kendisi de uygun birini bulmakta güçlük çekmiştir. Zorda kalınca da “Ben orduda kimseyi tanımıyorum” şeklinde bir savunmada bulunmuştur. Avni Paşa, Ahmed Abuk Paşa'nın Harbiye Nezaretine tayininde etkisi bulunmasından dolayı Abuk Paşa'ya yönelen muhalefet oklarının kendisine de yöneldiğini belirtmiştir. Mevcut durum sebebiyle bulunduğu konumda daha fazla çalışamayacağını düşünen Paşa, istifa arzusunu açıkça dile getirmeye başlamıştır. Fakat Harbiye Nazırı gibi önemli bir şahsın istifasının olumsuz etki yaratacağını düşünen Sadrazam Damat Ferit Paşa kendisine yardımcı olacağını söyleyerek Ahmed Abuk Paşa'nın istifa etmesini engellemek istemiştir⁸⁰⁶.

Nafia Nazırı Avni Paşa'nın Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa hakkında verdiği bu bilgi Abuk Paşa'nın da adının geçtiği kabine buhranı sebeplerinden birisi olması muhtemeldir. Bununla birlikte yine dönemin tanıklarından Ahmet Ağaoğlu'na göre; Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa'dan hareket ordusu ile İstanbul'a gelen zabitlerin tutuklanmasını talep etmiş, Harbiye Nazırı Abuk Paşa da böyle bir muamele yapamayacağını söyleyerek kabineden çekilmiştir⁸⁰⁷.

Ahmed Abuk Paşa'nın ve çok sayıda Harbiye Nazırının yaverliğini yapmış olan Tarık Mümtaz Göztepe⁸⁰⁸, Damat Ferit Paşa'nın birinci kabinesinde yaşanan buhranın

⁸⁰⁶ Öndeş, *a.g.e.*, s. 171.

⁸⁰⁷ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 59.

⁸⁰⁸ Tarık Mümtaz Göztepe; 1897 yılında İstanbul'da doğmuştur. Harbiye'yi bitirdikten sonra Teğmen rütbesiyle orduya katılmış ve Mütareke Dönemi'nde *Ümit* dergisini çıkarmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra 24 Şubat 1919 tarihinde Harbiye Nazırlığı Yaverliği göreviyle vazifelendirilen Tarık Mümtaz; Topçu Ferit Paşa, Abuk Ahmed Paşa, Şevket Turgut Paşa, Mustafa Nazım Paşa, Süleyman Şefik Paşa, Mersinli Cemal Paşa, Fevzi Çakmak Paşa, Kara Sait Paşa ve Damat Ferit Paşa gibi Harbiye Nazırı veya Harbiye Nazırı Vekillerinin yaverliğini yapmıştır (Volkan Payaslı-Olcay Özkaya, “Bir Yüzelliliğin Halep Gezi Notlarından Günceler: Tarık Mümtaz Yazganalp (Göztepe)”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* , Volume: 9/4 Spring 2014, Ankara-Turkey , s. 969.

ve Ahmed Abuk Paşa'nın istifasının sebeplerini açıklayan diğer bir şahıstır. Göztepe'nin açıklamaları, Ahmed Abuk Paşa'nın yaveri olması ve olayların birinci derecede tanığı olması sebebiyle oldukça önem arz etmektedir. Göztepe, Ahmed Abuk Paşa'nın Damat Ferit Paşa Hükûmetinde Harbiye Nazırı olarak göreve getirilmesini; Paşa'nın Enver Paşa'ya tabanca çekmiş bir kimse olarak nam salmasından ileri geldiğini iddia etmektedir. Göztepe'ye göre bu şayia ve bunun benzeri olarak Ahmed Abuk Paşa'nın Çatalca Kumandanı iken İstanbul'a yürüyüp hükûmeti devireceği haberi muhaliflerce dile getirilmiş bir masaldan ibarettir. Harbiye Nazırı olan Ahmed Abuk Paşa, daha ilk kabine toplantısında kendisinin bu saiklerle göreve getirildiğini anlamış ve kendisinden beklenen bazı görevleri yerine getiremeyeceğini düşündüğünden de istifa etmiştir. İşte bu şekilde farklı düşüncelerle göreve getirilen Paşa, “eli satırlı Yeniçeri ağalığı için başka birini ve daha münasibini aramalarını” kabine arkadaşlarına bizzat söylemiştir. Fikirlerinde ne kadar ciddi olduğunu göstermek için de Babîâlî'de önemli müzakerelerin yapıldığı esnada Sadrazam Paşa ve Şeyhülislam Efendi ile münakaşaya girerek Babîâlî'yi terk etmiştir. Bazı nazır arkadaşları “Aman Paşam! Bir kabine buhranına sebebiyet vereceksiniz. Etmeyin, eylemeyin!” diye Harbiye Nazırını sakinleştirmeye çalışmışlardır. Fakat Paşa bu tür arabuluculuk çabalarına cevap bile vermeden otomobiline atlamış ve Yıldız'da eski harbiye nazırı aynı zamanda da hemşerisi olan Yaver Paşa⁸⁰⁹ ile oturdukları konağa gitmiştir. Yaverinin “Paşa Hazretleri! Otomobilinizi yarın saat kaçta emir buyuruyorsunuz?” sorusuna tebessüm ederek “teşekkür ederim oğlum, artık otomobile lüzum kalmadı, zahmet etmeyiniz!” sözleriyle vedalaşmıştır. Paşa, “Evlat! Arabasına binen davulunu çalmalı. Malum ya bu bizim yiyeceğimiz haltlardan değil!” diyerek bir nevi istifa sebebini de dermeyeran etmiştir⁸¹⁰. 2 Nisan 1919 tarihinde Ahmed Abuk Paşa'nın istifasıyla boşalan Harbiye

⁸⁰⁹ Ömer Yaver Paşa ve Ahmed Abuk Paşa her ikisi de Çerkes asıllı olup Şam'da birlikte bulunmuşlardır. Ayrıca Balkan Savaşı'nda Ömer Yaver Paşa Birinci Kolordunun Komutanı iken Abuk Ahmed Paşa Dördüncü Kolordu Kumandanlığı yapmıştır. Bu bilgilerden de anlaşıldığı kadarıyla Ahmed Abuk Paşa ve Ömer Yaver Paşa arkadaşlığı eskiye dayanmaktadır. Aslında Abuk Ahmed Paşa, Eskişehir'den İstanbul'a geldiğinde Başmabeyinci Lütfi Simavi Bey tarafından misafir edilmek istenmiştir. Bu düşüncesini Padişaha arz eden Başmabeyinci, Sultan Vahdettin'in kötü yorumlamalara meydan verilmemesi adına bu teklifi kabul etmediğini beyan etmiştir. Lütfi Simavi Bey, daha sonradan Padişahın bu teklife sıcak bakmamasının nedenini Damat Ferit Paşa'nın kendisine beslediği düşmanlığa bağlamıştır. Bu düşmanlık sebebiyle olmalıdır ki Başmabeyinci saraydan uzaklaştırılmak istenmiş ve dolayısıyla da Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa ile aynı konakta kalarak bir yakınlık kurması engellenmek istenmiştir (Lütfi Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006, s. 315).

⁸¹⁰ Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, Haz.: Afşin Günaydın, Cümle Yayınları, Ankara 2017, s. 163. Göztepe, istifa sebebini, *Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında* eserinde Maliye Nazırı Tefik Bey'in, ordu bütçesi hakkındaki yersiz bir direnmesi olarak açıklamıştır.

Nezaretine Bahriye Nazırı Şakir Paşa, Bahriye Nezaretine Nafia Nazırı Avni Paşa, Nafia Nezaretine de Şevket Turgut Paşa atanmıştır⁸¹¹.

Ahmed Abuk Paşa'nın 4 Mart 1919 tarihinde getirildiği Harbiye Nazırlığı görevinden 2 Nisan 1919 tarihinde daha bir ay dolmadan istifa edişinde açıkladığımız tüm nedenlerin belli ölçüde katkısı olmuş olmalıdır. Paşa'nın tasvip etmediği durumları onaylamak zorunda kalması, uzun süre askerlik hayatından uzak kalması veya kendisinden İttihatçılara karşı daha sert kararlar almasının beklenmesi Paşa'yı peyderpey istifaya götürmüştür⁸¹².

4.1.1.4 Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İlişkisi

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet ilan edilmiş, 17 Aralık 1908 tarihinde Meclis-i Mebusan açılmıştır. Yapılan ilk seçimlerin galibi İttihat ve Terakki Fırkası olmuş, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın oluşmasına kadar da karşılıklı ciddi anlamda muhalefet yapacak bir siyasal oluşum çıkmamıştır⁸¹³. İttihat ve Terakki Fırkası'nın Meşrutiyet'in ilanından sonra sertleşen politik tavrı nedeniyle muhalif gruplar birleşerek

Bu konu daha evvel tezimizin “Abuk Ahmed Paşa'nın Şahsiyeti” kısmında geçmiştir. Bu iddiaların yanı sıra Mehmet Tevfik Bey, Hatıratında; Ahmed Abuk Paşa'nın istifası hakkında şunları ifade etmektedir: “Ahmed Abuk Paşa'nın 2 Nisan'da istifası ile meclis hüsnüniyet sahibi bir unsurdan mahrum kalmıştır”. Bu cümlelerden anlaşıldığı kadarıyla ikili arasında şahsi bir ihtilaf söz konusu değildir (*Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s. 169).

⁸¹¹ COA. BEO. 4563/ 342167, 2 Nisan 1335/2 Nisan 1919. Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa'nın istifasını Dahiliye Nazırı Cemal Bey'in istifası takip etmiştir (Göztepe, *Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyası'nda*, s. 123). Ahmed Abuk Paşa'nın Harbiye Nezaretinden istifasını müteakip kabinde yapılan değişiklikler kapsamında Nafia Nezaretine Şevket Turgut Paşa getirilmiştir. Bu atama Hürriyet ve İtilaf fırkası içindeki Damat Ferit Paşa aleyhtarlarını ayaklandırmış ve Dâhiliye Nazırı Cemal Bey istifa ettirilerek fırkanın ikinci reisliğine getirilmiştir. Ziya Şakir'in Tan gazetesinde yazdığı makalesine göre Damat Ferit kendisine karşı yapılan bu hareketlere aldırış etmemiş, bildiği yoldan ilerlemiştir (*Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s. 169). Akşin ise; Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın isteği doğrultusunda hareket eden ve atamalar yapan Dâhiliye Nazırı Cemal Paşa ile ters düştüğünü ve mecliste iğneli sözler söyleyerek istifasını sağladığını belirtmiştir. (Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 184-185).

⁸¹² Türk Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları, Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar eserlerinde; Abuk Ahmed Paşa'nın 10 Haziran 1920-28 Ağustos 1920 tarihleri arasında ikinci defa Harbiye Nazırlığı yaptığını belirtilmektedir. (*Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 18, *Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1983, s. 76). Ancak Mehmet Zeki Pakalın'ın Sicilli Osmani Zeylinde yer alan Paşa'nın özet biyografisinde, faydalandığımız diğer hiçbir arşiv kaynağında Abuk Ahmed Paşa'nın ikinci defa Harbiye nazırlığı yaptığını teyit eden bilgiye rastlanmamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi isimli eser 10 Haziran 1920-28 Ağustos 1920 tarihleri arasında Harbiye Nazırı olan kişinin ismini *Ahmed Hamdi Paşa* olarak verirken 8 Mart 1919-2 Nisan 1919 tarihleri arasındaki Harbiye Nazırı olan kişiyi *Ahmed Abuk Paşa* olarak zikretmiştir (*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III ncü Cilt 6'ncı Kısım (1908-1920)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 124). Bu bilgilerden yola çıkarak Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın ikinci kez Harbiye Nazırlığı mevzusunun isim benzerlerinden ortaya çıkan yanlış bilgi olduğuna kanaat getirilmiştir.

⁸¹³ Ali Birinci, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *TDVİA*, C. 18, İstanbul 1998, s. 507.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı ortaya çıkarmıştır⁸¹⁴. 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan fırkanın kurucuları: İsmail Hakkı Paşa, Dr. Dagavaryan, Mustafa Sabri Efendi, Vulçetrinli Hasan Bey, Dr. Rıza Nur Bey, Meclisi Ayan üyesi Damat Ferit, Meclisi Ayan üyesi Müşir Fuat, Süleyman Paşa, Sadık Bey ve Tahir Hayrettin Beydir⁸¹⁵.

Zamanla II. Meşrutiyet'in en güçlü ve büyük muhalefet partisi olacak olan bu fırka Meclis dışından Damat Ferit Paşa ve Şehzade Vahdeddin tarafından desteklenmiştir. Prens Sebahattin ve Şerif Paşa da servetleri ile fırkaya arka çıkmışlardır. Fırka başkanlığına Ferit Paşa getirilse de gerçek anlamda Başkan Miralay Sadık Bey'dir. Karal'a göre bu oluşum bir fikir hareketinden doğmamış olup üyelerin birleştiği tek nokta İttihat ve Terakki karşıtlığıdır⁸¹⁶. Fırka programında göze çarpan ilkelerin bazıları; Osmanlıcılık, Adem-i Merkeziyetçilik ve Teşebbüs-ü Şahsi, Meşrutiyetçilik ve Liberal Ekonomi'dir⁸¹⁷.

11 Aralık 1911 tarihinde yapılan ara seçimleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kazanması İttihat ve Terakki taraftarlarına muhalefetin gücünü hatırlatmış ve İttihatçıları meclisin feshini mümkün kılacak değişiklikler için harekete geçirmiştir. İttihat ve Terakki bu değişikliği yapabilmek için 35. madde üzerinde düzenlenme istese de bunu gerçekleştirememiştir⁸¹⁸. İttihat ve Terakki, Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgalinin sorumlusu olarak görülen bazı kişilerin Divan-ı Âli'ye gönderilmemesinin sağlanması ve mahkeme sırasında ortaya çıkacak gerçeklerin kendilerini zor durumda bırakmaması için meclisi dağıtmak fikrini savunmuştur. Fakat bu değişiklik isteğinin görünür sebebi Padişahın haklarını genişletmekti⁸¹⁹. İttihatçılar 35. maddenin değişikliğine muvaffak olamasa da 15 Ocak 1912 tarihinde Sultan Reşad'ın yeni seçimler için meclisin üç ay kapatılmasını içeren tezkeresinin Ayan Meclisi tarafından kabulünü sağlamışlardır. Sonuçta 19 Ocak 1912 tarihinde Meclis-i Mebusan dağıtılmıştır⁸²⁰. 1912 seçimleri esnasında vali, mutasarrıf ve askerler İttihat ve Terakki'nin lehine, muhalif partililerin aleyhine sert bir tutum sergilemişlerdir. Oylama ve sayım esnasında da yolsuzluklar yapıldığı iddiaları ortaya çıkmıştır. Yaşanan her

⁸¹⁴ Birinci, a.g.m., s. 508.

⁸¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 294.

⁸¹⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 153.

⁸¹⁷ Tunaya, a.g.e., s. 508.

⁸¹⁸ Birinci, a.g.m., s. 508.

⁸¹⁹ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 121.

⁸²⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 159.

türlü illegal olaydan dolayı bu seçimler tarih sayfalarına “Sopalı Seçimler”⁸²¹ olarak geçmiştir. İttihat ve Terakki baskısında gerçekleşen seçimlerden 286 vekilden sadece 15’i İttihat ve Terakki muhalifi olarak meclise girebilmiş, neticede İttihat ve Terakki tekrar iktidarın sahibi olmuştur⁸²². Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki muhalifi olarak bilinen Gazi Ahmed Muhtar Paşa’nın 22 Temmuz 1912 tarihinde kurulan ve kabinesinde ve Kâmil Paşa’nın 29 Ekim 1912 tarihinde kurulan kabinesinde nazırlık ve yüksek memurluk elde edememiştir⁸²³.

1912 seçimlerinde muhalefet partiler İttihat ve Terakki tarafından meclisten uzaklaştırılsa da muhalifler seçimlerde baskı yapıldığı, hileye başvurulduğu ve anayasaya aykırı davranıldığı yönündeki söylemleriyle muhalefete başlamışlar, diğer taraftan da Arnavutları ayaklandırmış ve ordudan taraftar elde etmişlerdir⁸²⁴. Zira Arnavutlar ve Halaskârlar, hükûmetin çekilmesi ve meclisin dağıtılarak yeni seçime gidilmesi noktasında aynı fikri paylaşıyorlardı.

Sait Paşa Hükûmeti’nin çekilmesinde rolü olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu bunalımlı ortamda ortaya çıkan Halaskâr Zabitan grubuna müspet baksa da bu grup ile doğrudan ilişki kurmamıştır. Fakat İttihatçıların gerçekleştirdiği Babiâli Baskını’ndan önce Babiâli’yi basıp Nazım Paşa’yı sadarete getirmek için plan yapmış olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın, Mahmut Şevket Paşa suikastı konusunda da ismi ön sırada anılmıştır⁸²⁵. Suikast sonrasında Fırka’nın bazı mensupları Sinop’a sürgün edilmiş, bazıları yurtdışına kaçmış, bir kısmı da idam edilmiştir. Hükûmetin fesih kararı almadığı fırka, kendi kendini de feshetmemiştir. 1913 yılından itibaren ortada görünmeyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Mütareke Dönemi’nde tekrar siyasi hayatta tezahür etmiştir⁸²⁶.

Ahmed Hamdi Abuk Paşa’nın Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile olan irtibatı hakkında muhtelif beyanlar mevcuttur. Paşa’nın II. Meşrutiyet Dönemi’nde Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile doğrudan bağlantısını ortaya koyabilecek kesin bilgilere sahip olamadığımızı belirtmekte fayda vardır. Fakat Mütareke Dönemi’nde Fırka ve Ahmed Abuk Paşa

⁸²¹ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s. 164-165.

⁸²² Tunaya, *a.g.e.*, s. 302.

⁸²³ Birinci, *a.g.m.*, s. 508.

⁸²⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 161-162.

⁸²⁵ Tunaya, *a.g.e.*, s. 307-308.

⁸²⁶ Tunaya, *a.g.e.*, s. 313.

isimlerinin birlikte anıldığı bazı gelişmeler mevcuttur. Damat Ferit Paşa Kabinesi'nde birlikte nazırlık yaptıkları bilinen Avni Paşa, hatıratında Ahmed Abuk Paşa'nın 1919 Şubat ayında sürgünden döndükten sonra Eskişehir'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı tesis ettiğini ifade etmiştir⁸²⁷. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile İttihat ve Terakki iktidarının son bulması üzerine siyasi hayatta meydana gelen boşluğu doldurmak isteyen bazı emekli subaylar arasında bu boşluğu doldurmak için siyasi bir parti kurulması fikri gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın tekrar aktif hale getirilmesi fikri ortaya çıkmıştır. Öyle ki henüz fırkanın merkez teşkilatı kurulmadan eski şubelerden bir kısmı faaliyete geçerken yeni şubeler de kurulmuştur⁸²⁸. Ali Birinci'nin bu ifadeleri Avni Paşa'nın yukarıda ileri sürdüğü iddiaların doğru olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.

Damat Ferit Paşa Kabinesi'nde birlikte nazırlık yaptıkları Maliye Nazırı Mehmet Tevfik (Biren) Bey ise Damat Ferit Paşa'nın ilk kabinesi hakkında gazetelerin *Hürriyet ve İtilaf Kabinesi* tabirini kullanmasından rahatsız olmuştur. Tevfik Bey, gazetecilere bu konuda verdiği beyanatta kendisinin müstakil bir aza olduğunu açıklarken Ahmed Abuk, Müşir Şakir ve Avni Paşaları kastederek heyette başka bağımsız adayların da bulunduğunu dile getirmiştir⁸²⁹. Ali Birinci ise bu kabinenin Maliye Nazırı Tevfik Bey gibi pek az istisnası olmakla beraber genelinin Hürriyet ve İtilaf mensuplarından oluştuğunu belirtmiş Fırka'nın tarihindeki ilk ve tek kabinesinin bu kabine olduğunu eklemiştir⁸³⁰.

İttihat ve Terakki Fırkası ileri gelenlerinden Cemal Paşa, bu kabinedeki Müşir Şakir Paşa ile Hoca Sabri'yi Mahmut Şevket Paşa suikastının mürettibi ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasının erkânı olarak ifade ederken⁸³¹ Ahmed Abuk Paşa'nın Hürriyet ve İtilaf Fırkasına aidiyetine dair bir beyanatta bulunmamıştır.

Ahmet Ağaoğlu; Damat Ferit Kabinesi'nin Harbiye Nazırı olan Abuk Ahmed Paşa'nın bu görevinden istifasının Hürriyet ve İtilaf Fırkasının isteğini yerine getirmek istememesinin sonucu olduğunu dile getirmiştir. Şöyle ki; Fırka, Harbiye Nazırı olan Abuk Ahmed Paşa'dan "Hareket Ordusu ile İstanbul'a gelen zabitleri tutuklamasını"

⁸²⁷ Öndeş a.g.e., s. 151.

⁸²⁸ Birinci, a.g.m., s. 509.

⁸²⁹ Biren, a.g.e., s. 149.

⁸³⁰ Birinci, a.g.m., s. 510.

⁸³¹ *Hatıralar-Cemal Paşa Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Komutanı*, s. 34.

talep etmiş, böyle bir muameleyi uygun görmeyen Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa da siyasi baskılar neticesinde kabineden çekilmiştir⁸³². Ağaoğlu'nun ibraz ettiği bu olayı açıklayıcı ve doğrulayıcı ifadeler Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin hatıratında da dile getirilmiştir. Şeyhülislam, Damat Ferit Paşa'nın iktidara gelir gelmez kendilerini divan-ı harpler kurarak mahkeme edip pek çoğunu da idam etmek fikrinde olduğunu belirtir. Fakat buna o zamanlar Harbiye Nazırı olan Şakir Paşa ve Ahmed Abuk Paşa karşı çıkmışlardır. Mustafa Hayri Efendi bu cümlelerin devamında bu karara o zaman karşı çıkan Paşaların sonradan pişman olduklarını ve "O kararı niçin tatbik ve icra edemedik"⁸³³ şeklinde hayıflandıklarını belirtmiştir.

Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa'nın istifası hakkında yaptığı açıklama ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Abuk Paşa'nın ilişkisine dair önemli bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Fevzi (Çakmak) Paşa'ya göre; Harbiye Nazırı Ahmed Abuk Paşa, Divan-ı Harp üyeliği, Tetkik-i Seyyiat Komisyonu, Muamelat-ı Zatiye Müsteşarlığı ve İstanbul Muhafızlığı gibi mevkilere Hürriyet ve İtilafçıların getirilmek istenmesini kabul etmediği için istifa etmiştir⁸³⁴. Avni Paşa ise Ahmed Abuk Paşa'nın sürgünde bulunduğu süre içinde ordudan uzak kaldığı için şimdi bulunduğu Harbiye Nazırlığına bir türlü ısınmadığını, bulunduğu makama yabancı kalan Paşa'nın gerekli vazifelendirmeleri ve atamaları yapamadığını, Damat Ferit Paşa'nın istifasını geciktirmek istemesine rağmen Ahmed Abuk Paşa'nın bu nedenlerle istifa ettiğini ileri sürmüştür⁸³⁵.

Paşa'nın Harbiye Nazırlığından istifası elbette ki tek bir sebebe bağlanamaz. Fakat dikkat çeken mevzu Ahmed Abuk Paşa'nın Hürriyet ve İtilaf Fırkasının menfaatine olan fakat uygulanmasını doğru görmediği meselelerde Fırkaya karşı olan tavrıdır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile yakınlığı bulunduğu iddia edilse de Paşa, onaylamadığı kararlarda fırka ile düşünce ayrılığına düşebileceğini göstermiştir. Sonuç olarak; Abuk Paşa'nın buraya kadar incelenen hayat safahatında fanatik bir partizan olmadığını, kimi çevreler tarafından zaman zaman İttihat ve Terakki'ye sempatisi ileri sürülmüş olmasına rağmen adının Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile de sık sık anıldığını

⁸³² Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 59.

⁸³³ Ali Suat Ürgüplü, *Der Nachlass Des Mustafa Hayri Efendi*, Otto-Friedrich-Universität Bamberg, Yurt Dışı Enstitü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 494-495.

⁸³⁴ Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 644.

⁸³⁵ Öndeş, *a.g.e.*, s. 171.

söylemek mümkündür. Abuk Paşa'nın İttihat ve Terakki'nin muhalifi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkasında ne kadar etkin olduğunu, partizanlık konusundaki hislerini açıkça gösteren verileri ortaya koymak ihtilaflıdır. Bu konuda ileri sürülen somut deliller, Abuk Paşa'nın 1919 yılı başlarında kurulan ve Hürriyet ve İtilaf kabinesi olduğu iddia edilen birinci Damat Ferit Paşa'nın kabinesinde yer almasıdır. Abuk Paşa, bundan sonra kurulan Damat Ferit Paşa kabinelerinin de vazgeçilemez isimleri arasında yer almıştır. Ahmed Abuk Paşa Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulduğu yıllarda Edirne kumandanıydı. Halaskâr Zabitan hareketinin düsturu olan ordunun siyasete karışmaması meselesi Abuk Paşa tarafından da doğru bulunmuş olmalıdır ki Ahmed Abuk Paşa'nın siyasi bir partiyle bağlantısı en azından o dönem için tespit edilememiştir.

4.1.2. İkinci Damat Ferit Paşa Hükûmetinde Meclis-i Vükela Memurluğu

15 Mayıs 1919 tarihinde Ferit Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağında Amiral Webb tarafından sadrazama verilen notada Paris Konferansı gereğince İzmir'in İtilaf Kuvvetleri tarafından işgal edileceği bildirilmişti. Ayrıca İngiliz Bahriye Kuvvetleri Kumandanı Amiral Calthorpe'un Aydın Vilayetine tebliğ ettiği notada Paris Konferansı'nın kararlarına ve mütarekenin yedinci maddesine istinaden İzmir'in işgal edileceği ve Yunan askerlerinin bu işgali gerçekleştirmesine İtilaf Devletleri tarafından karar verilmiş olduğu açıklanmıştı⁸³⁶. İtilaf Devletleri'nin kararı uyarınca 15 Mayıs 1919 günü Yunan kuvvetleri İzmir'e çıkmaya başlamıştır⁸³⁷. Ülkenin içinde bulunduğu bu buhranlı günler Damat Ferit Paşa kabinesinin 17 Mayıs 1919 tarihinde istifasını getirmiş ve Padişah Sultan Vahdettin hükûmeti kurma görevini tekrar Damat Ferit Paşa'ya vermiştir⁸³⁸.

İkinci Damat Ferit Paşa Hükûmeti 22 Mayıs 1919 tarihinde Müttefik Yüksek Komiserlerine verdiği nota ile Yunan kuvvetlerinin İzmir'den çekilmesini talep etmiş, verilen bu nota sonrası Yunan kuvvetleri çekilmedikleri gibi Ayvalık istikametinde ilerlemeye devam etmişlerdir. Bu ilerleyişten müttefik devletlerin yüksek komiserleri de rahatsız olmuş, Yunan Yüksek Komiserine ilerlemeyi durdurmaları yönünde nota verseler de Yunan ilerlemeye devam etmiştir. Bu gelişme üzerine Türk halkı Osmanlı

⁸³⁶ İbnülemin, *a.g.e.*, C. IV, s. 2039.

⁸³⁷ *Açıklamalı Yönetim Zamanı Dizini 1919-1928*, C. 1, Ed.: Nuray Ertürk Keskin, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, s. 95.

⁸³⁸ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 269.

Hükûmetine, Padişaha ve yabancı temsilciliklere gönderdikleri telgraflar ve düzenledikleri mitinglerle işgali protesto etmişlerdir⁸³⁹.

Yeni kabinenin Bahriye Nazırı Avni Paşa'nın beyanatına göre kabine mevcut kadrosuyla halka güven telkin etmemekteydi. Bu güveni pekiştirmek maksadıyla memleketin önde gelen isimlerinin yönetime katılımı sağlanmak istenmiş ve bu minvalde on iki kadar eski nazırın Meclis-i Vükelâ'ya memur edilmesi kararlaştırılmıştır⁸⁴⁰. Bu bağlamda, muhalefet firkalarından olmayan, ulusçuluğa açık, namuslu olarak tanınan devlet adamları Meclis-i Vükelâ'ya sandalyesiz nazır yani olarak atanmışlardır. Alınan karara göre bu zevat kabine görüşmelerinde ağırlıklarını duyuracak fakat iktidarı tahakkümleri altına almayacaktı⁸⁴¹. Kabineyi kuvvetlendirmek adına; Ayandan Reşid Akif ve Birinci Ferik Ali Rıza paşalar 20 Mayıs günü; eski Sadrazamlar Tevfik ve İzzet paşalar ve Abdurrahman Şeref Efendi 22 Mayıs günü; eski Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi, eski Harbiye Nazırı Ferik Ahmed Abuk Paşa, Ayandan Çürüksulu Ferik Mahmut Paşa ve eski Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa 24 Mayıs günü, Ayandan Topçu Feriki Rıza Paşa 25 Mayıs günü Meclis-i Vükelâ'da görevlendirilmişlerdir⁸⁴². Bu isimlerden Haydarizade İbrahim Efendi, Ahmed Abuk Paşa ve Hakkı Paşa Ayan olmayan kişilerdi⁸⁴³. Bu şekilde muhtelif partileri ve görüşleri temsil eden kişilerden oluşan sandalyesiz nazırlara kabinenin iç ve dış siyasetinde müşterek sorumluluk ve görev verilmiştir. Bu kabine neredeyse her gün toplanarak harici meselelerin müzakeresi ve tartışması ile meşgul olmuştur. Ahmed Abuk Paşa'nın da dâhil olduğu bu şahıslar için kullanılan "sandalyesiz nazır" tabiri Avni Paşa tarafından "otomobilsiz nazır" olarak da tabir edilmiştir. Bu adlandırmada etkili olan amil, adı geçen bu nazırlara basın eleştirilerine maruz kalmamak adına otomobil verilmemesi ancak bir kısmına saray arabalarının tahsis edilmesidir⁸⁴⁴.

Damat Ferit Paşa'nın ikinci kabinesi 26 Mayıs 1919 tarihinde saat ikide Yıldız Sarayı'nda toplanmıştır. Saltanat Şûrası veya Meşveret Meclisi adı altında⁸⁴⁵ 130 kişinin katıldığı bu toplantı Padişah'ın açılış konuşmasıyla açılmıştır. Kurtuluş için

⁸³⁹ Bozkurt, *a.g.t.*, s. 256-257.

⁸⁴⁰ Öndeş, *a.g.e.*, s. 289.

⁸⁴¹ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 270.

⁸⁴² Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 270; İbnülemin, *a.g.e.*, C. IV, s. 2041.

⁸⁴³ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 270.

⁸⁴⁴ Öndeş, *a.g.e.*, s. 291-292.

⁸⁴⁵ *Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s. 186-187.

çözüm yollarının konuşulduğu toplantıda Sadrazam Ferit Paşa, kurtuluşu İngiltere ve Fransa'nın yardımına bağlamıştır. Konuşmacılardan bazıları İngiliz himayesini savunurken bazıları da Amerikan mandasını savunmuşlardır. Tam bağımsızlığın da savunulduğu Saltanat Şûrası'ndan kesin bir hüküm hâsıl olamamıştır. Bu Saltanat Şûrası daha sonra 22 Temmuz 1920'de bir kez daha toplanmış ve Topçu Feriki Rıza Paşa dışında kalan Şûra üyeleri Sevr Antlaşması'nın imzalanması yönünde görüş bildirmişlerdir⁸⁴⁶.

Bu günlerde yaşanan İzmir'in işgaline tepki protestoları İngiliz askeri görevlileri tarafından İttihatçı tutukluları Malta'ya sürdürmek hamlesiyle karşılık bulmuştur. Mahkemelerin yavaş ilerlemesinden de oldukça rahatsız olan İngiltere, son protestolar ve tepkilerin de etkisiyle İttihatçı tutuklukların Bekirağa Bölüğü'nden kaçırılacağı şayiası üzerine harekete geçmiş ve İttihatçı tutuklular Malta'ya sürgüne gönderilmiştir⁸⁴⁷. İngiliz Karadeniz Orduları Başkomutanı General Milne'nin emri ile Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu 67 kişiden 55'i Malta'ya, 12'si Mondros'a götürülmüştür. Osmanlı Hükûmeti'nin tepki göstermediği bu sürgün kararı ve icraatı, kendilerine danışılmadığı gerekçesiyle Fransızların tepkisine yol açmıştır⁸⁴⁸. Bekirağa Bölüğü'ndekilerin sürgün edilmesi Meclis-i Vükelâ'da sandalyesiz nazır olan eski Sadrazam Tevfik Paşa'nın hükûmet ile anlaşmazlığa düşmesine neden olmuştur. Tevfik Paşa'nın tepkisi üzerine Adliye Nazırı Vasfi Efendi karşı tepki göstermiş İttihatçıların mahkemelerinin bu raddeye gelmesinin sorumluluğunu Tevfik Paşa Hükûmeti'ne yüklemiştir. Bu olay üzerine Tevfik Paşa 29 Mayıs 1919 tarihinde istifa etmiş fakat Padişahın ricasıyla sadece siyasi konuların müzakeresi esnasında mecliste hazır bulunmak şartıyla istifadan vazgeçmiş, kısa süre sonra da Paris Barış Konferansı'na katılacak heyete ikinci Osmanlı murahhası olarak tayin edilmiştir⁸⁴⁹.

İkinci Damat Ferit Paşa Hükûmeti döneminde meydana gelen önemli olaylardan biri Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin Paris Barış Konferansı'na çağırılmasıdır. İtilaf Devletleri İzmir'in işgali üzerine Türk milletinde hâsıl olan öfke ve gerilimi dindirmek adına böyle bir karar almış Damat Ferit ve heyeti 6 Haziran 1919 tarihinde yola çıkmış

⁸⁴⁶ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 1, s. 278.

⁸⁴⁷ Ata, *a.g.e.*, s. 193.

⁸⁴⁸ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 1, 283.

⁸⁴⁹ Çavdar, *a.g.e.*, s. 407-408.

ve 12 Haziran 1919 tarihinde Fransa'ya varmıştır⁸⁵⁰. Heyet-i murahhasının vazifesi konferansta mevzu bahis olacak meselenin meçhul olması sebebiyle şimdilik sadece müdafaa olarak belirlenmiştir. Bununla beraber heyete milli hukukunun garanti edildiği sulh şartlarını içeren anlaşmayı imzalama salahiyeti de verilmiştir⁸⁵¹.

Paris Barış Konferansı'na katılacak ikinci heyette Osmanlı murahhası olarak Tevfik Paşa tayin edilmiştir. Tevfik Paşa, 14 Haziran 1919 tarihinde maiyeti ile İngiliz Ceres kruvazörüyle saat 11.30'da Tolon'a doğru yola çıkmıştır⁸⁵². 17 Haziran 1919 tarihinde Türk heyeti onlar meclisine kabul olunmuştur⁸⁵³. Damat Ferit Paşa buradaki konuşmasında ülkeyi savaşa sokan İttihatçıları suçlayarak Türkiye'nin savaş öncesi toprak bütünlüğünü korumasını ve işgallere son verilmesini istemiştir. Damat Ferit Paşa, 23 Haziran'da ikinci muhtırasını okumuş fakat müttefiklerden olumlu sonuç alamamıştır⁸⁵⁴. 28 Haziran tarihinde konsey tarafından Osmanlı heyetine bir mektup gönderilerek; Osmanlı muhtıralarının Türkiye dışında bazı çıkarları ve hemen çözülmesi imkânsız olan uluslararası sorunları ortaya çıkardığı belirtilmiş ve şu an için yapılacak bir şey olmadığı dile getirilmiştir. Türk heyetinin daha uzun süre Paris'te kalmasından bir yarar elde edilemeyeceği konsey tarafından beyan edilmiştir. Yeni bir fikir alışverişi olacağı zaman Türk Hükûmetiyle de temas edeceklerini belirterek bir nevi avutma yoluna gitmişler ve Türk heyetini geri göndermişler⁸⁵⁵, Osmanlı heyeti 15 Temmuz 1919 tarihinde İstanbul'a dönmüştür⁸⁵⁶.

Paris Konferansı'ndan bir netice alamayan Damat Ferit Paşa, dönüşünde bir iki gün eve kapanmış⁸⁵⁷ 19 Temmuz 1919 tarihinde Babıâli'ye gelerek Meclis-i Vükelâ'yı toplamıştır. Yapılan toplantıda, kabinenin bu şekli ile devam edemeyeceğini, memleketin birbiriyle uyumlu bir kabineye ihtiyacı olduğunu, dolayısıyla da istifanın gerekli olduğunu ifade etmiştir. Vükelâ heyetinin de muvafakat etmesiyle saraya

⁸⁵⁰ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 1, 293; *Tasvir-i Efkâr*, 7 Haziran 1919, nr. 2748.

⁸⁵¹ *Tasvir-i Efkâr*, 15 Haziran 1919, nr. 2756.

⁸⁵² *Tasvir-i Efkâr*, 6 Haziran 1919, nr. 2747.

⁸⁵³ *Tasvir-i Efkâr*, 19 Haziran 1919, nr. 2760.

⁸⁵⁴ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 1, s. 326.

⁸⁵⁵ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 360.

⁸⁵⁶ *Tasvir-i Efkâr*, 16 Temmuz 1919, nr. 2783.

⁸⁵⁷ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK. Yayınları, Ankara 2010, s. 232.

giderek istifa eden sadrazam, Padişah tarafından tekrar kabineyi kurmakla görevlendirilmiştir⁸⁵⁸.

Çok önemli bir tarihî süreci yaşayan Osmanlı Devleti'nde o günlerin mühim konularından biri; Van, Bitlis, Diyarbakır ve Musul vilayetlerindeki İngiliz siyasi temsilcilerinin, Kürt aşiretlerini Osmanlı Devleti aleyhine tahrik edici faaliyetlerde bulunmalarıydı. Bu tahrikin altında yatan sebeplerin başında şüphesiz İngiliz denetiminde ve Kürt liderlerin komutasında Irak'ın kuzeyinde bağımsız küçük bir Kürt özerk devletinin kurulması yatıyordu⁸⁵⁹. I. Dünya Savaşı esnasında İtilaf Devletleri kendi aralarında Osmanlı Devleti topraklarını paylaşmıştı. 1917 yılında Bağdat'ı ele geçiren İngiltere, Sykes-Picot Anlaşması gereğince Fransa'ya pay edilen Musul bölgesini de ele geçirmek istemiştir. Bu coğrafyaya egemen olmak ve petrol bölgesinin güvenliğini sağlamak isteyen İngiltere Kürtlere yakınlık gösterip Kürt milliyetçiliğini teşvik etmiş, kendi politikalarını uygulatabilecek Kürt liderler aramış ve Şerif Paşa, Seyit Abdülkadir⁸⁶⁰ ve Bedirhanlarla temaslarını artırmıştır⁸⁶¹. Ortadoğu politikalarına hizmet edecek güvenilir Kürtlere ihtiyaç duyan İngiltere, her zaman için Kürt ileri gelenleriyle iyi ilişkiler içinde olmuştur⁸⁶².

İngilizlerin faaliyetleri sonrası Kürdistan Teali Cemiyeti⁸⁶³ üyeleri bünyesinde oluşan bağımsızlık ve İngiliz taraftarlığı Osmanlı idarecilerinin dikkatini çekmeye başlamıştır. İzmir'in işgali ve İngilizlerin Kürtler üzerindeki faaliyetlerinin artmasıyla 26 Mayıs 1919 tarihinde Şûra-yı Saltanat'a Kürdistan Teali Cemiyeti'nden yetkililer de

⁸⁵⁸ İbnülemin, *a.g.e.*, C. 4, s. 2046.

⁸⁵⁹ Qahttan Th. Younis, *Musul Vilayetinde İngiltere'nin (Kürt Devleti Kurma) Projesi 1918-1919*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s. 36.

⁸⁶⁰ Şemdinlili Şeyh Abdullah'ın oğludur. Kendisine Şûra-yı Devlet Reisliği ve Ayan azalığı gibi görevler verilmiştir. İngiliz ajanı Binbaş Novil ile iş birliği içinde olmuş, Malatya Valisi Ali Galip Bey ile Sivas Kongresi'ni basmak istemiştir. 1925 Şeyh Sait isyanları sırasında yakalanmış, Şark İstiklal Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilmiş, 27 Mayıs 1925 tarihinde infaz edilmiştir (Tunaya, *a.g.e.*, C. 2, s. 186).

⁸⁶¹ Şimşir, *a.g.e.*, s. 302. Mezopotamya da var olmak isteyen İngiltere, bölgenin kuzey sınırında Kürtlerin meskûn olduğunu biliyordu. Bu sebepten ötürü de Kürt liderlerle iyi ilişkiler kurulmalıydı. İngiltere, sınırların iyi tutulması için de Kürtlere ihtiyaç duymaktaydı. Çünkü bölgede bulunan Türklerle bu konuda iş birliği yapmak bu dönem için mümkün değildi (M. Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaş E.W. C. Noel'in Faaliyetleri*, TTK. Yayınları, Ankara 1988, s. 67). İngiltere'nin temas kurduğu Bedirhanogluları, Seyit Abdülkadir ve Paris'teki Kürt delegesi Şerif Paşa, Kürt örgütlerinin önde gelen liderleriydi (Mumcu, *Kürt -İslam Ayaklanması 1919 1925*, Tekin Yayınevi, 11. Basım, İstanbul 1993, s. 12).

⁸⁶² Şimşir, *a.g.e.*, s. 301.

⁸⁶³ Kürdistan Teali Cemiyeti, 1918 yılında İstanbul Cağaloğlu'nda Seyit Abdülkadir ve arkadaşları Hüseyin Şükrü, Dr. Şükrü Mehmet, Muhittin Nami, Babanzade Hikmet ve Aziz beyler tarafından kurulmuştur. Cemiyet'in Kürtçe ve Türkçe yayın yapan "Jin" adlı dergi çıkarmıştır. Mevlanazade Rıfat'ın Serbestî gazetesi de Kürt Teali Cemiyeti görüşlerine yer vermektedir (Mumcu, *a.g.e.*, s. 11).

katılmıştır. Bu yetkililere; Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Kürtler üzerindeki propagandasından devletin rahatsız olduğu ifade edilmiştir⁸⁶⁴.

Kürtlerle olan sorunlara çözüm bulmak adına Dâhiliye Nezareti tarafından 1919 yılının haziran ayında Meclis-i Vükelâ'ya sunulan tezkirede; Şark vilayetlerindeki İngiliz siyasi temsilcilerinin Kürt aşiret reislerini bazen para bazen de cebir ve şiddetle elde etmeye çalıştıkları, bu yolla adı geçen aşiretleri Osmanlı idaresinden ayırmaya çalıştıkları, hatta bir kısım aşiret üzerinde de tesirli oldukları bildirilmiştir. Bu nazik durum karşısında meselenin usulünce halli için Meclis-i Vükelâ tarafından bazı kararlar alınmıştır. Meclis-i Vükelâ Kararnamesine göre; mütareke şartları gereğince adı geçen Şark Vilayetlerinin herhangi birisinde bir karışıklık çıkması durumunda İtilaf Devletleri bu bölgeleri işgal etmekte ve siyasi mümessil adı altında bölgeye gönderdikleri kişiler vasıtasıyla bölge halkını tahrik etmektedirler. Dâhiliye Nezareti, bölgede asayişin sağlanması için bölgeye askeri kuvvet sevkine lüzum görürken İngilizlerin aldatmasına kanan aşiretlerin yeniden kazanılmasını tavsiye etmektedir. Aşiret reislerinden gerekli görülenlere nişan, madalya ve unvan verilerek taltif edilmesi, içinde bulunulan durumun nezaketinin kendilerine anlatılması, kurulması tasarlanan Kürt özerkliğine ihtiyaç olmadığının belirtilmesi alınan kararlardan bazılarıdır. Ayrıca savaş şartları dolayısıyla Konya ve Ankara'da iskâna tabi tutulan Kürt ahalinin memleketlerine iadesine ve seferberlikten kalan hayvan ve çadırlardan bu kimselere verilmesine karar verilmiştir. Bölgeye gönderilecek tüm memurların her zaman için liyakatli kişilerden seçilmesinin de önemine değinilmiştir. Meclis-i Vükelâ nihai karar olarak; Kürt ileri gelenleriyle temasta bulunarak onlara yol göstermek vazifesini icra etmek üzere Haydarizâde İbrahim Efendi⁸⁶⁵, Ahmed Abuk Paşa ve Bahriye Nazırı Avni Paşa'dan oluşan bir *Encümen-i Mahsusa* teşkil etmiştir⁸⁶⁶.

⁸⁶⁴ Yaşar Ertürk, *Milli Mücadele Döneminde Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'da Yabancı Devletlerin Faaliyetleri (1918-1922)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2007, s. 110.

⁸⁶⁵ Haydarizâde İbrahim Efendi:1864 yılında Musul'un Erbil kazasında doğmuştur. 11 Kasım 1918 tarihine kadar pek çok vazifeye memur edilen Haydarizade İbrahim Efendi, Tevfik Paşa Kabinesi'ne Şeyhülislam olarak getirilmiştir. İkinci Tevfik Paşa Kabinesi'nde tekrar meşihat makamına getirilen Haydarizade, Damat Ferit Paşa'nın ikinci kabinesinde sandalyesiz nazır olarak yer almıştır. Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde tekrar meşihat görevini gerçekleştirmiştir. Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifasıyla Salih Paşa Kabinesi'nde son meşihat görevini almıştır. Salih Paşa'nın istifasıyla Türkiye'den ayrılmış ve 1933 yılında Medine'de vefat etmiştir (Mehmet İpşirli-Kemal Beydili, "İbrahim Efendi, Haydarizade", *TDVİA.*, C. 21, İstanbul 2000, s. 297). Haydarizade İbrahim Efendi'nin Halifeye bağlı Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerinden olduğu da rivayetler arasındadır. 1930'da Bağdat Kürtlerinin kurmuş olduğu Yane Serkvetin'in (Zafer Klubü) yönetim kuruluna seçilmiştir (Levent İbrâl, *Kürt Milliyetçiliğinin Oluşum*

Osmanlı Devleti yetkililerinin ve kurumlarının Kürt meselesinin halli için verdikleri bu uğraşlara rağmen Kürdistan Teali Cemiyeti yöneticileri bağımsız bir Kürdistan için görüşmelerde ve girişimlerde bulunmaya devam etmiştir. Kürt vekillerin 1919 yılında bağımsız Kürt Devleti için uluslararası sahada yardım araması hükûmeti endişelendirmiş⁸⁶⁷ 1919 Temmuz başlarında Kürdistan Teali Cemiyetinin çalışmaları ve İngilizlerle aralarında neler görüşüldüğü sorgulanmak üzere cemiyet önderleri Babiâli'ye çağırılmıştır⁸⁶⁸. 10 Temmuz 1919 tarihinde Babiâli'de yapılan görüşmeye Kürdistan Teali Cemiyeti'ne mensup bir heyet, hükûmet adına ise Haydarizâde İbrahim Efendi, Abuk Ahmed Paşa ve Bahriye Nazırı Avni Paşa katılmıştır⁸⁶⁹. 10 Temmuz 1919 Perşembe günü saat 4'te başlayıp 6.30 da sonlanan, Kürt temsilciler ve Osmanlı Hükûmeti temsilcileri arasında geçen görüşmenin detayları, İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından 23 Temmuz 1919 tarihinde hazırlana rapora yansımıştır⁸⁷⁰. Konunun önemine binaen heyetler arasında geçen konuşmanın metni aşağıda verilmiştir.

Haydarizade İbrahim: Kürt Yüksek Komitesi'nin şubelerine ilişkin olarak valilerden alınan telgraflardan, Kürdistan'da bağımsızlık yanlısı ve hükûmeti tanımayı reddeden çok sayıda örgüt kurduğunuz anlaşılmaktadır. Sizi davet etmek ve taleplerinizin tam olarak ne olduğunu anlamak üzere hükûmet tarafından görevlendirilmiş bulunmaktayız. Dolayısıyla, isteklerinizi yazılı olarak kabineye iletir misiniz?

Yarbay Emin Bey: Şubelerimize yasal olmayan hiçbir emir vermedik. Valilerden aldığınız telgraflardaki iddialar tümüyle gerçek dışıdır. Eğer lütfedip telgrafların bir kopyasını bize gösterirseniz, o zaman size gerekli yanıtları veririz.

Haydarizade İbrahim: Kürtlerin Osmanlı Devleti'nden ayrılmayı istemediklerini ben de biliyorum ancak aldatılmış olmaları mümkündür. Süleymaniye'yi işgalden İngiltere büyük bir Kürdistan kurmaya çalışmakta ve

Süreci (1918-1926)", Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 82).

⁸⁶⁶ COA. MV. 216/39, 18 Haziran 1335/18 Haziran 1919; Kemal Süphandağ, *Hamidiye Alayları Ağrı Kürt Direniş ve Zilan Katliamı*, Peri Yayınları, İstanbul 2012, s. 300.

⁸⁶⁷ Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Çev.: Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 109.

⁸⁶⁸ Yaşar Ertürk, *a.g.t.*, s. 111.

⁸⁶⁹ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 490.

⁸⁷⁰ Zeynep Çamsoy, *Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teali Cemiyeti (1918-1927)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 273; Bilal Altan, *Kürdistan Teali Cemiyeti: Kuruluş, Amaç ve Faaliyetler*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mardin 2017, s. 124.

Doğu vilayetlerini de bu Kürdistan'a ilhak etmek istemektedir. Biz böyle görüyoruz.

Mevlanazade Rıfat: Eğer böyleyse, demek ki İngiltere Kürdistan'ın ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin varlığını Sadrazam Ferit Paşa'dan daha iyi korumaktadır. Çünkü büyük bir Ermenistan'dansa büyük bir Kürdistan, Osmanlı çıkarları açısından daha yeğdir; böylece hiç olmazsa tümüyle Müslüman olan bir ülke kalır.

Haydarizade İbrahim: Tam olarak ne demek istediğinizi anlamadım.

Mevlanazade Rıfat: Bildiğiniz üzere Sadrazam, yayınlanmış bulunan Paris Konferansı'ndaki konuşmalarında, Hükümet'in Ermenilere geniş bir özerklik vereceğini kabul etmiş olduğunu belirtti, bu doğal olarak Kürt ulusunu oldukça müteessir etti.

Avni Paşa: Bu geniş özerklik bizim topraklarımıza ilişkin değildir. Kafkaslardaki Ermeni Cumhuriyeti'yle alakalıdır.

Mevlanazade Rıfat: Sadrazamın bize ait olmayan topraklara ilişkin olarak nasıl taahütte bulunabileceğini anlayamıyorum.

Abuk Ahmed Paşa: (Sinirlenerek) Biz karış karış tüm sınırlarımızı korumaları için kumandanlarımıza emir vermiş ve gerekli tüm önlemleri almış bulunmaktayız. Hiç endişelenmeyin.

Binbaşı Avni Bey: O halde Kürdistan'da gerekli önlemleri almamız için bize de emir verin.

Abuk Ahmed Paşa: Kürt askerleri de buna katmaktayız.

Emin Bedirhan: O halde neden yakınıyor ve bize saldırıyorsunuz?

Haydarizade İbrahim: Yakınmıyoruz. Kürtlerin sadakatlerinden eminiz. Ancak sizin cemiyetinizin taleplerini bilmek istiyoruz.

Seyid Abdülkadir: Sadrazamın ifadeleri gayet açıktır; Ermeniler lehine Kürdistan'ı feda etmek istemektedir.

Haydarizade İbrahim: Ferit Paşa'nın konuşmalarını prensipte biz de kötü bulduk ve hatta düzeltilmeleri için karar aldık.

Mevlanazade Rıfat: Eğer böyleyse bunu niçin bu ana kadar kamuoyuna duyurmadınız?

Haydarizade: Sadrazamın dönmesini bekliyoruz.

Avni Paşa: Gelin dosdoğru konuşalım, bugün kaderimiz oldukça meçhuldür. Ortak bir amaç için çalışmak gerekiyor. Şu an için sizin yardımınızı ve itaatinizi bekliyoruz. Ne zamanki sizi düşünemeyeceğimiz bir noktaya gelirsek o zaman size söylerim; gidin ve başınızın çaresine bakın.

Mevlanazade Rıfat: Ancak o durumda bizim kendi başımızın çaresine bakmamız için çok geç olmayacak mı? Şu anda herkesin kaderi Paris Konferansı'nda tayin edilmek üzere, her hükümet ve her ulus orada verilen kararlara hürmet etmek zorunda. Dolayısıyla, cemiyetimiz Kürt ulusunun selameti için Kürdistan'da barış ve sükûneti korumaya çalışmaktadır.

Emin Ali Bedirhan: Osmanlı Hükümeti şu andan itibaren Kürdistan'ın varlığını temin edebilir mi? Özerk bir hükümeti kabul edebilir mi?

Avni Paşa: Bana kalsa, ben kabul ederim. Hükümet artık bu biçimini koruyamayacaktır. İmam Yahya'nın son ayaklanması sırasında Yemen'e gönderilen birlikler ile birlikteydim. Daha o tarihte İmam Yahya ile bir uzlaşmaya varılmasının ve adem-i merkezileşme imtiyazlarının verilmesinin gerekliliğini belirtmiştim. Ancak meslektaşlarım o zaman beni dinlemediler ve hatta beni yanıltmakla suçladılar ancak nihayetinde meseleyi benim söylemiş olduğum şekilde halletmek zorunda kaldılar. Oldukça da iyi yaptılar, çünkü bu önlemlere bağlı olarak, İmam Yahya savaş esnasında bize karşı gelmedi.

Bedirhani Emin Bey: Eğer Kürdistan'a ayrıcalıklar tanımayı istiyorsanız, Kürdistan'a şimdiden bir Kürt Vali ve Kürt görevliler göndermek daha iyi olmaz mı?

Avni Paşa: Neden olmasın? Uygun gördüğünüz kişileri bize söyleyin.

Seyid Abdülkadir: Israrım üzerine, kabinenin daha önce Diyarbekir ve Mamuretü'l Aziz için iki Kürt Vali seçmiş olduğunu biliyorsunuz. Ancak ertesi gün Ferit Paşa bu kararı tanımadı. Kendisi her zaman Kürtlere karşıdır.

Avni Paşa: Efendim sizi temin ederim ki kararı tanımayan Ferit Paşa değildi.

Seyid Abdülkadir: O halde kimdi?

Avni Paşa: Bunu şimdi söyleyemem.

Toplantı esnasında meydana gelen ilginç olaylardan bir tanesi Mevlanzade Rıfat ile Ahmed Abuk Paşa arasında yaşanan gerginliktir. Mevlanzade Rıfat toplantıda Wilson prensiplerine göre her topluluğun kendi refahı için çalışmaya hakkı olduğunu ve Kürtlere refah sağlayacak tek devletin de İngiltere olduğunu belirtmiştir. Mevlanzade'nin daha da ileriye giderek Türklerin kendi başının çaresine bakamazken Türk Hükûmeti'nin Kürtlere nasıl özerklik vereceğini sorgulaması üzerine Ahmed Abuk Paşa hiddetle yerinden fırlamış kimseye bir karış toprak verilemeyeceğini söylemiştir⁸⁷¹.

Bu olay Rus kaynaklarına da yansımıştır. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı Tuğamiral R. Webb'den İngiltere Dışişleri Bakan Yardımcısı J. N. Curzon'a gönderilen 22 Ağustos 1919 tarihli bir telgrafı FO 371/4158, 120189/521/44/ kaynağına referans göstererek veren Rus kaynağına göre; Ahmed Abuk Paşa, bir karış araziye bile kimseye vermeyeceklerini belirterek yabancı birliklerin ilerlemesine karşı koymaları ve Ermeni mültecilerin konuşlandırılmasına izin vermemeleri konusunda Kafkasya'daki tüm ordu komutanlarına emir verdiklerini söylemiştir. Kürt heyetle gerçekleştirilen görüşmede oldukça sinirlenen Ahmed Abuk Paşa ancak Avni Paşa'nın ikaz eden bakışıyla sakin kalmaya çalışmıştır⁸⁷².

Osmanlı Devleti'nin ülkede birlik ve beraberliği sağlamak adına almaya çalıştığı önlemlere karşın İtilaf Devletleri'nin özellikle İngiltere'nin Kürt vatandaşları etkileme faaliyetleri devam etmiştir. Bu minvalde devlet tarafından Diyarbakır'da bulunan Kürt kulübü kapatılmış, İngiliz görevlilere yakınlık gösterenler tedirgin edilmiştir. Buna rağmen Emin Ali Bedirhanogulları ve İngiliz E.W.C. Noel⁸⁷³ Halep'te buluşarak diğer Kürt ileri gelenleriyle görüşmelere başlamışlardır⁸⁷⁴. Ayrıca Paris'te bulunan Şerif Paşa⁸⁷⁵, Kürt devletinin başkanı seçildiğini bildirmiş ve Kürt bölgelerini dolaşmak üzere

⁸⁷¹ Şimşir, *a.g.e.*, s. 313; Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 634.

⁸⁷² Армянская Тематика В Британской Политике (в свете константинопольских событий 1919-1920)” *Вестник общественных наук*, Ереван 2011, No. 1-2 (630), c. 363-382 (İngiliz Politikasında Ermeni Temaları (İstanbul Olayları Işığında) 1919-1920, *Genel Bilim Kütüphanesi*, Yerevan, 2011, Sayı 1-2 (630), s. 363-382.

⁸⁷³ Noel, Hindistan Hükûmeti'nin emrinde dört yıl İran Kürdistan'ına hizmet etmiş ve İngiliz İmparatorluğunun ülküsünü savunucusu olmuştur (Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 633).

⁸⁷⁴ Mumcu, *a.g.e.*, s. 17.

⁸⁷⁵ Zeynep Karadiş, *II. Meşrutiyet Dönemi'nden Lozan Barış Antlaşması'na Kadar Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 94.

İngilizlerden ve kendi adamlarından oluşan bir komisyon kurulmasını önermiştir⁸⁷⁶. Şerif Paşa daha evvel, 22 Mart 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'nda Kürt istekleri adıyla bir muhtıra sunmuştur. Bu muhtırada Kürdistan üzerindeki Ermeni iddiaları reddedilmiş ve Kürtlerin hakkı olan bağımsızlıkları talep edilmiştir. Fakat geçen süreçte İtilaf Devletleri Şerif Paşa ve Bogos Nubar Paşa'yı uzlaştırmak için 19 Aralık 1919 tarihinde bu ikilinin Ermeni-Kürt ortak muhtıra imzalamasını sağlamışlardır⁸⁷⁷. İmzalanan bu ortak muhtıra Kürt aydınları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Erzincan'dan on aşiret reisi de Fransız Yüksek Komiserliğine gönderdiği telgrafta Şerif Paşa'yı protesto etmişler ve Türklerle soy ve din kardeşi olduklarını ilan etmişlerdir⁸⁷⁸.

Amiral Sir F. de Robeck'in 26 Aralık 1919 tarihinde Lord Curzon'a bildirdiğine göre; Kerkük ve Süleymaniye'deki Kürtler İngilizlere karşı ayaklanmış, bu durum Kazım Karabekir Paşa tarafından Harp Bakanlığına haber verilmiştir. Mustafa Kemal ise Sivas'ta Türk, Kürt ve Arap şeyhleriyle Ermeni devleti kurulmasına karşı bir toplantı düzenlemiştir. Yine bu bağlamda Ticaret Nazırı Hadi Paşa, Nafia Nazırı Abuk Ahmed Paşa, Şûra-yı Devlet Reisi Abdurrahman Şeref Efendi ve Bahriye Nazırı Salih Paşalar Harp Bakanlığında toplanarak yeni bir askeri organizasyon için proje hazırlamışlardır⁸⁷⁹. Bu beş devlet adamının Harbiye Nazırlığında geç vakitlere kadar yaptıkları görüşme 2 Aralık 1919 tarihli İstiklal Harbi Gazetesi'nde yer almıştır. Haberde Ali Rıza Paşa Kabinesi üyesi beş devlet adamının ne hakkında görüştüğünün anlaşılamadığı beyan edilmiştir⁸⁸⁰.

Netice olarak son Osmanlı Meclisinde alınan Misakı Milli kararlarında Kürtlerin yaşadığı topraklar ülkenin sınırları içinde bırakılmıştır. İtilaf Devletlerinin tepki olarak İstanbul'u işgal etmesi ve Sevr Antlaşması gereğince özerk Kürdistan vadetmeleri sonuç vermemiştir⁸⁸¹.

⁸⁷⁶ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 491.

⁸⁷⁷ Şimşir, *a.g.e.*, s. 303-306.

⁸⁷⁸ Şimşir, *a.g.e.*, s. 308.

⁸⁷⁹ *tibbiyelihiikmet.com/2015/05/10/bir-emperyalizm-projesi-kurdistan-2*, Erişim tarihi: 02.06.2021.

⁸⁸⁰ *İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 174, 2 Aralık 1919.

⁸⁸¹ Suat Zeyrek, "Millî Mücadele Sürecinde Türk- İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu", *Türkiyat Mecmuası*, C. 23, Bahar 2013, s. 126.

4.1.3 Ahmed Abuk Paşa'nın Millî Mücadele ve Mustafa Kemal ile

Münasebeti

Karadeniz Bölgesi'nde oluşturulan sahte asayişsizlik raporları zamanla meyvesini vermiş ve İngilizler, Osmanlı Devleti'nden Samsun, Trabzon, Şile, Amasya, Sivas, Kayseri ve Aydın'a asker gönderilmesini istemiştir⁸⁸². İngilizler, Rumların saldırıya uğradıklarını iddia ederek eğer hükûmet bunu önlemezse kendilerinin tedbir alacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Hükûmeti bölgeye ehliyetli bir komutan göndermeye karar vermiştir⁸⁸³. Ahmed Abuk Paşa'nın Birinci Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nde Harbiye Nazırı olduğu esnasında Karadeniz Bölgesine dirayetli bir komutan gönderilmesi düşünülmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın bu göreve seçilmesinde Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ve Bahriye Nazırı Avni Paşa'nın tesirleri olduğu gibi Sultan Vahdettin'in Paşa hakkındaki müspet düşüncelerinin etkili olduğu bilinmektedir. 30 Nisan 1919 tarihinde Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişi olarak tayini talebi sadarete yazılmış ve aynı gün Padişahın tayin iradesi çıkmıştır⁸⁸⁴. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak atanması konusundaki 30 Nisan 1919 tarihli irade 5 Mayıs tarihinde Takvim-i Vekayi gazetesinde yayımlanmıştır. Diğer gazetelerde yayımlanması ise 6 Mayıs tarihinde olmuştur. Yalnız İkdam gazetesi 1 Mayıs'ta "Mustafa Kemal Paşa bütün Doğu Orduları Genel Müfettişliğine atanmıştır" ibarelerinin yer aldığı bir haber yayımlamıştır⁸⁸⁵.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ulaşmasından sonra kendisine verilen askerî ve mülkî yetkilere dayanarak vazifeli bulunduğu bölgedeki jandarma birliklerini sayı ve teçhizat bakımından kuvvetlendirmiş bölgedeki Rum ve Ermeni çetelerini etkisizleştirmek adına önemli adımlar atmıştır. Ayrıca ordunun elindeki silahları teslim etmemesi adına Harbiye Nezareti'ne müracaatta bulunmuş, kendisi de emrindeki askeri makamlara tek bir merminin dahi kontrol subaylarına teslim edilmemesini emretmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumu İngiliz makamlarının

⁸⁸² Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, C. 1, a.g.e., s. 220-221.

⁸⁸³ Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, C. 1, s. 252-253. Harbiye Nazırı Şakir Paşa imzalı, Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak tayin edildiğine dair belge için bkz. *COA. DH. İ. UM. 19/1*, 7 Mayıs 1335/7 Mayıs 1919.

⁸⁸⁴ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. 1, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004, s. 219.

⁸⁸⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İngiliz Belgeleri II*, Çev. Cemal Köprülü, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 2001, s. 26-27.

tepkisine yol açmıştır⁸⁸⁶. Bunun üzerine İngiltere fevkalade komiseri Calthorpe, Samsun'da bazı şahısların asayişini ihlal ettiklerini, bu olaya Mustafa Kemal Paşa'nın da dâhil olduğunu bildirerek görevden alınmasını talep etmiştir⁸⁸⁷. O sırada Harbiye Nazırı olan Şevket Turgut Paşa, İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa'yı azil isteklerine karşı bu atamanın İngilizlerin istekleri doğrultusunda ve onaylarıyla olduğunu bildirmiş ancak aynı gün, 8 Haziran 1919 tarihinde Meclis-i Vükelâ'nın kararına ve İngilizlerin isteğine uyarak Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a teşrif etmesini istemiştir.

23 Haziran 1919 tarihindeki kabine toplantısında, Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'nin buyruğuna muhalif davranarak İstanbul'a gelmediği ve halkı hükûmete karşı kıskırttığı iddiasıyla görevden alınmasını kararlaştırmıştır⁸⁸⁸. Sadrazam Vekili ve Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi İngiliz makamlarına, Mustafa Kemal Paşa'yı isyan ettirmeden getirmeye çalıştıklarını dile getirirken aslında Anadolu'daki hareketi çok da önemsememiş, daha çok Rum küstahlığı ve Yunan istilasını üzerinde durmuştur⁸⁸⁹. İngilizlerin devamlı yaptığı baskılar sonucu vermiş 8 Temmuz 1335/8 Temmuz 1919 tarihinde Heyet-i Vükela kararıyla Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verilmiştir⁸⁹⁰. Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verildiğini belirten Heyet-i Vükela kararını imzalayanlar arasında Meclisi Vükelâ'da sandalyesiz nazır olarak kabinde yer alan Ahmed Abuk Paşa'nın da imzası bulunmaktadır⁸⁹¹. 3. Ordu Müfettişliği'nden azledildiği haberini alan Mustafa Kemal Paşa, 8/9 Temmuz 1919 gecesi "sine-i millete bir ferdi mücahit olarak kalabilmek için askerlikten istifa ettiğini" Harbiye Nezaretine bildirmiştir⁸⁹².

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'den aldığı bilgilere dayanarak Damat Ferit Paşa'nın ikinci kabinesi hakkında; "bugünkü kabineye dâhil bazı yurtsever kişilerin

⁸⁸⁶ Selçuk Ural, "Mustafa Kemal Paşa'nın Askerlikten İstifasının Yankıları", *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 26, Erzurum 2004, s. 264-265.

⁸⁸⁷ COA. DH. KMS. 53-1/43, 9 Haziran 1335/9 Haziran 1919.

⁸⁸⁸ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 143.

⁸⁸⁹ Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, C.1, s. 313.

⁸⁹⁰ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 349. 9. Ordu Müfettişliği 1919 yılının haziran ayında 3. Ordu Müfettişliği olarak tekrar düzenlenmiştir (Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 111).

⁸⁹¹ Türkmen, *a.g.e.*, s. 349-350. 29 Aralık 1919 tarihinde Ali Rıza Paşa Hükûmeti döneminde Meclis-i Vükelâ tarafından alınan kararla Mustafa Kemal Paşa askerlikten istifa etmiş kabul edilmiş, nişan ve madalyalarının iadesine karar verilmiştir. Bu karara imza atanlardan biri de o esnada Nafia Nazırı olan Ahmed Hamdi Abuk Paşa'dır (COA. MV. 217/203, 29 Kanunuevvel 1335/29 Aralık 1919).

⁸⁹² Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 150.

Anadolu'ya ve milletin bağına koşmaya hazır olduğu" yorumunu yapmıştır. Ali Fuat Paşa ise 14 Temmuz 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş olduğu telgrafında "kabine yakında değişecek, şimdilik kabineden Nazım Paşa, Ahmet Abuk Paşa, Tevfik Paşa ve Adliye Nazırı Mustafa Efendi Harekât-ı Milliye'yi lekedar etmiyorlarmış. Kabinede cerayan-ı millîye lehinde şiddetli mücadele ediyorlarmış" cümlelerini sarf etmiştir⁸⁹³.

Üçüncü Damat Ferit Paşa kabinesi döneminde; Anadolu'da vatani korumak kaygısıyla teşekkül eden Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk gibi cemiyetlerin yapılanmaları genişlemiştir. Aynı dönemde Trabzon toplantıları, Erzurum ve Sivas kongreleri yapılmış, Mustafa Kemal Paşa'nın gücü ve etkisi had safhaya ulaşmıştır⁸⁹⁴. Üçüncü Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin düşmesiyle 1 Ekim 1919 tarihinde Ali Rıza Paşa hükûmeti kurulmuştur⁸⁹⁵. Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin ilk günlerinde Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Ali Rıza Paşa ile temasa geçmiş ve Kuva-yı Milliye ve Heyet-i Temsiliye'nin hangi şartlar altında hükûmeti destekleyeceğini açıklamıştır. Genelge halinde tüm millete duyurulan şartların bazıları şunlardır: Yeni kabine Sivas ve Erzurum kongrelerinde tespit edilen teşkilat ve millî maksatlara saygı gösterdiği sürece Kuvayı Milliye de ona destek olacaktır. Yeni kabine, millet meclisi toplanıp denetleme işine başlayıncaya kadar milletin kaderi ile ilgili hiçbir taahhüde girmeyecektir. Sulh konferansı için seçilecek kişiler milletin isteklerini anlamış ve güvenini kazanmış kişilerden seçilecektir. Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan da bir tayin istekleri olmuştur. Bunlardan en önemlileri Cevat Paşa veya eski Birinci Ordu Müfettişi Fevzi Paşa'nın Genelkurmay başkanlığına getirilmesidir. İlk fırsatta müfettişliklerin tekrar kurulması, Doğu Anadolu'daki birliklerin Kazım Karabekir Paşa'nın emrine Batı Anadolu'daki birliklerin de Ali Fuat Paşa'nın emrine verilmesi Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nazırından istediği diğer taleplerdir⁸⁹⁶.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nde Kuvayı Milliye taraftarı ve millî birlik yanlısı kişilerin bulunması Anadolu Hareketi'ni umutlandırırken Damat Ferit Paşa Kabinesi'nden kalma bazı nazırların bu kabinde yer alması Mustafa Kemal Paşa'yı

⁸⁹³ Meliha Nur Çerçinli, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İstanbul Hükûmetlerinin Anadolu Hareketi'ne Dönük Politikaları (30 Ekim 1918-Kasım 1920)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 121.

⁸⁹⁴ Öndeş, *a.g.e.*, s. 312.

⁸⁹⁵ COA. İ. DUİT. 9/84. 6 Muharrem 1338/1Ekim1919.

⁸⁹⁶ *İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 125, 4 Ekim 1919, s. 1.

rahatsız etmiştir. 3 Ekim 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya gönderdiği telgrafta; bundan önceki hükûmetlerin milli mücadeleye uzak olan duruşlarına değinilmiş, Anadolu hareketinin yeni hükûmeti zor durumda bırakmayacağı bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nde görev almış nazırlara bu hükûmette görev verilmesini tasvip etmeyeceklerini bildirmiştir⁸⁹⁷. 6 Ekim'de Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Yunus Nadi'yi makamına çağırarak, Mustafa Kemal ile anlaşma esasları hakkında görüşülmüştür. Yunus Nadi, Harbiye telgrafhanesinden Sivas'a telgraf çekerek; önceki hükûmette yer almış olan herkesi Damat Ferit ile bir tutmamak gerektiğini anlatmıştır. Yunus Nadi'nin gözlemlerine göre; önceki hükûmetin etkin unsurları Sadrazam, Dâhiliye ve Hariciye nazırlarıdır. Diğer kabine üyelerinden şüphe etmemek gerekmektedir. Abuk Ahmed Paşa'nın ulusal harekete bütün mevcudiyeti ile bağlı kalan ve Ferit Paşa Hükûmeti'nin düşmesinde payı olan bir kimse olduğunu beyan etmiştir. Yunus Nadi, özellikle Cemal ve Abuk Ahmed paşaların ulusal örgütün birer delegeşi ve kefilî sayılmaları gerektiğini beyan etmiştir⁸⁹⁸.

6 Ekim 1919 tarihinde Yenigün Gazetesi Sahibi Yunus Nadi, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinde, Abuk Paşa'nın Ferit Paşa kabinesinin ıskatındaki rolüne dikkat çekerek Cemal ve Ahmed Abuk paşaların hükûmette Teşkilat-ı Milliye'nin bir murahhası olarak kabul olunmalarında tereddüde gerek olmadığını belirtmiştir⁸⁹⁹. Ali Rıza Paşa Hükûmeti hakkında müspet bilgiler aktaran Yunus Nadi Bey'e Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevabi telgrafta; "Abuk Paşa'nın kabinenin ıskatında yapmış olduğu rol meçhulümüzdür. Biz neticeyi temin eden kuvveti pekiyi biliriz" sözlerini sarf etmiştir⁹⁰⁰. Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin milli istekleri kabul etmesi ve bu doğrultuda hareket etmesi gerektiğini çünkü aksi takdirde icra-yı hükûmet edemeyeceklerini belirten Mustafa Kemal Paşa, "Abuk Paşa'yı bilmiyoruz. Fakat Cemal Paşa'dan Teşkilat-ı Milliyemizin murahhası olmaktan başka bir şeye intizar etmeyiz" şeklinde şahsi düşüncelerini aktarmıştır⁹⁰¹. Mustafa Kemal, 30 Ekim 1919 tarihinde Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Miralay Şevket Bey'e yazdığı şifreli telgrafta ise

⁸⁹⁷ Salim Gökçen, "Damat Ferit Hükûmeti Oluşumuna Karşı Amasya, Merzifon ve Gümüşhacıköy'ün Tepkisi", *Uluslararası Amasya Sempozyumu, 4-7 Ekim 2017 Bildiriler*, Ed; Fatih Köksal vd. Amasya 2017, s. 191.

⁸⁹⁸ Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele-II, Son Meşrutiyet-1919-1920*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 14-15; *Son Posta*, 17 Aralık 1938, s. 8.

⁸⁹⁹ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Milli Eğitim Basımevi, C. I, İstanbul 1967, s. 210.

⁹⁰⁰ *Nutuk*, s. 211; *İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 127, 7 Ekim 1919.

⁹⁰¹ *Nutuk*, C. I, s. 212.

“Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerinin mütereddît olduğu meçhulümüz değildir. Abuk Paşa da aynı evsaf ve halet-i ruhiyededir” ifadesini kullanmıştır⁹⁰².

Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuva-yı Milliye hareketini Damat Ferit Paşa hükûmetleri gibi “haince” nitelememiş aksine milli hareketi makul görmüştür. Millî mücadelede yardım maksadıyla Anadolu’ya doktor ve subay göndermiş, Kuva-yı Milliye yanlısı basına uygulanan sansürü azaltmıştır. Buna karşın İtilaf Devletleri’ni şüphelendirmemeye de azami derecede dikkat etmiştir. Hükûmet tüm bu olumlu yaklaşımlarının yanı sıra milli hareketin yapacağı iç ve dış müdahaleleri kabul edemeyeceğini de belirterek⁹⁰³ asıl otoritenin kendileri olduğunun bilinmesini istemiştir.

Ali Rıza Paşa Kabinesi’nde Nafia Nazırı olan Ahmed Abuk Paşa’nın vermiş olduğu bazı beyanatlar Paşa’nın Millî Mücadele hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktadır. 7 Ekim 1919 tarihinde hükûmet kurulduktan birkaç gün sonra Türk Dünyası Gazetesi muhabirinin “son vaziyet hakkında mütalaanızı öğrenebilir miyim?” sorusu: “Harekât-ı Milliye isminden de anlaşıldığı gibi millî, vatanî bir harekettir. Saiki de yalnız his-i vatanperverîdir. Bunun hakkında başka ne söylenebilir?” şeklinde cevap vermiştir. Hükûmet ve Anadolu arasındaki haberleşmenin vaziyeti hakkında Paşa’ya yöneltilen soru üzerine Ahmed Abuk Paşa hükûmetin aradaki yanlış anlaşılmayı gidermeye çalıştığını ifade ederek millet ile hükûmetin anlaşmasından memnuniyet duymayanların bulunabileceğine dikkat çekmiştir. Fakat maksadın milletin refaha kavuşması için elbirliğiyle çalışmak olduğuna işaret ederek yakında bunun da hâsıl olacağını dile getirmiştir. Afv-ı umumi hakkındaki söylenti ile ilgili yöneltilen soru Ahmed Abuk Paşa tarafından “İttihat ve Terakki zamanındaki taktik ve tehcir vukuatında methaldar olanlar hakkında afv-ı umumi yapılamaz. Eğer bu af harekât-ı milliyeyi idare edenler için diye söyleniyorsa, namuslu, vatanperver, hülâsa “iyi” sıfatını haiz olan bu zevat, mücrim değildirler ki affedilsinler” şeklinde cevaplanmıştır. Anadolu’ya bir heyet gönderilip gönderilmeyeceği konusunda sorulan bir soruya ise Anadolu ile anlaşmamak için sebep olmadığı, heyet gönderilmesine de gerek olmadığı cevabını vermiştir⁹⁰⁴.

⁹⁰² Nutuk, C. III, s. 1136.

⁹⁰³ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 217-218.

⁹⁰⁴ *Türk Dünyası Mecmuası*, S. 41, 7 Teşrinievvel 1335/7 Ekim 1919.

Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa, Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin kurulduğu ilk günlerde gazetelere Kuva-yı Milliye ve hükûmetin icraatıyla ilgili beyanatta bulunmaya devam etmiştir. 9 Ekim 1919 tarihinde İstiklal Gazetesi muhabiri, Ahmed Abuk Paşa'ya öncelikle Hükûmet ile Kuva-yı Milliye arasında cereyan eden münasebetler hakkında basında çıkan rivayetler ve kamuoyundaki bilgi kirliliğinden, ahalinin bu konuda gerçek haberleri öğrenmek istediğinden bahsetmiştir. Ahmed Abuk Paşa öncelikle biraz sitemkâr davranmış, bu devirde basının çok güvenilir olması gerekirken aksine gazetecilerin özensiz davrandıklarını, duyduklarını gerçekmiş gibi lanse ettiklerini ifade ederek hükûmetin basın ile uyumlu bir şekilde çalışmak istediğini belirtmiştir. Daha sonra hükûmetin Kuvâ-yı Milliye ile olan münasebetine dair açıklamalarda bulunan Ahmed Abuk Paşa; basında Hükûmeti Kuva-yı Milliye ile uzlaşmazlık içinde göstermek isteyen bazı çevrelerin bu kurnazlıkla toplumda ikilik yaratmak istediklerine, aynı zamanda hükûmeti siyaseten zayıflatmak istediklerine vurgu yapmıştır. Paşa, bu tür haberlere itibar edilmemesi gerektiğini, Hükûmetin Kuvay-ı Milliye ile anlaşmaya vardığını ve uyum içinde olduğunu beyan etmiştir. Muhabirin Abuk Paşa'ya; Hükûmetin genel af çıkarmakla ilgili bir çalışmasının olup olmadığını ve 21 Aralık 1918'de kapatılmış olan Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılabilmesi için genel seçimlerin yapılıp yapılmayacağına dair bir çalışma olup olmadığını sorması üzerine Ahmed Abuk Paşa, bu sorulardan birincisine; şimdilik hükûmetin böyle bir gündeminin olmadığını, bu konunun zamanı ve yeri olmadığını belirtmiştir. İkinci sorunun cevabında ise hükûmetin başat amaçlarından birisinin seçimler olduğunu, 20 gün içerisinde seçimlerin yapılabilmesi için bir kanun çıkarıldığını, mülakatın yapıldığı gün de bu kanunun padişah onayına sunulduğunu ifade etmiştir⁹⁰⁵. Gazetelere yansıyan bu beyanatlardan anlaşılacağı üzere Ahmed Abuk Paşa, Ali Rıza Paşa kabinesinde Nafia Nazırı olduğu dönemde sık sık basına Kuvayı Milliye hakkında olumlu görüşler ihtiva eden beyanatlar vermiştir. Bu verilerden hareketle, Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa'ya göre hükûmet ve Kuva-yı Milliye arasında bir anlaşmazlık veya zıtlasma söz konusu değildir.

Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa'nın hükûmet ve Kuva-yı Milliye ile ilgili beyanatları 1920 yılının ilk aylarında da devam etmiştir. Ahmed Abuk Paşa, 11 Şubat 1920 tarihli demecinde: "Kuva-yı Milliye denilen teşkilâtın sırf Türklerin namus ve

⁹⁰⁵ *İstiklâl*, 9 Teşrinievvel 1335/9 Ekim 1919, nr. 273, s. 1.

hayatını müdâfaa etmek için kurulduğunu” dile getirmiştir⁹⁰⁶. 13 Şubat 1920 tarihinde bir gazetede yer alan “Hükûmet, Kuva-yı Milliye ile temasları kesiyor mu?” başlıklı haberde Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa konuyla ilgili açıklamasında; hükûmetin ancak millet meclisi ile doğrudan doğruya temasta bulunacağı, hükûmet üzerinde ancak milli temayülün belirli bir şekli olan Millet Meclisi’nin kontrol icra edebileceğini dile getirmiştir. Paşa, Kuva-yı Milliye oluşumunun sebebini devletin mevcudiyetinin müdafaası olarak tarif etmiştir⁹⁰⁷. Beyanatlardan anlaşıldığına göre Ali Rıza Paşa kabinesinde Nafia Nazırı olan Ahmed Abuk Paşa, Kuva-yı Milliye ile ilgili verdiği beyanatlarda sık sık Hükûmet ve Kuva-yı Milliye arasında var olan mutabakatı vurgulamıştır. Paşa’nın ilerleyen süreçte Kuva-yı Milliye’nin ülkenin bütünlüğünü korumak için var olduğunu, buna karşın hükûmet üzerinde herhangi bir tesiri olamayacağını bildirmesi süreç içerisinde İtilaf Devletleri’nin hükûmete yaptığı baskıların bir neticesi olmalıdır.

Taha Niyazi Karaca’ya göre; Ali Rıza Paşa Hükûmeti kanun hükümlerine uymayı rehber edinmiş ve Meclis-i Mebusan seçimlerini bir an evvel yaparak Damat Ferit hükûmetlerinden farklı olduklarını ortaya koymayı amaç edinmiştir. Fakat bu hükûmet de milli teşkilatı yok etmek istemektedir. Bunu başarabilmek için de Damat Ferit Paşa hükûmetinin izlediği politikayı takip etmeyip farklı yöntemler izlemişlerdir. Öncelikle kabinedeki bazı isimlerin Anadolu hareketine yakın olduğu hissi uyandırılmaya çalışılmıştır. Hatta Ahmed Abuk Paşa ve Cemal Paşa’nın Heyet-i Temsiliye üyesi oldukları fikrini de Yunus Nadi aracılığıyla iletmışlerdir. Fakat hükûmetin düşüncesi yumuşak politika izleyerek milli teşkilatı yok etmektir. Ayrıca yapılacak olan seçimleri de silah olarak kullanmışlardır. Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa ve Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa gazetelere verdikleri beyanatlarda seçimlerin yapılacağını ve meclisin açılmasıyla memleketin mukadderatını meclisin elinde toplanacağını memleketin durumunu meclisin tayin edeceğini söylemişlerdir. Lakin yapılan bu beyanatlara rağmen Mustafa Kemal Paşa, Kuva-yı Milliye’yi lağvetmeye ve Heyet-i Temsiliye’yi feshetmeye yanaşmamıştır⁹⁰⁸.

⁹⁰⁶ Pınar Tuna, *İstanbul Basınında Kuva-yı Milliye Algılamaları (1918-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 91.

⁹⁰⁷ *İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 235, 13 Şubat 1920.

⁹⁰⁸ Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, TTK. Yayınları, Ankara 2004, s. 196-197. Heyet-i Temsiliye Cemal Paşa’nın gruba üyesi olmasını kabul etmiş fakat Ahmed Abuk Paşa’nın

Karaca, Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ni milli teşkilatı yok etmek isteyen bir oluşum şeklinde öne çıkarırken Sabahattin Selek, kabine üyeleri arasında Sadrazam ve Harbiye Nazırından başka asker kökenli olan Bahriye Nazırı Salih Paşa, Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa ve Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Paşa'nın milli harekâta anlayış gösteren vatansever ve dürüst insanlar olduklarını vurgulamaktadır. Selek'e göre, bu paşalar kendi nezaretleri bünyesinde bir şey yapamamaları da kabinenin genel politikasında olumlu etkileri olacaktır⁹⁰⁹. Hüsrev Gerede kaleme aldığı hatıratında, Ahmed Abuk Paşa'nın Damat Ferit Paşa Hükûmeti döneminde nazır iken kendisinin ulusal direnişçiler arasında yer almasına şaşırdığını fakat Ali Rıza Paşa Hükûmeti döneminde bu fikrini değiştirdiğini belirtmektedir. Ayrıca Ahmed Abuk Paşa, Hüsrev Gerede'nin ulusal direnişçiler arasında bulunmasını isabetli bir karar olarak görmüş, bunu da “gençler daha akıllı” sözleriyle ifade etmiştir⁹¹⁰.

Mondros Mütarekesi sonrasında İstanbul ve çevresinde ilk milli teşkilatlanmayı gerçekleştiren Karakol Cemiyeti'nin kuruluşunda yer alan ve sonrasında Endaht Mektebi müdürlüğü yapan Yenibahçeli Ahmet Şükrü Bey'in⁹¹¹ bu göreve atanması Ahmed Abuk Paşa'nın yardımıyla olmuştur. Anadolu'ya gönderilecek insanlar bu mektepte toplanır kıyafetleri değiştirildikten sonra “Menzil Hattı” adı verilen yola çıkarılırlardı⁹¹². Yenibahçeli Ahmet Şükrü Bey'in Ahmet Abuk Paşa'nın yardımıyla Endaht Atış Mektebi Müdürlüğüne atanması Abuk Paşa'nın Millî Mücadeleye olan bakışını ve duruşunu göstermesi bakımından önemlidir. Zira Ahmed Abuk Paşa'nın bu atamaya yardım etmesi kendisinin de bu teşkilatta yapılanlardan haberdar olduğunu ve desteklediğini göstermektedir. Osmanlı'nın son döneminde zorunlu olarak kurum ve şahıslar çok rahat makas değiştirilebilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Ahmed Abuk Paşa'nın düşüncelerinde de zamanla değişim olduğunu ve milli harekete müspet bakmaya başladığını söylemek mümkündür.

İngiliz Yüksek Komiseri de Robek İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği bir telgrafta, yeni kurulan Ali Rıza Paşa Kabinesi hakkında; “Yeni kabine

Damat Ferit Paşa kabinelerinin tümünde yer alması sebebiyle ona yakın davranmamışlardır (Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 197).

⁹⁰⁹ Selek, *a.g.e.*, C. 1, s. 317.

⁹¹⁰ Hüsrev Gerede'nin *Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, s. 104-105.

⁹¹¹ Adnan Sofuoğlu, “Millî Mücadele Döneminde Kocaeli Üzerinden Anadolu'ya Sevkiyat ve Geçişler”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Ed: Haluk Selvi-M. Bilal Çelik-Ali Yeşildal, Kocaeli 2016, s. 1377.

⁹¹² Ünal, *a.g.e.*, s. 130.

daha ziyade milliyetçi ve bazı hallerde de İttihatçılara sempatisi bulunan kişilerden kurulmuştur” şeklinde bilgi vermiştir. Daha sonra sadrazam ve nazırlar hakkında özel bilgiler veren de Robek, Ahmed Abuk Paşa hakkında; “eski kabinenin yeni kabinede en fazla dikkati çeken kalıntısı Çerkes olan Abuk Paşa’dır. Abuk Paşa’nın, eski kabinenin Mustafa Kemal hareketine en fazla yakınlık duyan üyesi olduğu sanılmaktaydı” ifadelerini kullanmıştır⁹¹³.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti üyeleri hakkında değerlendirme yapan diğer bir kişi de Kara Vasıf Bey’dir. 28 Kasım 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yapılan Heyet-i Temsiliye görüşmelerinde hükûmet üyeleri hakkında fikir beyan eden Vasıf Bey, Sadrazam Ali Rıza Paşa hakkında; “siyasi düşüncesi yok, aile yönünden sarayla ilişkili ve onların sözünden çıkamaz, kendisinden bir iş beklenemez” şeklinde yorum yapmıştır. Kabine’nin Nafia Nazırı olan Ahmed Abuk Paşa hakkında da düşüncelerini açıklayan Kara Vasıf Bey’e göre; Ahmed Abuk Paşa, iyi niyetli fakat siyaseten beslenmemiştir. Nüfuz-ı nazar sahibi değildir. Kendisine söylenen şeylerden fazlasıyla etkilenmekte ve inanmaktadır. Kabinede bulunan diğer nazırlar da genelde güçsüz ve beceriksizdirler. Mustafa Kemal Paşa, Kara Vasıf Bey’e kamuoyunun bu kabineye karşı olan tavrını sorduğunda Vasıf Bey, kamuoyunun “bu kabinenin hiçbir şey yapmayacağına ve beş para etmediğine” inandığı cevabını vermiştir⁹¹⁴.

Ali Rıza Paşa Kabinesi Kuva-yı Milliye’nin gayretlerine kayıtsız kalmamış, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelere başlamıştır. Amasya Görüşmeleri ile taraflar arasında bir ölçüde mutabakat sağlanırken Harbiye Nazırı Cemal Paşa’nın girişimleriyle Mustafa Kemal Paşa’ya itibarı, nişan ve madalyaları iade edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti tarafından tespit edilen “misak-ı milli” kararları Ali Rıza Paşa Hükûmeti döneminde açılan mecliste kabul edilmiştir⁹¹⁵. Yapılan dâhili ve harici beyanatlardan anlaşıldığı üzere Ali Rıza Paşa Kabinesi milli hareketin karşısında olmadığı ve bu hareketin faaliyetine ılımlı yaklaştığı söylenebilir.

⁹¹³ *İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 125, 4 Ekim 1919; Fahir Armaoğlu, “İngiliz Belgelerinde İstanbul’un İşgali”, *Belleten*, C. LXII, s. 234, (1998).

⁹¹⁴ *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Haz.: Uluğ İğdemir, TTK. Yayınları, Ankara 1975, s. 141. Gerede, a.g.e., s. 129.

⁹¹⁵ Zekeriya Türkmen, *Mütarekeden Milli Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918-1919)*, Bengi Yayınları, İstanbul 2010, s. 278.

Ahmed Abuk Paşa'nın milli harekete ve Mustafa Kemal Paşa'ya bakışı ile Mustafa Kemal Paşa'nın Ahmed Abuk Paşa hakkındaki düşünceleri değerlendirildiğinde genel anlamda olumsuz bir veriye rastlanmamaktadır⁹¹⁶. Fakat Ahmed Abuk Paşa'nın, isim benzerliğinden mütevellit karışıklıkla bazı araştırmalarda sehven “Yüzellilikler” listesine dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Konumuzun kapsamına giren yıllar arasında çok sayıda Ahmed Hamdi adlı devlet adamının olması karşılaşılan en önemli zorluk olmuştur. Hayatını incelediğimiz Ahmed Abuk Paşa'nın neredeyse bütün resmî işlemlerde “Abuk” aile adını kullanmış olması ve yaşadığı dönemde daha ziyade böyle anılması hasebiyle araştırma eserlerde de genellikle “Abuk” olarak anılması doğru ilerlememizi kolaylaştıran bir unsur olmuştur. Sicill-i Ahval kaydının mevcut olmaması nedeniyle yine de aynı adı taşıyan şahısların bilgilerine ihtiyatlı davranılmış ancak ilerleyen süreçte çıkan verilerin karşılaştırılması ile sahih bir ayırım yapmak mümkün olmuştur. Dolayısıyla doğrudan bu konu ile ilgili olmayan ancak bir yönüyle Paşa'nın adının geçtiği bazı araştırmalarda Ahmed Abuk Paşa diğer Ahmed Hamdi adlı şahıslarla karıştırılmıştır. Bu karışıklık en fazla, Yüzellilikler listesinde yer alan Cakacı Hamdi Paşa ve yine Yüzellilikler listesinde yer alan Kiraz Hamdi Paşa ile bizim araştırma konumuzu teşkil eden ve Yüzellilikler listesinde yer almamış olan Ahmed Abuk Hamdi Paşa arasında yaşanmıştır. İlhami Soysal, *Yüzellilikler* isimli eserinde “Cakacı Hamdi Paşa” başlığı altında Ahmed Abuk Paşa ve Bahriye Nazırı olan Hamdi Paşa'nın bilgilerini mezcetmiştir. Bu çalışmada Çerkes asıllı olan Ahmed Abuk Paşa, Kürt Hamdi ismi ile zikredilmiştir. Bu şahıs 1927 yılında vatandaşlıktan çıkarılmıştır⁹¹⁷. Şaduman Halıcı da *Yüzellilikler* başlıklı Yüksek Lisans tezinde İlhami Soysal'dan yaptığı alıntıyla Ahmed Abuk Paşa'yı Yüzellilikler listesine dahil etmiştir. “Eski Bahriye Nazırı Cakacı Hamdi Paşa” başlığı altında verdiği bilgilerde yine Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın ve Cakacı Hamdi Paşa'nın bilgileri karışık verilmiştir⁹¹⁸. Cemil Koçak da bir çalışmasında “Cakacı (Ahmet) Hamdi (Abuk) Paşa” başlığıyla Soysal'ın

⁹¹⁶ Hakan Uzun'un doktora çalışmasında Nutuk'un analizi yapılmış ve Atatürk'ün bazı şahıslar hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Atatürk'ün Abuk Ahmed Paşa hakkındaki görüşleri “Mustafa Kemal Paşa, Abuk Ahmet Paşa'nın Millî Mücadele konusunda tereddütlü olduğuna inanıyor” ibaresi ile aktarılmıştır (Hakan Uzun, *Atatürk'ün Nutuk'unun İçerik Analizi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 296-321. Yapılan bu analizler bizi Atatürk ve Ahmed Abuk Paşa arasında bir muhalefet veya anlaşmazlık olduğu verisine ulaştırmamakla beraber Ahmed Abuk Paşa'nın Damat Ferit Paşa hükümetlerinde yer alması sebebiyle Atatürk'ün Paşayla yakın ilişki kurmak istememiş olabileceği izlenimi bırakmaktadır.

⁹¹⁷ İlhami Soysal, *150'lilikler*, Gür Yayınları, İstanbul 1988, s. 271-272.

⁹¹⁸ Şaduman Halıcı, *Yüzellilikler*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1998, s. 65.

verdiği bilgilerin benzerini vermiştir⁹¹⁹. Verilen bu yanlış bilgiler Ahmed Abuk Paşa'nın muhalifler listesinde adının geçmesine ve milli harekete muhalif cenahta yer aldığı algısına neden olmuştur.

4.1.4. Ahmed Abuk Paşa'nın Nafia Nazırlıkları

Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti'nde imar faaliyetleri eyaletler ve sancakların kendi bünyesinde yaptıkları icraattan ibaret iken Tanzimat'la birlikte bu faaliyetler merkezden idare edilmeye başlanmıştır⁹²⁰. Nafia Nezareti kurulmadan önce bayındırlık işlerinin yürütülmesini Mimarbaşılar ve Umûr-ı Nafia Meclisi gibi kurumlar yapmıştır. Bu kurumlarda zamanla bozulma yaşanmış ve 1839 yılında yapılan değişiklikle Umur-ı Nafia Meclisi, Ziraat Meclisi adıyla ve Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak faaliyete başlamıştır. 1841 yılında Ticaret Nezareti'nin lağvedilmesiyle Nafia Meclisi tamamen kapatılmıştır. Tanzimat dönemine gelindiğinde bayındırlık faaliyetlerinin daha örgütlü bir şekilde yönetilmesi için imar meclisi kurulurken harcamaların karşılanması için de Nafia Hazinesi teşkil olunmuştur. İyileştirme adına zaman içinde yapılan bu değişimler neticesinde 1845 yılında tekrar Ticaret Nezareti kurulmuştur. Bu nezaretin adı 1846 yılında Ticaret ve Ziraat Nezareti olarak değiştirilmiştir. Merkezde yapılan bu değişim ve kurumlaşma hareketlerinin taşraya pek etkisi olmamış, taşradaki yönetim birimleri bayındırlık faaliyetlerini kendileri yürütmüşlerdir. 1848 yılında Nafia Nezareti kurulmuş fakat ilerleyen süreçte standart yapıda kalmamış Ticaret Nezareti başta olmak üzere bazı nezaretlerle dönem dönem birleşmiş veya ayrılmıştır⁹²¹.

1848-1869 yılları arasında Nafia Nezareti'nin faaliyet alanları içerisinde; makine ve fabrikalar tesisi, Nafia Hazinesi'nin güçlendirilmesi, ziraat ve sanayinin geliştirilmesi, kumaş üretilmesinin geliştirilmesi, binaların yapımının denetlenmesi, İstanbul kaldırımlarının düzenlenmesi, ormanların korunması, tersanenin ihtiyacı olan odunun temini, İstanbul'un su sıkıntısının giderilmesi yer almıştır. Nezaretin hizmet alanına 1870-1879 arasında yol, köprü, demiryolları, maden, posta ve telgraf, mühendislik mektebinin açılma da dâhil edilmiştir. 1880'den sonra da yol, köprü, liman, demiryolu inşası, fabrikaların denetlenmesi, bataklıkların kurutulması, arazinin

⁹¹⁹ Cemil Koçak, *Tek parti Döneminde Muhallif Sesler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.120.

⁹²⁰ Aziz Tekdemir, "Tanzimat Dönemi Nafia Nezareti", *Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Ocak 2011, s. 126.

⁹²¹ Şenay Atam, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Niğde 2015, s. 7.

sulanması, devlet binalarının inşasının denetlenmesi ve gerekli layihaların hazırlanması Nafia Nezareti'nin faaliyet sahası içerisinde yer almıştır⁹²². Kuruluşundan itibaren oldukça geniş bir alanda devletin kalkınmasına hizmet etmiş olan Nafia Nezareti 1922 yılında kaldırılmıştır⁹²³.

4.1.4.1 Üçüncü Damat Ferit Paşa Hükûmetinde Nafia Nazırlığı

Sina Akşin'in "Partiler Üstü Bir Hükûmet" olarak isimlendirdiği⁹²⁴ Damat Ferit Paşa'nın üçüncü hükûmeti 21 Temmuz 1919 tarihinde kurulmuştur. Hariciye Nezareti'ne Damat Ferit Paşa, Dâhiliye Nezareti'ne Adil Bey, Harbiye Nezareti'ne Nazım Paşa, Bahriye Nezareti'ne Salih Paşa, Nafia Nezareti'ne Ahmed Abuk Paşa, Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne vekâleten yine Ahmed Abuk Paşa, Maarif Nezareti'ne Said Bey, Maliye Nezareti'ne Tefvik Bey (Biren) tayin edilmiştir⁹²⁵. Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın "hiçbir parti ile alakası olmayan bîtaraf kimselerden müteşekkil" diye belirttiği kabinede Şeyhülislam yine Mustafa Sabri Efendi olurken sandalyesiz bakanların sayısı yarıya düşürülmüştür. Ayandan Tefvik Paşa, İzzet Paşa ve Ali Rıza Paşa sandalyesiz bakan olarak devam etmiştir⁹²⁶. Basında yer alan bilgilere göre Harbiye Nezareti'ne getirilen Nazım Paşa; Talat, Enver ve Cemal paşalar hakkında idam kararı veren Divan-ı Harp başkanı Nazım Paşa'dır. Bir önceki kabinede Kuva-yı Milliye taraftarı olmakla bilinen Nafia Nazırı Ferit Bey kabineden çıkarılmış yerine Ahmed Abuk Paşa getirilmiştir⁹²⁷.

Nafia Nazırı olan Ahmed Abuk Paşa'nın vekalet ettiği Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin İzmirli Mühendis Halit Ziya Bey'e teklif edileceği haberi 24 Temmuz

⁹²² Atam, *a.g.t.*, s. 193.

⁹²³ Atam, *a.g.t.*, s. 443.

⁹²⁴ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 393.

⁹²⁵ COA. BEO. 4583/343704, 22 Şevval 1337/21 Temmuz 1919; COA. İ. DUİT. 9/76, 22 Şevval 1337/21 Temmuz 1919. Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, C. 1, s. 331. İbnülemin, *a.g.e.*, C. 4, s. 2047. Ahmed Abuk Paşa'nın Birinci Damat Ferit Paşa hükûmetinde Harbiye Nazırlığı, ikincisinde Meclis-i Vükela memurluğu ve üçüncüsünde Nafia Nazırı olarak görevlendirilmesi, Avni Paşa tarafından eleştirilmiştir. Sadrazam Ferit Paşa'nın ilk kabinesinde Harbiye Nazırı olarak çalışmadığı Ahmed Abuk Paşa'yı bu defa daha cesur olması lazım gelen üçüncü kabinesinde Nafia Nezareti'ne getirmesini, "sadrazamın garip hallerinden biri" olarak dile getirmiştir (Öndeş, *a.g.e.*, s. 311).

⁹²⁶ *İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 61, 22 Temmuz 1919. Aynı gazetede yer alan habere göre Damat Ferit Paşa'nın Paris seyahati sonrası halkta ve kabinede oluşan hoşnutsuzluklar üzerine istifa ettiği genel kanı ise de Sadrazam Damat Ferit Paşa, bu istifasının sebebini gazetecilere "daha kuvvetli bir kabine kurmak" olarak açıklamıştır.

⁹²⁷ *İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 61, 22 Temmuz 1919. Damat Ferit Paşa'nın Üçüncü Kabinesi'nde sonradan Harbiye Nazırlığı'na getirilen Süleyman Şefik Bey, göreve geldiğinde Nazırlık müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa'yı, Genelkurmay İkinci başkanı Kazım Paşa'yı ve İstanbul askeri valisi Şevki Paşa'yı azlederek önemli makamlarda tasfiye işlemine başlamış ve bunun devamı da gelmiştir (*İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 82, 15 Ağustos 1919).

1919 tarihinde İstiklal gazetesinde yer almıştır. Haberde yer alan bilgilere göre Halit Ziya Bey'in bu teklifi için bazı şartlar⁹²⁸ ileri sürmesi nedeniyle bu atama gerçekleşmemiş Ticaret ve Ziraat Nazırlığı'na 11 Ağustos 1919 tarihinde eski Kudüs mutasarrıfı Tahir Hayrettin Bey, 11 Eylül 1919 tarihinde ise Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Ferik Hadi Paşa atanmıştır⁹²⁹.

Yeni hükûmetin kurulmasının üzerinden fazla vakit geçmeden “kabinde buhran” haberleri basında yer almaya başlamıştır. 25 Temmuz 1919 tarihli İstiklal Harbi Gazetesi, Mustafa Kemal hakkında alınmak istenen bazı kararlar sebebiyle o an sandalyesiz bakan olan eski sadrazamlardan Tevfik Paşa ile Nazım Paşa'nın istifaya hazırlandıklarını ibarelerine taşımıştır. Hükûmet tarafından alınan karara göre bundan böyle gazetecilere Dâhiliye Nazırı beyanatta bulunacaktır. Yapılan kabine toplantısı hakkında diğer nazırların gazetecilerle temasta bulunmaması ve beyanatta bulunmaması kararlaştırılmıştır. Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa'da bu haberi teyit etmiştir⁹³⁰. Kabinde yaşanan bir istifa da Ahmet İzzet Paşa'nın Meclis-i Vükela memuriyetinden ayrılmasıdır. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanmaları karşı çıkan Ahmet İzzet Paşa, Meclis-i Vükela toplantısını terk etmiş, Ayan Meclisi'ne gelerek oldukça sert bir istifa dilekçesi hazırlamış ve 29 Temmuz 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa Kabinesi'nden çekilmiştir⁹³¹. İzzet Paşa'nın istifası henüz ilan edilmeden önce Damat Ferit Paşa'nın muhibbi İhsan Beyle baş başa geçen konuşmasında Sadrazam Ferit Paşa, İzzet Paşa'nın istifasını tenkit etmiş Paşa'ya yakın olan Salih, Ali Rıza, Tevfik ve

⁹²⁸ Ersin Demirci, *İstiklal Gazetesi İndekslemesi (1918-1919)*, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat 2012, s. 26.

⁹²⁹ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 617. Ahmed Abuk Paşa'nın Ticaret ve Ziraat Nazırlığına vekalet ettiği günlerde; Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından İzmit Sancağına bağlı Orman Mektebine talebe kaydına başlanmıştır. Bu mektebe kabul için; Osmanlı Devleti tebaası olmak, 15 yaşından küçük veya 17 yaşından büyük olmamak, harekete ve yürümeye mâni herhangi bir hastalığı bulunmamak, ehli namus olduğu mahalle ahalisi ve heyet-i ihtiyar tarafından tasdiklenmiş olmak ve Rüşdiye tahsilini tamamlamış olmak gibi şartlar belirlenmiştir. Bu şartları haiz olan kimselerin Ağustos'un on beşine kadar bir dilekçe ile Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne başvurmaları istenmiştir. Adaylara yapılacak olan sınavın 18 Ağustos 1335 (18 Ağustos 1919) ve 21 Ağustos 1335 (21 Ağustos 1919) arasında iki aşamalı olarak yapılacağı duyurulmuştur (*Takvim-i Vekayi*, nr. 3614, 4 Ağustos 1335/4 Ağustos 1919, s. 5). 2 Ağustos 1919 tarihinde Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı memur ve hizmetlilerine verilecek ekmek bedeli hakkında kararname çıkarılmış, bu kararnamenin uygulanmasına Ticaret ve Ziraat Nazırı vekili olarak Ahmed Abuk Paşa memur edilmiştir (*Düstur*, 2. Tertip, C. XI, s. 330, nr. 200, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928. 18 Ağustos 1919 tarihinde Ahmed Abuk Paşa'nın başında bulunduğu Nafia Nezareti, Kondüktör Mektebi'ne öğrenci alımı için Takvim-i Vekayi gazetesine ilan vermiştir. Bu mektebe; Sultani on birinci sınıfı tamamlayanlar veya yedi senelik idadi mezunları imtihansız alınacakken bu vasıfları taşımayanların da sınavla alınacağı ilan edilmiştir (*Takvim-i Vekayi*, nr. 3626, 18 Ağustos 1335/18 Ağustos 1919, s. 8).

⁹³⁰ *İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 65, 26 Temmuz 1919.

⁹³¹ Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, s. 255-256.

Ahmed Abuk Paşaların da kabineden çekilme ihtimallerinden doğan endişesini dile getirmiştir⁹³².

Bu dönemde Millî Mücadele'nin İttihatçı bir hareket olarak algılanması söz konusu olmuş ve hükûmet Anadolu'nun çeşitli bölgelerine heyetler göndermeye karar vermiştir. Bu minvalde Konya-Afyon ve Antalya vilayetlerine Süleyman Şefik Bey başkanlığında tahkik heyeti gönderilmiştir⁹³³. Afyon'a giden heyet iki gün boyunca şehrin ileri gelenleriyle karşılıklı bir görüşme gerçekleştirmiş, halka padişahın isteği bildirilmiştir. Padişahın isteği; “vatan menfaatlerinin her türlü fırka ihtiras ve mübazenin üstünde bulundurulması ve memleketi kurtarmak için bütün ahalinin saltanat ve hilafet etrafında toplanarak müttehiden hareket etmesinin elzem olduğu” idi. Daha sonra Konya'ya geçen Şefik Paşa “milli kuvvetlerin kolaylıkla dağıtılabileceğini, eğer kendisi Harbiye Nazırı olur ise bunu başarabileceğini” bildirmiştir. Şefik Paşa'nın bu geziler sırasındaki icraatı Sadrazamı memnun etmiş olmalı ki görev dönüşü Harbiye Nazırlığı makamına getirilmiştir⁹³⁴. Şefik Paşa 13 Ağustos 1919 tarihinde Harbiye Nazırlığına getirilirken Nazım Paşa'nın istifa nedeni “Halil Paşa ile Küçük Talat Bey'in Bekirağa Bölüğü'nden kaçıışı” olarak basına yansıtılmıştır. Fakat Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa'nın Vakit gazetesine yaptığı açıklamaya göre Nazım Paşa'nın görevinden ayrılmasının başka sebepleri vardır⁹³⁵. Ali Fuat Türkgeldi, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın kendisine Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın Meclis-i Vükelada Dâhiliye Nazırı Adil Bey ile tartıştığını bu hal dolayısıyla görevine devam edemeyeceğini ve kendisini istifaya davet ederek yerine Şefik Paşa'nın getirileceğini ifade etmiştir⁹³⁶.

Harbiye Nazırlığı'na Süleyman Şefik Paşa'nın getirilmesi üzerine kabinede sandalyesiz nazır olarak görev yapan Tevfik Paşa istifa etmiştir. Çünkü Tevfik Paşa, Harbiye Nazırlığına Süleyman Şefik Paşa'nın getirilmesine karşı olup hatta bu meseleden dolayı Sadrazam Ferit Paşa'yı Padişaha şikâyet etmiştir. Diğer önemli bir olay ise bazı gazetelerin yaptığı habere göre; memlekette milli birliğin sağlanması adına Harbiye, Adliye ve Bahriye Nazırları Sadrazama bir muhtıra vermişler ve bundan sonra

⁹³² Tan, 26 Ağustos 1939.

⁹³³ Taha Niyazi Karaca, “Milli Mücadele’de Bozkır İsyanları”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Yıl 2004, s. 171-172. Tahkik heyetleri beş bölgeye gönderilmiştir.1. Hüdavendigar, Karesi; 2. Konya, Karahisar-ı Sahip, Antalya; 3. Ankara, Kastamonu; 4. Samsun, Sivas; 5. Trabzon, Erzurum (Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 404).

⁹³⁴ Karaca, “Milli Mücadele’de Bozkır İsyanları”, s.173-174.

⁹³⁵ Karaca, “Milli Mücadele’de Bozkır İsyanları”, s. 186.

⁹³⁶ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s.234.

da Harbiye Nazırı Nazım Paşa istifa etmiştir. Fakat bu muhtıra haberi Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa tarafından resmen tekzip edilmiştir. Ahmed Abuk Paşa, bu istifanın Halil Paşa ve Küçük Talat'ın Bekirağa bölüğünden kaçması ile herhangi bir alakası bulunmadığını belirtmiş fakat net bir açıklamada bulunmamıştır. İstiklal gazetesine göre yaşanan bu değişim kararı; Harekâtı Milliye' ye karşı daha iyi bir idare yürütmek ve milli hareketle ilgili hükûmet kararlarının yerine getirilmesi adına Damat Ferit Paşa'nın tercihinden doğmuştur ⁹³⁷.

Kabine buhranının ve nazır değişimlerinin fazlaca yaşandığı Damat Ferit'in Üçüncü hükûmetinde Nafia Nazırı olan Ahmed Abuk Paşa'nın gazetelere verdiği demeçler elbette ki siyasi konularla sınırlı kalmamış nazırlık yaptığı kurumun işleyişi ve farklı konularda da beyanatları olmuştur. 6 Ağustos 1919 tarihinde Tarık gazetesi muhabiri ile yaptığı görüşmede; İstanbul'da vurgunculuk nasıl önlenecek sorusuna “İstanbul'da vurgunculuk yoktur ki önlensin cevabını vermiştir. Ayrıca vurgunculuğu önlemek görevinin Vükela Encümeni'nin görevi olmadığını belirtmiştir. Bu işle ilgili olarak İaşe Müdüriyeti'ne bağlı olarak İaşe Komisyonu kurulduğuna vurgu yapan Paşa, komisyonun önemli gördüğü maddeleri vükelaya sunarak bu konuda yapılması gerekenlerin yapılacağını bildirmiştir. “Seçimler hakkında yeni bir şey var mı?” sorusuna ise seçimlerin bir iki ayda biteceğini umduğunu ifade etmiş milli bir meclise sadece milletin ihtiyacı olmadığını, barış antlaşmasının sorumluluğunun milli meclise ait bir hak olduğunu vurgulamıştır. Şer'îye mahkemelerinin Şeyhülislamlığa bağlanması konusunun kabinede görüşülüp görüşülmediğine dair kendisine sorulan soruya, bu konunun şimdilik ertelendiği, Adliye Nezareti'ne bağlanan mahkemelerin tekrar Şeyhülislamlığa bağlanması konusunun gelecek olan milli meclisin yetkisinde olacağını belirtmiştir. Ayrıca yasama aşamalarından geçen bir kararın bozulmasında bir yarar görülmediği için Şer'i mahkemelerin Adliye'de bırakıldığına da değinmiştir. Paşa, tramvay zamları ile ilgili sorulan suale; bu konuda bazı esaslar hazırlandığını fakat kumpanya direktörünün yerinde bulunmaması sebebiyle henüz bir sonuca ulaşamadığını belirterek bu zammın doğal olmadığını eklemiş, “umarım biraz indirim yapmak mümkün olacaktır” temennisinde bulunmuştur. İzmir'in işgali ile ilgili olarak “İzmir'de işgal sınırlaması gerçekleşti mi?” sorusuna ise Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa işgal sınırlamasının temel olarak gerçekleştiğini fakat hangi noktalara kadar işgal

⁹³⁷ *İstiklal Harbi Gazetesi*, 15 Ağustos 1919, nr. 82.

edileceğinin ve hangi noktaların tahliye edileceğinin belirlenmediğini dile getirerek bu sorunun halli için Avrupa siyasi çevrelerinde bazı girişimlerin yapılacağını beyan etmiştir⁹³⁸.

Ahmed Abuk Paşa'nın Nafia Nazırı olduğu dönemde; İngiliz sermaye çevrelerinin Sarayburnu-Haydarpaşa tüneli inşasına dair imtiyaz istekleri olmuştur. Bu konuya ilişkin olarak Nafia Nazırı Ahmed Hamdi Abuk Paşa'dan açıklama istenmesi üzerine Paşa, son zamanlarda böyle bir girişimin olmadığını belirtirken savaştan önce Galata Kulesi ve Beyazıt Meydanı arasında bir köprü inşası ve Haydarpaşa ile Sarayburnu arasında tünel inşası imtiyazı olduğunu belirtmiş fakat bu isteğin Mütareke'den sonra yinelenmediğini ilave etmiştir. Bu günlerde meydana gelen tek girişimin Binbaşı Bettelheim'in Anadolu'da demiryolları güzergâhında ve bayındırlık faaliyetleri hakkında inceleme için izin istemesinden ibaret olduğunu beyan etmiştir. Daha önce Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa'ya yönetilen tramvay ücretlerinin indirim durumu bir buçuk ay kadar sonra tekrar sorulmuştur. Paşa, tramvay ücretlerinin kendisi tarafından belirlendiği ve bunun da şirket tarafından kabul edildiği haberini verirken bu konudaki padişah haberinin mülakatın yapıldığı gün çıktığını belirtmiştir⁹³⁹. Nafia Nezareti'nin hizmet alanı ile ilgili Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa, Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Ali Paşa ve Adliye Nazırı Mustafa Bey'den müteşekkil bir komisyon kurulduğuna dair 7 Ağustos 1919 tarihinde İstiklal gazetesinde çıkan haberin⁹⁴⁰ detayına dair yeterli bilgiye ulaşılamamıştır.

14 Eylül 1919 tarihinde İstanbul'a zahire taşıyan trenlerin fiyatlarının yükselmesi ekmek fiyatlarında artışa neden olmuş, bu artışın önlenmesi için Nafia Nezareti'nden nakliye ücretlerinin düşürülmesi istenmiştir⁹⁴¹. O dönemde demiryolları İtilaf Devletleri temsilcileri idaresinde bulunmaktaydı ve Sevr Antlaşması'na göre, "Osmanlı Devleti'ne bırakılan topraklar üzerinde demiryolu imtiyazı bulunan herhangi bir ortaklığa ait işletmeler, malları, hakları ve çıkarlarına İtilaf Devletleri'nin isteği doğrultusunda Osmanlı Hükûmeti tarafından el konulacak, bundan sonraki aşamada bunları İtilaf Devletleri devralacaklardı. Bu devir Milletler Cemiyeti Konseyi'nce

⁹³⁸ Işıl Çakan Hacıbrahimoglu-Sabahattin Özel, *Osmanlı'dan Milli Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 138-139.

⁹³⁹ *Osmanlı'dan Milli Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar*, s. 139-140.

⁹⁴⁰ Demirci, a.g.t., s. 26.

⁹⁴¹ COA. DH. İ. UM. 20-6/2-102/4, 21 Eylül 1335/21 Eylül 1919.

atanacak bir hakemin saptayacağı fiyat üzerinden olacaktı”⁹⁴². Bu şartlar dolayısıyla bütün demiryollarının kontrolü itilaf devletleri elinde olmuş ve fiyatlar da onlar tarafından belirlenmiştir. Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa, Dâhiliye Nezareti’ne gönderdiği cevap yazısında bu konuda yaptıkları başvuruyu ve Fransız fevkalade komiserliğinden alınan şifahi ifadeyi paylaşmıştır. Buna göre; Müttefik Devletler Demiryolları Meclisi’nin aldığı karara göre her tür demiryolu nakliyatı karşılıksız veya indirimli olarak yapılmayacak ve ücreti de peşin olarak alınacaktı. Dolayısıyla Nafia Nezareti’nin demiryolu taşıma ücretlerinde indirim teşebbüsü, idarenin İtilaf Devletleri’nde olması nedeniyle başarılı olamamıştır⁹⁴³.

Ahmed Abuk Paşa’nın Nafia Nazırlığı döneminde daha evvelki yıllarda yerli ve yabancı şirketlerle yapılmış olan mukaveleler yenilenmiş ve ek maddeler getirilmiştir. 9 Ekim 1919 tarihinde alınan kararla Dersaâdet Su Şirketi’nin ücretlerinde düzenleme yapılmıştır. 1920 yılı eylül ayının son gününe kadar geçerli olmak üzere suyun metreküp fiyatı en yüksek 11 kuruş yetmiş santim olarak belirlenmiştir. Şirketin karşılıksız su verilmesi gereken yerlere yine karşılıksız su vermesi, hanelerde kullanılacak suyun metreküp ücretinin önceden olduğu gibi otuz beş paradan verilmesi ve Şehremanetine ait doksan adet çeşmeye verilecek suyun her metre küpünün yüz paradan verilmesi kararlaştırılmıştır⁹⁴⁴. Üsküdar-Kadıköy Şirketi ile 27 Ağustos 1914 tarihinde yapılan mukavelenameye ilavede 1 Temmuz’dan 1919 tarihinden 1 Ocak 1920’ye kadar geçerli olmak üzere Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi’nin satacağı her metreküp suyun en yüksek fiyatı on buçuk kuruş olarak belirlenmiştir. Şirketin karşılıksız olarak su vermesine mecbur olduğu yerlere eskiden olduğu gibi yine karşılıksız su verilmeye devam edilmesi ve şirket abonelerine taahhüt ettiği suyu verememesi halinde veremediği suyun bedelinin alınmaması mukavelenameye eklenmiş yeni maddelerdir⁹⁴⁵.

Nafia Nezareti daha evvelden yapılmış olan mukavelenamelere içinde bulunulan zamanın şartlarına göre eklemeler yapmıştır. 28 Eylül 1919 tarihinde Dersaâdet Tramvay Şirketi ile Nafia Nezareti arasında 1911 yılında yapılmış olan

⁹⁴² Bozkurt, a. g. t, s. 693.

⁹⁴³ COA. DH. İ. UM. 20-6/2-102/1, 14 Eylül 1335/14 Eylül 1919.

⁹⁴⁴ Düstur, 2. Tertip, C. XI, s. 389, no. 248, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

⁹⁴⁵ COA. A. DVN. MKL. 66/27/5, 26 Teşrinisani 1335/26 Kasım 1919; Düstur, 2. Tertip, C. XI, s. 450, no. 286, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

mukavelenameye ekler yapılmıştır. Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa ve Dersaâdet Osmanlı Anonim Şirketi temsilcisi Mösyö Hansen ve Mösyö Kindorof tarafından yapılan eklemelerde ikinci sınıf tarife dört misline çıkarılırken birinci sınıf tarife ikinci sınıf tarifenin (son düzenlenmiş haliyle) iki misline çıkarılmıştır⁹⁴⁶. 27 Şubat 1920 tarihinde İzmir Su Şirketi sularının ücretlerinin artırılması Meclis-i Vükela'da görüşülmüştür. İzmir Su Şirketi'nin mevcut boruları ve saatleri için abonelerden fazla ücret talep edilmemesine, yeni su alacaklardan bir defaya mahsus olmak üzere tek seferde 12 lira alınmasına karar verilmiştir. Diğer bir şart ise İzmir Su Şirketi'nin sattığı her metreküp için 25 Aralık 1919 tarihinden itibaren su bedeli olarak sekiz kuruş alınması uygun görülmüştür⁹⁴⁷.

Nafia Nezareti denince ilk akla gelen hizmetlerden biri de yol inşası ve tamiratıdır. Bunların yanı sıra yollara ve köprülere zarar veren çeşitli etkenlerin izale edilmesi Nazırlığın sorumluluk alanlarından birisi olmuştur. İaşe işlerinde kullanılan demir dişli tekerlekli otomobillerin tahta köprülere ve şoselere zarar vermesi Nafia Nezareti'nin Dâhiliye Nezareti'ne bu konuda yaptırım için başvurmasına neden olmuştur. Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa'nın nezareti döneminde demir dişli tekerlekli otomobillerin trafikten menedilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karara rağmen Kütahya ve Karahisar livaları bu otomobiller ile nakliyata devam etmiştir. Dört yıl süren I. Dünya Savaşı boyunca bu yolların muhafaza ve tamirinin layıkıyla yapılamamış olması ve şimdi de yollara zarar veren bu demir dişli ve demir tekerlekli ağır otomobillerin çalışmasının devam ettirilmesi halinde zamanla yolların tamamen ulaşımına kapanmasına sebep olacağı bildirilmiştir. Bu konuda hükümetin gerekli tedbiri almasını ve kanuni yaptırımın uygulanması istenirken adı geçen livalara kesin bir tebligat yapılması istenmiştir⁹⁴⁸. I. Dünya Savaşı sonrası dönemde taşradaki vilayetler Nafia Nezareti'nden köprü ve menfezlerin tamiri için tahsisat talebinde bulunmuşlardır. Trabzon vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan tezkirede; köprü ve menfezlerin harap, yolların da bozuk olması sebebiyle ulaşım ve nakliyat işlerinin zorlukla yapıldığı ve bu durumun tamir ve ıslahı için Nafia Nezareti'nden tahsisat talep edildiği beyan edilmiştir. Nafia Nezareti, hususi yollar için Nafia bütçesinde karşılık olmadığını beyan

⁹⁴⁶ COA. A. DVN. MKL. 66/20/9, 28 Eylül 1335/28 Eylül 1919. *Düstur*, 2. Tertip, C. XI, s. 382, no. 243, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

⁹⁴⁷ *Düstur*, 2. Tertip, C. XI, s. 614, no. 356, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

⁹⁴⁸ COA. DH. İ. UM.19-8/1-87/4, 13 Eylül 1335/13 Eylül 1919.

etmiş lakin tamirat masraflarının nezaretleri tarafından karşılanacağını bildirmiştir. Aradan zaman geçmesine rağmen altmış bin liralık tahsisatın gönderilmediği rapor edilmiştir. Bozuk yolların bu halde bırakılması gelecekte daha ağır masraflara yol açacağından bir an evvel gerekli tahsisatın yapılması Dâhiliye Nezareti'nden talep edilmiştir⁹⁴⁹.

27 Eylül 1919 tarihinde, kabinede buhran ve hükûmetin istifa haberleri mutat olduğu üzere gazetelerde yer almıştır. Haberlere göre Maarif Nazırı Sait Bey, Sadrazama istifasını vermiş fakat şiddetli ısrarlar sonucu istifasını çekmiştir. Gazeteler, Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa'nın etrafta dolaşan istifa haberleri hakkında "Kabine istifası haberleri katiyen yalandır. Maarif bakanı yazıldığı gibi istifa etmedi. Kabinde buhrana sebebiyet verecek meyanda bir şey yoktur. Kabinde değişiklik yapılacağına dair de bir şey bilmiyorum" şeklindeki beyanatına yer vermiştir. Konya'nın da Kuvayı Milliye'ye katılması gazetelerde aktarılan önemli olaylar arasındaydı. Mustafa Kemal Paşa bu konuyla ilgili olarak "Damat Paşa Hükûmeti'nin sonuna yaklaştığını kabul ediyorum. Birçok alametlerde bunu gösteriyor. Daha fazla dayanamazlar" cümlelerini sarf etmiştir⁹⁵⁰.

1 Ekim 1919 tarihinde saat onda Sadrazam Damat Ferit Paşa Hariciye Dairesi'ne gelerek kabine üyelerini toplantıya davet etmiştir. İçinde bulunulan dönemin şartları göz önüne alınarak hükûmetin nasıl bir yol izleyeceği ve kabinenin mevkii hakkında görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler esnasında Maarif Nazırı Sait Bey, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik ve Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa istifa etmişlerdir. Kabinedeki nazırlardan bazıları istifanın yersiz olduğunu belirtmesine rağmen istifa eden nazırlar geri adım atmamış ve Sadrazam Ferit Paşa hükûmetin istifasına karar vermiştir⁹⁵¹.

Ahmed Abuk Paşa, bu kabine döneminde oldukça aktif görevler üstlenmiş, nazırlığının gerektirdiği mesuliyeti yerine getirirken siyasi anlamda da pek çok

⁹⁴⁹ COA. DH. İ. UMVM. 161/30, 6 Temmuz 1335/6 Temmuz 1919.

⁹⁵⁰ *İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 119, 27 Eylül 1919.

⁹⁵¹ Bahar Bilgen, *Dönemin Basınına Göre 1919 Seçimleri ve Meclis-i Mebusan'ın Oluşturulması*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2011, s. 10. Damat Ferit Paşa'nın iktidarı esnasındaki hataları dönemin başında şu şekilde yer almıştır: ilk kabinesinin başarısızlığında; çeşitli şahısları ve gazetecileri tutuklaması sebebiyle nazırlarının istifası etkili olurken ikinci ve üçüncü kabinesinde; partizanlık sebebiyle ahaliyi aleyhine çevirmesi, Anadolu'da karşılıklara neden olması, Paris Barış Konferansı'nın hezimete uğraması, İzmir'in işgali gibi dahili ve harici sebepler Damat Ferit Paşa'yı başarısız kılmıştır (Selçuk Duman, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin Kuruluşu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, s. 2, Elazığ 2002, s. 350).

beyanatta bulunmuştur. Harbiye Nazırlığı'na kıyasla bu nezaretteki görev müddetinin daha uzun sürmesi nedeniyle olmalıdır ki Paşa bu kabinenin faal nazırlarından biridir.

4.1.4.2 Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nde Nafia Nazırlığı

Üçüncü Damat Ferit Paşa kabinesinin istifası üzerine 2 Ekim 1919 tarihinde Ali Rıza Paşa Hükûmeti kurulmuştur. Bu kabinenin üyeleri; Sadrazam Ali Rıza Paşa, Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi, Şûra-yı Devlet Reisi Abdurrahman Şeref Bey, Dâhiliye Nazırı Mehmet Şerif Paşa, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, Harbiye Nazırı eski 2. Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa, Adliye Nazırı Mustafa Bey, Maliye Nazırı Ayandan Tevfik Bey, Maarif Nazırı Said Bey, Nafia Nazırı Birinci Ferik Ahmed Abuk Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Birinci Ferik Hadi Paşa, Bahriye Nazırı Ayandan Ferik Salih Paşa'dır⁹⁵².

Sultan Vahdettin hattı hümayununda “millet arasında hâsıl olan ayrılıkların bir an evvel ortadan kaldırılması ve seçimlerin hemen yapılması ve böylece milli meclisin toplanmasını” Sadrazam Ali Rıza Paşa'dan istemiştir⁹⁵³. Sadrazamın hükûmetin kuruluşunun ertesi günü gazeteye verdiği beyanatta, hükûmet üyelerinin tarafsız olduğu vurgulanırken Padişahın istediği doğrultuda seçimlerin hazırlanacağı ve kendilerinin tamamen tarafsız kalacaklarını bildirilmiştir. Gazete Sadrazam Paşa'nın bundan bir ay önceki seçimlerle ilgili beyanatına da yer vermiştir. Paşa bu beyanatında “ben süratle seçimlerin yapılması lehindeyim, millet gelip kendi mukadderatını ele almalıdır, bütün dünya demokrasi üzerine kurulurken biz nasıl aristokrasi yaparız” cümlelerini kullanmıştır. Anadolu'da görülen ahvalin ancak millet meclisinin toplanmasıyla ve milletin itimadına layık bir hükûmetin iş başına geçmesiyle giderilebileceğini dile

⁹⁵²COA. BEO. 4593/344453, 6 Muharrem 1338/1 Ekim1919; COA. İ. DUİT. 9/84, 6 Muharrem 1338/1 Ekim 1919; Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C. 2, s. 313; İbnülemin a.g.e., C. IV, s. 2111. İrade-i Milliye, 7 Teşrinievvel 1335/7 Ekim 1919, nr. 6, s. 1. Sultan Vahdettin, Tevfik Paşa'nın kabinede yer almasını istediye de Paşa, kabinde yer almasının “kabinede koltuk değneğine ihtiyaç var bu yüzden dışarıdan adam alındı denileceğinden hükûmet zayıf görünür” sebebiyle kabul etmemiştir. Fakat Padişahın ısrarı üzerine 11 Ekim 1919 tarihinde Meclisi-i Vükela memurluğuna seçilmiştir (Çavdar, a.g.e., s. 415.) Anadolu Hareketi, Üçüncü Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nde yer alan sonrasında da Ali Rıza Paşa kabinesinde görev alan nazırlara hoş bakmamıştır. Karesi, Saruhan ve Havalisi Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi Reisi Hacim Muhittin Bey “Salih, Abuk ve Hadi Paşalar ile Mustafa, Tevfik ve Said Beylerin yerlerini muhafaza etmeleri karşısında bu kabinenin bir oyalama ve iğfal kabinesi olduğunun anlaşıldığını” belirtmiştir (Çerçinli, a.g.t, s.180).

⁹⁵³ İstiklal Harbi Gazetesi, nr. 124, 3 Ekim 1919.

getirmiş seçimlerin yapılmasıyla milletin mukadderatına hâkim olacağı ve ihtilafın kalkacağı vurgulanmıştır⁹⁵⁴.

I. Dünya Savaşı sonrası 21 Aralık 1918 tarihinde feshedilen Meclis-i Mebusan'ın tekrar toplanması için çalışmalara başlanması 1919 yılı ekim ayında kurulan Ali Rıza Paşa hükûmetine kalmıştır⁹⁵⁵. 7 Ekim 1919 tarihinde seçimlerin başlamasına fiilen karar verilmiş, seçimlerin nasıl yapılacağı “İntihâb-ı Mebusan Talimanâmesi” ile tespit edilmiştir⁹⁵⁶. Diğer yandan seçimlerin kontrolünü sağlamak için Anadolu'ya seçim müfettişleri veya komiserleri gönderilmesi gündeme gelmiştir. Seçim müfettişlerinin görevleri; seçimlerde yolsuzluk yapıp yapılmadığını kontrol etmek, yolsuzluk yapanları nezarete bildirmek, seçimler hakkındaki şikâyetleri dinlemek ve seçim hakkındaki intibaları Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmek idi. Aslında bu heyetlerin oluşturulmasında Hürriyet ve İtilaf Fırkasından gelen “seçimlerin kontrol edilmesi” baskısının etkisi vardır. Ayrıca Heyet-i Temsiliye ile yaşanan meclisin toplanma yeri sorununun aşılması düşünülmüştür. Bu heyetlerin faaliyetleri bir taraftan İstanbul'daki siyasi partileri sustururken diğer taraftan Müdafaa-ı Hukuk merkezlerini meclisin İstanbul'da toplanmasına ikna etmeyi amaçlamıştır⁹⁵⁷.

1919 yılının Ekim ayından itibaren Anadolu'ya heyetler gönderilmesi düşünülmüş 3 Kasım 1919 tarihinde Ferik Hurşit Paşa ve Ferik Fevzi Paşa başkanlığında iki heyetin gönderilmesine karar verilmiştir. Birinci Ferik Hurşit Paşa başkanlığındaki heyet İzmit, Eskişehir, Konya, Karahisar-ı Sahib, Aydın, Karesi ve Hüdavendigâr bölgelerine gönderilirken Ferik Ahmet Fevzi Paşa heyeti Ankara, Sivas ve Erzurum bölgesine gönderilmiştir⁹⁵⁸. 4 Kasım 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından Konya, Aydın, Hüdavendigâr Vilayetlerine, İzmit, Eskişehir, Karahisar-ı Sahip, Karesi Sancaklarına ve Ankara, Sivas ve Erzurum Vilayetlerine çekilen şifre telgraf ile gönderilen heyetin gönderiliş amaçları ve görevleri açıklanmıştır. “Ahval-i

⁹⁵⁴ *İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 125, 4 Ekim 1919.

⁹⁵⁵ Sebahaddin Mihçî, *Osmanlı Parlamento Tarihinde Son Dönem*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2000, s. 18. Üçüncü Damat Ferit Paşa Hükûmeti tarafından 30 Temmuz 1919 tarihinde resmi seçim kararı alınmış (*COA. BEO.* 4584/343778, 1 Zilhicce 1337/29 Temmuz 1919) fakat somut bir adım atılamamıştır.

⁹⁵⁶ *Düstur*, 2. Tertip, C. XI, s. 388, no: 247, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

Ahmed Hamdi Abuk Paşa; Çiftçi Derneği ve Sulh ve Selamet Fırkası tarafından İstanbul adayı olarak belirlenmişti (M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken 2*, TTK. Yayınları, Ankara 1959, s. 78-80).

⁹⁵⁷ Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 264-265.

⁹⁵⁸ Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 266.)

Umumiye'yi tetkik, mebusan seçimlerinin tarafsız olarak yapılıp yapılmadığı inceleme, halk arasında olumsuz durum olup olmadığını teftiş etmek ve memurların ahvalinin tespiti teftiş" heyetinin Meclis-i Vükela tarafından kararlaştırılan görevleriydi⁹⁵⁹.

Hükûmet tarafından görevlendirilen Heyet-i Tahkikiye azaları Fevzi Paşa ve Hurşit Paşa, bu işi hakkıyla yerine getirmek için uğraşmışlardır. 6 Ocak'ta İstanbul'a dönen Fevzi Paşa, 51 gün süren seyahati boyunca seçimlerde hiçbir yolsuzluğun yapılmadığını herkesin müsterih olması gerektiğini kamuoyuna açıklamıştır. Aynı gün Harbiye Nazırı Cemal ve Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat Paşaları ertesi gün de Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa'yı ziyaret ederek rapor vermiştir⁹⁶⁰. Fevzi Paşa ve Hurşit Paşa'nın bu iş için uygun kişiler oldukları daha görevlerinin başında hükûmet üyeleri tarafından da tasdik edilmiştir. Nafia Nazırı Ahmet Abuk Paşa, bu konuyla ilgili Tasvir-i Efkâr gazetesine verdiği demeçte; Hurşit ve Fevzi paşaların namus ve faziletleriyle sivrildiğini belirterek Anadolu'ya gidecek olan bu tahkik heyetinin seçimlerden sonra seçimlere müdahale edilmesine dair söylentileri inceleyerek bu seferki seçimlerde halkın hiçbir şekilde etki altında kalmasına izin vermeyeceklerini belirtmiştir. Abuk Paşa, seçilen heyetlerin bu önemli görevi ifa edeceklerine emin olduğunu sözlerine ilave etmiştir⁹⁶¹.

Padişah, Sadrazam ve Heyet-i Temsiliye meclis seçimlerinin bir an önce yapılmasını isterken⁹⁶² halk seçimlere yeterince ilgi göstermemiştir. Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa, gazetecilere verdiği demeçte; "millet bir imtihan devresi geçiriyor, seçimlere başlandı, bu seçimler geçen seçimlerden büsbütün farklıdır, milletin rûştünü ve siyasi kabiliyetini ispat etme zamanı geldi fakat maatteessüf görüyorum ki halkımız seçimlerle gereği kadar ilgilenmiyor. Bugün istisnasız her ferdin seçime katılması ve oyunu kullanması lazımdır. Zaman pek nazıktır. Bu son fırsatı da kaçırsak neticesi maazallah iyi olmaz" açıklamasını yapmıştır. Gazete, geçen parlamentoda 244 milletvekili bulunduğu fakat bu seçimler sonrası bu sayının 160'ı geçmeyeceği

⁹⁵⁹ COA. DH. ŞFR. 104/155, 4 Teşrin-i Sani 1335/4 Kasım 1919. Fevzi Paşa ve Hurşit Paşa'nın faaliyetleri ve raporları için bkz. COA. DH. KMS. 57/41; COA. DH. KMS. 57/32; COA. DH. KMS. 57/37; COA. DH. KMS. 57/54; COA. DH. KMS. 57/36; COA. DH. KMS. 57/13; COA. DH. KMS. 57/16.

⁹⁶⁰ Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 281.

⁹⁶¹ Hasan Ali Polat, *Hurşit Paşa*, Yarı Yayınları, İstanbul 2019. s. 26.

⁹⁶² Heyet-i Temsiliye Sivas Kongresi sonrası 13 Eylül 1919 tarihinde Kolordu ve Tümen Komutanlarına Vali ve Mutasarrıflara Belediye Başkanları ve Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Merkez Heyetlerine gönderdiği genelgede; "milletin haklarının savunulması ve varlığının korunması için ulusal meclisin en kısa zamanda seçilmesi ve toplanmasının en önemli görev olduğunu vurgulayarak seçim hazırlıklarına geçilmesi talimatını vermiş" tir. (*Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, I. Cilt, Yay. Haz. Fahri Çoker, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 23.

söylentisine de yer vermiştir⁹⁶³. Seçimlerin tamamlanmasının ardından 9 Şubat 1920 tarihinde Sadrazam Ali Rıza Paşa Hükûmeti 105 kabul ile güvenoyu almış⁹⁶⁴ Mebusan Meclisi 164 üyeden 72'sinin katılımıyla ve Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın huzurunda yapılan açılış konuşmasıyla 12 Ocak 1920 tarihinde toplanmıştır⁹⁶⁵.

Seçimlerin ardından hükûmet üyeleri ile yeni mebuslar gizli tutulan bir toplantıda buluşarak içyüzü öğrenilemeyen konuları görüşmüşlerdir. Bu görüşmeler esnasında gizlilik o kadar ön planda tutulmuş ki meclis binasına giriş çıkışlar yasaklanmıştır. Fındıklı Sarayı'nda gerçekleşen toplantıya hükûmet üyelerinden Bahriye Nazırı Salih Paşa, Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa, Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, Hariciye Nazırı Mustafa Şerif Paşa ve Şura-yı Devlet Reisi Abdurrahman Şeref Bey katılmıştır. Toplantı başladıktan bir müddet sonra da Maliye Nazırı Tevfik Bey gelmiştir. Bu toplantıya mebuslardan Hüseyin Kazım, Rıza Nur, Süleyman Asaf, Celal Nuri, Muvaffak ve Mehmet Emin Bey' de iştirak etmişlerdir⁹⁶⁶.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa, hükûmetin genel icraatlarında oldukça etkin görüş ve faaliyetlere imza atan bir nazır olmakla beraber kendi nezareti bünyesinde pek çok faaliyete imza atmıştır. Nafia Nezareti'nin sorumluluklarından bazıları; yol inşası, bu kısımda çalışacak memurların istihdamı ve yolların inşasıyla ilgili gerekli kanunları yapmak olarak belirlenmiştir. Gerekli görülen Turuk-ı Umumi denilen ana yollar Nafia Nezaretinin belirlediği güzergâhta, devlet tarafından belirlenen bütçeyle, devlet tarafından veya devletin ihale ettiği müteahhitlere ücreti mukabilinde yaptırılmıştır. Turuk-ı Hususi denilen vilayet yolları ise Nafia Nezareti'nin onayıyla ve denetimiyle inşa edilmiştir⁹⁶⁷.

⁹⁶³ *İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 141, 23 Ekim 1919, s. 2.

⁹⁶⁴ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi'nde toplantıya 106 kişinin katıldığı; 103 kişinin kabul oyu, 2 kişinin ret oyu ve 1 kişinin çekimser oy verdiği belirtilmiştir (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC.) D. 4, C. 1, 8. İnıkad (9 Şubat 1920), s. 89).

⁹⁶⁵ *Türk Parlamento Tarihi*, I. Cilt, s. 24. İbnülemin, *a.g.e.*, C. IV, s. 2113. İtilaf Devletlerinin İstanbul'u resmen işgal edip meclis üzerinde baskı kurmasıyla mebuslar Meclis-i Mebusan görüşmelerine ara verilmesini istemiş ve 11 Nisan 1920 de Padişah iradesi ile feshedilmiştir (Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 345).

⁹⁶⁶ *İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 199, 2 Ocak 1920, s. 2. Bu gizli toplantıdan bir ay önce Ticaret Bakanı Hadi, Nafia Bakanı Ahmet Abuk Paşa, Bahriye Nazırı Salih Paşa ve Şura-yı Devlet Başkanı Abdurrahman Şeref Harbiye Nezaretine gitmişler ve orda Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile önemli görüşmelerde bulunmuşlardır. Bu toplantının konusu ve mahiyeti de gizli kalmıştır (*İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 174, 2 Aralık 1919, s. 1).

⁹⁶⁷ Atam, *a.g.t.*, s. 228-229.

9 Ekim 1919 tarihinde ilga edilen Hicaz ile Askeri Demiryollar ve Limanlar Müdiriyet-i Umumiyesi tarafından idare edilen liman ve hatlardaki çalışanların açıkta kalanlarına verilecek maaş ve tazminat için Nafia Nezaretine ve Maliye Nezaretine başvurulmuştur⁹⁶⁸. Nafia Nezaretine iaşe ulaşımını gerçekleştirmek amacıyla vagon tahsisi için başvurulduğu da olmuştur. Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa'dan Nafia Nazırı Ahmed Abuk Paşa'ya gönderilen tezkirede; Akşehir, Ilgın ve Çumra gibi istasyonlarda fazlaca toplanan buğday ve arpa ile Yenişehir ve Seydişehir'de bulunan hububatın nakli için vagon verilmesi yönünde yapılan müracaatların sonuç vermediği bildirilmiştir. İaşe Encümeni Riyaseti tarafından Dâhiliye Nezaretine yazılan tezkirede; İstanbul'un ve askeriye'nin hayvana oldukça ihtiyacı bulunduğu şu sıralarda iaşeye yetecek miktarda ve erteleme yapmadan vagon verilmesi gerektiğine değinilmiştir. Bu ihtiyacın karşılanması için Nafia Nezaretine başvuruda bulunulmuştur⁹⁶⁹.

Osmanlı Devleti savaş yıllarında iaşe anlamında da pek çok zorluk yaşamış ve iaşe naklinin gerçekleşmesinde sorunlar ortaya çıkmıştır. İaşe naklinde gerekli olan vagonların belirli tüccarların kullanımına sunulmasıyla suiistimaller yaşanmış imtiyazlı tüccarlar büyük karlar elde etmiştir. İaşe nakli için gerekli olan demiryollarındaki sıkıntılar sebebiyle Orta Anadolu'dan İstanbul'a hububat nakli New York'tan buğday ithal etmekten daha pahalıya gelmiştir⁹⁷⁰. Mütareke Dönemi'nde de bu sıkıntılar devam etmiştir. Nakliye işlerinin Nafia Nezareti sorumluluğunda olması sorunların çözümü için başvuru yegâne merciye Nafia Nezareti yapmıştır. İzmit Mutasarrıflığı 5 Şubat 1920 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği tezkirede; hangi istasyon olursa olsun tüccar tarafından talep edilen vagonların münavebe ile verildiğini hatırlatırken Adapazarı'nda vagon tevzi işinin birkaç tüccara usulsüzce verildiğini iddia etmiştir. Vagon bulunamaması sebebiyle yüz binlerce kilo patates, mısır ve çeşitli zahirenin sevkinin geciktiğini, iktisadi ve nakdi buhranın ortaya çıktığını dile getirmiştir. Ayrıca bu durumdan İstanbul piyasasının da etkilendiği belirtilmiş çözüm olarak seferberlik zamanında yapıldığı gibi mevcut vagonların usulsüz kullanımına son verilmesi talep edilmiştir⁹⁷¹. Bu konuya Nafia Nezareti tarafından verilen cevapta Anadolu Demiryollarının İngiliz askeri kontrolü olduğu belirtilmiş, nerede olursa olsun tüccar

⁹⁶⁸ COA. BEO. 4594/344535, 9 Teşrin-i evvel 1335/9 Ekim 1919.

⁹⁶⁹ COA. DH. İ. UM. 20-7/2-27/1, 6 Teşrinisani 1335/6 Kasım 1919.

⁹⁷⁰ Necati Çavdar, "Birinci Dünya Harbi Sonunda İstanbul'da Kömür Kıtlığı ve Buna Bağlı Sıkıntılara Çözüm Arayışları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 30, S. 89, 2014, s. 116.

⁹⁷¹ COA. DH. İ. UM. 20-9/2-12/2, 5 Şubat 1336/5 Şubat 1920.

tarafından talep edilen vagonların vagon talebine mahsus kayıtlara göre yapıldığı belirtilmiştir. Anadolu Demiryolu müdüriyetinden alınan malumata göre Adapazarı mutasarrıflığından vaki olan bu şikâyetler lokomotif eksikliğinden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla Nafia Nezaretinin icraatı bu konuda akim kalmıştır⁹⁷².

Osmanlı Devleti'nin bozuk olan yolları işgal kuvvetlerini de etkilemiş, bundan dolayı müttefik devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki temsilcileri İstanbul'da yeni yollar yapılması, mevcut yolların tamiri ve bakımı gibi faaliyetler üstlenmişlerdir. Bu görevi üstlenmelerindeki temel amaç kendilerine ait olan araçların bozuk yollar sebebiyle hasar görmesidir. Müttefik devlet temsilcileri ilk etapta yolların tamir edilmesi için Osmanlı Hükûmeti'ne nota vermişler fakat cevap alamayınca kendileri faaliyete geçmişlerdir. Tamir masraflarını Osmanlı Hükûmeti'nden talep eden müttefik temsilcileri devletin bu meblağı ödeyememesi üzerine masrafı borç olarak Osmanlı hesabına kaydetmişlerdir. Daha sonra bu borçların ödenememesi sebebiyle yolların tamirâtı yönünde Osmanlı Hükûmeti'ne direktif vermek yerine Osmanlı Hükûmeti ile uzlaşarak yolları tamir ettirmeye başlamışlardır⁹⁷³. İlerleyen süreçte de yollar hakkında çalışmalar yapmak üzere Nafia, Maliye Nazırları ve Müttefik generallerinden oluşan bir komisyon kurulmuştur⁹⁷⁴.

Osmanlı Devleti'nde buharlı gemicilik 1830'larda başlamıştır. Buharlı gemilerin ticaretteki önemi ve serbest ticaret anlaşmaları ile Osmanlı liman kentleri gelişmeye başlamıştır. Bu gelişim uluslararası limanlarda daha çabuk gerçekleşse de 1875'e kadar İzmir'in 1890'a kadar da İstanbul'un modern bir limanı olmamıştır. Trabzon, Samsun, İzmit, İskenderun, Mersin, İnebolu gibi merkezlerde ise I. Dünya Savaşı'ndan önce liman yapımı araştırmaları başlamış İngiliz, Alman ve Fransız sermayedarlara imtiyazlar verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde iskelelerin yapımı Nafia Nezareti kurulana değin mimarbaşının sorumluluğunda olmuş Nafia Nezareti'nin kurulmasıyla bu sorumluluk bu nezarete verilmiştir⁹⁷⁵. 1919 yılının ağustos ayında satın alınan İzmir Liman ve rıhtımı mübayaa hakkı hükûmette baki kalmak şartıyla şirkete iadesine karar verilmiştir⁹⁷⁶.

⁹⁷² COA. DH. İ. UM. 20-9/2-12/6, 24 Şubat 1336/24 Şubat 1920.

⁹⁷³ Bozkurt, *a.g.t.*, s. 811-812.

⁹⁷⁴ COA, MV. 223/136, 19 Şaban 1340/17 Nisan 1922.

⁹⁷⁵ Atam, *a.g.t.*, s. 408-409.

⁹⁷⁶ *Düstur*, 2. Tertip, C. XI, s. 336, no: 205, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

1909 yılında Ticaret ve Nafia Nezareti, işlerini düzenli bir şekilde yürütebilmek için Sicilli Ahval müdüriyeti yerine Memurîn İdaresi'nin kurulmasını istemiştir. Memurîn İdaresi 1914 yılında Memurîn Müdüriyeti'ne dönüştürülmüştür. Bu müdüriyetin görevleri; merkezde bulunan bütün memurların maaş tahakkuk işlerinin yapılması, memurların sicil ve vukuat kayıtları, azil ve emekliliğe dair cetvellerinin hazırlanıp Maliye Nezareti'ne gönderilmesi olarak belirlenmiştir. Memurîn Müdüriyeti'ne levazım kalemine ait olan gerekli araç gereçlerin ihale, sipariş ve satın alınması, diğer dairelere ait müstemilat ve eşyanın tamiri, dairelerin ısıtma, aydınlatma ve temizlik işlerinin yürütülmesi, memurların kıyafetlerinin sağlanması, şubelerin defter ihtiyacının giderilmesi, demirbaş eşya cetvellerinin hazırlanması görevleri de verilmiştir. Memurîn Müdüriyetine ait asıl görevlere bu görevlerin de eklenmesi müdüriyeti zor duruma düşürmüştür. Konunun Nafia Meclisinde görüşülmesi sonrası Levazım İdaresi oluşturulmuştur⁹⁷⁷. Levazım İdaresinin vazifelerinden biri olan aydınlatma ile ilgili olarak Antalya Kasabası'nın elektrik ile aydınlatılması gündeme gelmiştir. 1920 yılının ocak ayında alınan kararla Antalya kasabasının elektrik kuvvetiyle aydınlatılması ve elektrik kuvvetinin çeşitli sanayi kollarında kullanılması imtiyazının altmış sene süreyle Antalyalı Tüccar Tefik Hüseyin Bey'e verilmesi Şurayı Devlet ve Meclis-i Vükela kararıyla uygun görülmüş bu kararın uygulanmasına Nafia Nazırı Abuk Ahmed Paşa memur edilmiştir⁹⁷⁸.

Şubat 1920 tarihinde Bandırma Kasabası'nın aydınlatılması ve elektriğin sanayide kullanılması söz konusu olmuştur. Mukavele ve şartnamelere uygun muamele olunmak şartıyla Bandırma Kasabası'nın aydınlatılması ve elektriğin sanayide kullanılması imtiyazı altmış sene müddetle ve Meclis-i Vükela kararıyla Gönen tüccarından Ahmed Hacı Tahsin, İbrahim ve Abbas Efendilere verilmiştir. Bu İrade-i Seniyye'nin icrasına yine Nafia Nazırı Abuk Ahmed Paşa memur edilmiştir⁹⁷⁹.

⁹⁷⁷ Atam, *a.g.t.*, s. 71-72.

⁹⁷⁸ *Düstur*, 2. Tertip, C. XI, s. 579, no: 350, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

Bu karar alındığında Nafia Nazırı Abuk Paşa iken gerekli resmi sürecin tamamlanması 29 Mart 1920 tarihini bulmuş olup mukaveleyi Salih Paşa Hükümeti Nafia Nazırı Tefik Bey imzalamıştır (*Düstur*, 2. Tertip, C. XI, s. 608, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928).

⁹⁷⁹ *Düstur*, 2. Tertip, C. XI, s. 615, no: 357, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928. Bu karar Nafia Nazırı Abuk Ahmed Paşa'nın nazırlığı döneminde alınmış ama mukavelenin nihai imzası 1 Nisan 1920 tarihinde Salih Paşa Hükümeti Nafia Nazırı Tefik Bey tarafından atılmıştır (*Düstur*, 2. Tertip, C. XI, s. 644, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928).

Ahmed Abuk Paşa, karayolları, demiryolları, liman ve rıhtımlar, arazilerin sulanması ve bataklıkların kurutulması gibi bayındırlık işlerinden sorumlu olan Nafia Nezareti makamında 7 ay 10 gün görev yapmıştır⁹⁸⁰. Çok sayıda hükûmet ve nazır değişiminin yaşandığı bu dönemde Ahmed Abuk Paşa önemli siyasi ve askeri vazifeler üstlenmiş, Harbiye Nazırlığı'na nispetle daha uzun süren Nafia Nazırlığı'nda daha etkin ve faal olmuştur. 3 Mart tarihinde Ali Rıza Paşa Hükûmetinin istifasıyla⁹⁸¹ Paşa'nın Nafia Nazırlığı görevi de sona ermiştir.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin milli harekete ılımlı bakan bir hükûmet olması, Kuva-yı Milliye ile iyi ilişkiler içinde olması İtilaf Devletleri tarafından hoş görülmediğinden Ali Rıza Paşa Hükûmeti düşürülmeye çalışılmıştır⁹⁸². Fransızların kontrolündeki Akbaş Cephaneliğinin Köprülü Hamdi Bey'in idare ettiği baskın sonucunda basılarak buradaki mühimmatın yurdun iç bölgelerine nakledilmesi⁹⁸³, General Milne'nin 3 Kasım 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan Osmanlı ordu birlikleri ve Kuva-yı Milliye birliklerini 3 kilometre geriye çekmesi talebinin yerine getirilmemesi⁹⁸⁴, Maraş olaylarında Ermenilerin katledildikleri iddia edilerek direnişe son verilmesi notasının Harbiye Nazırı Fevzi Paşa tarafından "halkın nefsi müdafaası" olarak değerlendirilip dikkate alınmaması gibi sebepler hükûmet ve İtilaf Devletlerini karşı karşıya getirmiştir⁹⁸⁵.

İtilaf Devletleri azınlıkları desteklemek, bazı fırkaları kendi lehlerinde kullanmak ve Padişah taraftarlarını Kuvayı Milliye'ye karşı desteklemek gibi teşebbüslerle ikilik çıkarmaya çalışmışlardır fakat bu çabalarına karşın Ali Rıza Paşa Hükûmeti döneminde Kuvayı Milliye ile uyum içinde çalışılmış, seçimler yapılmış ve meclis açılmıştır⁹⁸⁶. Hükûmetin imza attığı bu olumlu gelişmeler Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat paşaların 21 Ocak 1920 tarihinde istifa

⁹⁸⁰ Atam, *a.g.t.*, s. 55.

⁹⁸¹ Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, C. II, s. 320.

⁹⁸² Selçuk Duman, *Ali Rıza Paşa Hükûmeti (2 Ekim 1919- 3 Mart 1920)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 1998, s. 107.

⁹⁸³ Bozkurt, *a.g.t.*, s. 294.

⁹⁸⁴ Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, C. II, s. 255.

⁹⁸⁵ Bozkurt, *a.g.t.*, s. 299.

⁹⁸⁶ Duman, *a.g.t.*, s. 107.

ettirilmesi⁹⁸⁷ ile sekteye uğramıştır. Bu süreç 3 Mart 1920 tarihinde Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin istifasıyla sonuçlanmıştır⁹⁸⁸.

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifa nedenini İbnülemin; İtilaf Devletleri'nin kabul olunamayacak tekliflerle kabineyi baskı altına alması ve Kuva-yı Milliye ile aralarında gerginlik hâsıl olması olarak belirtmiştir⁹⁸⁹. Ali Rıza Paşa'nın istifanamesinde Avrupa'da Osmanlı Devleti lehine haberler çıkmaya başlamasıyla bu olumlu havanın yalan söylentilerle bertaraf edilmek istendiği, bu yalanların Avrupa kamuoyunda düzeltilmesi için yazılan telgraf ve gazete makalelerinin sansüre uğradığı belirtilmiştir. Diğer bir şikâyet mevzuu ise Ege'de bulunan Kuva-yı Milliye hatlarının geriye çekilmemesiyle Yunanların Gölcük Yaylası ve Bozdağ'ı işgal etmesidir⁹⁹⁰. Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin istifası tüm yurttaki üzüntüye neden olmuş Mebusan Meclisi'ne pek çok ilden çekilen telgraflarda Ali Rıza Paşa'nın istifasından duydukları üzüntü belirtilirken Paşa'nın yeniden hükûmeti devam ettirmesi istenmiştir⁹⁹¹. Bu telgraflarda Türk milletinin isteklerini yerine getirmenin dışında yabancı isteklerini yerine getirecek bir kabinenin tanınmayacağı da kesin surette dile getirilmiştir. Bu uyarılar dikkate alınmış olmalı ki Padişah, Sadarete Kuva-yı Milliye yanlısı olarak bilinen Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı getirmiş,⁹⁹² 8 Mart 1920 tarihinde Salih Paşa Hükûmeti kurulmuştur⁹⁹³.

4.2. MÜTAREKE DÖNEMİ HÜKÛMETLERİ'NDE DİĞER GÖREVLERİ

4.2.1. Askeri Şûra Üyeliği

II. Meşrutiyet'in ilanından kısa süre sonra 8 Eylül 1908 tarihinde Harbiye Nezareti'nde *Meham-ı Harbiye* adıyla bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonda; Osmanlı Devleti'nin savunma ve korunmasını tamamlayacak mühimmatın tamamlanması, gerekli tedbirlerin alınması ve ordudaki düzenlemeler için gerekli olan layihaların incelenmesi hedeflenmiştir. Umulan faydanın hâsıl olmadığı bu kurum 14 Ağustos 1909 tarihinde adı ve faaliyetleri değiştirilerek 20 maddelik bir nizamnameyle uygulamaya konulmuştur. Nizamnameye göre kurumun başkanı Harbiye Nazırı idi.

⁹⁸⁷ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II, s. 257.

⁹⁸⁸ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II, s. 320.

⁹⁸⁹ İbnülemin, *a.g.e.*, C. IV, s. 2113.

⁹⁹⁰ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II, s. 320.

⁹⁹¹ Duman, *a.g.t.*, s. 108.

⁹⁹² Duman, *a.g.t.*, s. 111.

⁹⁹³ COA. İ. DUİT.9/93, 17 Cemaziyelahir 1338/8 Mart 1920.

Padişah, Başkomutan sıfatı ile ordunun ve donanmanın sorumluluğunu taşımakta olup Şûrayı açma, kapama ve başkanlık etme gibi yetkilere da sahipti. Daimî üyeleri; Harbiye Nazırı, Erkan-ı Harbiye Umumi Reisi, 1., 2. ve 3. Ordu Müfettişleri ve 1. Süvari Fırka Komutanı idi. Şûra toplantılarına gerekli görüldüğünde uzman ve bilirkişi olarak ordudan diğer subaylar da davet edilebilirdi. Askeri Şûra Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na kadar devam etmiş ve Enver Paşa tarafından kaldırılmıştır⁹⁹⁴.

Osmanlı Devleti, Sultan II. Mahmut Dönemi'nde merkezileşme sürecine girmesi orduda bürokratik yapılanmayı beraberinde getirmiştir. Bu yapılanmanın en önemlisi Dâr-ı Şûra-yı Askeri olmuş ve 1837 yılında açılan meclis uzun yıllar görev yapmıştır. Harbiye, Levâzım, Nizâm, Muhâkemât ve benzeri daireler marifetiyle orduyla alakalı işlerin görüldüğü meclis, Seraskerlik vasıtasıyla Padişah'a askerî işlerde danışma vazifesi görmüştür. Bu meclis orduya bağlı diğer meclisler üzerinde denetim hakkına sahip olmuştur. Hatta bir ara kurulan Masârifât Nezâreti Dâr-ı Şûra-yı Askeri'ye bağlı olarak görev yapmıştır. Sultan Abdülmecid döneminde ise Osmanlı Ordusu beş bölgeye ayrılmış her bölgenin ordu merkezinde kurulan meclisler askeri konularda Dâr-ı Şûra-yı Askeri'ye bağlı olmuştur⁹⁹⁵. Sultan Abdülaziz döneminde Tanzimat esaslarının orduda uygulanması gayreti içine girilmiş olmalı ki Meclis-i Tanzimat-ı Askeriye adlı bir meclis açılmıştır. 1873 yılında açılan bu meclisin açılma gerekçesi, askeri düzenin tamamen sağlanması, askeriyede yapılacak olan düzenlemelerin daha sağlıklı ve kolay bir şekilde uygulanması olmuştur⁹⁹⁶.

İkinci Meşrutiyet döneminde ordu, Sultan II. Abdülhamit'in Sultan Abdülaziz'den devraldığı şekliyle kalmış fazla bir değişikliğe uğramamıştır. Ordu ve Erkân-ı Harbiye Reisliği Harbiye Nezaretine bağlı olurken nezarete geniş kadrolu bir Askeri Şûra bulunmuştur⁹⁹⁷. 7 Eylül 1908 tarihinde Sadrazam Kâmil Paşa başkanlığında yapılan toplantıda Osmanlı memleketini müdafaa ve muhafazası için ordunun güçlendirilmesine karar verilmiştir. Gerekli tedbirlerin alınması askeri alandaki düzenlemelerle ilgili kanun layihalarının tetkiki için Müdafaa-i Memleket Komisyonu adıyla bir heyet oluşturulması uygun bulunmuş bu heyete ise Meclis-i Meham-ı Harbiye

⁹⁹⁴ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu*, s. 177.

⁹⁹⁵ M. Yasin Taşkesenlioğlu, "Osmanlı Ordusunda Merkezî Bir Reform Meclisi Kurma Girişimi: Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 64, Haziran 2020, s. 199.

⁹⁹⁶ COA. İ. DH., 671/46760, 19 Cemaziyelahir 1290/14 Ağustos 1873.

⁹⁹⁷ İsmail Efe, *Orduda Islahat ve Ordu Müfettişlikleri (1908-1920)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2015, s. 18.

ismi verilmiştir⁹⁹⁸. Meclis-i Meham-ı Harbiye ordunun düzenlenmesi ve noksanların giderilmesi için birtakım faaliyetlerde bulunsa da beklentileri karşılayamamış meşrutiyet idaresinin tasavvur ettiği görüşlerin gerisinde kalmıştır. Bu durum üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Ahmet İzzet Paşa, bazı değişiklikler için çalışmalara başlamıştır ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi'nce hazırlanan yeni Askerî Şûra taslağı, Harbiye Nezareti'ne sunulmuştur⁹⁹⁹. Harbiye Nezareti, 1909 yılının Mayıs ayında Meclis-i Meham-ı Harbiye'nin sorumluluk alanının genişletilmesine, adının Şura-yı Askeriye çevrilmesine, Şura başkanlığının Harbiye Nazırı uhdesinde olmasına ve ikinci başkanlığının Von der Goltz Paşa tarafından icra edilmesine karar verilmiştir¹⁰⁰⁰. Şûra üyeleri; birinci, ikinci ve üçüncü ordular kıtaatı askeriyesi müfettişleri, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa, Birinci Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Ahmet İzzet Paşa, Birinci, İkinci ve Üçüncü ordular topçu Müfettişi Rıza Paşa, Birinci Süvari Fırkası Kumandanı Salih Paşa ve Ordu kumandanları İstanbul'da bulundukları süre içerisinde aza olarak tayin edilmişlerdir. Birinci-İkinci ve Üçüncü Ordular Süvari Müfettişi ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisinin lüzum görüldüğünde geçici aza olarak Şuraya katılmasına karar verilmiştir¹⁰⁰¹.

23 Ağustos 1909 tarihinde kabul edilen Şûra-yı Askeri Nizamnamesi'nde Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti “ordunun genel düzeni, seferberlik hazırlıkları, askeri eğitim, yeni savaş taktikleri ve harp araç gereçleri, müstahkem mevki inşa ve ilgası, sahillerin savunulması gibi konularda” Askeri Şûra'ya danışmış ve müzakere etmiştir. Askeri Şûra'nın üst rütbeli subayların terfi, nakil, yer değiştirme, açığa alma, atama, tekaüt ve ihtiyatların nakillerinin yürütülmesi için gerekli olan tedbirleri almakta yetkili olarak kabul edilmiştir¹⁰⁰². Bu dönemde askeri anlamda yapılan yeniliklerde Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Ahmet İzzet Paşa ve Goltz Paşa'nın büyük katkıları olmuştur. Subay ve kurmay subay yetiştiren okullarda önemli değişiklikler, sınır taburları kurulması ve Aşiret Süvari Alaylarının düzenlemesi gibi icraatlar yapılmıştır. Balkanlarda çıkması muhtemel bir savaş için savaş planı yapılması, donanmanın yenilenmesi, Trablusgarp'taki ordunun güçlendirilmesi, Edirne, Yanya

⁹⁹⁸ *Düstur*, 2. Tertip, C. II, s. 75-76, no: 28, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1330/1911-1912.

⁹⁹⁹ Efe, *a.g.t.*, s. 46-47.

¹⁰⁰⁰ *COA. İ. AS.* 84/ 29/ 1, 13 Mayıs 1325/26 Mayıs 1909.

¹⁰⁰¹ *COA. İ. AS.* 84/ 29/ 2, 17 Mayıs 1325/30 Mayıs 1909.

¹⁰⁰² *Düstur*, 2. Tertip, C. II, no: 138, s. 658- 659, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1330/1911-1912.

Kırklareli ve İşkodra istihkâmlarının güçlendirilmesi kararları Şûra'da alınmıştır. İstanbul'dan sınırlara doğru ve doğu sınırından geriye doğru keşif haritaları yapılmıştır¹⁰⁰³. 1908 yılında tümen ve kolordu manevralarında ordudaki eksiklik ve bilgisizlik fark edilmiş ve 1909 yılında daha esaslı çalışılmıştır. Goltz Paşa'nın idaresinde kolordu manevrası yapılmıştır. Yine aynı yıl Birinci, İkinci ve Üçüncü Orduların yaptıkları manevralarda arazi talim ve tatbikatına büyük önem verilmiştir¹⁰⁰⁴. Bu dönemde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye tarafından önerilen ve Dâr-ı Şûra-yı Askeri tarafından tetkik edilen ilave kanuni önlemlerle, iş güvenliği, maaşlarda artış ve avantajlı emeklilik şartları sağlanarak ordunun saygınlığı, öz bilinci ve morali yükseltilmeye çalışılmıştır¹⁰⁰⁵.

1912 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nezareti'nden istifasıyla yaşanan hükûmet buhranında; Halaskâr Zabitan Grubu tarafından Dâr-ı Şûra-yı Askeriye bir bildiri sunulmuştur. Bildiride Sait Paşa başkanlığındaki geçici hükûmetin istifası, meclisin feshedilmesi ve Kâmil Paşa'nın yeni hükûmet başkanı olması istenmiştir. Halaskâr Zabitan Grubu'nun bu talebi, Bahriye Nazırı Hurşit Paşa, Dâr-ı Şûra-yı Askeri Reisi Nazım Paşa ve iki üye tarafından Sultan Mehmet Reşat'a bildirilmiştir. 21 Temmuz 1912 tarihinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa sadarete getirilirken Dâr-ı Şûra-yı Askeri Reisi Nazım Paşa Harbiye Nazırlığına getirilmiştir. Nazım Paşa, yeni hükûmetin “maddi ve fiili olarak en güçlü üyesi” olarak kabul edilmiştir Görüldüğü üzere 1912 yılı temmuz ayında yaşanan hükûmet buhranında Dâr-ı Şûra-yı Askeriye muhaliflerce muhatap alınmış ve Halaskâr Zabitan Grubu'nun isteklerini Padişaha iletme görevini üstlenmişlerdir. Aslında Şûra Padişahın bu durumdan haberdar edilme işinin hükûmet yetkilileri tarafından yerine getirilmesi taraftarıdır. Fakat Sait Paşa Hükûmeti bunu fiilen yerine getirmediğinden Dâr-ı Şûra-yı Askeri üyelerince yerine getirilmiştir¹⁰⁰⁶.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Ahmed Abuk Paşa da farklı dönemlerde bu kurumun üyeleri arasında vazife yapmıştır. Balkan savaşıdan önce Dördüncü Kolordu Kumandanlığına tayin edilen Paşa, Balkan Savaşı sonrasında emekliye sevk edilmeden evvel Şûra-yı Askeri üyesi olarak görev yapmıştır. Daha sonra iki kez daha seçileceği bu askeri şûra üyeliğinin ilkine tayini 6 Kasım 1913 tarihinde gerçekleşmiştir. Balkan

¹⁰⁰³ Efe, *a.g.t.*, s. 49.

¹⁰⁰⁴ Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, s. 30.

¹⁰⁰⁵ Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi*, s. 204.

¹⁰⁰⁶ Turfan, *a.g.e.*, s. 223-224.

Savaşı'nın sona ermesi ve ordunun terhis edilmesi üzerine İstanbul'a dönen Ahmet Abuk Paşa 6 Kasım 1913 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti tarafından Şûra-yı Askerî azalığına tayin edilmiştir¹⁰⁰⁷. Bu vazifesinde üç ayı dolduran Paşa, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasıyla 6 Ocak 1914 tarihinde emekliye sevk edilmiştir¹⁰⁰⁸. Bunun yanı sıra 23 Ağustos 1909 tarihinde kurulan Şura-yı Askeri Ahmed Abuk Paşayla aynı kaderi yaşamış ve Enver Paşa tarafından 7 Ocak 1914 tarihinde lağvedilmiştir¹⁰⁰⁹. Dolayısıyla Ahmed Abuk Paşa'nın Şura-yı Askeri Azalığı 6 Ocak 1914 tarihinde emekliye sevkiyle sonlanırken Şura da bir gün sonra kaldırılmıştır.

Mütareke Dönemi'nde orduların lağvedilmesiyle İstanbul'da toplanan ve görevlerinden alınan üst rütbeli subayların yeniden vazifeye geçmeleri ordu müfettişliklerinin kurulması ile gerçekleşmiştir¹⁰¹⁰. Fevzi Çakmak Paşa tarafından Harbiye Nezareti'ne sunulan ve "Üçler Misakı" adıyla anılan rapor Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde tartışıldıktan sonra kabul edilmiştir. Böylece Ordu Müfettişlik Teşkilatı 30 Nisan 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'nin tasdikinden geçmiş mayıs ayında resmen kurulmuştur¹⁰¹¹. Ordu Müfettişlik Teşkilatına geçerek bir yandan ateşkes hükümlerini uygulamak diğer yandan da orduyu kontrol altında tutmak isteyen hükûmet amacına ulaşamamıştır. Diğer yandan ülkede işgallerin başlamasıyla Kuva-yı Milliye birlikleri kurulmuştur. Hükûmet hem Kuva-yı Milliye'ye olan ilgiyi azaltmak hem de Ordu Müfettişlik Teşkilatının kaldırılmasının ardından orduya yeni düzen vermek amacıyla harekete geçmiştir¹⁰¹². Amasya Tamimi üzerine ordu hükûmeti hiçe saymaya başlamıştı. Askeri Örgütün başına eski ordu komutanlarını getirmek taşradaki genç komutanları söz dinlemez hale getirebilirdi. Buna karşın Cevat Paşa gibi genç komutanlar Anadolu'daki subaylar üzerinde olumlu etki bırakabilirdi. Fakat bu komutanlara üst komuta görevleri vermek tehlikeli olabilirdi. İşte bu saikler dolayısıyla Damat Ferit Paşa'nın Üçüncü Hükûmeti döneminde ordu içinde saygı kazanmış paşalar aracılığıyla askeri kamuoyu oluşturularak ulusçu komutanlar meşruiyet ve ılımlılık

¹⁰⁰⁷ COA. İ. HB. 144/ 40-3, 6 Zilhicce 1331/6 Kasım 1913.

¹⁰⁰⁸ Bkz. Ek.1 Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Hizmetleri Şubesi Müdürlüğünden alınmış Emeklilik Belgesi.

¹⁰⁰⁹ Efe, *a.g.t.*, s. 49.

¹⁰¹⁰ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s.104.

¹⁰¹¹ Türkmen, *a.g.e.*, s.105.

¹⁰¹² Türkmen, *a.g.e.*, s.176.

yoluna sevk edilmek istenmiş ve askeri kamuoyunun bir uzvu olarak Şûra-yı Askeri kurulmuştur¹⁰¹³.

Harbiye Nezareti'nden 30 Temmuz 1919 tarihinde Sadarete yazılan arzda Nafia Nazırı Birinci Ferik Ahmed Abuk Paşa, Erkân-ı Divan-ı Harbiye azasından Birinci Ferik Hurşit Paşa, Ferik Şevket Turgut Paşa ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Ferik Cevat Paşa'nın Şûra-yı Askeri azalığına seçildikleri beyan edilmiştir¹⁰¹⁴. 1 Ağustos 1919 tarihinde çıkan irade-i seniyye ile adı geçen zevat Şûra-yı askeri azalığına tayin edilmiştir¹⁰¹⁵. Karar 4 Ağustos 1919 tarihinde Takvim-i Vekayi gazetesinde yayımlanmıştır¹⁰¹⁶.

Şûra-yı Askeri benzeri bir kuruluş olan Meclis-i Meham-ı Harbiye 1908 yılının Eylül ayında Kâmil Paşa Hükûmeti döneminde kurulmuş idi. 1909 yılında Şûra-yı Askeri adını alan bu kuruluş Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasıyla kaldırılmıştır. 1919 yılı nisan ayında Şûra'nın kurulması tekrar gündeme gelmiş ancak gerçekleşmesi 2 Ağustos 1919 tarihinde olmuştur¹⁰¹⁷.

Şûra-yı Askeri teşkiline dair kararname 4 Ağustos 1919 tarihinde resmî gazetede yayımlanmıştır. Kararnameye göre Şûra'nın görev ve yetkileri şöyle tanımlanmıştır¹⁰¹⁸:

Madde 1: Ordunun teşkilat-ı esasiyesi ve Harbiye Nezareti bütçesi, seferberlik ve tahaşşüt istihzaratına müteallik mevad-ı umumiyye, ordunun talim ve terbiyesi hakkındaki kavaid-i umumiye, esliha, cephe, ve alât ve edavat-ı harbiyenin tadil ve tebdili, mevaki-i müstahkeme ihdası ve inşa ve ilgası, sevahilin müdaafası, fırka kumandanları ve o salahiyyeti haiz zevat dâhil olmak üzere daha büyük makam sahiplerinin nakil, becayış, açığa ihracı, tayin ve tekaüde irca veya bundan hizmet-i muvazzafaya nakil, bilcümle erkân ve ümeranın terfileri, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye reisinin tebdil ve tayini gibi müdafaa-i memlekete müteallik mesaili müzakere tetkik etmek üzere bir Şûra-yı Askeri ihdas olunmuştur.

¹⁰¹³ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 407.

¹⁰¹⁴ COA. İ. DÜİT. 159/15/2, 31 Temmuz 1335/30 Temmuz 1919.

¹⁰¹⁵ COA. İ. DÜİT. 159/ 15 /1, 2 Ağustos 1335/2 Ağustos 1919. *Düstur*, 2. Tertip, C. XI, s. 323, nr. 195, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

¹⁰¹⁶ *Takvim-i Vekayi*, 4 Ağustos 1335/4 Ağustos 1919, nr. 3614, s.1.

¹⁰¹⁷ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 408.

¹⁰¹⁸ *Takvim-i Vekayi*, nr. 3614, 4 Ağustos 1335/4 Ağustos 1919, s. 3-4; Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 358.

Madde 2: Şûra-yı Askeri'ye Harbiye Nazırı riyaset eder. Meclis-i mezkûrun azası zevat-ı âtiyeden tereküp eyler ve adedi dokuzu geçemez: Harbiye Nazırı, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Ordu Kumandanları. Gerek mütekait ve gerek muvazzaf olsun Harbiye Nezareti'nde veya ordu kumandanlığında veyahut ordu müfettişliğinde bulunmuş olanlardan intihab edilecek zevat ile dokuza iblağ olunur. Kararlar mevcut azanın sülûsan-ı ekseriyet-i ârâsıyla ita olunur.

Madde 3: Şûra-yı Askeriye tarafından lüzum görülürse Bahriye Nazırı ve Bahriye Erkân-ı Harbiye Reisi dahi meclise iştirak ve rey ita edebilirler.

Madde 4: Şûra-yı Askeri malumatına müracaat edilmek üzere icap eden zevat ve mütehassısları celp edebilir. Şu kadar ki bunların hakkı reyleri yoktur.

Madde 5: Harbiye Nazırıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi şûra mukarreratının netayic-i tatbikasından şûra-yı mezkureyi haberdar edeceklerdir.

Madde 6: Şûra-yı Askeri haftada en az iki defa içtima edecek ve gerekirse daha fazla içtimaya karar verebilecektir. Şu kadar ki ahval-i fevkalade de eyyam-ı muayyeneden gayri zamanlarda Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi tarafından içtimaya davet olunabilir. En az beş aza bulunmadıkça şûra in'ikad edemez.

Madde 7: Şûra-yı Askeri azasından olan ordu kumandanları İstanbul'da bulundukları müddetçe müzakereye iştirak edecekler ve azadan İstanbul'da bulunmayan ordu kumandanlarının iktiza eden hususatta yazılı olarak mütalaaları sorulacaktır.

Madde 8: Harbiye Nazırı mesuliyeti deruhte ederek şûra kararlarını adem-i kabul veya tadile salahiyettardır. Ancak bu adem-i kabul veya tadil keyfiyeti Harbiye Nazırı'nın mütalaa dermeyanıyla meselenin bir daha mevki-i müzakereye vaz'ını teklif etmesi ve fakat şûranın kararda musırr bulunmasıyla meşruttur.

Madde 9: Şûra-yı Askeri azasının tayin ve tebdil veya tahdidi yaşı dolayısıyla tekaüde sevki Şûra-yı Askeri tarafından rey-i hafî ve ekseriyet-i ârâ ile ittihaz olunacak karar üzerine bi'l-istizan sâdır olacak irade-i seniyye ile icra edilir.

Madde 10: İş bu kararname tarih-i neşrinden muteberdir.

Madde 11: İş bu kararnamenin icra-yı ahkâmına Harbiye Nazırı memurdur.

1919 yılı ağustos ayı başında teşkil edilen Askeri Şûra'nın başkanı Harbiye Nazırı Nazım Paşa olurken daimî üyeleri Cevat Paşa, Ahmet Abuk Paşa, Hurşit Paşa, Şevket Turgut Paşa ve Hadi Paşa'dır. Şûra, 9 Ağustos 1919 Cumartesi günü saat ikide Harbiye Nezareti'nde levazım üçüncü şube binasında hazırlanan özel dairede ilk toplantısını yapmıştır. Şûra başkanlığını Harbiye Nazırı Nazım Paşanın yaptığı toplantıda daimî üyelerden Ahmed Abuk Paşa, Şevket Turgut Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisi Hadi Paşa ve Hurşit Paşa hazır bulunmuştur. Üçüncü Ordu Kumandanı Birinci Ferik Abdullah Paşa da ordu kumandanı sıfatıyla toplantıya iştirak etmiştir. Eski Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa istifa ettiğinden dolayı toplantıya katılmamıştır. Şûra'nın o günkü gündemi subaylara tayin¹⁰¹⁹ verilmesidir. Bu konuyla ilgili görüşleri alınmak üzere Şûra-yı Askeriye Levazım Reisi Miralay Ömer Lütfü Bey toplantıya davet edilmiştir. Müzakereler saat altıya kadar devam etmiş netice olarak; zabıtana daha önceden yapıldığı gibi bedeli karşılığında erzak yerine karşılıksız erzak verilmesi kararlaştırılmıştır. Şûra azaları ve toplantıda hazır bulunan zevat erzak miktarı ve keyfiyeti hakkında bir beyanı mütalaa yapmışlarsa da tam bir karara varılamamıştır. Şûra-yı Askeri toplantılarının bundan böyle cumartesi ve çarşamba günleri öğleden sonra saat ikide başlayacağı ve askeri meseleleri görüşeceği kararlaştırılmıştır¹⁰²⁰.

Şûra-yı Askeri'nin bir sonraki toplantısı 13 Ağustos 1919 Çarşamba günü yapılmış ve önceki toplantıda karara varılamayan tayin ve ekmek konusu üzerinde karara varılmıştır. Bütün azaların mevcut olduğu toplantıda en yüksek rütbedeki Müşirden başlayarak en alt rütbedeki zabıt adayı, hesap memuru vekili ve zabıt vekiline verilecek olan ekmek, et, pirinç, yağ ve sabunun miktarı belirlenmiştir. Bir önceki toplantıya katılan Abdullah Paşa bu toplantıya da iştirak etmiş ve basına konuyla ilgili açıklamada bulunmuştur. Paşa, tayin itasının kararına varıldığını açıklarken bu karardaki miktarların meşrutiyetten önceki miktardan daha az olduğunu belirtmiştir. Fakat bu miktarın da ihtiyacı karşılayacağını ilave etmiştir. Daimî üyelerden Hâdi Paşa ise beyanatında; karar alırken hem zabitleri hem de mali vaziyeti düşündüklerini dile getirmiş erzak itasının ihtiyari olacağını dile getirmiştir. Paşa, erzak istemeyenlerin

¹⁰¹⁹ Tayin: Asker ekmeği, erzak anlamına gelmektedir. (Develioğlu, *a.g.s.*, s. 1215).

¹⁰²⁰ *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2808, 10 Ağustos 1335/10 Ağustos 1919, s. 1. Şûra-yı Askeri azasından Şevket Turgut Paşa, 5 Ağustos 1919 Salı günü yayımlanan beyanatında Şûra-yı Askeri kanun layihasını henüz görüp incelemeye fırsatı olmadığını dile getirmiş ve Şûra-yı Askeri'nin çarşamba günü toplanacağını bildirmiştir. Fakat Şûra ilk olarak 9 Ağustos Cumartesi günü toplanmıştır (*Tasvir-i Efkâr*, nr. 2803, 5 Ağustos 1335/5 Ağustos 1919, s. 1).

erzak yerine tayın bedeli alabileceğini lakin tayın bedeli almanın erzak almaktan daha az karlı olduğu düşünülünce erzak almayı tercih edeceklerini bildirmiştir¹⁰²¹.

Toplantılarını haftada iki gün olmak üzere gerçekleştiren Şûra-yı Askeri, ağustos ayı içerisinde lağvedileceği haberleriyle basında yer almaya başlamıştır. 13 Ağustos'ta Harbiye Nazırlığı'na getirilen Süleyman Şefik Paşa, kendi yetkilerini sınırlandıracağını düşündüğü için Şûra-yı Askeri'nin kaldırılmasını istemiş fakat bu talep Sadrazam tarafından kabul edilmemiştir¹⁰²². Süleyman Şefik Paşa Harbiye Nazırlığı'na getirilince Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinde Cevat Paşa bulunmaktaydı. Bu iki Paşa'nın aralarındaki muhalefeti bilen basın devamlı Cevat Paşa'nın istifa edeceğini yazmıştır. Alemdar gazetesi de 7 Ağustos 1919 tarihinde Cevat Paşa'nın istifa ettiğini yazmış fakat ertesi gün bu istifa haberi yalanlanmıştır. Süleyman Şefik Paşa, Şûra'nın üç üyesinin istifa ettiğini belirterek şuranın lağvedilmesini istemiş fakat bu kabul olunmamıştır. Şûra üyelerinin Süleyman Şefik Paşa'yla aynı fikirde olmaması, Askeri Şûra Kararnamesi'nde belirlenen hedeflere ulaşamaması bu kuruluşun kısa ömürlü olmasına yol açmış¹⁰²³ ve Şûra 1 Eylül 1919 tarihinde lağvedilmiştir¹⁰²⁴.

Mütareke Dönemi'nin ilk Askeri Şûrasının 1 Eylül 1919 tarihinde ilga edilmesinden sonra tekrar teşkili için Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa 18 Kasım 1919 tarihinde Sadarete başvurmuştur. Sadarete yapılan bu başvuru ancak 14 Aralık 1919 tarihinde Padişaha sunulmuştur. Harbiye Nazırı Cemal Paşa, bu kritik dönemde orduyu güçlü kılmak gerektiğine temas etmiş ve bunu gerçekleştirmek için daha evvelden de Şûra-yı Askeri kurulduğuna fakat bu kurumun bir takım art niyetliler yüzünden ilga edildiğine dikkat çekmiştir¹⁰²⁵. Yapılan girişimler sonucu 16 Aralık 1919 tarihinde Şûra-yı Askeri tekrar kurulmuştur. Askeri Şûra azalıklarına Birinci Ferik Abdullah Paşa, Zeki Paşa, Hurşit Paşa, Ahmed Abuk Paşa, Şevket Turgut Paşa, Mustafa Fevzi Paşa, Mirliya Yakup Şevket Paşa ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisi Mirliya Kazım Paşa atanmıştır¹⁰²⁶.

¹⁰²¹ *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2812, 14 Ağustos 1335/14 Ağustos 1919, s. 2.

¹⁰²² Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 408. Kazım Karabekir Paşa, Ağustos sonunda gazete haberlerinden aldığı bilgilere göre Askeri Şûra üyelerinden çoğunluğunun istifa ettiğini ve Şuranın lağvedilmek üzere olduğunu bildirmiştir. (Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 619).

¹⁰²³ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 180.

¹⁰²⁴ *Düstur*, 2. Tertip, C. XI, s. 365, nr. 228, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

¹⁰²⁵ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 181.

¹⁰²⁶ *COA. İ. DUİT. 159/99/2*, 16 Kanunuevvel 1335/16 Aralık 1919.

Şûra-yı Askeri teşkilini ve vazifelerini açıklayan kararname şu şekildedir¹⁰²⁷:

Madde 1: Ordunun teşkilatı esasiye ve bütçesi, Seferberlik ve tahaşşüt istihzaratına müteallik olmak üzere Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin lüzum göstereceği mevad-ı umumiye, esliha, cephe, alât ve edevat-ı harbiye ile kıyafet-i askeriye'nin tadil ve tebdili, mavaki-i müstahkeme ihdası, tadil ve ilgası, Ordu kumandanları, müfettişleri, kolordu kumandanları, fırka kumandanları ve bilcümle erkân-ı askeriye'nin tayin, açığa ihracı, tekaüde ircâ, mirlivalık dâhil olduğu halde daha büyük terfiler gibi müdafaa-i memlekete müteallik mesaili tetkik ve tespit etmek üzere bir Şûra-yı Askeri ihdas olunmuştur.

Madde 2: Şûra-yı Askeri Harbiye Nazırının riyasetinde teşekkül eder. Harbiye Nazırının bulunmadığı zamanlarda bu riyaseti en büyük rütbeli ve kıdemli aza ifa eder. Şûra-yı Askeri'nin azası dokuzdur. Harbiye Nazırı ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi aza-yı tabiidan olup aza-yı saire harpte ordu idare etmiş ordu kumandanları, ordu müfettişleri ve bunlara muadil hizmet ifa eyleyen erkân-ı mümtaze-i askeriye meyanından seçilerek tayin olunur.

Madde 3: Şûra-yı Askeri azalığı iki sene müddetlidir. Ancak ilk tebdilde aza-yı meclis defaten tebdil edilmiş olmamak için şûranın kuruluşu esnasında azalar biri dört ve diğeri üç olmak üzere kura ile iki gruba tefrik olunarak ilk sene nihayetinde dörtlü grup tebdil olunacaktır. Çıkan aza tekrar intihap ve tayin olunabilir. Aza meyanında mahall-i vuku'unda yeniden tayin edilen aza selefinin müddetini ikmal eyler.

Madde 4: Şûra-yı Askeri lüzum görürse malumatına müracaat edilmek üzere icap eden zevatı ve mütehassısları celp edebilir. Şu kadar ki hakk-ı reyleri yoktur.

Madde 5: Harbiye Nazırı Şûra'nın netayic-i mukarreratının vech-i tatbiki hakkında şuraya malumat verecektir.

Madde 6: Şûra kaide olarak her ayın ilk pazartesi günü içtima eder ve o ay zarfında kaç defa ve ne vakitler içtima edeceğine karar verir. Şu kadar ki ahval-i fevkaladede içtima lazım gelirse Harbiye Nazırı içtimaya davet eder.

Madde 7: Şûra'da kararlar ekseriyet-i mutlaka ile ita olunur Eşitlik vukuunda reisin olduğu taraf tercih olunur.

¹⁰²⁷ *Düstur*, 2. Tertip, C. XI, s. 514, nr: 311, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

Madde 8: Azanın üçte biri mevcut bulunmadıkça karar ittihaz olunamaz. Ancak üçte bir mevcutla ittihaz olunan kararlarda Harbiye Nazırı ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin ayrı ayrı hakk-ı itirazları vardır. Bu takdirde mesele tekrar müzakereye vaz olunur ve azayı mürettebenin sülûsan ekseriyeti ile karar verilir.

Madde 9: Esna-yı harpte Şûra-yı Askeri içtima etmez.

Madde 10: İş bu kararname tarih-i neşrinden itibaren mer'iyül icradır.

Madde 11: İş bu kararnamenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti döneminde 8 Ocak 1920 tarihinde yapılan Askeri Şûra'da emeklilerin muvazzafa alınması oylanmış Fevzi, Zeki ve Ahmed Abuk Paşa'nın müspet oyuna karşı Cemal, Cevat, Abdullah, Şevki ve Şevket paşaların menfi oyuyla emekli askerler muvazzafa alınmamıştır¹⁰²⁸.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti ve bu dönemde kurulan Şûra-yı Askeri üyeleri Anadolu Hareketine ılımlı bakmış ve Anadolu'daki hareketlenmeleri hak arayışı olarak kabul etmiştir¹⁰²⁹. Cemal Paşa başkanlığında toplanan Şûra kararları Kuva-yı Milliye'cilere güven ve destek vermiş ve Cemal Paşa nazırlığı döneminde devamlı ve gizli bir şekilde Kuva-yı Milliye'cilere yardım emri vermiştir¹⁰³⁰. Hatta bu kabinenin askeri kanadı Kuva-yı Milliye'nin desteklenmesi konusunda elinden geleni yapmıştır¹⁰³¹. Bu desteğin İtilaf Devletleri tarafından fark edilmesiyle Harbiye Nazırı Cemal Paşa istifaya mecbur bırakılmıştır. Askeri Şûra'nın Milli Mücadele hareketine olan desteği Cemal Paşa'nın istifasından sonra da devam etmiştir. 16 Şubat 1920 tarihinde Şûra'dan çıkan kararla, ordunun silah ihtiyacının temini ve Anadolu'ya nakledilmesi esnasında zorluk çıkmaması için Sevkiyat Müdürlüğü'nden ilmühaber alınması şartı getirilmiştir. Ayrıca yapılan faaliyetler hakkında İtilaf Devletleri'nin eline koz geçmemesi için gerekli önlemler alınmıştır. Ali Rıza Paşa Hükûmeti döneminde önemli faaliyetler gösteren Şûra-yı Askeri İstanbul'un işgali sonrası faaliyetlerinde aksama olmuş¹⁰³² 18 Nisan 1920 tarihinde de lağvedilmiştir¹⁰³³.

¹⁰²⁸ Hatemi, agm., s. 681.

¹⁰²⁹ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 181.

¹⁰³⁰ Türkmen, a.g.e., s. 182.

¹⁰³¹ Türkmen, a.g.e., s. 278.

¹⁰³² Türkmen, a.g.e., s. 183.

¹⁰³³ *Düstur*, 2. Tertip, C. XII, s. 40, nr. 12, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1927. İtilaf Devletleri Ali Rıza Paşa döneminde Türk Düzenli birlikleri ve Kuva-yı Milliye birliklerinin birbirine yardım ettiğini görmüşlerdir.

Osmanlı Devleti'nin son Askeri Şûra'sının Kuva-yı İnzibatiye Kararnamesi hazırlanıp kabul edilmesinden sonra lağvedilmesi olayında İngiliz etkisi olduğu düşünülmektedir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti'nin orduyu yeniden yapılandırma amacıyla kurduğu Şûra-yı Askeri, Damat Ferit Paşa Hükûmeti döneminde fazla başarı sağlayamazken Ali Rıza Paşa Hükûmeti döneminde önemli faaliyetlere imza atmıştır. Damat Ferit Paşa döneminde Şûra'nın verimli olamamasında; Ferit Paşa'nın İtilaf Devletleri temsilcilerinin sözünden çıkamaması ve Anadolu hareketine ve ordu psikolojisine hâkim olamaması etkili olmuştur. Askeri Şûra'nın lağvedilmesinin ardından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti etkisini kaybederken gizli askeri örgütler Anadolu'nun her bakımdan yapılanmasına önem vermiştir¹⁰³⁴.

4.2.2. Satış Komisyonu Reisliği

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesini müteakip kurulan hükûmetler, devletin zaruri masraflarını karşılamak üzere askeri ambarlardaki eşyayı satmaya karar vermişler bunu gerçekleştirmek üzere “Satış Komisyon-ı Âlisi” oluşturmuşlardır. Komisyonun ilk başkanı Maliye Müfettişlerinden Selahattin Bey olmuştur.¹⁰³⁵ Bu komisyonda zamanla tütün, ipek ve sair eşya müzayede ile satılmaya çalışılmıştır.

Damat Ferit Paşa Hükûmeti döneminde parça parça satışlar zaruri masrafları karşılayamaz hale gelmiştir. Çünkü memurlara ve askere hemen maaş vermek gerekmektedir. Parça parça satışlarla bunun mümkün olmaması üzerine Hükûmet Osmanlı Bankası ve Türkiye Milli Bankası'na müracaat etmiş ve bu bankalar hükûmete iki milyon lira borç vermişlerdi. Paranın bir milyon iki yüz elli bin lirası Osmanlı Bankası tarafından yedi yüz elli bin lirası ise Türkiye Milli Bankası tarafından verilmiştir. Bu borcun karşılığında Satış Komisyon-ı Âlisi'nden birtakım malların bedel

Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa İzmir'de Yunanlara karşı, Kilikya'da da Fransızlara karşı Kuva-yı Milliye'yi desteklemişlerdir. Cemal Paşa, Kuva-yı Milliye ihtiyaçlarını karşılamak üzere 12. Kolordu'ya para göndermiştir. Paşaların bu hareketlerine tahammül edemeyen İtilaf Devletleri temsilcileri 20 Ocak 1920 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Cemal ve Cevat paşaların 48 saat içinde görevlerinden alınmasını istemişlerdir (Selahattin Tansel, *Mondoros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. III, Ankara 1973, s. 19).

¹⁰³⁴ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 183.

¹⁰³⁵ Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilliği yapmış olan Selahattin Çam (Uğur Cenk Deniz İmamoğlu, *Bir Asker ve Bir Hatırat: Eyüp Durukan ve Milli Mücadele*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014, s. 58). Maliye Satış Komisyonu 4 Ağustos 1919'da Resmî Gazete'de yayımlanan ilanında ertesi gün ihale olunacak eşya cinsi, fiyatı ve ihalenin yapılacağı mekânlar açıklanmıştır. Buna göre satışa çıkarılan ürünler; minder yapıtaşı, hurda demir, koyun, keçi ve kuzu derisinden oluşmaktadır (*Takvim-i Vekayi*, nr. 3614, 4 Ağustos 1335/4Ağustos 1919, s. 6).

olarak gösterilmesi istenirken Düyûn-ı Umumiye-i Osmaniye kefaleti gerekmiştir. Komisyon Başkanı Müşir Kazım Paşa olarak belirlenirken üyeler; Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa, Maliye eski Müsteşarı Berberyan Efendi ve İhsan Bey olarak belirlenmiştir. Komisyonun Anadolu Müdürü Cemil Bey'dir. Hakkı ve Ziya Bey isminde iki tane de memur bu müdüriyette vazife almıştır. Sonradan Komisyon Başkanı Müşir Kazım Paşa, istifa etmiş yerine Ahmet Abuk Paşa başkan tayin edilmiştir. Komisyonun faaliyetine mâni olan İsmail Hakkı Paşa da azledilerek yerine yeni bir atama yapılmamıştır¹⁰³⁶.

Ahmed Abuk Paşa, 15 Mart 1921 tarihinde Meclis-i Vükela kararınca on beş bin kuruş maaşla Satış Komisyonu Reisliğine getirilmiştir. Yine bu komisyonda Maliye Azası olan Berberyan Efendi'nin yerine Tefrik-i Eşya Komisyonu Reisi Cevat Paşa on bin kuruş maaşla atanmıştır¹⁰³⁷. 27 Eylül 1920 tarihinde Tahir'ül Mevlevi Bey¹⁰³⁸ Âli Satış Komisyonu Başkâtipliğine getirilmiştir. 3000 kuruş maaşla göreve başlayan Tahir'ül Mevlevi Bey'in maaşı vazifeye başladıktan yaklaşık bir ay sonra 24 Ekim 1920 tarihinde 7500 kuruşa çıkarılmıştır. 27 Eylül 1921 tarihinde baş kitabet makamının lağvedilmesiyle 5000 kuruş maaşla tahkik ve teslim memurluğuna tayin edilmiştir. 16 Aralık 1922 tarihinde Tahir'ül Mevlevi Bey'in Ticaret ve Ziraat Nezareti'ndeki sicil mümeyyizliğine tayini husule gelmiş ve bunun için Âli Satış Komisyonu Başkanı Ahmed Abuk Paşa tarafından "komisyondaki vazifesini daire-i sıdk-u istikamette hüsn-i ifa eylediği" belirtilen bir tezkire verilmiştir¹⁰³⁹. Bu tezkereden anlaşıldığı kadarıyla 15 Mart 1921 tarihinde Âli Satış Komisyonu Reisliğine getirilen Ahmed Abuk Paşa, 16 Aralık 1922 tarihinde halen bu göreve devam etmektedir. Görevinin ne zaman nihayetlendiği hakkında net bir bilgiye ulaşamamakla beraber Afife Rezzemaza'nın hatıratında yer alan "1922 senesinden itibaren pek hasta idi ve Haydarpaşa Hastanesi'nde tedavi ediliyordu" ibareleri bizi Paşa'nın bu görevinin hastalığı sebebiyle

¹⁰³⁶ İmamoğlu, *a.g.t.*, s. 58-59. Fabrikalar Umum Müdürü Nazım Paşa, Umum Müdürü olduğunda bütün ambarların mühürlenmiştir. Fakat buna İngilizler itiraz etmişlerdir. Çünkü bu ambarlardaki eşyaların Ali Satış Komisyonu tarafından Düyûn-ı Umûmiye hesabına satılmasını emretmişlerdir. Milli Mücadele Dönemi'nde Topçu Kaymakamı olarak görev yapan Eyüp Durukan hatıratında bu emre uyularak ambarların açılmasının Anadolu'ya yardım gönderilmesi açısından müspet bir gelişme olduğunu nakletmiştir. (İmamoğlu, *a.g.t.*, s. 99-100).

¹⁰³⁷ COA. MV. 221/86, 15 Mart 1337/15 Mart 1921; COA. BEO, 4676/350694/1, 15 Mart 1337/15 Mart 1921.

¹⁰³⁸ Tahir'ül Mevlevi Bey hakkında bilgi için bkz. Atilla Şentürk, *Tahir'ül Mevlevi Hayatı ve Eserleri*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991; Alim Kahraman, "Tahirülmevlevi (1877-1951)", *TDVİA.*, C. 39, İstanbul 2010.

¹⁰³⁹ Atilla Şentürk, *a.g.e.*, s. 30.

nihayetlendiği düşüncesine sevk etmiştir. Paşa, hastalandıktan bir sene sonra Paşabahçe'deki konağında vefat etmiştir¹⁰⁴⁰

.

¹⁰⁴⁰ Rezzemaza, *a.g.e.*, s. 76.

SONUÇ

Tarihin en büyük devletlerinden biri olarak yaşamış olan Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı değişimlerin, dönüşümlerin, iç ve dış sorunların bir hayli fazla yaşandığı dönemdir. Bu dönem askeri ve mülki alanda pek çok önemli şahsiyet Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiştir. Bu önemli şahsiyetlerden biri de Ahmed Abuk Paşa'dır. Paşa, aldığı askeri eğitimin ardından Harbiye'den mezun olmuş, çeşitli askeri memurluklarda bulunmuş ardından ataşemiliterlik vazifesi ile görevlendirilmiştir. Sırbistan ve Avusturya gibi devletlerde Osmanlı Devleti'nin askeri temsilcisi olarak vazifesini ifa eden Ahmed Abuk Paşa, görevi esnasında bulunduğu ülkenin askeri gelişim ve değişimlerini ayrıca dikkati çeken olaylarını Genel Kurmay Dairesine rapor etmiş birinci ağızdan önemli bilgiler aktarmıştır. Oldukça önemli olan bu vazifelerin ardından yine farklı askeri görevler alan Paşa, sonrasında Dördüncü Ordu bünyesinde çeşitli vazifeler üstlenmiştir.

Dördüncü Ordu bölgesine tayin olunan Ahmed Abuk Paşa; İran Sınır Hudut Komutanlığı, Erzurum Komutanlığı ve Trabzon Komutanlığı yapmıştır. Sason isyanının, Erzurum isyanının ve Trabzon isyanının bastırılmasını sağlamıştır. Bu süreçte bir süre için Dördüncü Ordu Kumandan Vekilliği ve Erzurum Vali Vekilliğini de ifa etmiştir. Askeri komuta görevlerine Trabzon Kumandanlığıyla ve Trabzon Vali Vekilliği ile devam eden Paşa, bu süreçte Dördüncü Ordu Müşiri tarafından Elâzığ Vali ve kumandanlığına getirilmek istenmiştir. Fakat bu görevlerin her ikisinin bir şahısta toplanmasının bölgenin ve vazifelerin önemine binaen zor olacağı düşüncesiyle bu düşünce hayata geçirilememiştir. Askeri alanda oldukça önemli ve üst düzey vazifelere getirilmesi Paşa'nın askeri hayatındaki komuta gücünün ve başarısının birer tezahürü olurken vekâleten de olsa yürüttüğü vali vekilliği görevleri mülki idare konusundaki yetkinliğine işaret etmektedir.

Ahmed Abuk Paşa, Erzurum ve Trabzon'da görev yaptığı dönemlerde İttihatçı gruba mensup ve Abdülhamid karşıtı olarak anılırken Balkan Savaşı esnasında İttihat ve Terakki karşıtı olarak anılır hale gelmiştir. Paşa, Babıâli Baskını ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın öldürülmesiyle yaşanan hükûmet değişikliğine karşı bir darbe

hazırlığında olan oluşumun baş aktörlerinden biri olarak görülmüş veya öyle lanse edilmiştir. Ahmed Abuk Paşa hakkında yayılan bu şayialar o kadar yayılmış ki dış basında dahi fazlaca yer almıştır. Yabancı basın, Paşa'nın mevcut hükûmeti yıkmak üzere harekete geçecek olan oluşumun askeri kanadının başında olduğu söylentilerine değinmiş fakat bu söylemin doğru olmadığını da gazetelerinde dermeyeran etmişlerdir. Dış basının edindiği intibaya göre Ahmed Abuk Paşa, öyle boş işler peşine düşüp cephedeki yerini boş bırakacak bir insan değildir. Nitekim de öyle olmuş Paşa, Balkan Savaşı esnasında asla görevinin başından ayrılmamış Nazım Paşanın Harbiye Nazırlığı döneminde olduğu gibi ondan sonraki dönemde de en üst komuta görevleri almıştır. Savaşın başlarında Doğu Ordusu Dördüncü Kolordu Komutanı olan Paşa, Çatalca cephesinde Çatalca Komutan vekilliği görevini üstlenmiştir. Vekillik olarak geçen bu görev aslında bizzat Paşa tarafından ifa edilmiştir. İkinci Balkan Savaşında Sağ Kanat Komutanı iken Kırklareli'nin tekrar vatan topraklarına katılmasını sağlayan birliklere komuta etmiş savaşın başında kaybedilen toprakların tekrar elde edilmesini sağlamıştır.

Balkan Savaşı esnasında Enver Bey ile Ahmed Abuk Paşa arasında tartışmalar ve restleşmeler yaşanmıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayında adı zanlılar arasına zikredilmiştir. Adının devamlı muhalif grupta veya zanlılar listesinde anılmasına rağmen suçunun ispat edilememesi Paşa hakkında çıkan şayiaların iddiadan öteye geçememesine sebep olmuştur. Öyle ki sözü edilen şayiaların pek çoğu o günün yabancı gazetecilerince dahi yalanlanmış bu söylentilerin asılsız olduğu ifade edilmiştir. Fakat ortaya çıkan dedikodular ve Enver Bey ile yaşanan sürtüşmeler Paşa'nın emekli edilmesine, ardından da bir suç isnadıyla sürgüne gönderilmesine neden olmuştur. Baştan beri muhalif olarak görülen Paşa, İttihat ve Terakki Hükûmeti ileri gelenlerince tehlike olarak görüldüğünden olmalıdır ki bir sebep ortaya konularak sürgüne gönderilmiştir. Ahmed Abuk Paşa'nın bir meselede fikrine danışılmak istenmesi bahanesiyle Harbiye Nezaretine davet edilmesi ve ardından tevkif edilmesi aslında Paşa'nın kendisine isnat edilen suçu işlemediğini göstermektedir. Çünkü iddia edildiği gibi aleyhte faaliyette bulunan bir kimse hükûmetin aniden kendisini davet etmesine şüpheyile bakar ve bu davete icabet etmezdi.

I. Dünya Savaşı boyunca sürgünde olan Paşa, sonradan Eskişehir'e dönmüş ve hayatının bundan sonraki devresini siyasi vazifeler icra ederek geçirmiştir. Damat Ferit Paşa'nın birinci hükûmetinde; Harbiye Nazırlığı, ikinci hükûmetinde; Meclisi Vükela

Memurluğu, üçüncü hükûmetinde Nafia Nazırlığı ve Ali Rıza Paşa Hükûmetinde Nafia Nazırlığı görevleri alan Paşa, aynı zamanda Askeri Şûra üyeliği görevini de icra etmiştir. Paşa, bu görevleri esnasında tasvip etmediği bir durumla karşılaşması veya ilkelerine aykırı gelen bir kararı uygulaması söz konusu olduğunda istifa etmekten çekinmemiştir. Paşa'nın bu ve duruşu kendisinin siyasetten dışlanmasına yol açmamış bilakis sonradan kurulan hükûmetlerde mükerrer olarak nazırlığa seçilen isimlerden olmuştur. Ahmed Abuk Paşa'nın Mütareke sonrası kurulan dört hükûmette nazırlığa seçilmesinde; askeri tecrübesi ve İttihatçı karşıtlığının etkisi elbette göz ardı edilemez. Bunun yanı sıra Erzurum, Sason ve Trabzon isyanlarını bastırmadaki becerisi ve tavrı, ayrılıkçı Kürt ve Ermeni cemiyetleri ve devletin aleyhine olabilecek tüm oluşumlarla mücadele etmesi, bunu yaparken de suçsuz olan kesimin koruyucusu olması Paşa'ya duyulan güven ve itimadın nedeni olmalıdır.

Ali Rıza Paşa Kabinesi döneminde hükûmetin milli mücadeleye bakışı ne kadar olumlu ise Paşa'nın tavrı da o denli olumlu olmuş bazen de bu olumlu tavır destekleyici mahiyet almıştır. Mütareke döneminin nazırlarından olması hasebiyle mütareke şartları gereğince açıktan bir destek çok mümkün olmasa da Ali Rıza Paşa Hükûmeti döneminde bunu açığa vurmaktan çekinmemiştir Paşa. Dönemin şahitlerinin hatıratlarında zikrettiği gibi Kuva-yı Milliyeyi desteklemiş devlete ve milli mücadeleye muhalefet edenlerin karşısında olmuştur. Ahmed Abuk Paşa, uzun yıllar hizmet ettiği bu topraklara göz diken veya ayırıp parçalamaya çalışanların karşısında olmuş yeri geldiğinde askeri yeri geldiğinde siyasi mücadele vermiştir. Buna karşın Paşa'nın daha evvelden Damat Ferit Paşa hükûmetlerinde yer alması Mustafa Kemal Paşa tarafından kuşkuyla karşılanmış ve Paşa'ya karşı mesafeli durulmasına neden olmuştur.

Tarihî şahsiyetlerin de her insan gibi değişken amaçları, hırsları, çelişkileri ve hataları olabileceğini göz önüne alındığında yaşamları boyunca bir evrim sürecinden geçtiklerini kabul etmek gerekmektedir. Ahmed Abuk Paşa, görevlerini icra ederken tasvip etmediği veya yanlış olduğunu düşündüğü durumlarda içinde bulunduğu oluşumları veya ilkelerini terk etmekten çekinmemiştir. Bundan dolayı olmalıdır ki vazife hayatına başladıktan sonra her zaman devletin hizmetinde olmuş ve vatanın varlığı birliği için çalışmıştır. Hatta bu çabası sürgün yıllarında da devam etmiş Birinci Dünya Savaşı esnasında kendisi gibi sürgünde olan Kuzey Kafkasyalı Paşalarla Rusya ve Osmanlı Devleti arasında tampon devlet kurma girişimleri olmuştur.

Ahmed Hamdi Abuk Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı ve Osmanlı Devleti'nin son anlarının yaşandığı dönemin olaylarının pek çoğuna şahitlik etmiş veya yaşanan olaylardan bazısının baş aktörlerinden birisi olmuştur. Bu yüzdendir ki Ahmed Abuk Paşa'nın biyografisi, muhtevası itibariyle döneme ilişkin bir tarih albümü misali önümüzde durmakta, dönemin ilgili pek çok olayına Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın hayatı cephelerinden bakmayı mümkün kılmaktadır.

KAYNAKLAR

A- Arşiv Kaynakları

- COA. A. DVN. MKL.* 66/20/9, 28 Eylül 1335/28 Eylül 1919.
- COA. A. DVN. MKL.* 66/27/5, 26 Teşrinisani 1335/26 Kasım 1919.
- COA. BEO.* 3542/ 265600/2, 13 Rebiyülahir 1327/4 Mayıs 1909.
- COA. BEO.* 3659/ 274379, 22 Şevval 1327/6 Kasım 1909.
- COA. BEO.* 4128/309565/3, 12 Kânunuevvel 1328/25 Aralık 1912.
- COA. BEO.* 4676/350694.1, 6 Receb 1339/ 16 Mart 1921.
- COA. BEO.* 675 /50611, 6 Rebiyülevvel 1313/27 Ağustos 1895.
- COA. BEO.* 1998/ 149799/ 3, 2 Zilkade 1320/31 Ocak1903.
- COA. BEO.* 1998/ 149171/ 1, 3 Zilkade 1320 /1 Şubat 1903.
- COA. BEO.* 1998/ 149799/ 2, 11 Zilkade 1320/9 Şubat 1903.
- COA. BEO.* 3374/253031/2, 30 Temmuz 1324/12 Ağustos 1908.
- COA. BEO.* 3446/ 258424/1, 20 Kânunusani 1324/3 Aralık 1908.
- COA. BEO.* 3369. 252609. 1, 23 Temmuz 1324/5 Ağustos 1908.
- COA. BEO.* 4563/ 342167, 2 Nisan 1335/2 Nisan1919.
- COA. BEO.* 4583/343704, 22 Şevval 1337/21 Temmuz 1919.
- COA. BEO.* 4593/344453, 6 Muharrem 1338/1 Ekim1919.
- COA. BEO.* 4584/343778, 1 Zilhicce 1337/29Temmuz 1919.
- COA. BEO.* 4594/344535, 9 Teşrin-i evvel 1335/9 Ekim 1919.
- COA. BEO.* 4676/350694/1, 15 Mart 1337/15 Mart 1921.
- COA. DH. EUM. AYŞ.* 4/20/1, 8 Mart 1335/8 Mart 1919.
- COA. DH. EUM. SSB.* 36/ 56, 8 Mart 1335/8 Mart 1919.
- COA. DH. EUM. EMN.* 116/ 32/2, 20, Haziran 1330/3 Temmuz 1914.
- COA. DH. İD.* 48/ 23 /1, 17 Kânunusani 1326/30 Ocak 1911.
- COA. DH. İD.* 48/ 23 /2, 11 Muharrem 1329/12 Ocak 1911.
- COA. DH. İD.* 48/ 23 /3, 25 Muharrem 1329/26 Ocak 1911.
- COA. DH. İ. UM.* 19/1, 7 Mayıs 1335/7 Mayıs 1919.
- COA. DH. İ. UM.* 20-6/2-102/4, 21 Eylül 1335/21 Eylül 1919.
- COA. DH. İ. UM.* 20-6/2-102/1, 14 Eylül 1335/14 Eylül 1919.
- COA. DH. İ. UM.* 19-8/1-87/4, 13 Eylül 1335/13 Eylül 1919.

- COA. DH. İ. UM.* 161/30, 6 Temmuz 1335/6 Temmuz 1919.
- COA. DH. İ. UM.* 20-9/2-12/2, 5 Şubat 1336/5 Şubat 1920.
- COA. DH. İ. UM.* 20-9/2-12/6, 24 Şubat 1336/24 Şubat 1920.
- COA. DH. İ. UM.* 20-7/2-27/1, 6 Teşrinisani 1335/6 Kasım 1919.
- COA. DH. KMS.* 1/ 19/2, 18 Eylül 1329/1 Ekim 1913.
- COA. DH. KMS.* 1/ 19/1, 19 Eylül 1329/2 Ekim 1913.
- COA. DH. KMS.* 1/ 19/4, 4 Teşrinievvel 1329/17 Ekim 1913.
- COA. DH. KMS.* 1/ 19/3, 5 Teşrinievvel 1329/18 Ekim 1913.
- COA. DH. KMS.* 53-1/43, 9 Haziran 1335/9 Haziran 1919.
- COA. DH. KMS.* 49-2/4- 4, 9 Mart 1335/9 Mart 1919.
- COA. DH. KMS.* 49-2/1, 18 Mart 1335/18 Mart 1919.
- COA. DH. KMS.* 49-2/ 2-1, 20 Mart 1335/20 Mart 1919.
- COA. DH. KMS.* 49-2/4-9, 23 Mart 1335/23 Mart 1919.
- COA. DH. KMS.* 49-2/ 2-4, 25 Mart 1335/25 Mart 1919.
- COA. DH. KMS.* 57/13.
- COA. DH. KMS.* 57/16.
- COA. DH. KMS.* 57/32.
- COA. DH. KMS.* 57/36.
- COA. DH. KMS.* 57/37.
- COA. DH. KMS.* 57/41.
- COA. DH. KMS.* 57/54.
- COA. DH. MKT.* 1289/ 15/ 4, 20 Ağustos 1324/2 Eylül 1908.
- COA. DH. MKT.* 2833.34.1, 12 Cemaziyel-evvel 1327/1 Haziran 1909.
- COA. DH. MKT.* 2358/ 82/1, 14 Safer 1318/13 Haziran 1900.
- COA. DH. MKT.* 2297/ 27/ 1, 14 Ramazan 1317/16 Ocak 1900.
- COA. DH. MKT/* 2827/43/2, 19 Mayıs 1325/1 Haziran 1909.
- COA. DH. MTV.* 23/8/ 2-1.
- COA. DH. MTV.* 23/8/ 2-2.
- COA. DH. MTV.* 23/8/ 2-3.
- COA. DH. MTV.* 23/8/ 2-4, 27 Kânunuevvel 1326/ 10 Ocak 1911.
- COA. DH. MTV.* 23/8/ 1, 28 Kânunuevvel 1326/ 9 Ocak 1911.
- COA. DH. ŞFR.* 104/155, 4 Teşrin-i Sani 1335/4 Kasım 1919.
- COA. DH. ŞFR.* 314/75/1, 19 Eylül 1319/2 Ekim 1903.
- COA. DH. TMIK. M.* 273/ 9, 15 Cemaziyelahir 1326/15 Temmuz 1908.

- COA. DUİT.* 175/114, 26 Cemaziyelevvel 1337/27 Şubat 1919.
- COA. İ. DUİT.* 159/99/2, 16 Kanunuevvel 1335/16 Aralık 1919.
- COA. HR.* 312/19931/1, 25 Safer 1306/31 Ekim 1888.
- COA. HR.KMS.* 60/26, 3 Kanunuevvel 1337/3 Aralık 1921.
- COA. HR. MKT.* 424/52, 3 Şaban 1279/24 Ocak 1863.
- COA. HR. SYS.*1493. 86, 25 Temmuz 1889.
- COA. HR. TH.* 88 /64/2, 3 Şaban 1306/4 Nisan 1889.
- COA. HR. TH.* 160/44, 20 Temmuz 1311/01.08.1895.
- COA. HR. TH.* 88 /64 /2, 3 Şaban 1306 /4 Nisan 1889.
- COA. HR. TH.* 93 /25 /2, 24 Eylül 1889.
- COA. HR. TH.* 93 /25/1, 3 Safer1307/28 Eylül 1889.
- COA. HR. TH.* 111 /8, 15 Zilhicce 1308/ 22 Temmuz 1891.
- COA. HR. TH.* 160 /30 /2, 30Temmuz 1895.
- COA. HR. TH.* 160/ 30/ 3, 8 Ağustos 1311/20 Ağustos 1895.
- COA. HR. TH.* 162/ 44/ 1, 29 Ağustos 1311/10 Eylül 1895.
- COA. HR. TH.* 162/ 31 /1, 26 Ağustos 1311/7 Eylül 1895.
- COA. HR. TH.* 88/64/2, 3 Şaban 1306/4 Nisan 1889.
- COA. HR. TO.* 21/87, 23 Ekim 1888.
- COA. HR. TO.* 22 /93, 22 Ağustos 1305/3 Eylül 1889.
- COA. HR. TO.* 22/ 98/ 1, 2 Eylül 1305/14 Eylül 1889.
- COA. İ. AS.* 43/10, 23 Ramazan 1320/24 Aralık 1902.
- COA. İ. AS.* 77 /23 /1, 28 Şevval 1326/23 Kasım 1908.
- COA. İ. AS.* 98/ 49/ 3, 9 Teşrinisani 1325/22 Kasım 1909.
- COA. İ. AS.* 77 /23 /1, 28 Şevval 1326/23 Kasım 1908.
- COA. İ. AS.* 84/ 29/ 1, 13 Mayıs 1325/26 Mayıs 1909.
- COA. İ. AS.* 84/ 29/ 2, 17 Mayıs 1325/30 Mayıs 1909.
- COA. İ. AS.* 43/10, 23 Ramazan 1320/24 Aralık 1902.
- COA. İ. DH.*, 671/46760, 19 Cemaziyelahir 1290/14 Ağustos 1873.
- COA. İ. DUİT.* 9/76, 22 Şevval 1337/21 Temmuz 1919.
- COA. İ. DUİT.* 159/15/2, 31 Temmuz 1335/30 Temmuz1919.
- COA. İ. DUİT.* 7/ 95, 21 Zilhicce 1337/17 Eylül 1919.
- COA. İ. DUİT.* 9 /84. 6 Muharrem 1338/1 Ekim1919.
- COA. İ. DUİT.* 9/93, 17 Cemaziyelahir 1338/8 Mart 1920.
- COA. İ. HB.* 144/ 40/1, 6 Zilhicce 1331/ 6 Kasım 1913.

- COA. İ. HR.* 312/ 19931/1, 25 Safer 1306/31 Ekim 1888.
- COA. İ. HR.* 312/ 19931/ 3, 1 Rebiyülevvel 1306/5 Kasım 1888.
- COA. İ. HUS.* 147/27/ 1, 7 Ramazan 1324/25 Ekim 1906.
- COA. İ. HUS.* 147/21/ 1, 11 Ramazan 1324/29 Ekim 1906.
- COA. İ. HUS.* 159/ 14/1, 3 Ramazan 1325/10 Ekim 1907.
- COA. İ. TAL.* 361/76, 6 Safer 1323/12 Nisan 1905.
- COA. İ. TAL.* 403/60.1, 25 Ağustos 1322/8 Eylül 1906.
- COA. İ. TAL.* 408 /52 /1, 15 Teşrinievvel 1322/ 28 Ekim 1906.
- COA. İ. TAL.* 467/ 56/1, 12 Şevval 1328/17 Ekim 1910.
- COA. İ. TAL.* 224/13, 12 Cemaziyelevvel 1318/7 Eylül 1900.
- COA. İ. TAL.* 224/13, 12 Cemaziyelevvel 1318 /7 Eylül 1900.
- COA. İ. TAL.* 361/76, 6 Safer 1323/12 Nisan 1905.
- COA. İ. TAL.* 361/76, 6 Safer 1323/12 Nisan 1905.
- COA. İ. TAL.* 403/60.1, 25 Ağustos 1322/8 Eylül 1906.
- COA. İ. TAL.* 408/52/1, 15 Teşrinievvel 1322/ 28 Ekim 1906.
- COA. İ. TAL.* 458/28, 20 Aralık 1908.
- COA. KMS.* 49-2/4-2, 6 Mart 1919.
- COA. MV.* 216/ 57, 25 Haziran 1335/25 Haziran 1919.
- COA. MV.* 250 / 48/2, 11 Mart 1335/11 Mart 1919.
- COA. MV.* 260/23, 2 Nisan 1335/2 Nisan 1919.
- COA. MV.* 217/203, 29 Kanunuevvel 1335/ 29 Aralık 1919.
- COA. MV.* 221/86, 15 Mart 1337/15 Mart 1921.
- COA, MV.* 223/136, 19 Şaban 1340/17 Nisan 1922.
- COA, ŞD.* 2841/6, 6 Teşrin-i Sani 1334/6 Kasım 1918.
- COA. Y. A. HUS.* 226 /55 /1, 21 Şevval 1306/19 Haziran 1889.
- COA. Y. A. HUS.* 226 /55 /2, 19 Haziran 1889.
- COA. Y.A. HUS.* 247/67 /2, 15 Şevval 1308/24 Mayıs 1891.
- COA. Y. A.HUS.* 250/ 58/5, 25 Muharrem 1309/31 Ağustos 1891.
- COA. Y. A. HUS.* 336 /35 /1, 19 Rebiyülevvel 1313/9 Eylül 1895.
- COA. Y. EE.* 15/147, 6 Rebiyülahir 1327/27 Nisan 1909.
- COA. Y. EE. KP.* 35/3490/1, 7 Kânunuevvel 1328/20 Aralık 1912.
- COA. Y. EE. KP.* 35/3490/2, 8 Kânunuevvel 1328/21 Aralık 1912
- COA. Y. EE. KP.* 35/3493/2, 11 Kânunuevvel 1328/24 Aralık 1912.
- COA. Y.MTV.* 52/ 74/ 2, 11 Temmuz 1307/23 Temmuz 1891.

- COA. Y.MTV.* 51/40, 27 Mayıs 1307/8 Haziran 1891.
- COA. Y.MTV.* 50 /8 /1, 5 Şevval 1308/14 Mayıs 1891.
- COA. Y.MTV.* 50/ 26/1-2, 11 Şevval 1308/20 Mayıs 1891.
- COA. Y.MTV.* 67 /59 /1, 2 Eylül 1308/15 Eylül 1892.
- COA. Y. MTV.* 75/119/2, 25 Kânunusani 1308/6 Şubat 1893.
- COA. Y. MTV.* 88/ 29/ 1-3, 3 Teşrinisani 1309/15 Kasım 1893.
- COA. Y. MTV.* 78/ 146/ 1, 22 Mayıs 1309/3 Haziran 1893.
- COA. Y. MTV.* 78/ 146/ 2, 2 Mayıs 1309/14 Mayıs 1893.
- COA. Y. MTV.* 78/ 146/ 3, 11 Zilkade 1310/27 Mayıs 1893.
- COA. Y. MTV.* 81/ 34/ 1-2, 5 Ağustos 1309/17 Ağustos 1893.
- COA. Y. MTV.* 92/ 18/ 2, 26 Şubat 1309/10 Mart 1894.
- COA. Y. MTV.* 92/29/1, 8 Ramazan 1311/15 Mart 1894.
- COA. Y. MTV.* 93/ 10/ 2, 27 Ramazan 1311/3 Nisan 1894.
- COA. Y. MTV.* 260/ 62/2, 8 Rebiyülevvel 1322/23 Mayıs 1904.
- COA. Y. MTV.* 97/ 75/ 1, 7 Haziran 1310/19 Haziran 1894.
- COA. Y. MTV.* 294/ 53/ 2, 18 Zilhicce 1324 /2 Şubat 1907.
- COA. Y. MTV.* 312/229/1, 13 Receb 1326/11 Ağustos 1908.
- COA. Y. PRK. MYD.* 11/3/1, 18 Teşrinievvel 1307/30 Ekim 1891.
- COA. Y. PRK. MYD.* 7/10/1, 10 Nisan 1304/22 Nisan 1888.
- COA. Y.PRK. Askeri Maruzat (ASK).* 50/ 26/ 2, 28 Ağustos 1304/9 Eylül 1888.
- COA. Y.PRK. ASK.* 50 /26 /1, 30 Ağustos 1304/11 Eylül 1888.
- COA. Y.PRK. (BŞK.)* 16/13/2, 22 Şevval 1306/21 Haziran 1889.
- COA. Y. PRK. ASK.* 57/57, 2 Eylül 1305/14 Eylül 1889.
- COA. Y. PRK. ASK.* 58 /40 /1, 3 Rebiyülevvel 1307/28 Ekim 1889.
- COA. Y.PRK. ASK.* 59 /123, 8 Rebiyülahir 1307/2 Aralık 1889.
- COA. Y. PRK. ASK.* 55/100, 9 Haziran 1305/21 Haziran 1889.
- COA. Y. PRK. ASK.* 51 /58 /2, 4 Rebiyülevvel 1306 /8 Kasım 1888.
- COA. Y.PRK. MYD.* 8 /77/1, 25 Zilhicce 1306/22 Ağustos 1889.
- COA. Y.PRK. MYD,* 11/76, 6 Ağustos 1308/18 Ağustos 1892.
- COA. Y.PRK. ASK.* 65/31/ 1, 13 Eylül 1306/25 Eylül 1890.
- COA. Y.PRK. ASK.* 67/ 86/ 1, 27 Teşrinisani 1306/9 Aralık 1890.
- COA. Y.PRK. ASK.* 72 /77 /1, 24 Şevval 1308/2 Haziran 1891.
- COA. Y. PRK. ASK.* 71/ 24/ 2, 22 Mart 1307/3 Nisan 1891.
- COA. Y. PRK. ASK.* 50/26/2, 28 Ağustos 1304/9 Eylül 1888

COA. Y. PRK. MYD. 8/77/1, 25 Zilhicce 1306/ 22 Ağustos 1889.
 COA. Y. PRK. ASK. 74/ 24/ 4, 10 Temmuz 1307/22 Temmuz 1891.
 COA. Y. PRK. MYD. 10/ 92/ 1, 29 Eylül 1307/11 Ekim 1891.
 COA. Y. PRK. MYD. 11/3/1, 18 Teşrinievvel 1307/30 Ekim 1891.
 COA. Y. PRK. MYD. 11/39/1, 23 Nisan 1308/5 Mayıs 1892.
 COA. Y. PRK. ASK. 86/ 21/2, 2 Teşrinievvel 1308/14 Ekim 1892.
 COA. Y. PRK. MYD. 12/ 49/ 1, 2 Kânunusani 1308/14 Ocak 1893.
 COA. Y. PRK. ASK. 95/ 40/ 1, 31 Teşrinievvel 1309/ 12 Kasım 1893.
 COA. Y. PRK. ASK. 97/ 17/ 2, 1 Şubat 1309/13 Şubat 1894.
 COA. Y. PRK. MYD. 16 /35/ 1, 3 Mayıs 1311/ 15 Mayıs 1895.
 COA. Y. PRK. ASK. 149/7, 18 Zilkade 1316/30 Mart 1899.
 COA. Y. PRK. ASK. 205/ 10/ 1, 9 Receb 1321/1 Ekim 1903.
 COA. Y. PRK. ASK. 205/ 53/ 1, 14 Receb 1321/6 Ekim 1903.
 COA. Y. PRK. ASK. 205/31/1, 11 Receb 1321/3 Ekim 1903.
 COA. Y. PRK. ASK. 214/21, 24 Zilkade 1321/11 Şubat 1904.
 COA. Y. PRK. BŞK. 72/24, 29 Muharrem 1322/15 Nisan 1904.
 COA. Y. PRK. ASK. 217/ 35/1, 26 Safer 1322/12 Mayıs 1904.
 COA, Y. PRK. ASK. 250/ 89 /1-7, 7 Şaban 1325/16 Eylül 1907.

B- Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Düstur, 2. Tertip, C. II, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1330/1911-1912.
Düstur, 2. Tertip, C. XI, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928
Düstur, 2. Tertip, C. XII, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1927.
MMZC. (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi), D. 4, C. 1, 8. İn'ikad, 9 Şubat 1920.

C- Süreli Yayınlar

Alemdar, 5 Mart 1335/1919, nr. 1385-75.
Alemdar, 8 Mart 1335/1919, nr. 1388-78.
Alemdar, 2 Nisan 1335/1919, nr. 1412-102.
İkdam, 21 Ağustos 1912, nr. 5568.
İrade-i Milliye, 7 Teşrinievvel 1335/7 Ekim 1919, nr. 6.
İstiklal, 9 Mart 1335/1919, nr. 77.
İstiklal, 12 Mart 1335/1919, nr. 80.
İstiklal, 19 Mart 1335/1919, nr. 87.
İstiklal, 24 Mart 1335/24 Mart 1919, nr. 92.

- İstiklal*, 3 Nisan 1335/1919, nr. 101.
- İstiklâl*, 9 Teşrinievvel 1335/9 Ekim 1919, nr. 273.
- İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 61, 22 Temmuz 1919.
- İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 65, 26 Temmuz 1919.
- İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 82, 15 Ağustos 1919.
- İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 119, 27 Eylül 1919.
- İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 124, 3 Ekim 1919.
- İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 125, 4 Ekim 1919.
- İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 141, 23 Ekim 1919.
- İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 174, 2 Aralık 1919.
- İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 199, 2 Ocak 1920.
- İstiklal Harbi Gazetesi*, nr. 235, 13 Şubat 1920.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1318/1900.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* 1314/1896.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1319/1901.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Matbaa-i Amire, Dersaâdet 1312 /1894-1895.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Matbaa-i Amire, Dersaâdet 1313 /1895-1896.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Matbaa-i Amire, Dersaâdet 1313/1895.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Matbaa-i Amire, Dersaâdet 1314/1896.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1314*.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye*, 1315, Âlim Matbaası, Dersaâdet.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye*, 1316/1898-1899, İstanbul Âlim Matbaası ve Mahmud Bey Matbaası.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye*, 1315/1897-1898, İstanbul Âlim Matbaası.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye*, 1317/1899-1900, Matbaa-i Amire.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye*, 1318/1900-1901, Mahmud Bey ve Serviçen Matbaaları.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye*, 1319/1901-1902, Tahir Bey Matbaası.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye*, 1320/1902-1903, Matbaa-i Amire, Dersaâdet.
- Sâlnâme-i Askerî*, 1908.
- Son Posta*, 11 Kasım 1934.
- Son Posta*, 17 Aralık 1938.
- Takvim-i Vekayi*, nr. 3384, 3 Kasım 1918.
- Takvim-i Vekayi*, nr. 3555, 22 Mayıs 1919.
- Takvim-i Vekayi*, nr. 3614, 4 Ağustos 1335/4 Ağustos 1919.

Takvim-i Vekayi, nr. 3626, 18 Ağustos 1335/18 Ağustos 1919.

Tasvir-i Efkâr, 8 Mart 1335/8 Mart 1919, nr. 2674.

Tasvir-i Efkâr, 9 Mart 1335/9 Mart 1919, nr. 2675.

Tasvir-i Efkâr, 16 Mart 1335/16 Mart 1919, nr. 2682.

Tasvir-i Efkâr, 17 Mart 1335/17 Mart 1919, nr. 2683.

Tasvir-i Efkâr, 18 Mart 1335/18 Mart 1919, nr. 2684.

Tasvir-i Efkâr, 11 Mart 1335/11 Mart 1919, nr. 2677.

Tasvir-i Efkâr, 15 Mart 1335/1919, nr. 2681.

Tasvir-i Efkâr, 20 Mart 1335/20 Mart 1919, nr. 2686.

Tasvir-i Efkâr, 6 Haziran 1919, nr. 2747.

Tasvir-i Efkâr, 7 Haziran 1919, nr. 2748.

Tasvir-i Efkâr, 15 Haziran 1919, nr. 2756.

Tasvir-i Efkâr, 19 Haziran 1919, nr. 2760.

Tasvir-i Efkâr, 16 Temmuz 1919, nr. 2783.

Tasvir-i Efkâr, 10 Ağustos 1919, nr. 2808.

Tasvir-i Efkâr, 14 Ağustos 1919, nr. 2812.

Türk Dünyası Mecmuası, S. 41, 7 Teşrinievvel 1335/7 Ekim 1919.

D- Kitaplar-Makaleler

Abdullah Paşa'nın Balkan Hatıratı ve Mahmut Muhtar Paşa'nın Cevabı, Çev.: Hülya Toker-Sema Demirtaş-Mustafa Toker, Alfa Yayınları, İstanbul 2012.

AÇIKEL, Ali, "Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 2, Elâzığ 2004, ss. 331-359.

ADİLOĞLU, Adilhan, "Karaçay Türklerinin İslam Dinini Kabulü", *Turkish Studies*, Volume 3/2 Spring 2008, ss. 12-32.

Afife Rezzemaza, *Saraydan Sürgüne: Vahdettin'in Saraylısı Anlatıyor*, Haz.: Edadil Açıba, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

AĞAOĞLU, Ahmet *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*, Yay. Haz.: Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul 2010.

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, Ankara 1984.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. 1, Yay. Haz.: İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

AHMETOĞLU, Selim, "31 Mart İsyanı'nın Trabzon'daki Yankıları", *Türkiyat Mecmuası*, C. 21, S. 2, Güz 2011, ss. 1-18.

AKGÜL, Suat, *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.

AKGÜL, Suat, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*, Berikan Yayınları, Ankara 2004.

AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.

AKŞİN, Sina *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek yayınevi, İstanbul 1980.

AKŞİN, Sina, *31 Mart Olayı*, Sinan Matbaası, İstanbul 1972.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

AKŞİN, Sina, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, C. 1, Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık, 1997.

AKTAN, Coşkun Can -Dilek Dileyici-Özgür Saraç, "Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları- II", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, (2003), ss. 1-25.

AKYAVAŞ, A. Ragıp, *Tarih Meşheri 1*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.

AKYÜZ, Jülide, "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", *Bilig*, S. 46, Yaz/2008, ss. 37-56.

Ali Cevat Bey, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, Haz. Faik Reşit Unat, TTK. Yayınları, Ankara 1991.

ALKAN, Necmettin, "Goltz, Wilhelm Colmar von der", *TDVİA.*, C. Ek-1, İstanbul 2016, ss. 478-480.

ALPTEKİN, Coşkun "Adakale", *TDVİA*, C. 1, ss. 340-341.

ANDONYAN, Aram, *Balkan Savaşı*, Çev.: Zaven Biberyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 1999.

Армянская Тематика В Британской Политике (в свете константинопольских событий 1919-1920)" *Вестник общественных наук*, Ереван 2011, No 1-2 (630), с. 363-382 ("İngiliz Politikasında Ermeni Temaları (İstanbul Olayları Işığında) 1919-1920", *Genel Bilim Kütüphanesi*, Yerevan, 2011, Sayı 1-2 (630), s. 363-382.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Kronik Kitap Yayıncılık, İstanbul 2017.

ARMAOĞLU, Fahir, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali", *Belleten*, C. LXII, (1998), ss. 467-494.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Seçil Ofset, İstanbul 2017.

ARTUÇ, İbrahim, *Balkan Savaşı*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1988.

ARTUÇ, Nevzat, *Cemal Paşa*, TTK. Yayınları, Ankara 2008.

- ARTUK, İbrahim, “Nişan”, *TDVİA*, C. 33, İstanbul 2007, ss. 154-156.
- ATA, Feridun, *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları*, TTK. Yayınları, Ankara 2005.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. I-III, MEB. Basımevi, İstanbul 1967.
- AVAGYAN, Arsen, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye’nin Devlet İktidar Sisteminde Çerkesler*, Çev: Ludrnilla Denisenko, Belge Yayınları, Ocak 2004.
- AYIŞIĞI, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, TTK. Yayınları, Ankara 2013.
- Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, ATASE. (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Yayınları, Ankara 2004.
- BARTLETT, Ellis Ashmead, *Türklerin Rumeli’ye Vedası*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- BAYRAK, M. Orhan, *İstanbul’da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978)*, Aksüt Matbaası, İstanbul 1979.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım II, TTK. Yayınları, Ankara 1991.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım IV, TTK. Yayınları, Ankara 1991.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, “Balkan Savaşının İkinci Evresi”, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım II, TTK. Yayınları, Ankara 1991.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Birinci Balkan Savaşı (1912)*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın Yayıncılık, 1999.
- BELEN, Fahri, *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.
- BİLGİN, Vejdi, *Bizi Kuşatan Toplum*, Düşünce Yayınları, İstanbul 2009,
- BİRİNCİ, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.
- BİRİNCİ, Ali, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *TDVİA*, C. 18, İstanbul 1998, s. 507-511.
- BOSTAN, M. Hanefi, *Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1992.
- CANATAR, Mehmet “Şura-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi Üzerine Bazı Tesbitler”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 5, İstanbul 1997, ss.107-139.
- CEBESÖY, Ali Fuat *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayıncılık, İstanbul 2000.
- CEVİZLİER, Erkân -Ali Servet Öncü, “Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey’in Vilayetteki Çalışmalarına Dair Raporu (1905)”, *History Studies*, C. 5, Ocak 2013, ss. 71-88.

ÇAKMAK, Aydın-Süleyman Beyoğlu, “Osmanlı Devleti’nde Bir Modernleşme Uygulaması Olarak Ataşenevlik”, *Tarih Dergisi*, S. 66, İstanbul 2017, ss. 77-106.

ÇAVDAR, Necati, *Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.

ÇAVDAR, Necati, “Tevfik Paşa Hükümeti’nin Sulh Hazırlıkları ve Paris Sulh Konferansı’na Sunduğu Ermeni Meselesine Dair Bir Çözüm Önerisi”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, I, 2011, ss. 19-33.

ÇAVDAR, Necati, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Tokat’ta Katolik Ermeniler: Demografi-Ekonomi”, *Yeni Türkiye Dergisi Ermeni Meselesi Özel Sayısı-I*, S. 60, (2014), s. 449-469.

ÇAVDAR, Necati, “Birinci Dünya Harbi Sonunda İstanbul’da Kömür Kıtlığı ve Buna Bağlı Sıkıntılara Çözüm Arayışları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 30, S. 89, 2014, ss. 95-130.

ÇAVDAR, Necati, “1844-1845 Yıllarında Taşabad Kazası Köylerinin İctimai ve İktisadi Şartlarına dair Tespitler”, *III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu*, 2015, ss. 208-232.

ÇAVDAR, Necati, “Gazi Osman Paşa Hakkında Bazı İddialar ve Sultan Abdülhamid’in Paşa’ya Karşı Tutumu”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, C. 9, S. 22, (2018), ss. 157-179.

ÇAVDAR, Necati, “Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik sorunu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, S. 60, Eylül 2017, Ezurum, ss. 627-644.

ÇAVDAR, Necati- SARI, Şeyma Zehra “Belgrad Ataşemiliteri Abuk Ahmet Hamdi Bey’in Raporlarına Göre Sırbistan’ın Askeri Durumu (1888-1894)” *İnsani ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, Ed.: Zafer Gölen-Sevilay Özer, Cetinje 2020, ss. 587-613.

ÇAVDAR, Necati- SARI, Şeyma Zehra, “Dördüncü Kolordu Kumandanı Abuk Ahmet Paşa’nın Balkan Savaşı’ndaki Askerî Vazifeleri ve İcraatı”, *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler-III*, Ed. Ayşe Çatalcalı Ceylan- Gözde Sunal, Eylül 2021, ss. 25-60.

ÇETİN, Atilla, “Yıldız Arşivine Dair”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, Mart 1977, ss. 563-586.

ÇOBANOĞLU, Zeki, *Balkan Harbi Külliyyatı/Balkan Harbi Şark Ordusu Hezimetini Birinci Nizamiye Kolordusu Hatıratından Birinci Kısım Kırkkilise-Eski Polos-Gerdelli-Lüleburgaz’a Ricat*, Tab ve Naşiri: Tüccarzâde İbrahim Hilmi, Dersaâdet 1332.

ÇOBANOĞLU, Zeki, *Balkan Harbi Külliyyatı/Balkan Harbi Şark Ordusu Hezimetini Birinci Nizamiye Kolordusu Hatıratından İkinci Kısım, Lüleburgaz Meydan Muharebesi ve Ergene ve Çatalca Gerilerine Ricat*, İkdâm Matbaası, Dersaâdet 1332.

ÇOĞ, Mehmet, “Biyografi Çalışmaları İçin Önemli Bir Kaynak “Emekli Sandığı Arşivi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 9:2, 2004, s. 69-74.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *31 Mart Vakası*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1961.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

DEMİRCAN, Adnan, “Tarih Üzerine Bazı Düşünceler”, *Milel ve Nihal İnanc, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 3, 2007, s. 69-89.

DEMİROĞLU, Hasan, “Balkan Savaşlarında Edirne’nin İşgali ve Geri Alınışının Rus Gazetelerine Yansıması”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 1, Haziran 2016, ss. 251-269.

Dersim Raporu, Yay. Haz.: İzzeddin Çalışlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2013.

DUMAN, Selçuk, “Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin Kuruluşu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, s. 2, Elâzığ 2002, ss. 341-358.

ERASLAN, Cezmi, “Hamidiye Alayları”, *TDVİA.*, C. 15, İstanbul 1997, ss. 462-464.

ERKİN, Behiç, *Hatırat 1876-1958*, Haz.: Ali Karaca, TTK. Yayınları, Ankara 2010.

EYYÜPOĞLU, İsmail, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir İttihatçı Kazım Yurdalan (1881-1962)*, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Erzurum 2009.

Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, Yay. Haz. Fazıl Gökçek, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001.

GEÇER, Kadir Türker, “Tarihten Günümüze Türk Ordusunda Kullanılan Rütbe Sembolleri”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S. 411 (2012).

GİDE, Fatih, “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Çerkes Örgütlenmeleri”, *21. Yüzyılda Çerkesler: Sorunlar ve Olanaklar Sempozyumu Bildiriler*, 22-25 Eylül 2011, Ed.: Sevda Alankuş-Esra Oktay Arı, Kafdav Yayınları, Ankara, ss. 347-356.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Milli Mücadele Başlarken 2*, TTK. Yayınları, Ankara 1959.

GÖKÇEN, Salim, “Damat Ferit Hükümeti Oluşumuna Karşı Amasya, Merzifon ve Gümüşhacıköy’ün Tepkisi”, *Uluslararası Amasya Sempozyumu*, 4-7 Ekim 2017, Bildiriler, Ed; Fatih Köksal vd. Amasya 2017, s. 189- 202.

GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, TTK. Basımevi, Ankara 1993.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, *Osmanoğulları’nın Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1969.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, *Mütareke Günleri*, Haz.: Afşin Günaydın, Cümle Yayınları, Ankara 2017.

GÜNEŞ, İhsan, “Ali Rıza Paşa Hükümeti Programı ve Meclis-i Mebusundaki Yankıları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 1/01 (Ocak 1988), ss. 13-27.

GÜNEŞ, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi*, C. 1, TBMM. Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

GÜNEŞ, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Kaymakamlık (1842-1871)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014.

HACİİBRAHİMOĞLU, Işıl Çakan- ÖZEL, Sabahattin, *Osmanlı'dan Milli Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

HALL, Richard C., *Balkan Savaşları*, Çev.: M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

HANİOĞLU, Şükrü, “Meşrutiyet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 29, Ankara 2004, ss. 388-393.

Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve İkinci Meşrutiyet Öncesiyle 1908'den 1918 Yılı Sonuna Kadarki On Yıllık Dönemde Osmanlı Ülkesi Haritasının Alımı İçin Yapılan Örgütlenme ve İşlerin Tarih Özeti, Derleyen: Edip Özkale-Mustafa Rıza Şenler, Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara 1980.

HATEMİ, Nilüfer, Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Hatıralar-Cemal Paşa: Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Komutanı, Tamamlayan ve Tertipleyen: Behçet Cemal, Selek Yayınları, İstanbul 1959.

HAYTA, Necdet- BİRBUDAK, Togay Seçkin, *Balkan Savaşları'nda Edirne*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Haz.: Uluğ İğdemir, TTK. Yayınları, Ankara 1975.

HOCHWACHTER, Gustav von, *Balkan Savaşı Günlüğü: Türklerle Cephe*, Çev.: Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019.

Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler, Haz.: Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, C. 4, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

İPŞİRLİ, Mehmet- BEYDİLİ, Kemal, “İbrahim Efendi, Haydarizade”, *TDVİA.*, C. 21, İstanbul 2000, s. 297-298.

İSKORA, Muharrem Mazlum, *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânı Harbiye Tarihçesi)*, Harp Akademisi Matbaası, Ankara 1944.

İSKORA, Muharrem Mazlum, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*, C. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.

JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İngiliz Belgeleri II*, Çev. Cemal Köprülü, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 2001.

KABACALI, Alpay, *Türkiye’de Siyasal Cinayetler*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1993.

KAHRAMAN, Alim, “Tahirülmevlevi (1877-1951)”, *TDVİA.*, C. 39, İstanbul 2010, s.407-409.

KARACA, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

KARACA, Taha Niyazi, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, TTK. Yayınları, Ankara 2004.

KARACA, Taha Niyazi, “Milli Mücadele’de Bozkır İsyanları”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Yıl 2004, s. 169-190.

KARACAKAYA, Recep, *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2001.

KARAÇAM, Nazif, *Efsaneden Gerçeğe Kırklareli*, Kırklareli 1995.

KARAKOÇ, Ercan, “Ermeni Asıllı Osmanlı Nazırlarından Gabriyel Noradunkyan Efendi”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 52, (2015), ss. 85-140.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, TTK. Basımevi, Ankara 1996.

KARATAŞ, Ömer, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’ne İskân Olunan Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflaşma ve Kölelik”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)*, 1/2 (2012), ss: 99-138.

KARS, H. Zafer, *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984.

KIRMIZI, Abdülhamit, “Otobiyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, *Otur Baştan Yaz Beni Oto/Biyografiye Taze Bakışlar*, Küre Yayınları, İstanbul 2012.

KIRMIZI, Abdülhamit, “Biyografi”, *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2018.

KIRIŞMAN, Mustafa, “I. Dünya Savaşı Başlarında Fransız Basınında Enver Paşa Algısı”, *Social Sciences Studies Journal (SSS Journal)*, C. 3, S. 12, 2017.

KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, TTK. Yayınevi, XVI. Dizi, s. 29, 1988.

KOÇAK, Cemil, *Dönüşüm*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

KOÇAK, Cemil, *Tek parti Döneminde Muhalif Sesler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

KONUKÇU, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası.

- KORKMAZ, Alâeddin, *Ziya Gökalp*, MEB. Yayınları, İstanbul 2005
- KÖKSAL, Ülkü, “II. Meşrutiyet Döneminde Trabzon’da Dernek Faaliyetleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Bahar 2019, ss. 507-554.
- KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul 1945.
- KURAN, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- KURAN, Ercüment, “Birinci Dünya Savaşı”, *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 196-200.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Ali Rızâ Paşa”, *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989, ss. 440-441.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Bâbîâli Baskını”, *TDVİA*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 389-390.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Balkan Savaşı”, *TDVİA*, C. 5, İstanbul 1992, ss. 23-25.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Damad Ferid Paşa”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 439-439.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Erzurum”, *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 321-329.
- KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, TTK. Yayınları, Ankara 2014.
- Mehmet Tevfik Bey’in (Biren), II. Abdülhamid Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. I, Haz. F. Rezan Hürmen, Arma Yayınları, İstanbul 1993.
- Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir’ât-ı Hakikat* (Haz. İsmet Miroğlu), Berekât Yayınevi, İstanbul 1983.
- Mahmut Belig, *Balkan Harbinde Mürettep Dördüncü Kolordunun Harekâtı*, Askeri Mecmua (eski harfli), S. 9, Askeri Matbaa, Mart 1928.
- Mehmet Nusret (Som), *Tarihçe-i Erzurum*, Yay. Haz.: Ahmet Fidan, Erzurum Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2005.
- Meydan Larousse* C. 1, Meydan Yayınevi, İstanbul 1990.
- MUMCU, Uğur, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993.
- MUTLU, Cengiz, *Osmanlı’da Bir Ermeni Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2015.
- NAMITOK, Aytek, “Çerkesler Hakkında Bilgi”, *Atlas Dergisi*, Derleyen, Elnur Hasan Mikail, 2010.
- OLGUN, Kenan, “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 7, İstanbul 1999.

- OLGUN, Said, “Sırbistan Kralı Aleksandar’ın 1894 Yılındaki İstanbul Seyahati”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C. 7, S. 18, Temmuz 2020, ss. 457-483
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1896-1909) III*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 126.
- Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, Yay. Haz.: Ahmet Zeki İzgöer-Ramazan Tuğ, Türk Kızılayı Yayınları, 2013.
- ÖKE, M. Kemal, *İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W. C. Noel’in Faaliyetleri*, TTK. Yayınları, Ankara 1988.
- ÖKSÜZ, Melek, “Amerikan Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı Hükümetleri”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/1, Winter 2010, s. 1247-1270).
- ÖNDEŞ, Osman, *Vahdettin’in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- ÖRİK, Nahid Sırrı, *150 Yılın Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Ekicigil Yayınevi, İstanbul 1953.
- ÖZBOZDAĞLI, Özer, *İttihat ve Terakkinin Balkan Siyaseti (1908-1914)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2005.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Harbiye Nezareti”, *TDVİA.*, C. 16, İstanbul 1997, s. 119-120.
- ÖZCAN, Uğur, “İstanbul’da Karadağlı Bir Sefir: Mitar Bakiç”, *Balkan Tarihi*, C. II, Ed. Abidin Temizer-Zafer Gölen, *Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları*, İstanbul 2016, ss. 377-419.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Amasya Belgelerini Yeniden Okumak*, Amasya valiliği Kültür Yayınları, Haziran 2004.
- ÖZGER, Yunus, “Ermeni Ayaklanmalarında Fedailerin Uyguladığı Stratejiler”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 31, Ankara 2008, ss. 53-69.
- ÖZKÖK, Burhan, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, Askeri Matbaa, 1937.
- ÖZOĞLU, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Çev.: Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB. Yayınları, Ankara 1993.
- PAKALIN, M. Zeki, “Abuk Ahmet Paşa”, *Sicilli Osmani Zeyli*, Yay. Haz.: Şakir Batmaz, C. 2, TTK. Yayınları, Ankara 2008, s. 2.

PAKALIN, M. Zeki, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C. VI, Haz.: Özen Tok-Hava Selçuk, TTK. Yayınları, Ankara 2008.

PAYASLI, Volkan, -Olca Özkaya, “Bir Yüzelliliğin Halep Gezi Notlarından Günceler: Tarık Mümtaz Yazganalp (Göztepe)”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol: 9/4 Spring 2014, s. 967-983.

POLAT, Hasan Ali, *Hurşit Paşa*, Yarı Yayınları, İstanbul 2019.

RAGIP, Mustafa, *İttihat Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004.

REMOND, Georges, *Mağluplarla Beraber*, Haz.: Muammer Sarıkaya, Profil Yayınları, İstanbul 2007.

SALMAN, Hüseyin, “II. Balkan Savaşı’nda Geri Alınan Edirne ve Kırklareli’nin Bulgaristan’a Tekrar İade Baskılarına Karşı Trakyalıların Tepkileri”, *90. Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri Ulusal Sempozyumu*, 26 Ekim 2002, Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yayınları, 2004.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 1, TTK. Yayınları, Ankara 1993.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşında İkili İktidar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

SARIYILDIZ, Gülten, *Sicill-i Ahval Komisyonunun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul 2004.

SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, C.1, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004.

SELVİ, Haluk, “Milli Mücadele başlarında Anadolu’da Asayiş Sorunu ve Samsun”, İlk Adımdan Cumhuriyet’e Milli Mücadele, Ed: Osman Köse, Mavi Yayıncılık.

SERTOĞLU, Midhat, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. 6, TTK. Yayınları, Ankara 2011.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017.

Simavi, Lütfi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006.

SOFUOĞLU, Adnan, “Milli Mücadele Döneminde Kocaeli Üzerinden Anadolu’ya Sevkiyat ve Geçişler”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Ed: Haluk Selvi-M. Bilal Çelik-Ali Yeşildal, Kocaeli 2016, ss.1375-1383.

SOYSAL, İlhami, *150’likler*, Gür Yayınları, İstanbul 1988.

SÜPHANDAĞ, Kemal, *Hamidiye Alayları Ağrı Kürt Direniş ve Zilan Katliamı*, Peri Yayınları, İstanbul 2012.

Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1317.

ŞENTÜRK, Atilla, *Tahir’ül Mevlevi Hayatı ve Eserleri*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.

ŞİMŞİR, Bilal. N., *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınları, İstanbul 2007.

- Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, Milliyet Matbaası, İstanbul 1931.
- TANSEL, Selahattin, *Mondoros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. III, Ankara 1973.
- TANSU, Samih Nafiz, *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1960.
- TANSU, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası: Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- TAŞKESENLIOĞLU, M. Yasin, "Osmanlı Ordusunda Merkezî Bir Reform Meclisi Kurma Girişimi: Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 64, Haziran 2020, s. 197-206.
- TAVKUL, Ufuk, "İslamiyet'in XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri", *Kırım Dergisi*, S. 7 (25), 1998, ss. 43-46.
- TAVKUL, Ufuk, "Osmanlı Devleti'nin Kafkas Muhacirlerinin Kölelik Kurumuna Yaklaşım", *Bilgi*, S. 17, Bahar 2001, ss. 33-54.
- Текст воспроизведен по изданию: Секретные донесения российских генеральных консулов в Эрзеруме об армянских погромах в Ване и освободительной борьбе западных армян" ("Erzurum Rusya Başkonsolosunun Van'daki Ermeni Pogromları ve Batı Ermenilerinin Kurtuluş Mücadelesi Hakkındaki Gizli Raporları"), *Историко-филологический журнал (Tarih ve Filoloji Dergisi)*, No: 2 (154), 2000).
- TEKDEMİR, Aziz, "Tanzimat Dönemi Nafia Nezareti", *Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Ocak 2011, ss.121-144.
- TOKER, Hülya, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- TOPÇU (Papşu), Murat, "Çerkeslerde Atçılık ve At Kültürü", *Nart Dergisi*, S. 72, 2010, ss. 52-56.
- TOPRAK, Seydi Vakkas, "Müşir Mehmed Zeki Paşa'nın Bağdat Valiliği", *International Journal of Social Science*, 34/II, 2015, ss. 417-426.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- TUNCEL, Metin, "Tunceli", *TDVİA*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 378-379.
- TURAN, Hayrunnisa, "Şîr ü Hûrşîd Tasvirinin Kökeni ve İçeriğine Dair Düşünceler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 51, s. 445-475.
- TURAN, Mustafa, "I. Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa Devletlerinin Siyaset Stratejileri ve Osmanlı Devleti", *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, 03-05 Kasım 2014, Budapeşte, Ankara 2015.
- TURFAN, M. Naim, *Jön Türklerin Yükselişi*, Çev.: Mehmet Moralı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2005.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt II. Kısım 1. Kitap, İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu, II. Cilt 1. Kitap, Birinci Çatalca Muharebesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

Türk-Bulgar Harbi Harbin İhzarı, C. 1, Çev.: Albay Murat Tunca, İstanbul Askeri Matbaa, 1943.

Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, TC. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923, I. Cilt, Yay. Haz. Fahri Çoker, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, TTK. Yayınları, Ankara 2010.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Mahmut Şevket Paşa”, *TDVİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları s. 384-386.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK. Basımevi, Ankara 2001.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Mütarekeden Milli Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918-1919)*, Bengi Yayınları, İstanbul 2010.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, İstanbul 2006.

UÇMAN, Abdullah “Prens Sabahaddin (1878-1948)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 341-342.

UÇMAN, Abdullah, “Prens Sabahattin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA.)*, C. 34, İstanbul 2007.

URAL, Selçuk, “Mustafa Kemal Paşa’nın Askerlikten İstifasının Yankıları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 26, Erzurum 2004, s. 2263-276.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987.

UZDİL Mahmut Belig, *Balkan Savaşı ’nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı*, Yay. Haz.: Özlem Demireğen-Nurcan Aslan, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

UZDİL, Mahmut Belig, *Balkan Savaşında Mürettep İnci Kolordunun Harekâtı*, Yay. Haz.: Ahmet Tetik-Şeyda Büyükcan, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

ÜNAL, Muhittin, *Kurtuluş Savaşı ’nda Çerkeslerin Rolü*, Cem Yayınevi, Ankara 1996.

YARCI, Güler, “Osmanlı’da Yemin ve Tahlif”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl V, S. 2, Temmuz 2013.

YELBAŞI, Caner, “İki Hükûmet Arasında Valilikten Özerkliğe İbrahim Hakkı Bey’in Macerası”, *Kafkasya Kökenlilerin Hafıza Mekânları Çalıştayı*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir 2018, ss. 102-115.

YILDIZ, Gültekin, “Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formalleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ataşe Raporları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz 2012, ss. 239-276.

YILDIZ, Gültekin, *Osmanlı Devleti’nde Askerî İstihbarat (1864-1914)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.

YILMAZÇELİK, İbrahim, “Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 28, Güz 2010, ss. 163-214.

YOUNİS, Qahttan Th., *Musul Vilayetinde İngiltere’nin (Kürt Devleti Kurma) Projesi 1918-1919*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

YÜKSEL, Mevlüt, “Erzurum, Bitlis ve Mamûretülaziz Vilâyetlerindeki Ermeni İsyancıları (1890-1905)”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 43, (2012), ss. 165-194.

ZEYREK, Suat, “Millî Mücadele Sürecinde Türk- İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 23, Bahar 2013, s. 109-140.

Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, (ty.).

E- Tezler

AKSOY, Volkan, *II. Meşrutiyet Dönemi’nde Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2014.

ALP, Ruhat, *Osmanlı Devleti’nde Veliahtlık Kurumu (1908-1922)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018.

ALTAN, Bilal, *Kürdistan Teali Cemiyeti: Kuruluş, Amaç ve Faaliyetler*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mardin 2017.

ARSLAN, (AKSOY), Elmas Zeynep, *Circassian Organizations In The Ottoman Empire (1908-1923) Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Çerkes Cemiyetleri (1908-1923)*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

ATAM, Şenay, *Osmanlı Devleti’nde Nafia Nezareti*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Niğde 2015.

AYDIN, Salim, *Osmanlı Basınında Balkan Savaşları (1912-1913)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

AYKUN, İbrahim, “Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum 1995.

BİLGİN, Bahar, *Dönemin Basınına Göre 1919 Seçimleri ve Meclis-i Mebusan’ın Oluşturulması*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2011.

BOLAT, Gökhan, *Ermeni Meselesinde İran’ın Rolü ve Osmanlı-İran İlişkilerinde Etkileri (1876-1909)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2010.

BOZKURT, Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

ÇAKALOĞLU, Cengiz, *Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1999.

ÇAMSOY, Zeynep, *Milli Mücadele Dönemi’nde Kürdistan Teâli Cemiyeti (1918-1927)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

ÇELİK, Nihat, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Sason Ermenileri ve Sason Ermeni İsyanları*, Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2016.

ÇELİK, Recep, *1328 Balkan Harbi’nde Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa’nın Hatıratı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.

ÇELİK, Ünal, *Ceride-İ Askeriyye Gazetesi’nin Osmanlı Askerî Modernleşmesindeki Yeri ve 1878-1879 Yıllarındaki Yazıları*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2020.

ÇELİKPALA, Mitat, “Search for a common North Caucasian Identity: The Mountaineers attempts for survial and unity in response to the Russian rule”, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.

ÇERÇİNLİ, Meliha Nur, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İstanbul Hükûmetlerinin Anadolu Hareketi’ne Dönük Politikaları (30 Ekim 1918-Kasım 1920)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

DEMİRCİ, Ersin, *İstiklal Gazetesi İndekslemesi (1918-1919)*, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat 2012.

DEMİREL, Muammer, *Erzurum İsyanı (1906-1907)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.

DUMAN, Selçuk, *Ali Rıza Paşa Hükûmeti (2 Ekim 1919- 3 Mart 1920)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 1998.

DÜLGER, Hamza, 1912 seçimlerinden Bab-ı Âli Baskını'na Osmanlı Devleti'nde İktidar Mücadelesi (1912-1913), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

ERTÜRK, Yaşar, *Milli Mücadele Döneminde Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'da Yabancı Devletlerin Faaliyetleri (1918-1922)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elâzığ 2007.

ESER, Mehmet, *Uzunyayla Bölgesinde Yaşayan Çerkes Köylerinde Sosyo-Kültürel Değişme*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 1993.

GİDE, Fatih, *1911-1914 Yılları Arasında İstanbul'da Yayınlanan Ğuaze (Rehber) Gazetesi Işığında Osmanlı Devleti'nde Yaşayan Çerkeslerin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Faaliyetleri*, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2011.

GÜVEN, Ersin, *1946-1960 Arası (VIII-IX-X-XI. Dönem) TBMM Kayseri Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2011.

HALICI, Şaduman, *Yüzellilikler*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1998.

İBRAL, Levent, *Kürt Milliyetçiliğinin Oluşum Süreci (1918-1926)*, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

İMAMOĞLU, Uğur Cenk Deniz, *Bir Asker ve Bir Hatırat: Eyüp Durukan ve Milli Mücadele*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.

KARADIŞ, Zeynep, *II. Meşrutiyet Dönemi'nden Lozan Barış Antlaşması'na Kadar Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

KARATAŞ, Ömer, *Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla'ya iskânları ve Karşılaştıkları Sorunlar (H.1277-1287/M.1860-1870)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2012.

KART, Refika, *Bursalı Mehmed Nihad Bey'in Balkan Harbi ve Trakya Seferi Adlı Eserinin 3. Cildi: Transkripsiyon-Değerlendirme*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019.

KAYA, Ahmet, *Biyografik Eserlerin Tarih Öğretimine Katkısı ve İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Uzanan Sürecin Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2011.

KORKMAZ, Ender, *Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.

KÜRELİ, Yeşim, *1908-1914 Yılları arasında Osmanlıda Hükümet Darbeleri ve Sonuçları*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

MIHÇI, Sebahaddin, *Osmanlı Parlamento Tarihinde Son Dönem*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2000.

MİLADİNOVIC, Jovo, *Osmanlı-Sırp Karşılıklı Askeri İstihbarat Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi (1880-1912)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

ÖZBOZDAĞLI, Özer, *İttihat ve Terakkinin Balkan Siyaseti (1908-1914)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2005.

ÖZKAN, Asaf, *Yakın Tarihimizde Askerî ve Mülkî Bürokraside Tasfiyeler, Askerî Ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011.

ŞARLAK, Levent, “The Balkan Wars According to the Pravda Newspaper”/ “Pravda Gazetesi'ne göre Balkan Savaşları”, *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2012.

TAŞ (POLAT), Özlem Elif, “Kâzım (İnanç) Paşa; Hayatı, Askerî ve Siyasî Faaliyetleri (1880-1938)”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2008.

TEKİNSOY, Yunus Emre, *Balkan Harpleri Esnasında Osmanlı Kamuoyu (1912-1913)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.

TOMBUL, Semra, *Muş'ta Yaşanan Ermeni Olayları (1885-1920)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2019.

TUNA, Pınar, *İstanbul Basınında Kuva-yı Milliye Algılamaları (1918-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

TUNALI, Ayten Can, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

TUNÇKILIÇ, Fatih, Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-İran Siyasi Münasebetlerinde Ermeni Meselesi (1896-1907), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

ULUTİN, Hasan Hakan, *II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde Dersim (1908-1938)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

UZUN, Hakan, *Atatürk'ün Nutuk'unun İçerik Analizi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

ÜRGÜPLÜ, Ali Suat, *Der Nachlass Des Mustafa Hayri Efendi, Otto-Friedrich-Universität Bamberg*, Yurt Dışı Enstitü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

YAKUT, Kemal, “Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 1998.

YÖRÜKOĞLU, Ayşe Petek, “İttihat Terakki İktidarı ve Halaskâran-ı Zabitan Grubu (1908-1913)”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.

ZEYREK, Suat, *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

ZORTUL, Muhammet Veysel, *Serasker Mehmet Rıza Paşa*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

F- İnternet Kaynakları

<https://www.atlasdergisi.com/kesfet/kultur/savbas-ve-surgun-kafdaginin-direnisi.html>, Murat Papşu, “Savbaş ve Sürgün, Kafdağı'nın Direnişi”.

<https://bilimdili.com/toplum/dil/kafkasya-dilleri/>

<http://circassiancenter.com/tr/koylerimiz-tokat>

<http://www.belgeseltarih.com>, Ekrem Hayri Peker, “Enver Paşa'nın Gerçekleşmeyen Hayali: Resne'ye Dönüş”,

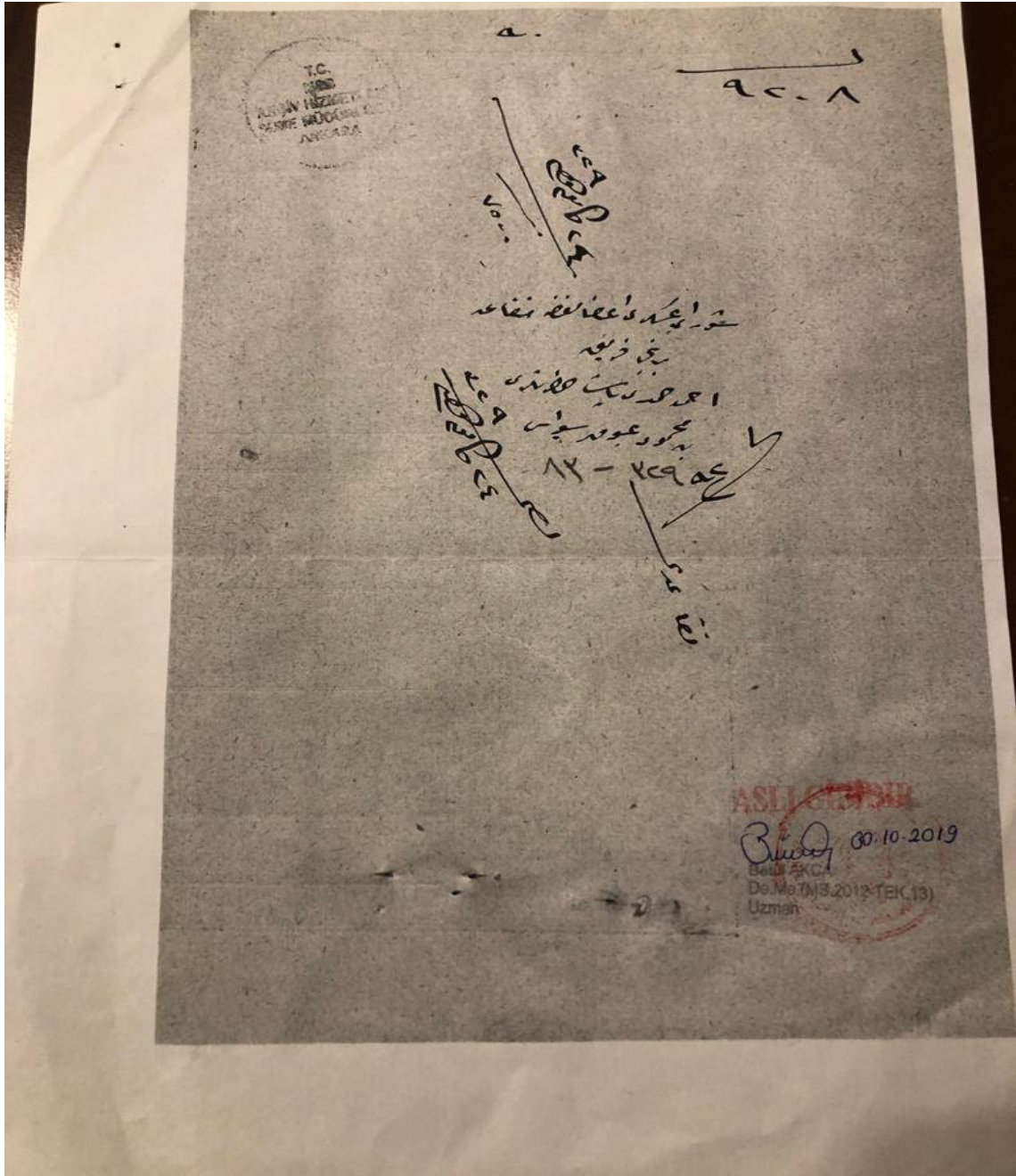
<http://www.geliboluyuanlamak.com>, Muzaffer Albayrak, “100. Yılında Balkan Savaşı ve Babiâli Baskını”, erişim tarihi:

<http://www.gusips.net>, Aydın Turan, “Şimali Kafkas Cemiyeti”,

<https://tibbiyelihikmet.com/2015/05/10/bir-emperyalizm-projesi-kurdistan-2>

EKLER

Ek. 1: Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Hizmetleri Şubesi Müdürlüğünde bulunan Emeklilik Belgesi.

Ek. 3: Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın Askeri Terfileri ve Nişanları

1877	Harp Okuluna başladı.
1879	Harp Okulundan Teğmen olarak mezun oldu
1881	Harp Akademisinden Kurmay Yüzbaşı olarak mezun oldu
1883	Kurmay Kıdemli Yüzbaşı (Kolağası)
1889	Kurmay Binbaşı
1893	Kurmay Yarbey/Kaymakam
1898	Kurmay Albay/Miralay
1902	Tuğgeneral/Mirliva
1906	Tümgeneral/Ferik
1908	Korgeneral/ Birinci Ferik
1914	Emekliye sevk edildi.

AHMED HAMDİ ABUK PAŞA'NIN NİŞANLARI

OSMANLI DEVLETİ'NİN VERDİĞİ NİŞANLAR

Nişanın Adı	Nişanı aldığı tarih
Üçüncü Rütbeden Mecidî Nişanı	Şubat 1895
Dördüncü Rütbeden Osmanî Nişanı	Eylül 1899
Üçüncü Rütbeden Osmanî Nişanı	Eylül 1900
İkinci Rütbeden Mecidî Nişanı	Nisan 1905
Birinci Rütbeden Mecidî Nişanı	Eylül 1906

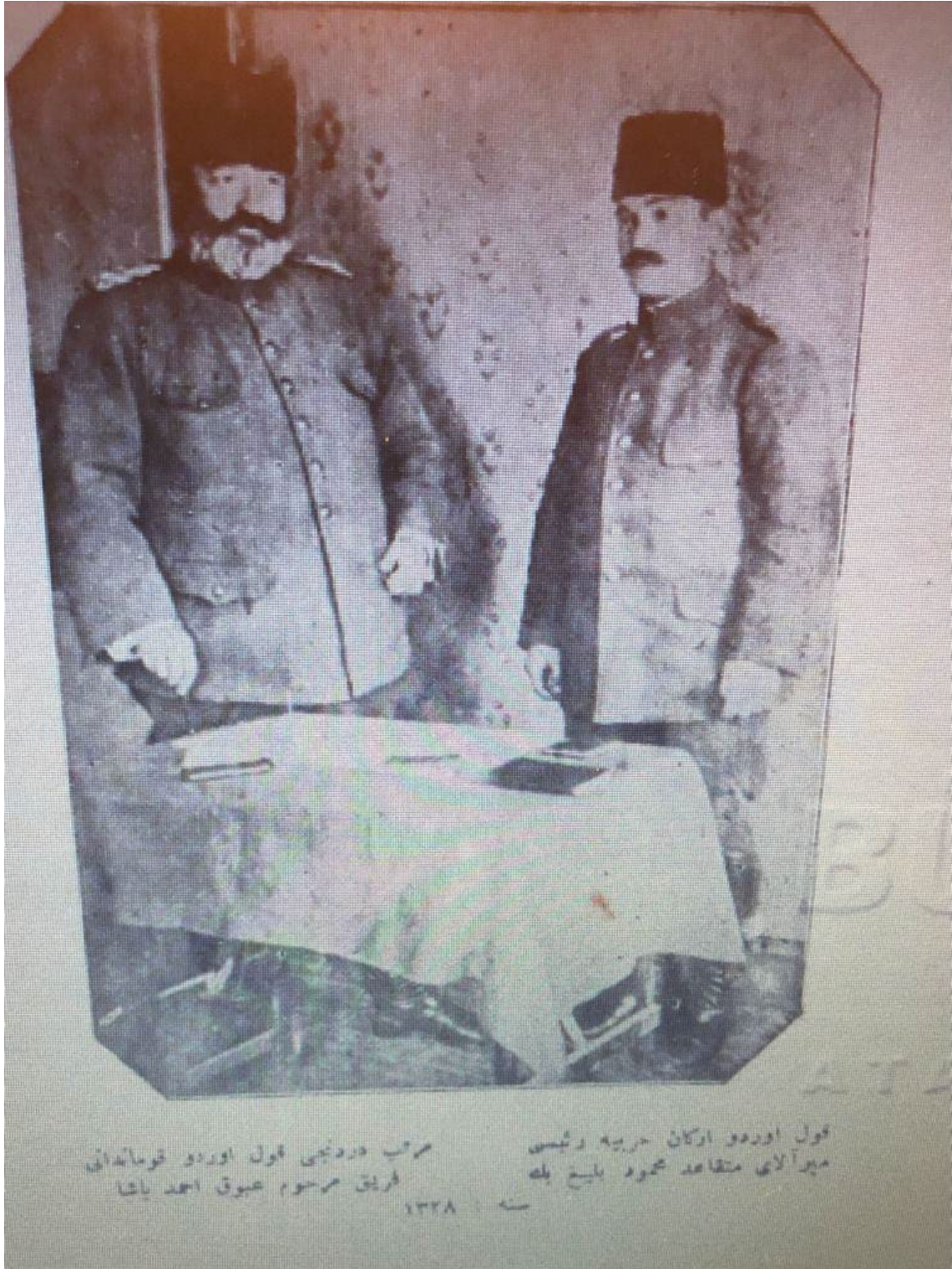
YABANCI DEVLETLERİN VERDİĞİ NİŞANLAR

Nişanı Veren Devlet	Nişanın Adı	Verildiği tarih
Sırbistan	Üçüncü Rütbe Takova Nişanı	Ekim 1888
İran	Şîr ü Hurşid Nişanı	Aralık 1908
Rusya	Birinci Rütbe Saint Anna Nişanı	Ekim 1910
İran	Birinci Rütbe Şîr ü Hurşid Nişanı	Eylül 1919

Ek. 5: Ahmed Hamdi Abuk Paşa'ya ait bir fotoğraf

Ek. 6: Ahmed Hamdi Abuk Paşa ve Dördüncü Kolordu Kurmay Başkanı Albay Mahmut Belig (Uzdil)'e ait bir fotoğraf

Ek. 7: Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın 4. Ordu Bölgesindeki bir fotoğrafı

Soldan Sağa

1-

2-

3-Kur. Yar.Ömer Fahrettin (Türkkan)

4-Ahmed Hamdi Abuk Paşa

5-

6-Dr.Tevfik Sağlam

7-

8-

Ek. 8: Ahmed Hamdi Abuk Paşa'nın kardeşi Abuk Kâmil Efendi ve Kâmil Efendi'nin oğlu Abuk Musa Efendi'ye ait bir fotoğraf

